

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ УНИВЕРЗИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ

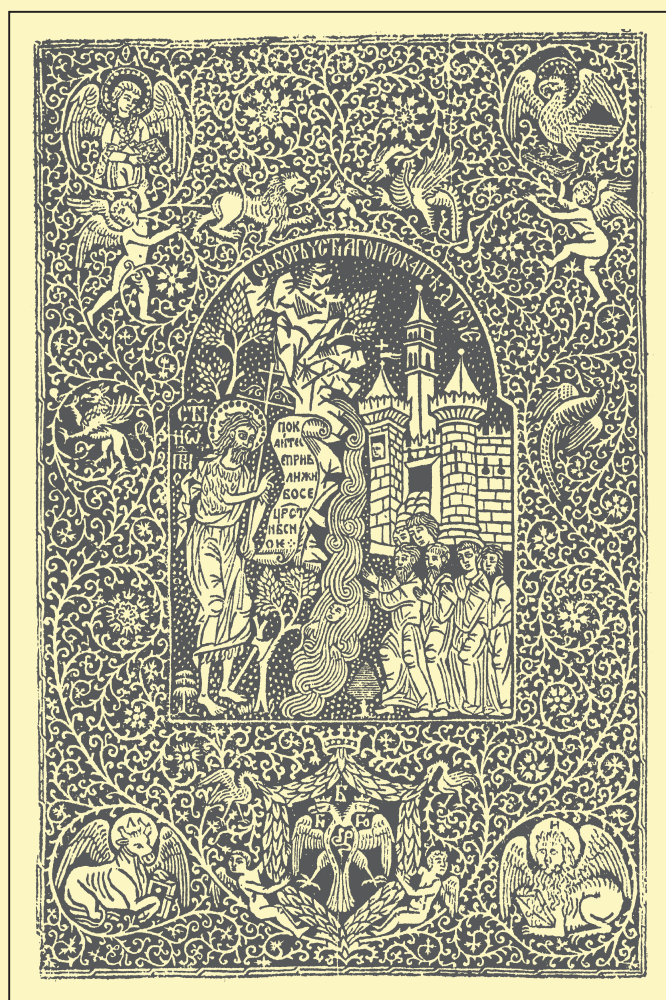
ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ECRITS HISTORIQUES

ПОДГОРИЦА

ГОДИНА ХСIV

Бр. 3-4/2021.

ISSN 1800-5918 Записи (Штампано изд.)
ISSN 0021-2652 Историјски записи (Штампано изд.)
ISSN 2704-517X Записи (Online)
ISSN 2704-5188 Историјски записи (Online)

Најновија издања Историјског института

Бранко Богдановић, Радослав Распоповић,
CRNOGORSKO NAORUŽANJE =
MONTENEGRIAN WEAPONS:
ilustrovana monografija o razvoju pješadijskog
naoružanja u Crnoj Gori : (1870-1916)

LE TRAITE DE BERLIN 1878.

BERLINER VERTRAG 1878.

BERLIN TREATY 1878.

BERLINSKI UGOVOR 1878.

Urednik i priređivač Radoslav Raspopović
Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje

LE TRAITE DE BERLIN 1878.

BERLINER VERTRAG 1878.

BERLINSKI UGOVOR 1878.

Urednik i priređivač Radoslav Raspopović

CRNA GORA I NJEMAČKI RAJH
dokumenti iz političkog arhiva Službe inostranih
poslova u Berlinu 1906-1914 (Tom II)
MONTENEGRO UND DAS DEUTSCHE REICH
Dokumente aus dem politischen Archiv des
Auswärtigen Amts in Berlin 1906-1914 (Band II)
priredili: Senka Raspopović,
Konrad Clewing, Radoslav Raspopović

КАТУНИ КУЧКЕ ПЛАНИНЕ

уредник др Иван Лаковић

НАУТИКА

предавања Марка Мартиновића руским
морнарима у Перасту 1697-1698
Лекции Марка Мартиновича руским морјакам
в Перасте 1697-1698
Уредник: Др Радослав Распоповић
приредили: В. М. Згребин, Ж. Л. Левшини

Slavko Burzanović, Aleksandar Dajković
ITALIJANSKO POSLANSTVO NA CETINJU
LA LEGAZIONE D'ITALIA A CETTIGNE

ЦРНА ГОРА И БУГАРСКА. Књ. 1,
Црна Гора и Бугарска у документима
Централног државног архива
Републике Бугарске
ЧЕРНА ГОРА И БЪЛГАРИЯ. Кн. 1,
приредили: Илиана Илијева, Сенка Бабовић
Распоповић и Радослав Распоповић

*На насловној страни:
Илустирација из Октоиха,
прве штићмјане књиџе на словенском јуџу (1494).*

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

Година ХСIV

Бр. 3-4/2021.

ЗАПИСИ
ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ
(1927-1933. године)
Уредник Душан Вуксан

ЗАПИСИ
ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА
(1935-1941. године)
Уредник Душан Вуксан, Одговорни уредник Ристо Драгићевић

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ
ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА РЕПУБЛИКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
(од 1948. године)

Одговорни уредници:

Јагош Јовановић 1948-1956, др Андрија Лаиновић 1957-1958,
др Мирчета Ђуровић 1959-1962, др Ђоко Пејовић 1963-1966,
др Радоман Јовановић 1967-1974, др Јован Р. Бојовић 1975-1979,
др Ђуро Вујовић 1979-1983, др Јован Р. Бојовић 1983-1993,
др Зоран Лакић 1994-1998, др Радослав Распоповић 1998-2001,
др Божидар Шекуларац 2002-2006, др Ђорђе Борозан 2006-2008,
др Радослав Распоповић 2009-2015, др Момчило Д. Пејовић 2015-2017,
др Радослав Распоповић од 2017. године

YU ISSN 0021-2652

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА
И
ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Година XCIV

3-4

ПОДГОРИЦА
2021.

Р е д а к ц и ј а:

Карл Касер (Аустрија), Бернард Лори (Француска), Масимо Букарели (Италија), Костантин Никифоров (Русија), Габријела Шуберт (Њемачка), Стјепан Матковић (Хрватска), Љубинка Трговчевић (Србија), Мирослав Перишић (Србија), Радослав Распоповић, Славко Бурзановић, Жарко Лековић, Раденко Шћекић и Иван Лаковић.

Главни и одговорни уредник
Радослав Распоповић

Секретар редакције
Олга Пелцер-Вујачић и Миљан Гогић

“Историјски записи” излазе четири пута годишње. Власник и издавач: Историјски институт Црне Горе у Подгорици. Рукописе треба слати Редакцији “Историјских записа”, Историјски институт Црне Горе, 81000 Подгорица, Булевар револуције 5, пошт. фах 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com, тел. 241-336. Рукописи се не враћају. Годишња претплата износи за Црну Гору 15 €, а за иностранство 30 €. Цијена по једном броју у продаји за Црну Гору је 4 €, а двоброја 8 €.

Претплата се шаље на адресу: Историјски институт Црне Горе - Подгорица, на рачун 510-8148-40 код Црногорске комерцијалне банке.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко међународних база података CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL) EBSCO - Historical abstracts with full text.

За истакнути допринос изучавању историје, “Историјски записи” су, поводом педесете годишњице излажења, 1977. године одликовани Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

YU ISSN 0021-2652

INSTITUT HISTORIQUE DU MONTÉNÉGRO

ISTORIJSKI ZAPISI

ORGANE DE L'INSTITUT HISTORIQUE
et de la
SOCIETE DES HISTORIENS DU MONTENEGRO

XCIV

3-4

PODGORICA
2021.

R e d a c t i o n :

Karl Kaser (Austria), Bernard Lori (France), Massimo Bucarelli (Italy),
Kostantin Nikiforov (Russia), Gabriella Schubert (Germany), Stjepan Matković
(Croatia), Ljubinka Trgovčević (Serbia), Miroslav Perišić (Serbia),
Radoslav Raspopović, Slavko Burzanović, Žarko Leković, Radenko Šćekić
et Ivan Laković

Rédacteur responsable
Radoslav Raspopović

Sekrétaire de la rédaction
Olga Pelcer-Vujačić et Miljan Gogić

Les Ecrits historiques paraissent quatre fois par an. Propriétaire et éditeur:
Institut Historique du Monténégro à Podgorica. Les manuscrits doivent être ad-
dressés à: Istorijski zapisi, Institut Historique du Monténégro, 81000 Podgorica Mon-
ténégro, Bulevar revolucije 5, boîte postale 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com,
téléphone N° 241-336. On ne renvoie pas les manuscrits. L'abonnement d'un an est
de 15 € pour la Montenegro et de 30 € pour l'étranger. Le prix de numéro vendu
en Monténégro est de 4 € et le prix de double numéro est de 8 €. Le règlement de
l'abonnement doit être effectué au compte de l'Institut Historique du Monténégro;
Podgorica, N° 510-8148-40 chez de la Banque Commerciale Montenegro à Pod-
gorica.

ЧЛАНЦИ

Savo MARKOVIĆ*

DABRI, ISTAKNUTI PATRICIJSKI ROD ULCINJA

ABSTRACT: *Based on historiographical findings and the documents from the State Archives in Dubrovnik, the historical role and activities of members of one of the most important patrician lineages of Ulcinj are considered prosopographically and multidisciplinarily. The chronological, genealogical and onomastic compatibility of this lineage to expatriates of Ulcinj, Antonine family Gabro of Dubrovnik, are pointed out, too. The Dabris are recorded in available historical sources from the 14th century to the 1600s. Their prominent social position vividly reflects the centuries-old manifold contacts and challenges of life on the border. Especially exemplarily in that regard were the personage and the fate of the young interpreter Pasquale Dabri.*

KEY WORDS: *late Middle Ages, patriciate, lineage, demography, Ulcinj, dragoman*

U istraživanju simbolike i semiotike jednog kraja, poseban značaj ima analiza diskursa. Doktor prava Jeronim Buća, Kotoranin, 1553. g. mletačku enklavu Ulcinj opisuje kao primorski grad usred pograničja Sklavonije i Albanije: „*in Dolcigno terra maritima nel mezo dei confini di Schiavonia et di Albania*“.¹ Iskazi domaćih ljudi pružaju najvjerodostojnije uvide u poimanje prostora, percepciju socijalne i fizičke distance, limitrofni identitet koji je prečesto od stranih pisaca, shodno proklamovanim političkim ciljevima, iskrivljavan i tendenciozno tumačen.

Uvod

Rod koji je u istorijskim izvorima bilježen u varijantama *Дабретињ* (1368), *Dabre* (1371, 1390, 1397, 1402, 1422/24, 1505/06); *Dabro* (1388)

* Autor je doktor pravnih i humanističkih nauka, Bar.

¹ Pismo J. Buće Monsignoruru Arrasa iz Napulja, 15. septembra 1553. Biblioteca Digital Hispánica, Biblioteca Nacional de España, Madrid, *Cartas de Jerónimo Bucchia a Nicolas Perrenot y al Cardenal Granvela*, Mss/7905/189 - /f. 4r/(88), (6. 7. 2017).

- Dabronis; *Dubro* (o. 1424), *Dabri* (1596, 1612), bio je jedan je od vodećih u društvenom životu Ulcinja od XIV stoljeća do 1600. godine.² Navedene su latinične varijante romanizovane u odnosu na slovenski oblik ličnog imena, odnosno prezimena *Dobre*, *Dobro*.³ Pripadnici roda, određivani najprije po patronimiku,⁴ označavani naslovom *Ser*, i staleški kao *nobilis*, obavljali su značajne funkcije u Crkvi, u komunalnoj upravi kao sudije, vicenotari, auditori („preslušnici“) i konzilijari (vijećnici), bili u službi Balšića i drugih uglednika, a rodbinski se povezali sa patricijskim rodovima iz Ulcinja i susjednih gradova, i sa značajnim humanistima. Još M. Šufflay ističe: „Die Patrizierfamilien Domagna aus Antibari und Dabre aus Dulcigno waren durch Wechselheiraten nahe verwandt“.⁵

Dabri u XIV stoljeću

Izvori i historiografija koji bilježe i razmatraju djelovanje pripadnika ovoga roda u XIV stoljeću ukazuju na različitost navođenja patronimika roda, koji se u to doba ustaljuje kao prezime, na slovenske oblike njihovih hrišćanskih (kalendarskih) imena, kao i na slovenska lična imena. Istaknuti izdanci roda, koji su iz razmatranih izvora poznati, obavljaju važne poslove u upravi komune Ulcinj, ali i u Dubrovniku, kao izaslanici zetskih vladara Balšića.

Mare uxor Piero de Dabro u testamentu sastavljenom u Dubrovniku 30. januara 1348, *propter pestilentiam mortalitatis*,⁶ određuje *che se faça I*

² „Slavische Vornamen in den alten Städten Dalmatiens im X.-XV. Jahrhundert.“: „*Dobre* (Gen. –ete), selten *Dobri*, romanisiert *Dabre*. A) Mannsname. In *Dulcigno*: *Dabre filius Georgii de Calanço de Ulcinio* 1282 Div. Rag. (...) B) Frauennamen. (...) *Dobro*, romanisch *Dabro*, –onis, selten *Dabrus*, im X.-XII. Jahrhundert sehr verbreitet. (...) Familien *Dabro* (–onis) in *Dulcigno* (sl. *Dabretić*) (...).“ Constantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien: Philosophisch-historische Klasse, Band XLIX, Wien, 1903, In Commission bei Carl Gerold's Sohn. I. Abhandlung, Zweiter Theil, 65, 69-70.

³ Konstantin Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka* (Zbornik Konstantina Jirečeka, II. Posebna izdanja SANU, knj. CCCVI, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knj. 42, u Beogradu 1962, 221.

⁴ „*Dabro*, ime pod kojim se u Ulcinju, Baru, Kotoru, Dubrovniku i Krku javljaju različite obitelji, zabilježeno u oblicima *Dabri*, *Dabronis*, *de Dabre*, *de Dabro*; *Dabretić*, *Dabrović*. Sa sigurnošću se ne može utvrditi kada je *Dabro* doista obiteljsko ime; dapače u gotovo svim slučajevima može se protumačiti kao patronimik.“ „Patronimik *de Dabro*, *Dabronis* prvi put se u Kotoru spominje 1181.“ „Krajem XIII i u prvoj polovini XIV st. javljaju se u Kotoru i drugi *Dabri*. Na Krku se bilježe 1198, u Baru 1247, a u dubrovačkim dokumentima *Dabro* se javljaju polovinom XIII, a izumiru polovinom XIV st., Ivica Prlander, „*Dabro*“, *Hrvatski biografski leksikon* (Gl. ur. Trpimir Macan), sv. 3, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1993, 187-188.

⁵ Milan Šufflay, *Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters*, Akademie der Wissenschaften in Wien, Hölder – Pichler – Tempsky A.-G., Wien und Leipzig 1924, 37.

⁶ Istraživanja pokazuju da su demografski gubici od *crne smrti* u Dubrovniku, kao i u

*fante d'argento de ypp. II et che se porta ad Sca Maria de Dolcigno.*⁷ Iako nije izričito navedeno da su ostaviteljka i njen muž iz Ulcinja, patronimik⁸ i legat namijenjen prvostolnici ukazuju da bi se moglo raditi o porodici, odnosno rodu koji je imao veze s ovim gradom.⁹

Дмитр Дабретикъ Ulcinjanin, čovjek Stracimira i Đurđa Balšića, poslat je knezu, sudijama i vlasteli (vijećnicima) Dubrovnika 27. juna 1368.¹⁰ Stracimir i Đurađ Balšić javljaju dubrovačkoj opštini da šalju u njihov grad svojeg poslanika Dmitra Dabrećića Ulcinjanina („našeg človjeka“), koji će primiti tamo založeni, a sada vrlo potrebni Stracimirov zlatni pojas: „i da mi ne zamućite človjeka budi vaša draga ljubav jere je Rinald plaćen ovako“.¹¹ „Zetski gospodari braća Stracimir i Đurađ I Balšić obavještavaju Dubrovčane pismom (27. aprila 1368) da se kod njihova trgovca i kreditora Rajnolda Stambertisa (sin dubrovačkog kancelara Pona) nalazi Stracimirov zlatni pojas. Stoga su poslali svog čovjeka **Dmitra** Dabra iz Ulcinja da podigne založeni zlatni pojas. Krajem aprila 1368. on je boravio u Gradu sv. Vlaha kao

---

gradovima u Italiji, južnoj Francuskoj i Španiji u prosjeku iznosili 60%. Teške gubitke od kuge pretrpjele su patricijske i porodice pučanskoga statusa. Zrinka Nikolić Jakus, „Vrijeme rata, kuge, zatočeništva. Zadarske plemićke obitelji i posljedice mletačke opsade 1354./1346. i Crne smrti“, *Povijesni prilozi*, sv. 55, br. 55, Zagreb 2018, 10.

⁷ *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Ludovicus Thallóczy – Constantinus Jireček – Emilianus Šufflay, II (1344 – 1406). Vindobonae: Typis Adolphi Holzhausen, MCMXVIII. (dalje: AA II), 9 (38), 272; C. Jireček, I. *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, I. Abhandlung, Zweiter Theil, 8.

⁸ Dubrovčanin Ivan de Dabro, sin Petranje, pominje se 1280-ih, a sa Magdalenom Crosio imao je sinove Petra, Marina i Ūrsa. Njihov unuk Mato Marinov pominje se 1345. g. I. Prlander, „Dabro“, 187–188.

⁹ Dubrovački plemićki rod Dabraća, koji tamošnji hroničari bilježe u iskrivljenom obliku (Dobarcho, Dabarcho; Dobarza, Dabarze i dr.), navodi se i da je iz Zete (Cerva, Mattei, Anonim). Cerva i Mattei, koji ga isključivo vezuju za Zetu, smatraju da su izumrli 1338. g., a po Anonimu Dobarza su izumrli 1366. g. O pripadnosti ovog roda plemićkom krugu N. Vekarić nije pronašao dokaze. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 2, *Vlasteoski rodovi (A – L)*, Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2012, 219.

¹⁰ AA II, 56 (244). Imena patricija Dabri, njihovih rodaka i s njima povezanih pojmova potcrtao je S. M.

¹¹ *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae : Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sabrao Tadija Smičiklas, uredio Marko Kostrenčić, Svezak XIV. Listine godina 1367-1373. Zagreb: izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), knjižara Jugoslavenske akademije Lav. Hartmana (Stj. Kugli). Tisak dioničke tiskare. 1916, 146, № 95; Ljubomir Stojanović (sredio), *Stare srpske povelje i pisma*, knjiga I, *Dubrovnik i susedi njegovi*, Prvi deo, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Prvo odeljenje, Spomenici na srpskom jeziku, knjiga XIX, Beograd – Sr. Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1929, 105, № 105; „založen kod nekoga“ - R.: Konstantin Jireček, *Spomenici srpski, Spomenik*, sv. XI, Beograd: Srpska kraljevska akademija, u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije, 1892, 36, № 20“; K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 274.

poslanik braće Balšić da bi podigao Stracimirov pojas od Rajnolda. Na kraju pisma oni mole Dubrovčane da ispoštuju njihova čovjeka i da su obveze prema kreditoru bile izmirene.¹²

Nekadašnji ulcinjski komunalni vicenotar **Dimitrius Dabro**¹³ *pominje se i u izvodu iz katastika od 9. septembra 1388; (...) publicatum extractum de catastico scripto manu Dimitri Dabre, olim vicenotarii dicti comunis (...)*.¹⁴ Moguće da je on bio muž Slave i otac Mare (*Maro*), koje se pominju 1411. g. u vezi sa pravom na vinograd u Valdanosu; tamošnje posjede je Đurađ Stracimirović Balšić oduzeo ulcinjskim patricijima *de Colane* i drugim građanima. U izvorima se navodi da su Dimitar i Marin (Marinče) bili braća.¹⁵ Dimitar i Marin Dabro udružili su se 6. februara 1360. u trgovini s ulcinjskim patricijem Junijem Sevastom.¹⁶ Dimitar je 22. maja 1360. i 30. aprila 1361. u Dubrovniku sklopio dva kreditna ugovora ukupne vrijednosti 465 dukata.¹⁷

Učestvujući u trgovini, kako se bilježi, od 1360. g., Marinče je 18. aprila 1369. potpisao ugovor o zajmu 182 dukata s Marinom Vidovim Benessom. Osam godina kasnije – 15. avgusta 1377. – izdata mu je priznanica da je dug podmiren i da Marin Benessa ubuduće neće imati nikakvih potraživanja prema njemu.¹⁸ Zapis o namirenju duga ukazuje da se Marinče kasnije mogao ponovo zadužiti kod istog povjerioca.¹⁹ Dana 21. marta 1397. i 28. aprila 1402. bilježi se *Ser Marin (Marinče) de Dabre*, otac ulcinjskog auditora Živa i prokuratora Nikole.²⁰

U srodstvu s ostalim pripadnicima ovoga roda koji su trgovali u Dubrovniku izvjesno je, bio je **Johannis de Dabro de Dulcinio**, kako se bilježi 1368.g.²¹

¹² Marijan Premović, „Ulcinjani u kreditnoj trgovini Dubrovnika u drugoj polovici XIV stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 61, Zadar 2019, 201.

¹³ K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 161.

¹⁴ U stvari sveštenika Marina i njegovog brata Marka pok. Ivana, koji su se sporili oko kuće u Ulcinju. *Codex Diplomaticus, Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* - Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Sabrao Tadija Smičiklas, Svezak XVII: Listine godina 1386–1394. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981, 165–165.

¹⁵ M. Premović, „Ulcinjani u kreditnoj trgovini Dubrovnika“, 201, s pozivom na izvore iz Državnog arhiva u Dubrovniku (dalje: HR-DADU, fond Dugovi i zadužnice Notarijata: *Debita Notariae*): „*Deb. Not.*, sv. 4, f. 100v (6. 2. 1360); sv. 7, f. 182v (18. 4. 1369).“

¹⁶ M. Premović, „Ulcinjani u kreditnoj trgovini Dubrovnika“, 201 [HR-DADU, *Deb. Not.*, sv. 4, f. 100v (6. 2. 1360)].

¹⁷ *Isto* [HR-DADU, *Deb. Not.*, sv. 4, f. 113v (22. 5. 1360); sv. 5, f. 11v (30. 4. 1361)].

¹⁸ *Isto*, 201-202 [HR-DADU, *Deb. Not.*, sv. 7, f. 182v (18. 4. 1369); sv. 8, f. 73'v, (15. 8. 1377)].

¹⁹ *Isto*, 202.

²⁰ K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 138.

²¹ M. Premović, „Ulcinjani u kreditnoj trgovini Dubrovnika“, 201 [*Nixa de Dabro... Johannis*

Ivan se 31. maja 1361. pominje u jednom kreditom ugovoru, zaduživši se tom prilikom u iznosu od 63 dukata i 5 groša.²²

Svakako je blizak rođak Dimitra i Marina bio Nikša *de Dabro*. *Nixa de Dabro de Dulcinio* je naveden u dokumentu od 13. oktobra 1368: u Dubrovniku je pozajmio od Pavla Nikova Barabe 38 dukata.²³ *Nixa Dabre* je pomenut i 26. jula 1370. ili 1371, pored Dubrovčana i Venecijanaca, kao svjedok braće *Musachi in Vrego*.²⁴

Mada se ne bi mogla isključiti istovjetnost s Ivanom pomenutim 1361. g., *Ser Čiue de Dabre* je, prema dokumentu sačinjenom 19. marta 1390. u Ulcinju, dugovao g. Matku Drinkasu²⁵ iz Dubrovnika (*ser Matcho de Dringias de Ragusio*), za što mu je garantovao svim svojim pokretnim i nepokretnim dobrima (*omnia bona sua mobilia et stabilia*).²⁶ *Ser Giue*²⁷ *de ser Marini* (*de Marinçe*) *de Dabre* bilježi se 21. marta 1397. kao *auditore* („preslušnik“) i svjedok (*auditor sum testis*).²⁸

Dabri u XV stoljeću: poveznice s patricijima iz susjednih gradova; porijeklo dubrovačkih antunina Gabro

Rod Dabri u XV stoljeću karakterišu poveznice s istaknutim familijama iz susjednih gradova. *Nicholaus filius ser Marini Dabri de Dulcineo*, nećak *Domine Chiure*,²⁹ kćeri pok. *ser Simonis de Domagna* iz Bara, postavljen

de Dabro de Dulcinio... Deb. Not., sv. 7, f. 160v (13. 10. 1368)].

²² *Isto*, 201 [HR-DADU, *Deb. Not.*, sv. 5, f. 18v (31. 5. 1361)].

²³ *Isto* [HR-DADU, *Deb. Not.*, sv. 7, f. 160v (13. 10. 1368)].

²⁴ Nikša je naveden kao svjedok u tužbi. *Isto*, 201 [HR-DADU, serija Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada: *Lamenta de foris*, ser. 52, sv. 1, f. 24v (26. 7. 1370)]; AA II, 56 (246), 64 (278). Godine 1459. Vreg se pominje kao jedan od krajeva Romanije u kojem se nabavljala pšenica ili proso: *ire ad Pirgum et Vregum vel ad alias partes Romanie et emere frumentum vel milium*. Bogumil Hrabak, „Privredne veze Kotorana i Peraštana s Albanijom u XIV i XV veku“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. XXVII-XXVIII, Kotor 1979–1980, 48.

²⁵ Dubrovački pomorski preduzetnici Palmota imali su bliske rodbinske i poslovne veze s Ulcinjanima preko majčine rodbine *Drincasso de Dulcigno*. M. Premović, „Ulcinjani u kreditnoj trgovini Dubrovnika“, 202, i tu citirana literatura.

²⁶ AA II, 108 (446).

²⁷ Odras hrišćanskog imena Ivan, kao područno ime *Đivo*, *Đive*, prisutan na dubrovačkom području od XIV st., drži se da je romanskog postanja, ili da je mogao nastati ukrštanjem imena *Ivan* s italijanskim *Giovanni*. Domagoj Vidović, „Zaboravljena i rijetka imena“, *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*, Ankica Čilaš Šimpraga, Dubravka Ivšić Majić, Domagoj Vidović, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2018, 50; „U okolnim je krajevima (dijelovima Neretvanske krajine i jugoistočnoj Hercegovini) u kojima nije dokinuta razlika između slivenika *dž* i *đ* potvrđen lik *Dživo*, koji je češći u neslužbenoj uporabi. Ime *Dživo* isprva je potvrđeno u XVI. stoljeću.“ „Rječnik“, *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*, 129.

²⁸ AA II, 163 (586); K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 138.

²⁹ M. Šufflay, *Städte und Burgen Albaniens*, 37. Ime *Chiura* je vjerovatno izvedenica od grč.

je 28. aprila 1402. u Dubrovniku za njenog zakonitog prokuratora, aktora i faktora (oslovljenog sa *Venerabilem virum dompnium*), u pogledu njene imovine u Baru.³⁰ Možda je Nikolina majka poticala iz porodice *de Domagna* iz Bara. Ukoliko je **Nikola** otac dubrovačkih Ulcinjana *Gabro*, sahranjen je u crkvi sv. Dominika u Ulcinju.

Dabri su imali posjed vinograda u Valdanosu, koji je bio „omedjen“ pravima ulcinjskih patricija Kolanovića i ulcinjske katedrale sv. Marije. Paskal (Paško) *de Colane* (Kolanović), sin znamenitog Jakše *de Colane* iz Ulcinja,³¹ došao je „u Veneciju da se žali na postupke lokalnih vlasti prema njegovoj imovini. Naime, dok je Ulcinj bio pod Balšićima, njemu i mnogim drugim građanima oduzeta su velika dobra i data dvoranima i prijateljima Đurđa Stracimirovića – Balšića. Kada je Ulcinj došao pod mletačku vlast, većina ovih dobara je vraćena, ali ne sva. Jedan od Paškovih vinograda³² u Valdanosu Balšić je dao Dukaletu Albancu, a mletačke vlasti mu ga nisu vratile jer je u međuvremenu i sam Dukalet prišao Republici. Sada, kada je i on pobunjenik, Paskal *de Colane* traži svoj vinograd i Senat nalaže lokalnom načelniku da ispita stvar.“³³ Pobunjenik je 24. marta 1411. bio pokojni, ali je pri tome trebalo uzeti u obzir i prava koja na navedeni vinograd ima crkva *Svete Marije od Ulcinja*. Štoviše, tada se zapravo pojavila *Sclaua*, žena pokojnog **Dimitra Dabrija** iz Ulcinja, pokazujući neki testament, prema kojem proizlazi da je njena kći **Maro** njoj ostavila rečeni vinograd da ga za života uživa, kako je u oporuci sadržano. Zbog toga moli, da se mletačke vla-

Kupá. B. Hrabak navodi da je Čura vlaško ime. B. Hrabak, „Privredne veze Kotorana i Peraštana s Albanijom u XIV i XV veku“, 67.

³⁰ AA II, 207 (691).

³¹ *Jache et Pasche de Colane* dugovali su 13. jula 1381, prema notarskim kartama, Dubrovčaninu pok. *Paulus-u de Barabi i Pale de Georgio*. *Pasque* je umro prije 2. jula 1399. Sa Nikšom Paskvinim *ser Margarucius Jacobi de Colane* se bilježi u dubrovačkom dokumentu od 2. jula 1399. Pomenut i kao zakleti sudija 1390. g., *Ser Margarutius Jacobi de Collane* zabilježen je takođe 1432. g. AA II, 89 (373), 176 (625); K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 181.

³² „(...) **de colanis de dulcigno** fidelis nostri, qui dicebat, ad se spectare quandam vineam positam in districtu *dulcigni* apud *vallenucis* possessam per quondam *ducaletum albanensem* rebellum nostrum. Quod mandaretur rectori nostro *dulcigni*, quod deberet in casu que eidem legitime constaret ipsam vineam fuisse ipsius *pasqualis* et ipsam legitime habuisse et possedissee ipsam cum omnibus suis Juribus libere restituere deberet eidem.“ *Acta Albaniae Veneta*, Saeculorum XIV et XV, Joseph Valentini, Pars Secunda, Tomus Sextus (R. Trofenik) München et alia 1971, 120.

³³ Miloš Antonović, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd: Istorijski institut, 2003, 264. Dukalet, vođa Pamaliota, dobio je Bulkiju, u skadarskom distriktu, u blizini gornjeg toka Bojane (shodno privilegiji od 10. novembra 1407), a još ranije mu je Marin Caravello dao Murićane na desnoj obali Bojane i *Betigaret*. Pamalioti su konačno prišli Veneciji 1422. g., kada su dobili „kao nagradu posede pobunjenika u Ulcinju i okolini.“ „Sporovi sa potomcima ranijih vlasnika vukli su se pred sudovima nekoliko narednih decenija.“ *Isto*, 231, 301.

sti udostojе njoj dodijeliti rečeni vinograd. Pravedno će biti da se ulcinjskom rektoru naloži da sasluša pomenute Paskvala i **Slavu**, te da se zrelo razmotre njihova prava, da bi se donijela odluka o raspolaganju vinogradom kako po pravu ishoduje i treba da bude, s tim da ostanu pridržana prava koje ima navedena crkva **S. marie de dulcigno in vinea prefata (...)**.³⁴ To je ista **Slava Demetri da bois (boes)** kako je na drugom mjestu transkribuje Valentini, a tako zatim biva preuzeto u literaturi.³⁵ Mletačka koncesija („littera concessio-nis“) od 3. februara 1424. bilježi: „Item similiter litera facta fuit *Rado borchi sueque societati de domo de maurina (?)* que spectabat vnj *antiuarane / cum possessionibus suis / et de vinea de slaua demetri da bois (boes?)* etcetera.“ Slavin vinograd (vjerovatno navedeni, u Valdanosu) mletačke vlasti su 1424. ustupile Radu Borkiju i njegovoj ratničkoj družini, a po svojoj prilici i kuću s posjedom na Mavrijanu, koji su pripadali jednom Baraninu.³⁶

³⁴ „(...) Reseruatis Juribus que haberet Ecclesia Sancte Marie de dulcigno in vinea predicta. Nunc uero comparuit *Slaua* uxor quondam *dimitrij dabrij (?)* de *dulcigno* ostendens quoddam testamentum, per quod apparet, quod *Maro* filia sua, sibi reliquerit dictam vineam in vita sua, ut in testamento continetur. Et propterea supplicauit, ut dignaremur dictam vineam, sibi facere assignari. Et Justum sit quod super hoc fiat id quod Jus suadet Vadt pars Quod ultra id quod captum est, Mandetur rectori nostro *dulcigni*, quod auditis dicto *pasqualj* et dicta *Slaua*, ac mature discusis Juribus suis, debeat de dicta vinea, et Juribus suis, disponere prout eidem de Jure videbitur et apparebit. Reseruatis Juribus que haberet dicta Ecclesia (...).“ *Acta Albaniae Veneta*, Saec. XIV et XV, J. Valentini, Pars Secunda, T. Sextus, 120.

³⁵ Značajan politički potres drmao je Ulcinj 1422–1423. g., nakon uvođenja mletačke vlasti. Izvjestan broj građana bio je primoran da napusti grad, a njihova imovina, uključujući kuće, konfiskovana je i data odanim građanima i Pamalioanima. Bila je to zvanična politika, utvrđena u najvišim organima vlasti u Veneciji. Među protjeranim građanima, za koje se pretpostavlja da su živjeli u Ulcinju, veliki broj nosio je hrišćansko-kalendarska imena i romanska prezimena: među njima su bili Petar de Nicho, Nicho Petri (de Zane) (*habeant domum petri de nicho et nicho petri que est ad plateam apud lobiam, et habeant vineam de pereste que fuit nicho petri; eidem Niche de molino de medio Petri de Nicha*, koji Nika Erman treba da drži s još nekolicinom; Đon Reč i sin mu Stefan te *Alecha buba* dobili su *casale petri de nicha*, Andrija Kruta iz Poprata je s družinom dobio „vnam domum *petri de nicho*“, a *Zacharia mad* četvrtinu vinograda *petri de nico* na lokalitetu *pereste*, 3. februar 1423). Ninze de Vano (iz Bara), **Slava Demetri de Bois**, Maro de Valle (*domo*) i Marin de Dabre. Marija, kći Marina Boncija iz Skadra i udovica Nika Petrovog de Zane žalila se 1425. g. da joj je ulcinjski knez konfiskovao miraz, što *nijedno komunalno pravo u Dalmaciji* nije dozvoljavalo. Zato je Senat naložio novom ulcinjskom knezu da udovici da zemljišne posjede u visini vrijednosti njenog miraza. Ukoliko nije moguće pronaći toliko zemlje u ulcinjskom distriktu, nadoknada se imala izvršiti od zemlje na drugim mletačkim posjedima u Mletačkoj Albaniji. M. Antonović, *Grad i župa*, 289; *Acta Albaniae Veneta*, Saeculorum XIV et XV, Joseph Valentini, Pars Secunda, Tomus Duodecimus, (R. Trofenik) München et alia 1971, 17-19.

³⁶ Moglo se raditi o Baraninu Mence de Vanno, oženjenom iz Ulcinja; ono što je u Ulcinju imao po mirazu *ninze (?) de vano (?) dantiuari* dato je Niki Kruti (*Crute*) i njegovoj braći. Koncesija sugerise i geografsku blizinu Mavrijana i Valdanosa, zapadno od Ulcinja. *Acta Albaniae Veneta*, Saec. XIV et XV, J. Valentini, Pars Secunda, T. Duodecimus, 17-19.

Jedan pripadnik roda je u novim društvenim uslovima loše prošao; **Marin de Dabre**, protjeran je iz Ulcinja, nakon političke promjene usljed ponovnog uvođenja mletačke vlasti, što se dogodilo 1422/23. g., kada su neki građani bili prinuđeni da napuste grad,³⁷ a njihova imovina (unutar i izvan grada), uključujući kuće, bila, shodno zvaničnoj mletačkoj politici, konfiskovana i data odanim građanima i pripadnicima skupine Pamaliota („nebrđanima“).³⁸ Prema dokumentu od 3. februara 1424, mletačka vlast potvrđuje državinu *duche Armenia* i *Theodora Armenia*: držali su, s njihovim posjedima, pola gornjeg mlina *et domum don Marinj de Dabre*.³⁹

Postavlja se pitanje bi li se naredne godine taj izgnanik, ako je izbjegao u Dubrovnik, pojavio u Ulcinju?⁴⁰ Na takvu tvrdnju bi možda upućivao zapis prema kojem su trgovci **Marino di Dubro** i **Desco Alessi** oko 1424. g. u Ulcinju, kao povjerenici Benedetta Schieria, prodavali tkanine proizvedene u Dubrovniku.⁴¹ Usljed kreditne prezaduženosti, sudski činovnik, ovlašten

³⁷ Postavlja se pitanje demografskih gubitaka i promjena koje su u patricijatu Ulcinja mogle izazvati ovakve odluke mletačkih vlasti. Moguće je da su neki prognanici ostali nezabilježeni, i da su malobrojne porodice bile posebno pogođene. Protivmletačka pobuna je rezultirala izgonom dijela patricijata, odvojenošću najaktivnijih članova od porodica i nemogućnošću upravljanja svojim dobrima, preraspoređenih drugim rodovima. *Up.*: Z. Nikolić Jakus, „Vrijeme rata, kuge, zatočeništva“, 11, 15, 23, 24.

³⁸ M. Antonović, *Grad i župa*, 264, 289. Antonović ističe da je Vlaha bilo nešto više na području *sovra Scutari*; tamošnje prezime *Armano*, *Herman*, i danas u aromunskom služi kao etnonim. Ako se izuzme osnivač družine Dukalet, kasnije vođe Pamaliota (izrazito miješane ratničke družine s prvobitnim vlaškim elementom, kasnije potiskivanim od albanskog; otuda se, od šezdesetih godina XV st., gubila potreba da Albanci sebe zovu Pamalio-tima te se to ime sve manje vezivalo za članove družine koja je postala najamnička vojska) nose vlaško prezime Herman [var. Ermano, Armano (selo *Kazene*, koje je kao jedino poslije 1425. pripadalo Skadru), Armania], a njihov najpoznatiji član vojvoda Nika (I) Herman († prije 1438) koji je vodio družinu u borbi protiv Srba za zasluge je 1422. dobio prostrane pronije u Zabožani, odnosno Svač. Autor navodi *Dabro* kao romansku porodicu sa slovenskim prezimenom. *Isto*, 223, 261–264, 270, 301; „(...) videlicet quod idem *Nicha* (sc. *erman pamalio*) posset habitare in *soacio* ad suum beneplacitum (...)“ – 3. februar 1424. *Acta Albaniae Veneta*, Saec. XIV et XV, J. Valentini, Pars Secunda, T. Duodecimus, 17.

³⁹ „Preterea *duche Armenia*, et *theodoro armenia* / quod habeant medietatem molendini superioris et domum don *Marinj de dabre* / cum suis possessionibus ad beneplacitum nostri dominij etcetera.“ Niki (*Niche*, *Nikae Erman*) je dato i pola mlina *Petri de Niche*, koji je trebao imati sa sinom, s *Georgio*-m *Armenia et Menze Turcho*. *Acta Albaniae Veneta*, Saec. XIV et XV, J. Valentini, Pars Secunda, T. Duodecimus, 18, 19.

⁴⁰ S tim u vezi je stajala dužina trajanja propisanog izгона, koji je imao i ekonomske posljedice. Međutim, ukoliko je riječ o jednom rodu, koji je ipak očuvao svoje mjesto u komunalnom društvu, očito nisu svi njegovi ogranci bili pogođeni mjerama mletačke vlasti. *Up.*: Z. Nikolić Jakus, „Vrijeme rata, kuge, zatočeništva“, 24.

⁴¹ B. Schieri, trgovac iz Prata, uložio je 1429. godine 1.000 dukata u trgovačko društvo s Lukom Radosaljićem, Nikolom Marinovim *di Nale* (antuninom doseljenim u Dubrovnik iz Bara) i Nikolom Radulinovićem. Paola Pinelli, „Florentine merchants traveling east through Ragusa (Dubrovnik) and the Balkans at the end of the 15th century“, *Zbornik radova u čast akademiku Desanki Kovačević Kojić*, gl. ur. Rajko Kuzmanović, Banja Luka: Akadem-

od kancelarije, pristupio je konfiskaciji svih pokretnih stvari navedenih Ulcinjana iz njihove kuće u Dubrovniku, uključujući kuhinjske predmete i vrijednu srebrninu, zbog ukupne vrijednosti od 148 perpera i 10 groša.⁴² Možda ne treba isključiti mogućnost da se radi o pripadniku roda Gabro, čijem je bratu dubrovačko građanstvo dodijeljeno 12. juna 1431, a u Dubrovniku njegovi potomci bili prisutni do 1517. godine.⁴³

Uopšte, otvoreno je pitanje jesu li pripadnici roda Gabro, iseljeni u Dubrovnik - ako su potekli od ulcinjskog roda Dabro - iz određenih razloga izmijenili svoje prezime. Drugačija identifikacija, potencirana „nazivanjem“ sličnim imenom, možda je imala navedenu političku pozadinu, koja je pokrenuta dovodenjem u pitanje podaničke pripadnosti. K. Jireček međutim ne povezuje ulcinjske Dabro i iseljene Gabro, čije prezime izvodi od ličnog imena Gabrijel: „(...) in Dulcigno im XIV. – XV. Jahrhundert, auch **de Dabre, Dabri**, sl. **Dabretić** (...)“; „**Gabriel**, Dim. Gabro, Gabre, (...) in Antivari und Dulcigno Familien **Gabro**.“⁴⁴ „**Gabro, Gabrus**, Familie von Dulcigno im XV. Jahrhundert, angesiedelt auch in Ragusa. Von **Gabriel**.“⁴⁵ Zanimljivo je da se nakon jednog Dabretića 1368. g., kao poslanik Balšića u Dubrovniku 11. novembra 1412. (prije sklapanja mira Balše III s Mlečanima) bilježi „certo **Gabrielle**⁴⁶ **d’Antivari**, con incarico del quale non è rimasta alcuna particolare memoria. Si sa unicamente che la risposta fu immediata, e che gliela portò uno speciale inviato raguseo (...)“⁴⁷

Porodično prezime Gabro izrazito ističe *Vlajkijeva genealogija antunina: Origine, e Genealogia della fameglia Gabro*.⁴⁸ Zapis počinje konstatat-

ija nauka i umjetnosti Republike Srpske, knjiga X, 2015, 199.

⁴² Francesco Bettarini, *La comunità pratese di Ragusa (1414-1434), Crisi economica e migrazioni collettive nel Tardo Medioevo*, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 2012, 85.

⁴³ Ruža Ćuk, „Trgovci iz zetskih gradova u Dubrovniku i srpskim zemljama u srednjem veku“, *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*, knjiga 3, Podgorica: Istarski institut Republike Crne Gore, 1999, 165.

⁴⁴ C. Jireček, I. *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, I. Abhandlung, Zweiter Theil, 22, 37.

⁴⁵ Constantin Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Neunundvierzigster Band, Wien: in Kommission bei Carl Gerold's Sohn., 1904. (Vorgelegt in der Sitzung vom 9. December 1903), II. Abhandlung, III. Theil, 27.

⁴⁶ To je mogao biti *Gabrielle Bačan*, zabilježen kao sudija u Baru 1394. g. Savo Marković, „*Bazana domus* – istaknuti reprezent barskog nobiliteta“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, LIX-LX, Tom II, Kotor 2013–2017, 439.

⁴⁷ *La Zedda e La Dinastia dei Balšidi*, Studij historici documentati del Prof. Giuseppe Gelcich, Spalato: Tipografia Sociale Spalatina (G. Laghi) 1899, 290; Đurde Bošković, *Stari Bar*, Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 1962, 268, (s pozivom na izvor: „Reform, XXXIV, 175“); „**Gabriel**, dem. **Gabro, Gabre**, rašireno naročito na jugu; u Baru i Ulcinju porodice Gabro.“ K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 168.

⁴⁸ HR-DADU, *Vlajkijeva genealogija antunina* (dalje: VGA), f. 172r. Genealogiju je nadopunjavao do 1728. g. dubrovački kancelar Kristo Ivan-Batistin Vlajki (iz antuninskog roda koji se po predaji iz Bara doselio oko 1450). Zrinka Pešorda Vardić, *U predvorju*

cijom da *La Nobil fameglia de Gabro* vuče porijeklo iz Ulcinja i *od najznačajnijih plemenitih kuća toga grada*, kako svjedoče javni spisi dubrovačkog notarijata i kancelarije.⁴⁹ Uočljiva je hronološka podudarnost i genealoška kompatibilnost pripadnika roda Dabre i antunina Gabro. *Giovanni* (Ivan) je, po *Genealogiji*, oko 1420. g. stigao u Dubrovnik s različitim robom, koju je sa sobom donio, i gdje se rodbinski povezao (*dove ne fece anco parentella*), te je u Gradu i ostao. U matrikuli bratovštine sv. Antuna nalazi se od 1430-ih godina *Zuan de Gabro*, od kojega potiče kuća u Dubrovniku.⁵⁰ U Dubrovniku je, kada mu je juna 1431. dodijeljeno građanstvo, označen i kao nećak jednog poznatog građanina: *Johannis Nicolich de Dulcigno nepotem Bartholi de Marino*⁵¹ – *po svojoj prilici ranije iseljenog Ulcinjanina u Dubrovnik*.⁵²

*Bartolomej Marinov iz Ulcinja je početkom XV stoljeća trgovao u istočnoj Bosni; 1. aprila 1404. predao je Stojaku Radmaniću i Rakoju Bokšiću iz Vlahovića 180 spuda soli tanke dubrovačke mjere, te su se ova dvojica obavezali isporučiti polovinu te soli na trgu Ustikoline rečenom Bartolomeju do 12. juna 1404. Merak Milošević iz Mališeva Vlah izjavljuje 29. jula 1404. da je primio od Bartolomeja Marinova iz Ulcinja i Deana Ratkovića 150 spuda soli, obavezujući se da će im polovinu izručiti u Goraždu ili u nekom drugom mjestu gdje oni kažu, a polovina će ostati njemu. Isto tako, Herak se obavezuje isporučiti samom Bartolomeju 90 spuda soli na tri mjesta: u Prači, Goraždu i Ustikolini.*⁵³ *Herak Milošević i Radoslav Miličević obavezuju se 11. novembra 1409. Bartolomeju Marini da će dovesti u Dubrovnik do srijede 6 dobrih tovarnih konja i tu natovariti robu i prevesti i njega i robu u Foču, po cijeni od 5 ½ perpera po konju. Ako robu prevezu do Goražda cijena će iznostiti 6 ½ perpera po konju.*⁵⁴

vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku, Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Hrvatski institut za povijest, 2012, 33, 41, 43, 80-81, 107, 109, 147-148.

⁴⁹ *La Nobil fameglia de Gabro trahe origine dalla Città di Dulcigno in Albania, e de principali Case de Nobili di quella Città, lo attestano le scritture pubbliche in Notaria, e Cancelleria di Ragusa, e l'infrasctitto testamento di Giovanni il quale del anno 1420 in circa venne a Ragusa con diverse mercantie, che seco portò (...)*. HR-DADU, VGA, f. 172r.

⁵⁰ *Isto*.

⁵¹ *XII junii 1431. Prima pars est de creando civem nostrum Raguseum Johannum Nicolich de Dulcigno nepotem Bartholi de Marino cum preheminentiis, prerogativis, utilitatibus, commoditatibus, honoribus, oneribus et gravaminibus quibus utuntur et gaudent alii originarii cives nostri. Captum per LX, contra I. Secunda pars est de non creando civem nostrum dictum Johannem. In marg: pro Johanne Nicolich factio cive Raguseo.* HR-DADU, *Acta Maioris consilii*, sv. 4, f. 139v.

⁵² Bartol Marinčetić iz Ulcinja je oko 1400. godine dobio dubrovačko građanstvo. R. Ćuk, „Trgovci iz zetskih gradova u Dubrovniku“, 165.

⁵³ Desanka Kojić-Kovačević, „Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja“, *Naše Starine* XIV, XV, Sarajevo 1981, 114.

⁵⁴ D. Kojić-Kovačević, „Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja“, 115.

Bartulov nećak, *Giovanni Nicolich figlio di Nicolo Gabro*, oženio se s *Jaccominom*, kćerkom Radoslava Cvjetkovića iz kuće Turčinovića, građanina Dubrovnika, kako se navodi u miraznoj ispravi od 26. oktobra 1434.⁵⁵ S njom je imao djecu: Nikolu (*Nicolo*), Radoslava (koji se nije ženio), Marinika (*Marinco*), Damjana, *Cattarinu*⁵⁶ (*koja se udala za Nikolu Stefanova Nale, dubrovačkog građanina, shodno ispravi od 29. januara 1455*), *Živanu* (*Giuliana, Zohanna*)⁵⁷ - koja se udala za Mattea Dobruškova Latinicu, dubrovač-

⁵⁵ Znatno kasnije, 1484. godine (1483. prema *VGA*, ff. 172r-172v), *Jacomina uxor q. Johannis Nicolai, dicti Gabro*, ostavlja legat i za mlade žiteljke Ulcinja: „Apresso lasso alle due figliole de olim Zorzi figliol de olim Jacobaz in Dulcigno perperi vintiquatro, zoe perperi XII per zaschuna de esse, zoe alle previe figliole del dicto condam Zorzi de Jacobaz, quale prima serano maritade, et questo li lasso in aiuto de la loro dote, et morendo alguna de esse non maritada che sara de l'altra, et se per caso tute moresseno non maritade voglio che questo lasso vada alli fratelli loro, figlioli del dicto condam Zorzi.“ HR-DADU, serija Oporuke: *Testamenta Notariae* (dalje: TN), sv. 25, ff. 71v-72r (26. 10. 1484. - 4. 11. 1484). Univerzalni nasljednik i jedan od epitropa testamenta bio joj je sin Damjan, ali je primjetna uključenost izvjesnog Bartula iz Ulcinja u to izvršenje.

„Die IIII Martii 1491 Venerabilis vir **presbyter Jacobus de Dulcinio filius** quondam **Petri Jacobacii** nomine et vice **sororis sue Rine** (...) promisit fuit contentus et confessus habuisse et recepissee a Damiano Jo. Gabri dante et solvente de suis propriis (...) iperperis duodecem per dimidia legati per quondam Jacominam (...) **filiabus Petri Jacobacii de Dulcinio** pro quibus iperperi duodecem **Bartolus Jo. de Marco** ibi (...) iperperi XII.“ [HR-DADU, 10.2 – Izvršenje oporuka: *Distributiones testamentorum* (dalje: DT), sv. 21, f. 77r]. „Die XXV Junii 1491. D. Comes et Capitaneus Dulchinii Venerabilis Dominus Karolus Salomon per leteras suas sub sigillo Sancti Marci *fid* (cancell.) directa Magnifico domino Rectori et Consilio civitati Ragusii *fis* (cancell.) fidem fecit suprascriptos iperperos XII fuisse solvitis Dolchinii (...) Gonella ut in dictis leteris continet; datis Dolchinii 1491, die VIII Aprilis.“ (DT, f. 77r). „Die XVII Aprilis 1492 **Bartolus Jo. de Marco** nomine et vice **Margariete secunde filie Jacobatii** de Dulcinio pro qua de rato et rati intentione promisit fuit contentus et confessus habuisse et recepissee a Damiano Jo. Gabri alio retinendi in bonis quod Jacomine Jo. Gabri iperperos duodecem pro dimidia legati facti per dictam quondam Jacominam duabus filiabus dicti quondam **Jacobacii** promittens etiam dictus Bartolus conservare ipsum Daminanum indemnem cum suis bonis. Renunciando. (...) Die XXII Junii 1501 **Bartolus quondam Georgii civis et habitator Dulchinij** tanquam procurator et commissarius honeste (...) **d. Marie eius sororis** ut de procuram constat registrata in libro (...) fuit contentus et confessus habuisse et recepissee a **Johanne Bartoli de Marco** iperperos duodecem secundum legatum factum ipsi **Marie per antescriptam testatricem**. Renunciando. (...) iperperos XII.“ (DT, f. 77v). Potcrtao S. M. Na ustupljenim snimcima isprava iz HR-DADU i na kolaciji upisa iz *Acta Maioris consilii* najljubaznije zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonzi.

⁵⁶ *Catherina uxor Nicolai Stephani de Nale* (Katarina, kći Ivana Nikolinovog Gabro), sastavila je testament 28. maja 1502.

⁵⁷ HR-DADU, TN sv. 23, f. 138r. Indikativna je sličnost njenog imena s imenom Điva Marinaova Dabre (1397). U distribuciji Jakičinog testamenta navedena je 4. aprila 1487. kao *Zivana* (TN, sv. 25, f. 77r). Kao *Živanica*, odnosno *Živana*, navedena je 16. avgusta 1480. u testamentu njenog brata Nikole - *alle fiole de mia sorella Čivaniza, de Čivana sorella mia*; HR-DADU, TN sv. 24, f. 12v. Prožimanje hrišćanskih i narodnih imena ogleda se i u skupinama ličnih imena koja su mogla nastati prevođenjem hrišćanskih imena, ličnih imena nastalih pučkom etimologijom od hrišćanskih imena, te imena koja su mogla nastati prevođenjem

kog građanina, shodno miraznoj ispravi od 3. maja 1457, *Anuclu*, koja se udala za Ivana Marina Ruđu,⁵⁸ dubrovačkog građanina, shodno miraznoj ispravi od 13. januara 1473, Franicu (*Franceschina*), koja se udala za Antuna Marina Ruđu, dubrovačkog građanina, shodno ispravi iz 1479. g.,⁵⁹ i Venturinu,⁶⁰ koja se udala za Natala Tadejeva Nale, dubrovačkog građanina, shodno ispravi od 27. novembra 1483.⁶¹ U historiografiji je konstatovano za Ivanove kćerke; „shodno Genealogiji Čingrije, udavale su se za viđene dubrovačke građane.”⁶²

Iako se zvanično iselio u Dubrovnik 1431. godine, Ivan⁶³ je i dalje bio vezan za Ulcinj. Tako se 13. marta 1444. fratar Petar, majstor staklar, i njegov sin (!) Nikola obavezuju Ivanu Gabrovom da će na zvoniku crkve sv. Marije u Ulcinju „učiniti »kapelu« po uzoru na »kapelu« zvonika⁶⁴ crkve sv. Dominika u Dubrovniku.”⁶⁵

„Die XIII martii 1444

Frater Petrus, magister de vitris et Nicola eius filius super se et bona sua se ad meliorem tenentem obligantes promiserunt **Johanni de Gabro ibi presenti facere unam capellam de uno campanule videlicet supra campanule ecclesie sancte Marie de Dulcigno ad formam et similitudinem capelle campanilis ecclesie sancti Dominici de Ragusio**, noviter facti, altitudinis brachiorum XIII vel circa uno brachio minus vel uno plus et latitudinis secundum quod convenient, de bono tufo, et supra tufum cartizare decenter omnibus eorum expensis, et dare eam cimam vel capellam dicti campanilis completam et factam ut dictum est usque menses quatuor proxime fu-

imena romanskog postanja. Na dubrovačkom području narodna imena *Živan* i *Živana* promijenjena su u *Divan* i *Diva* (ime biblijsko-svetačkog porijekla, Ivan; u Dubrovniku se ime Ivo odnosilo na Ivana apostola, a Dživo na Ivana Krstitelja). D. Vidović, „Zaboravljena i rijetka imena“, 48–49; „Rječnik“, *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*, 129, 159.

⁵⁸ „Ruđa”, „Rugija”, dubrovački je antuninski rod, doseljen, prema VGA, oko 1360. g. iz Stona. Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 42.

⁵⁹ HR-DADU, VGA, f. 172r; TN sv. 23, f. 137v.

⁶⁰ *Venturina filia dicte olim Jacomine testatrix, Die X Martij 1526.* (HR-DADU, 10.2 – DT, sv. 21, f. 77v). *Vinturina, rel. q. Nathalis Thad.* – udovica pok. Boža Tad., kći Ivana Nikolinog Gabro, testament je sačinila 8. januara 1527.

⁶¹ HR-DADU, VGA, f. 172v.

⁶² Jovanka Mijušković, „Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku“, *Glas CCXLVI*, knjiga 9, Beograd 1961, 117.

⁶³ Ivan Gabro je uz Sigismunda Čidilovića i Paskvala Pace bio poslovni saradnik Galeača Brugnolija. Oni su se 15. decembra 1452. obavezali Marinu Menčetiću da će mu u Zadru u mletačkoj moneti isplatiti 501 dukat i 62 solda. Radmilo B. Pekić, „Dubrovački Antunin Galeaco Brunjoli iz Mantove“, *Zbornik Radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, XLV (1), Univerzitet u Prištini - Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica, 2015, 57.

⁶⁴ Smatra se da je izgradnja zvonika samostanske crkve sv. Dominika u Dubrovniku započela 1390. g., kada na zvoniku počinje da radi graditelj Cecho iz Monopolija.

⁶⁵ *Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV – XVI vek)*, Sabrala i uredila Vere-na Han, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, posebna izdanja, Knjiga 9, urednik Radovan Samardžić, 1979, 70.

turos. Et si non attenderent et darent dictam capellam completam in termino predicto quod dictus Johannes possit ipsam fieri facere damnis et expensis dictorum. Et dictus Johannes promisit ipsis fratri Petro et Nicole suprascriptis dare et solvere pro eorum labore et mercede dicti laborerii ducatos quinquaginta auri et sic convenerunt insimul prominentes predicta attendere et

Sl. 1. Samostan sv. Dominika, Dubrovnik; photo: www.izaberi.hr⁶⁶

observare et habere firma et rata renuntiantes. Et ultra predicta **dictus Johannes promisit** suprascriptis quod si in futurum aliqua molestia daretur sibi **per officiales dicte ecclesie** pro pactis alias factis inter eos pro dicto **campanile** quod ipse Johannes super se et bona sua defendet et liberabit eos magistros ab omni molestia et impedimento quod daretur sibi et solvet et satisfaciet sibi omne damnum in quo incurerent occaxione predictam et dicti frater Petrus et Nicola promiserunt quod non petent aliquid a dictis officialibus pro pactis antea factis aliquo modo renuntiantes. (...) ⁶⁷

⁶⁶ https://www.izaberi.hr/wp-content/uploads/2014/05/samostan_sv_dominika_dubrovnik.jpg (13. 10. 2020).

⁶⁷ Nastavak dokumenta (...):

„Et illico post predicta dicti frater Petrus et Nicola, suprascripti, confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascripto Johanne Gabro dante et solvente pro parte dicte capelle dicti campanilis fiende ducatos viginti auri renuntiantes.

Die XXIII Aprilis 1444

Frater Petrus⁶⁸ suprascriptus die XIII septembris confessus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Johanne Gabro dante et solvente ut supra ducatos quatuor auri.⁶⁹

Ivan Nikolin (*Giovanni di Nicolo Gabro*) je sastavio testament 1477. godine; otvoren je dan nakon njegove smrti, 7. jula 1480, a njime je ostavio nekoliko legata u Ulcinju, gdje je sahranjen njegov otac (*in Dulzigno, ove è seppellito suo Padre*).⁷⁰ Malo odstupajući od zapisa u *Vlajkijevoj genealogiji antunina*, njegova oporuka je zapravo iz oktobra 1477, i u njoj je zabilježen kao „Ivan Nikolin zvani Gabro“.⁷¹

Nikola, sin Ivanov (*Nicolò de Giovanni Gabro*), oženio je Nikoletu, kćerku dubrovačkog građanina Martola Tome Martolova Fiffa,⁷² shod-

Frater Petrus et Nicola, suprascripti, confessi fuerunt habuisse et recepisse a suprascripto Johanne de Gabro dante et solvente pro parte laboreriorum suprascriptorum ducatos decem auri. Renuntiando.

Die III Junii

Frater Petrus suprascriptus confessus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Johanne dante et solvente ut supra ducatos XIII auri. Renuntiando.

Die XXIV Julii 1444

Nicola, filius suprascripti fratris Petri confessus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Johanne dante et solvente ut supra ducatos duos auri. Renuntiando.⁶⁸

Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV – XVI vek), 71.

⁶⁸ Majstor fratar Petar, staklar, još ranije je, preko njenih prokuratora, bio angažovan na radovima u katedralnoj crkvi u Ulcinju; 25. februara 1440. je potvrdio, kako svjedoči javna isprava ulcinjskog komunalnog notara Francesca de Ortusija iz Padove, da je od don Ivana Bogde primio 15 perpera kao predujam za radove koje će obaviti u crkvi sv. Marije:

„Die XXV februarii 1440

Magister Petrus a vitriis sponte et excerta scientia confessus fuit habuisse et recepisse a dom Johanne de Bogde dante et solvente pro parte solutionis certorum laboreriorum que ipse magister Petrus facere promisit de eius arte procuratoribus ecclesie sancte Marie de Dulcigno in dicta ecclesia ut de pactione et obligatione ipsorum laboreriorum patet publico instrumento facto manu Francisci de Ortuxiis de Padua notarii comunis Dulcigni die 4 presentis mensis februarii yperperos quindecim, promittens dictus dom Johannes quod quando dictus magister Petrus fidem fecerit se scontasse dictos denariis in laboreriis predictis ipse dom Johannes habeat confessionem et receptionem sibi cassari et depenari faciet. Et versa vice dictus magister Petrus promisit et se obligavit quod in casu quo usque ad tres menses proxime futuros ipsos denarios non scontaverit ipsos restituere dicto dom Johanni de Bogde omni exceptione remota. Renuntiantes omnes. Judex et testis ut supra.“ *Isto*, 65-66.

⁶⁹ *Isto*, 70-71.

⁷⁰ HR-DADU, VGA, f. 172v.

⁷¹ *Testamentum Johannis Nicole dicti Gabro*: Ivan Nikolin (*Zohan de Nicola*) zvani Gabro, sačinio je testament 20. oktobra 1477, a umro 6. jula 1480. U izjavi posljednje volje određuje: *A sancta Maria de Dulcigno ducati diexe per coppi per coprir la chiesa. (...) A sancto Domenego de Dulcigno dove zaxe el mio padre ypp. XV. per coppi per coprir -de(?) - la chiesa. Jacominu*, koja je jedna od izvršiteljki njegove oporuke i tutorka nasljednicima, određuje da je dok je živa *domna et patrona de posseder tuto el mio*. HR-DADU, TN sv. 23, ff. 137v-138r (20. 10. 1477 – 7. 7. 1480).

⁷² Rod Fifa (*Gozze*), Phipha, Fiffa, Fifić, doselio se u Dubrovnik oko 1360. g. Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 42.

no ispravi od 28. maja 1462 – s kojom nije imao djece. Navodi se da je Nikola Gabro 1460 g. sklopio bračni ugovor s Nikoletom⁷³ Goçe-Fifa, s kojom će ostati u braku do smrti, 1480. g.⁷⁴ Nikola je dao sastaviti testament navedene,⁷⁵ a Nikoleta 1494. godine.⁷⁶

Marinko, odnosno Marin Ivanov (*Marinco over Marino figlio di Giovanni*) oženio je Ružu (*Rusa*), kćerku dubrovačkog građanina Živka Đurkovića Ragonattija,⁷⁷ s kojom nije imao djece. Damjan Ivanov je oženio kćerku dubrovačkog građanina Natala Stefanova Nale, shodno dokumentu od 1479. i miraznoj ispravi od 25. februara 1482. S njom nije imao djece. Damjan je sastavio testament 1517,⁷⁸ a Katarina 1519. g.⁷⁹ Smrću Da-

⁷³ Za Nikoletu je prethodno djed Tomo Martolov, 1453, kada je imala „oko 9 godina“ ugovorio brak sa Džorom Marinovim Dersa. Međutim, Džore je nakon šest godina osjetio duhovni zov. Odlučio je da se zaredi i postao fra Jeronim; u oporuci je naložio svojim epitropima da vrate miraz koji je dobio, a nesuđenoj je suprugi, „iz ljubavi i poradi savjesti“, ostavio 100 zlatnih dukata. *Isto*, 127-128.

⁷⁴ *Isto*, 128.

⁷⁵ „Nikoleta nakon takvog epiloga ipak nije ostala neudana, jer je već iduće godine (1460) sklopljen bračni ugovor s novim izabranikom Nikolom Gabrom, s kojim je provela 20 godina zajedničkog života, sve do njegove smrti 1480. godine.“ Zrinka Pešorda Vardić, „Gospode i čuvarice“ : O ženama iz dubrovačke bratovštine Svetog Antuna u kasnom srednjem vijeku’, *Acta Histriae*, 20, 1-2, Koper 2012, 36.

⁷⁶ *Nicola Joannis Gabri*; Nikola Ivana Gabro u izjavi posljednje volje takođe iskazuje posebnu pobožnost prema dominikancima: *Item lasso a Sancto Domenego iperperi quindexi ogni anno che sono tegnudi dire ogni setimana per messe doe che se dagano per l'anima de mio padre. (...) Item lasso a don Andrea de Pino de Dolcigno ogni anno iperperi diexi (...) che prega Dio. Ancho a lassato 30 iperperi per lo viaggio de Roma. El lasso che fazo a pre Andrea de Pino voglio che sia in arbitrio et dispositione de Madona mia madre in tute et in parte che essa faza como et quanto li pare del dicto legato. HR-DADU, TN sv. 24, 12v-13r (16. 8. 1480. - 10. 9. 1481). *Nicoleta uxor q. Nicolai Johannis dicti Gabro* - udovica Nikole Ivanovog zvanog Gabro, kći Martola Fife - sačinila je testament 26. decembra 1494, koji je otvoren i proglašen 17. februara 1495. *Up.: Testamento di detto Nicolo / - detta Nicoletta d 1494 in f. 72. HR-DADU, VGA, f. 172v.**

⁷⁷ „Masnić (Ragonatti)”, „Đurković”, antuninski je rod doseljen, prema VGA, oko 1360. g., sa Šipana. Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 41.

⁷⁸ HR-DADU, TN sv. 32, 130r-131v (12. 6. 1515 – 10. 6. 1518): *Damianus Johannis Gabri; defunctus in Breno* (Župa dubrovačka) septembra 1517.: *Item lasso per uno viaggio a Roma ducati diexe che se manda chi parera a Catharina detta. (sc. mia moglier, donna et patrona). In margine: Die 20 Novembris 1554. Venerabilis presbiter Vincentius Bosotta de Antibari sponte habuisse confessus est a Natali Mar. de Rugia sol. de suis denaris (...) rehabendi ducatos auri decem pro (...) viaggio Romae. (...). (130v).* Duhovnik iz Bara je prije toga boravio u Rimu. Zabilježen je u Matici Zavoda Sv. Jeronima 19. avgusta 1554: „1554, 19 aug. Congregatione... M. dun Vincenzo Bussota de Antiuari“. Ivan Črnčić, „Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453 god.“, *Starine*, Knj. XVIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1886, 107. *Up.: Testamento di detto Damiano de 1527 f. 120. HR-DADU, VGA, f. 172v.*

⁷⁹ *Catherina, uxor q. Damiani Joannis Gabri* (ud. Damjana Ivana Gabri, kći Boža Nale) testament je sačinila 23. marta 1521. g. (HR-DADU, TN sv. 33, 23. 3. 1521 – 2. 4. 1521). *Up.: Testamento di detta Cattarina de 1529 in f. 92. HR-DADU, VGA, f. 172v.*

mjana 1517. g., ugasila se ova porodica u Dubrovniku, nakon 87 godina.⁸⁰

U *Vlajkijevoj genealogiji antunina* nije pomenut, ali je u Dubrovniku u isto vrijeme kad i Ivan („Nikolić“), boravio i njegov brat **Marinče**, koji je neka tamošnja prava uživao kao *civis* te bi se mogao nazvati „podrazumijevanim“ dubrovačkim građaninom.⁸¹ Braća Ivan i Marinče (*Zohane et Marinze fradelli*), ulcinjski nobili iseljeni u Dubrovnik oko 1420, odnosno 1425. g.⁸² – još u vrijeme Balšića – postali su pripadnici bratovštine antunina.⁸³ Godine 1443. g. su trgovali na području Stjepana Vukčića Kosače, a vojvoda je dvojici braće oduzeo dukate i stvari od vrijednosti kojima su trgovali.⁸⁴ Dubrovčani su se za njih zauzeli, svjedoči isprava od 8. avgusta 1443. te je dubrovački poslanik dokazivao „vojvodi Stjepanu Vukčiću da su Jovan i Marinče Gabro njihovi građani“,⁸⁵ a ne mletački podanici (suditi njegovog neprijatelja, za što ih je optuživao). U poslanici vojvodi nadugo su i naširoko opisali životni put dvojice braće i razloge zbog kojih su ih smatrali dubrovačkim građanima.⁸⁶ Između ostalog, naveli su da su braća iz Ulcinja u Dubrovnik došli prije dugo vremena i da se Ivan skrasio u Dubrovniku, oženio kćerkom dubrovačkog građanina i kupio kuće i posjede: (...) *che li detti Zohane et Marinze fradelli per fino allo tempi della bona memoria del signor Balza si se partino della zitade de Dolzigno et si se redusino sotto l ombra della soa signoria stagando uno de lor zoe lo detto Zohane in Ragusa nella qual se a maridado in una fiola dimo lor zittadin de Ragusa et apresso a comprato chase e possessione. Et l'altro zoe Marinze stagando et conversando nelle parte de Schiavonia la dove conversando lor zittadin et mercadanti el qual sempre se a acpitado et chiamato per Raguseo nostro et sempre a obedito chome Raguseo et sodito della Signoria de Ragusa a diti li comandanti et facione dela Signoria de Ragusa. Et nichil piu mexi sono che se a maridado in Ragusa in una fiola dimo lor zittadin.*⁸⁷ Na osnovu navedenog je zaključeno da su Ivan i Marinče, iako su bili iz mletačkog Ulcinja, prije 8. avgusta 1443. prešli u Dubrovnik, da se osjećaju Dubrovčanima i da posluju po du-

⁸⁰ *Con la morte di sudetto Damiano seguita de 1517 diede fine questa fameglia in Ragugia doppo un corso di 87 anni.* HR-DADU, VGA, f. 172v.

⁸¹ Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 80.

⁸² Genealoške analize Nenada Vekarića pokazuju izvjesna odstupanja između stvarno mogućeg i vremena dolaska u Dubrovnik navedenog u *Vlajkijevoj genealogiji antunina*. Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 33, 41; Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, Ivana Haničar Buljan, „Antunini na Placi: prostorni razmještaj članova Bratovštine sv. Antuna duž dubrovačke Place u 15. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, god. 37, br. 55, Zagreb 2018, 102.

⁸³ Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 80 („Matrikula antunina, f. 29; VGA, f. 172.“).

⁸⁴ *Isto*, 80.

⁸⁵ J. Mijušković, „Dodeljivanje dubrovačkog građanstva“, 117.

⁸⁶ Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 80-81, 149.

⁸⁷ *Isto*, 81 („LL, sv. 13, 119“). Potcrtao S. M.

brovačkim zakonima.⁸⁸ Možda je iz zbivanja tog vremena proizašlo njihovo drugačije prezime u odnosu na rod Dabri (Dabro) u mletačkom Ulcinju. Iako samo u domenu pretpostavke, hronološka i onomastička podudarnost postoji u odnosu na mogućeg oca dvojice iseljenih Ulcinjana, kao i indicija u pogledu vrste robe kojom su trgovali.

Marinče je otišao u zaleđe (citirani dokument navodi da je boravio u Sklavoniji), gdje su išli i drugi dubrovački građani i trgovci, a cijelo se vrijeme zvao Dubrovčaninom, uvijek se ponašao kao Dubrovčanin i podanik dubrovačkih vlasti, te je slušao sve naloge i izvršavao sve obaveze prema dubrovačkoj vladi.⁸⁹ Ako bi Stjepan rekao da se Marinče jednom nije odazvao pozivu da dođe u Dubrovnik, dubrovački poslanik je trebalo da odgovori da je to bilo zbog bolesti, da je on poslije došao, a da je, shodno dokumentima od 22. juna i 26. avgusta 1443, zatvoren i osuđen kao Dubrovčanin.⁹⁰ Marinče je zbog neke „neposlušnosti“, shodno dokumentima od 12. i 24. oktobra 1443, bio osuđen i zatvoren.⁹¹ Z. Pešorda Vardić je pretpostavila da je možda bio oženjen iz antuninske porodice Ragionatti,⁹² međutim, taj mladoženja je možda bio njegov sinovac *Marinco*.

Ivan Nikolin Gabro je 1455. g. izabran za gastalda dubrovačke bratovštine antunina.⁹³ Gastaldski položaj je u XV v. odražavao put ličnog uspjeha⁹⁴ i društvenog uspona; Ivan je registrovan u matrikuli Bratovštine antu-

⁸⁸ J. Mijušković, „Dodeljivanje dubrovačkog građanstva“, 117.

⁸⁹ Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 81.

⁹⁰ J. Mijušković, „Dodeljivanje dubrovačkog građanstva“, 117. U odnosu na prethodne društveno-jurisdikcione kriterije, u drugom dokumentu po istom slučaju dubrovački Senat je više legalistički tvrdio da jedan od dvojice braće „siando vegnuto qua a Ragusa he stato incarcerato et condannato chome Raguseo et sobdito della signoria de Ragusa et luy e buono subdito e Raguseo he stato obediente, et a consendo ad ogni voluntade et comandamento dela signoria di Ragusa“ (HR-DADU, *Lettere di Levante*, 13, f. 123r). Lovro Kunčević, „Civic and ethnic discourses of identity in a city-state context: The case of Renaissance Ragusa“, *Whose Love of Which Country?, Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Edited by: Balász Trencsényi, Márton Zászkaliczky, Brill, Leiden, Boston, 2010, 155–156.

⁹¹ J. Mijušković, „Dodeljivanje dubrovačkog građanstva“, 117.

⁹² Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 81.

⁹³ *Isto*, 148-149.

⁹⁴ „Ortaci ulažu u koleganciju 400 dukata i to: „...duc. au. 300 in quibus Dobrassinus et Marinus sint obligati Johanni Nicole dicto Gabro sub. die 31. X. et ducatos 100 de propriis denariis dicti Dobrassini...“. Svrha ove kolegancije biće: „...facere et exercere artem lane“. Ortaci se obavezuju: „...nihil ipsis panni dari possint in credenciam...“. Povijesni arhiv Dubrovnik (PAD), *Deb. not.* XXXIII, f. 187v, 9. II 1459. Radoje Hrebeljanović, trgovac iz Foče, zadužio se 28. novembra 1469. kod Ivana Nikolinog zvanog Gabro (*Johanni Nicole dicto Gabro*) za 36 perpera i 10 groša, i ponovo 5. januara 1471. (*Johanni Gabro*), za iznos od 76 perpera i 9 groša. Ignacij Voje, „Prilog proučavanju dubrovačkih trgovačkih društava“, Esad Kurtović, „Hrebeljanovići, Balićevići i ostali fočanski trgovci u periodu 1469–1524. godine“, *Zbornik radova u čast akademiku Desanki Kovačević Kojić*, 183, 332.

Sl. 2. Portal katedrale sv. Marije: *1510 adi primo di zvigno*, Ulcinj; photo S. Marković

nina 1438.⁹⁵ (službeno je postao antuninom 1439).⁹⁶ Zajedno s vlastelinom Mihom Proculo tokom 1453. i 1454. g. kreditirao je druge suknare sa 702 dukata.⁹⁷ Godine 1454. Ivan Nikolić Gabro je držao u najmu kuću na dubrovačkoj Placi, a 1459. pominje se drugi najmoprimac istog objekta.⁹⁸ *Jovan Gabro* se pominje i u izvoru od 7. decembra 1464,⁹⁹ a *suknar Ivan Gabro* 1481. g.¹⁰⁰ Buduća istraživanja bi mogla dati definitivan odgovor na hipotezu o povezanosti antunina Gabro i roda *Dabre*.

Humanistička poveznica

Ulcinjani **Paskval Dabro** (*Dabrus civis Olciniensis*) i kćerka mu **Catharina** (*filia Paschalis Dabri*)¹⁰¹ pominju se krajem XV stoljeća.

Padom Skadra pod osmansku vlast, kada su i njegovi roditelji pali u ropstvo, ili tom prilikom bili ubijeni,¹⁰² **Marin Bečić**¹⁰³ (*Scodrensis*, oko 1468

⁹⁵ I. Benyovsky Latin, Z. Pešorda Vardić, I. Haničar Buljan, „Antunini na Placi“, 102.

⁹⁶ Kada je imatrikuliran. Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 147.

⁹⁷ *Isto*, 190.

⁹⁸ I. Benyovsky Latin, Z. Pešorda Vardić, I. Haničar Buljan, „Antunini na Placi“, 102.

⁹⁹ J. Mijušković, „Dodeljivanje dubrovačkog građanstva“, 117.

¹⁰⁰ Suknar Ivan Gabro, koji 1481. g., kako se navodi, posjeduje kuće u Četrnaestoj i Petnaestoj ulici dubrovačkog seksterija Sv. Nikole, zakup opštinske kuće na Placi preselio je iz trećeg sjevernoga u četvrti južni blok. I. Benyovsky Latin, Z. Pešorda Vardić, I. Haničar Buljan, „Antunini na Placi“, 120.

¹⁰¹ Daniele Farlati, Jacobus Coleti, *Illyrici Sacri* tomus septimus, Venetiis: apud Sebastianum Coleti, MDCCCXVII, 258.

¹⁰² Cecil H. Clough, „Becichemo (Bicichemo, Becichio, Bezicco), Marino“, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 7, 1970, [http://www.treccani.it/enciclopedia/marino-becichemo_\(Dizionario-Biografico\)/\(2.3.2019\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/marino-becichemo_(Dizionario-Biografico)/(2.3.2019)), 1.

¹⁰³ Navodi se da je porijeklom iz Paštovića. „Bečić, Marin“ (Redakcija), *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), 1, A-Bi, Gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod 1983, 572.

– Padova, 1526), koji se tada nalazio kod rođaka u Ulcinju, prešao je s njima u Bresciju,¹⁰⁴ gdje je učio klasične jezike. Njegova majka je bila Bianca, kći Guglielma Pagnano, iz znamenite milanske trgovačke porodice; *Marino* je za vrijeme druge opsade Skadra prešao kod braće Pietra i Balzarina Pagnanija u Ulcinj, rođaka po majčinoj strani (kasnije od humaniste opisanih kao fiškala komore u Bresciji), koji su ga uzeli u zaštitu i afekt, preselivši se zatim u Bresciju, gdje je učio latinski jezik i umijeće govornišva.¹⁰⁵ Nakon što je kao šesnaestogodišnjak¹⁰⁶ 1484. u Bresciji održao govor u čast potestata Marka Antonia Morosinija (tj. poslije studija), vrativši se u Ulcinj, Bečić se vjenčao Katarinom, kćerkom Paskvala Dabra, pripadnika istaknutog gradskog plemićkog roda. „Dopo il corso degli suoi studi passò in Dolcigno, e quivi si prese in moglie *Caterina*,¹⁰⁷ fanciulla di xiv anni nata da *Pasquale Dabro*, uno de' principali Signori di quella Città:¹⁰⁸ *quae mihi christianis ceremoniis OLCHINII in aede divae Mariae publice desponsata est, quam virginem puram nondum XIV annos natam in manum meam dedit Paschalis Dabrus, in ea urbe longe princeps, qui & ipsius uxoris pater, & matris meae, quae illam ab infantia, perinde atque filiam, sanctissimis moribus instituit, vir est, atque Martinus Segonus Episcopus urbis, qui verba nuptialia fecit, & Petrus Venerius Praetor domum meam duxerunt universo populo comitante.*“¹⁰⁹ Tačna

¹⁰⁴ Nicolò Boccali († prije 1508) oženio je *Caterinu Arianiti Commeno*, sestru Konstantina Arianita, a jedna od njihovih kćerki, *Maria*, udala se prvo za Giacoma de' Pagnanija, građanina Brescije, iz porodice koja je imala interesa i veza (njihov rođak je bio i *Marino Becicemi*) u albanskim krajevima. Ako ne *Maria*, *Caterina Bocalis*, možda njihova druga kći (po *Dnevnica* M. Sanuda „di nazon greca“), udala se za 1519. za Mercuria (Maurizia) Bua Spata. Viljemu de Panjanu je u prvoj polovini XV v. oduzeto *Luogo de sora* Skadra. Gilelm pok. Antonija de Pagnanis iz Milana, nastanjen u Skadru, oženio je 1441. Kotoranku Luciju pok. Tadeja Krespa iz Milana. Lucija je imala imetak i u Lombardiji. Paolo Petta, *Stradioti, Soldati albanesi in Italia (sec. XV-XIX)*, Lecce: Argo, 1996, 106-107; M. Antonović, *Grad i župa*, 270; Lenka Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica: CID, 2002, 101; Hans Joachim Kissling, „Bua, Mercurio“, *Dizionario biografico degli italiani* – Volume 14 (1972), http://www.treccani.it/enciclopedia/mercurio-bua_%28Dizionario-Biografico%29/ (14. 10. 2020); 1.

¹⁰⁵ *Dissertazioni Vossiane di Apostolo Zeno, cioè giunte e osservazioni intorno agli storici italiani che hanno scritto latinamente, rammentati dal Vossio. Nel III. Libro de Historicis Latinis*. Tomo primo. In Venezia MDCCLII. Per Giambatista Albrizzi q. Gir, 410.

¹⁰⁶ „Marin je tada bio u Ulcinju kod rođaka, pa je s njima prešao u Bresciju, gdje je učio klasične jezike i već sa 17 godina održao govor u čast gradonačelnika.“ Sebastijan Slade, *Fasti litterario-ragusini - Dubrovačka književna kronika*, Glavni urednik: Mirko Valentić, preveo i bilješkom popratio: Pavao Knezović, Zagreb 2001, 224.

¹⁰⁷ „Dopo il corso degli Studi passò *Marino* a *Dolcigno*, e quivi accasossi con *Caterina* di *Pasquale Dabro*“. Francescantonio Zaccaria, *Storia Letteraria d'Italia*, Volume VIII. Da Luglio a tutto Dicembre MDCCLIII, In Modena, MDCCLV. A spese Remondini, 203.

¹⁰⁸ *Dissertazioni Vossiane di Apostolo Zeno*, „Prælectio in Plin. H. II t.“, 410.

¹⁰⁹ *Dissertazioni Vossiane di Apostolo Zeno*, „Regg. della Rep.“, 410; D. Farlati, J. Coleti, *Illyrici Sacri* t. septimus, 258.

godina sklapanja njihovog braka nije poznata, ali se zna da je *Pietro Veniero di Luca* bio određen da upravlja Ulcinjem 1486, a da ga je 1489. g. naslijedio već pomenuti Carlo (Marcov) Salomone.¹¹⁰

Marin je s Katarinom imao mnogo (devetoro) djece. Bečić *in suis in Plinium praelectionibus*¹¹¹ navodi da je *Catharina* tada imala četrnaest godina (rođ. oko 1472); u Ulcinju je Bečić možda¹¹² boravio do 1492. g.; „prema Š. Ljubiću, dubrovački ga je Senat 1492. pozvao da bude rektor tamošnje javne škole.“¹¹³ Po napuštanju Dubrovnika, 1496. g. bio je u mletačkoj službi. U Veneciji¹¹⁴ je

¹¹⁰ *Dissertationi Vossiane di Apostolo Zeno*, „Regg. della Rep.“, 410.

¹¹¹ D. Farlati, J. Coleti, *Illyrici Sacri* t. septimus, 258.

¹¹² „Per passare ad altro fa di mestieri il sapere, che fattasi strada con il suo merito, venne inviato a regger le scuole della Repubblica di Ragusi, abbenchè fosse giovinetto, dove per dieci anni si riportò con tanta riputazione, che mal volentieri se lo vide levare da *Melchior Trivisano* Generale dell' Armata Veneziana” (...) te je poslom dospio do napuljskog i francuskog dvora. *Dissertationi Vossiane di Apostolo Zeno*, „Variar. Observat. Collect. in epist. ad Jo. Ludov. Navigerium.“, 411, 412.

¹¹³ *Marinus Becichemus* je nakon studija u Bresciji i boravka u Ulcinju bio neko vrijeme rektor škole (retorike) u Dubrovniku, gdje je 1. maja 1495. nastala poslanica *Castigationes ad Apuleium Victorinum et Ciceronis opus De oratore etc. necnon praeceptiones de componenda epistola, funebrique et nuptiali oratione*, koju je posvetio Senatu. U svoje djelo *Prelectiones Pliniana*e uvrstio je Sfondratijevo pismo kojim ga je dubrovački Senat oslobodio od dužnosti učitelja u Dubrovniku. Odlazi 1496. g. u Napulj, gdje postaje sekretar providura mletačke flote M. Trevisana. Za Mletačku Republiku je obavio brojne diplomatske misije. Godine 1500, postavši mletačkim građaninom, otvorio je humanističku školu u Veneciji, koju već 1501. g. premješta u Padovu. U novembru 1501. prihvatio je katedru u Bresciji i tu je više svojih djela pripremio za štampu. Rim je posjetio 1508. g., odakle odlazi u Veneciju za lektora humanistike, a iz Venecije je 1517. prešao na Univerzitet u Padovi za profesora retorike i često držao javne govore; *Orationes tres* (štampane 1524. g. u Rimu), *Orationes duae* (*Venetis*, 1529). Na Univerzitetu u Padovi predavao je retoriku do smrti. Održavao je prijateljske veze s mnogim Dubrovčanima. Ispjevao je ep o mantovanskim vladarima, ali je on izgleda izgubljen. Njegova rukopisna ostavština nalazi se u Marciani i Vatikanskoj biblioteci. S. Slade, *Fasti litterario-ragusini*, 122, 152, 166, 224–225; „Bečić, Marin“, *HBL*, 1, 572.

¹¹⁴ „Giunto poscia in Venezia, ospite del General *Trivisano*, fu scelto a lodare ne' funerali *Giovambatista Scita* Poeta Feltrino, e la orazione, avvegnachè lunga, fu composta da lui nello spazio di sole vent' ore, recitata a grande Uditorio nella Chiesa Parrocchiale, e Matrice di Santa *Maria Formosa*, siccome racconta *Paride Stefani* celebre Avvocato del Foro in una sua epistola a *Girolamo Bologni* Trivigiano, Poeta laureato.

Mercè di questa, e di altre simili azioni si guadagnò l'affetto e la stima de' principali gentiluomini della Repubblica, come di *Girolamo Donato*, di *Marco Dandolo*, di *Antonio Condolmaro*, di *Giorgio Emo*, di *Lodovico Navagero*, di *Bernardo Soranzo* e di cent' altri di tal carattere. Fra tanto aprì scuola di lettere, e allora fu, che, o per invidia, o per mal animo naturale, venne attaccato con vitupero da *Raffaello Regio*, che insegnava a que' giorni parimente in Venezia.

Non potendo più tollerare le ingiurie, fece un invito de' personaggi più illustri e più doti da ragunarsi un giorno nel Convento di S. *Stefano*, e quivi alla presenza di loro, non che del medesimo *Regio*, con tanta energia perorò contra del suo avversario, che tanto per questa, quanto per l'azione primiera *tota Civitas in laudem, & admirationem peregrini ignotique oratoris conversa est, confirmataque in ea opinione non multis post diebus tum in gym-*

uglavnom boravio do 1517. g., kada je prešao u Padovu,¹¹⁵ gdje je izabran za nastavnika retorike. Većina njegovih prigodničarskih govora je štampana.¹¹⁶

S obzirom da se *Paschalis Dabrus* bilježi u navedenom događaju koji se zbio između 1486. i 1489. g., izvjesno se on pominje i početkom XVI stoljeća. *Ser Paschalis Dabre nobilis* se bilježi u izvještaju kneza i kapetana Ulcinja Alvisea Baffa od 25. juna 1505, kada je njemu i vijećnicima komune Ulcinja iz Venecije posuđeno 50 dukata.¹¹⁷ Naveden je i kao vijećnik (*Nomina consiliarorum*) ulcinjske komune u dopisu Alvisea Moroa, sljedećeg kneza i kapetana Ulcinja, Vijeću desetorice, od 15. aprila 1506: *Ser Paschal Dabre*.¹¹⁸

Dabri u XVI stoljeću: funkcije u Komuni i Crkvi

Pozicije sudija u građanskim stvarima bile su u Ulcinju rezervisane isključivo za plemiće. Prema izvještaju ulcinjskog kneza i kapetana Alvi-

---

nasio, saepius, tum in aede divi Stephani celebri illa concione, quam contra Regii praesentis & audientis disceptationes fulminavit. Tra i parecchi Scolari, ch' egli educò nella Città di Venezia, vengono da lui rammemorati i seguenti; cioè : *Vittore Cappello, Gian-Iodovico Navagero, Marcantonio Contarini, ed Agostino Beaziano. Dissertazioni Vossiane di Apostolo Zeno*, 412.

¹¹⁵ „Volle il Becichemo porsi a minutamente particolarizzare le cerimonie del suo spozalizio, per confondere la maligna calunnia di *Raffaello Regio* Bergamasco, Professore di Umane Lettere in Venezia, ed in Padova, il quale aveva osato **dire in pubblico che la Caterina era stata rapita dal Becichemo in Padova al proprio marito da poco tempo**, e che non era consequentemente sua moglie, ma concubina; quando per altro allora si ritrovava **madre di nove figliuoli legittimi: sed enim quia in Catherinam meam uxorem carissimam meliore fortuna, viroque felicior dignissimam, tanta rabie increpuisti, ut concubinam mihi esse mentiaris**: ingiuria atroce, che finì di esacerbare l'animo del *Becichemo*, con cui nodriva anterior odio, per cagione di *Giovanni Calpurnio*, che altri dicono *Calpurnio*, Professore anch' egli di lettere in Venezia ed in Padova, che era stato suo Precettore in Brescia, e ch' era concorrente ed emulo del medesimo *Regio*; anzi perchè quegli avea scritto assai male dell' altro, e proscritte diverse insolenze contra eziandio del *Becichemo* stesso, egli ne prese la propria, ed anche l'altrui difesa con altrettante invettive, che si leggono sparse in fine della sua *Prelezione in Plinium*.” Ibid., „Prælectio in Plin. H. II.“; „Prælect. F. G. H. & alibi”, 411. Potcrtao S. M.

¹¹⁶ „*Bečić, Marin*“, *Hrvatska enciklopedija*, 2, Be – Da, Glavni urednik Dalibor Brozović, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000, 11.

¹¹⁷ Lovorka Čoralić, „Iz prošlosti Ulcinjske biskupije i Barske nadbiskupije – tragom gradiva iz mletačkoga državnog arhiva (XVI st.)“, *Croatia Christiana periodica*, God. 30, br. 57, Zagreb 2006, 67; *Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg-Novog - Epistolae et communicationes rectorum Dalmatiae et Albaniae Venetae / Pisma i poruke rektora Dalmacije i Mletačke Albanije*, Vol. 1, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Vol. LV; Prepisali i uredili Lovorka Čoralić i Damir Karbić; kazala izradili: Maja Katušić i Ivan Majnarić, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009, 94–95 (br. 3, fond Vijeća desetorice).

¹¹⁸ *Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg-Novog*, 92-94.

sea Baffa od 25. juna 1505. ulcinjskom plemstvu mogli su pripadati pobrojani članovi familija *Cosma, Cavalli, Ugrini, Martinis – Martini, Sabaci, Pulissi, Marchoi, Marin* i *Dabre*.¹¹⁹ Međutim, u narednim decenijama, koje obuhvataju turbulentna ratna dešavanja, izvjesno je broj ulcinjskih plemićkih rodova drastično smanjen. U spisu koji je u mletačkom Vijeću desetorice primljen 30. maja 1544, knez i kapetan Ulcinja Baldassare Condumier (*Bondumier, Bondumerius*) navodi da u Ulcinju postoje tek dvije patricijske porodice (kuće), s ukupno pet članova.¹²⁰ Zasigurno je jedna od njih bila i kuća *Dabre*. Kako bi doprinio društvenoj stabilnosti grada jačanjem patricijskog sloja, Condumier je odlučio da se u ulcinjsko plemstvo agregiraju još neke tamošnje porodice. Čini se da su se ovoj odluci suprotstavili ulcinjski biskup – Baranin Jakov Dalmas – i dva njegova skandalima uvijek sklona rodaka, koji su vjerovatno bili u bliskoj vezi sa ulcinjskim plemićima.¹²¹

Gospodin Frano Dabre, sudija u Ulcinju, pominje se u navedenim dokumentima uz Paskvala Dabre; *Ser Franciscus Dabre, zudice*, 25. juna 1505; *Ser Franco Dabre zudese*,¹²² 15. aprila 1506.

Nicolaus Dabri je 1513. godine bio **kanonik** u Ulcinju; a zatim vjerovatno **biskup** Lješa, najkasnije do juna 1517.¹²³ Sedmi tom *Illyrici Sacri Farlatija* i *Coletija*, međutim, Dabrija ne pominje. *Hierarchia Catolica*, vol. 3 (1923), navodi: „Nicolaus Dabri, can. Dulcinen.“ – 26. dec 1513 – Sch. Ind. 476: „**Nic. ep.** promisit solvere 33 1/3 duc. auri, si habuerit possessionem.“¹²⁴ U fusnoti stoji: „Disp. super def. aetatis et quoad sacros ordines; agebat enim a. 22. et erat clericus (Neapolitan.) tantum.“¹²⁵ Po navedenim podacima Nikola Dabri je mogao biti rođen oko 1491. g. Naslućuje se mobilnost u eklezijastičkoj hijerarhiji, od klerika i ulcinjskog kanonika. Navodi se, iako podatak nije siguran, da je umro 1517. g.¹²⁶

¹¹⁹L. Čoralić, „Iz prošlosti Ulcinjske biskupije i Barske nadbiskupije“, 67.

¹²⁰*Per pacifico et quieto vivere di questa fidelissima città, habbiandomi parso esser di bisogno aggregar algune case in numero di nobili, di quali solamente erano case due et in tutte persone numero cinque. Isto.*

¹²¹*Isto.*

¹²²*Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg-Novog*, 94.

¹²³*Albania sacra, Geistliche Visitationberichte aus Albanien*, 1: Diözese Alessio, Herausgegeben und bearbeitet von Peter Bartl, *Albanische Forschungen* 26, 1, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2007, 14.

¹²⁴*Bishop Nicola Dabri* [Catholic-Hierarchy], www.catholic-hierarchy.org/country/bal.html (23. 2. 2019), s pozivom na izvor *Les Ordinations Épiscopales*, Year 1513, Number 40.

¹²⁵U fusnoti 3 (mada je u gornjem tekstu njegovo prezime označeno fusnotom 5). *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, sive summorum pontificum, s. r. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series, Vol. III* (saeculum XVI ab anno 1503 complectens), inchoavit Guilelmus van Gulik, absolvit Conradus Eubel, Editio altera, quam curavit Ludovicus Schmitz-Kaltemberg, Monasterii MDCCCXXXIII. Sumptibus et typis Librariae Regensbergianae, 103.

¹²⁶*Bishop Nicola Dabri* [Catholic-Hierarchy], www.catholic-hierarchy.org/country/bal.html (23. 2. 2019).

Duhovnik Nikola je mogao biti brat **Marina Dabrija**, koji je rođen oko 1480. g., oženjen Florom, kćerkom ulcinjskog plemića **Sabacija**; njihova se kćerka *Joanna* udala u Lješū. Marin Dabri je mogao biti i otac Marka Dabrija, koji se pominje 1568. g.

Srodstvo s Ruggijima iz Bara i Sabacijima iz Ulcinja: dokument iz 1612. godine o rodoslovu Dabrija

Na osnovu podataka koje donosi dokument iz dubrovačkog arhiva od 14. marta 1612,¹²⁷ rekonstruišu se veze ulcinjskih patricija Dabri sa patricijima *Sabaci*¹²⁸ iz istog grada, sa barskim patricijima *Ruggi*, odnosno sa uglednim pojedincima iz tog grada i iz susjednog Lješā. Pomenuti je izvor nastao zauzimanjem Viktora Besalija, iseljenog iz Bara u Dubrovnik, rođaka i zakonitog nasljednika pokojnog Mattea Ruggija (preminulog bez sastavljenog testamenta), na osnovu oporučne izjave Dominica Sgurae, nasljednika i rođaka u prvom stepenu pomenutog Ruggija, shodno zapisima Suda za građanske stvari u Dubrovniku iz 1608, odnosno 1610. g. Dubrovačkim sudijama obratili su se prije toga zastupnici i čuvari dobara Natala (*Natalisa*) Surbija iz Ulcinja, rođaka pomenutog pok. Mattea Ruggija u drugom stepenu. Viktor Besali je pokrenuo postupak radi presuđivanja deklaratornom presudom, kojom će se obznaniti da je navedeni *Dominicus* kao rođak prvog stepena srodstva bliži rečenom pok. Matteu nego što je navedeni *Natalis*, što bi za posljedicu imalo da je tužilac Besali rođak i legitimni nasljednik pok. Ruggija po odnosnoj testamentarnoj izjavi i tužbi. S obzirom na to da je Besali nastojao da rezerviše, tj. obezbijedi vlastita prava po navedenom osnovu i prema drugim strankama, te da je i suprotna strana sudski dalje postupala, izvršen je uvid i ispitano je srodničko stablo Surbija i Ruggija, shodno izvoru registrovanom 1609, kao i rođačko stablo Dominika Sgure i Mattea (*Mattheus*) Ruggija, kancelarijski registrovano 1610. godine.

Konstatovano je da je **Marin (Marinus) Dabri iz Ulcinja** sa svojom ženom **Florom** izrodio dvije kćeri, Mariju i Ivanu (*duas filias Mariam et Joannam*), a Marija je bila supruga pok. Frana Ruggija iz Bara (q. **Franc. Ruggi de Antibarō**) s kojim je izrodila (*et cum dicto Francesco suo marito*), među ostalom djecom (*inter alios filios*) Mattea Ruggija.¹²⁹

Druga kćerka Marina i Flore Dabri, **Joanna**, bila je žena *Reste Sgure*, s kojim je rodila Dominika, među ostalom njihovom djecom, koja su premi-

¹²⁷HR-DADU, Ser. 18, *Sentenze di Cancellerie*, Sv. 178, 14. mart 1612.

¹²⁸*Sabacco, Sabači, Sabbaci*; prezime je, po K. Jirečeku, ponajprije moglo poticati od, kasnije raširenog, frigijskog imena Σαβάκιος. K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 198.

¹²⁹HR-DADU, Ser. 18, *Sentenze di Cancellerie*, Sv. 178, 14. mart 1612.

nula poslije smrti navedenog Mattea.¹³⁰ Otuda su *Mattheus* i *Dominicus* bili rođaci prvog stepena srodstva, rođeni od dvije sestre, Marije i *Joanne*, a drugonavedeni nasljednik svih dobara *dicti quondam Matthei*. U postupku je zatim izvršen uvid u rođačko stablo između navedenih Mattea Ruggija i Natalisa Surbija, registrovano u dubrovačkoj kancelariji 1609. g., na osnovu kojeg je konstatovano da je *Sabaci* iz Ulcinja (*de Dulcsinio*)¹³¹ bio otac Andrije¹³² i *Flore*, supruge **Marina Dabrija**, majke pomenutih pokojne **Marije** i **Joanne**. Rečeni je Andrija bio otac Laure, žene Marka Surbija, majke podnosioca molbe Natalisa Surbija. Na osnovu toga je utvrđeno da je Natalis bio Matteov rođak u drugom stepenu, a da je Dominik, kojeg je rodila Ivana, sestra Marijina, *matris dicti Matthei*, bliži i bližeg stepena srodstva pok. Matteu nego što je Natalis kojeg je rodila Laura, rođaka u prvom stepenu pomenute pok. Marije. Utvrđeno je i da stablo srodstva *pro dicto Surbi* ne sadrži ime pok. **Joanne Dabri**, Resteove žene, majke rečenog **Dominika**, kao i to da stablo registrovano 1611 (!), po instanci u odnosu na Dominika Sguru, ne sadrži ime Laure, majke pomenutog Natalisa. Navedeni je Natalis, rođak u drugom stepenu pok. Mattea, bio stanovnik Venecije (*sit Venetiis domesticus*).¹³³

Razmatranjem dubrovačkog dokumenta od 14. marta 1612, pretpostavljene su sljedeće srodničke poveznice:

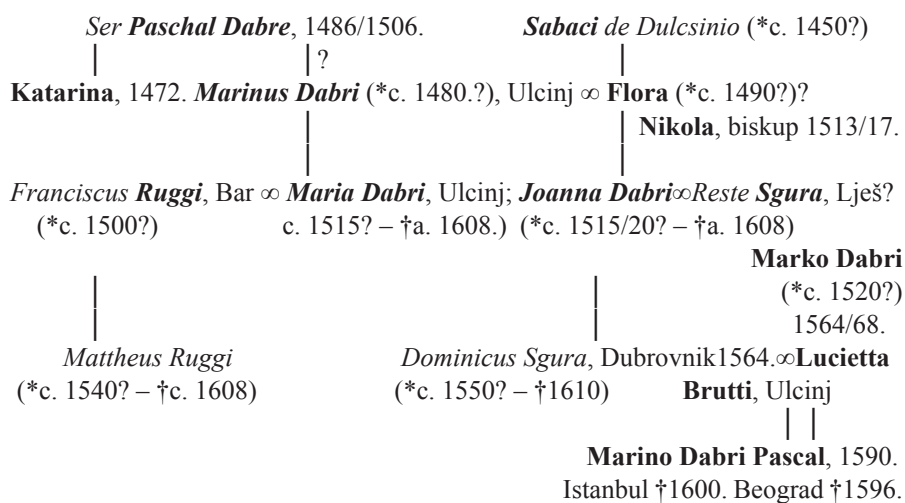
¹³⁰ *Isto*, Sv. 178v, 14. mart 1612.

¹³¹ Prema *Katićevoj genealogiji antunina* (dalje: KGA), iz kuće *Sabaci* prvi se u Ugarsku, odnosno Beograd, a zatim u Dubrovnik, preselio *Marco*, oko 1590. g., gdje se oženio s pripadnikom roda *Sorgo*: (...) *abbandonando quei luoghi nativi occupati dal Turcho per viver nel grembo di S. C. R., et andò verso Ungaria, dove ajutato dalla fortuna dopo lunga dimora fatta a Belgradi si portò a Ragusa, e contrasse matrimonio* (...). *Marco Sabaci*, nakon dugog prebivanja u Beogradu, preselio se u Dubrovnik, gdje je 1619. ugovorio brak s Marom (*Marra*), kćerkom Petra Andrijina (*Piero d'Andrea*) *Sorgo*. Mirazna isprava je sastavljena 20. marta 1620. *Sabaci* će postati dubrovački lazarinini (bratovština osnovana 1531. g.), a zatim, glasanjem o prijemu novih članova, antunini. *Marcantonio* (Markantun) *Sabaci* je obavljao dužnosti u lazarinskoj bratovštini, ali ga to nije spriječilo da 1668. g. pređe u antunine. HR-DADU, KGA, 027, f. 24v. Štefica Curić Lenert i Nella Lonza, „Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531–1808): osnutak, ustroj, članstvo”, *Anali*, 54/1, Dubrovnik 2016, 83; Z. Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti*, 70.

¹³² *Andrea di Sabacco* iz Ulcinja pominje se 10. marta 1421. u Dubrovniku, kada je sa sugrađaninom Matteom *di Marino* dugovao Firentincu Giorgiu Gucciju 30 dukata. *Andreas Joannis de Sabaçi* je zabilježen u izvoru iz 1442. g. Ime istovjetno s pomenutim pri razmatranju rođakih veza Natalisa Surbija, međutim, javlja se u izvorima nekoliko decenija ranije nego što bi se moglo pretpostaviti na osnovu razmatranog genealoškog ogranka. *Ser Domenego Sabaci quondam ser Marco* i *Ser Domenego Sabaci quondam ser Andrea* pominju se u izvještajima kneza i kapetana Ulcinja od 25. juna 1505. i 15. aprila 1506, kada se bilježe kao ulcinjski vijećnici. F. Bettarini, *La comunità pratese di Ragusa*, 179; K. Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije*, 332; L. Čoralić, „Iz prošlosti Ulcinjske biskupije i Barske nadbiskupije“, 67; *Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg-Novog*, 94, 97–98.

¹³³ HR-DADU, Ser. 18, *Sentenze di Cancellerie*, Sv. 178v, 14. mart 1612.

Ukoliko je Marin (*Marinus*) Dabri bio Markov otac, onda je Marko svojem sinu po djedu mogao dati ime Marin, a po pradjedu drugom sinu ime Paskval. **Marco d'Abri** je, prema genealoškom stablu Brutijevih, 1564. g. oženio **Luciettu Bruti**.¹³⁴

Posljednji poznati pripadnici ulcinjskog roda Dabri

Marko Dabri je 1568. godine, preko sugrađanina iz roda **Bruni**, u Dubrovniku osigurao prevoz žita iz Ulcinja u Veneciju. Shodno ugovoru o pomorskom osiguranju, Gašpar Bruni iz Ulcinja je za račun Marka Dabrija iz Ulcinja negdje iza 21. februara 1568. osigurao teret žitarica ukrcao u Ulcinju u brigantin patruna Paskvalina, kao i u drugi brigantin patruna Nikole Nikolice (*Nicolizza*), koji su taj teret prevezli u Veneciju. U tom poslu osiguranja, zaključenom u Dubrovniku, učestvovali su Tomo i Stijepo Sorkočević,¹³⁵ Trojo Kalošević i Ivo Ragnina.¹³⁶ Dokument o osiguranju koji utanačuje Da-

¹³⁴Domenico Venturini, „La famiglia albanese dei conti Bruti“, *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, anno XXI, 1904, volume XX, Parenzo: Presso la Società istriana di archeologia e storia patria, 1905, rodoslov iza p. 408.

¹³⁵Toma Pavlov (oko 1535 – 1600) predao je 1594. godine harač Sinan-paši u Beogradu; 1595. je bio poklisar na Porti; pet je puta bio dubrovački knez (1587/98). Njegov brat Stjepan, oženjen iz roda Bona, umro je oko 1569. g. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnička*, Svezak 3, *Vlasteoski rodovi (M – Z)*, Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2012, 292, 293.

¹³⁶Josip Luetić, „O međunarodnoj djelatnosti moreplovaca, trgovaca i brodova iz Hercegovog, Perasta, Kotora, Budve i Bara u pomorskoj privredi Dubrovačke Republike 1566–1650“, *Boka*, 17, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg-Novi 1985, 54.

brijev sugrađanin Bruni možda implicira širi krug Dubrovčana s kojima je Dabri poslovao.¹³⁷

Sl. 3. *Dulcigno già detto Vlcino, città antiqua posta nel confine della Dalmatia verso levante sopra il mare Adriatico*, Giovanni Francesco Camocio, 1574. Photo: wikimedia.org.¹³⁸

Marin Dabri (Pabri) se pominje 11. aprila 1597, kada (Bernardino) Rosso u pismu Kühbachu pominje „prijepis pisma koje piše ovdje iz Cari-grada Marin Pabri osobi koja ne želi da bude imenovana, ali je korespondent („ali se dopisuje“) i prijerečenog **Marina**, i **Pasquala**, njegovog brata, koji je isti (onaj) koji je prošle godine došao u Prag s porodicom lijepoga sjećanja (pok.) g. ambasadora *Krekovicha*.“¹³⁹

¹³⁷ Možda je tu bio početak njegovog poslovnog odnosa s braćom dubrovačkog porijekla *Marini Poli*, koji će se protegnuti na Vlašku, odnosno vojvodu Mihneu II *Turcitula*, vojvodu Vlaške od septembra 1577. do jula 1583. i od aprila 1585. do maja 1591.

¹³⁸ Dulcigno: *Isole famose, porti, fortezze, e terre marittime sottoposte alla Ser.ma Sig.ria di Venetia, ad altri Principi Christiani, et al Sig.or Turco*, Venetia, alla libreria del segno di S. Marco, 1574. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/03/Dulcigno_-_Camocio_Giovanni_Francesco_-_1574.jpg/797px-Dulcigno_-_Camocio_Giovanni_Francesco_-_1574.jpg (26. 2. 2019).

¹³⁹ „copia di lettera che scrive quà di Costantinopoli Marin Pabri a persona che non vuole esser

Marino Dabri iz Pere 12. marta 1598. izvještava Bernardina Rossoa (izvjesno u Beču) o pripremama Turaka i o pregovorima Mihaï-Vodă-e s njima. Dabri je smatrao da sultan neće podići vojsku u rat, ali ipak nagovještava da je iz Carigrada, i iz okolnih krajeva, vojska zadržavana, da bi krenula ka granicama Vlaške. Tatari su takođe bili spremni protiv Mihaï-Vodă-e. Priča se i da se Erdelj (Transilvanija) sprema za proljeće; „a Mihaï Vojvoda nastavlja s fingiranim mirom, te su prekjuče došla dva njegova glasnika da bi pronijeli vijest kako stiže tribut Vlaške, koji bi trebao da bude u iznosu od pet (5) hiljada cekina, kako su mi rekli pomenuti ljudi, koji mi kažu da se njihov knez Mihaï pridržava dobrog mira kao prije, i da u njegovoj zemlji trgovci nastavljaju da trguju, kako Turci, tako i hrišćani, ali da iz mnogih obzira još uvijek ne rizikuju da uđu duboko u njene krajeve, kako jednog tako i drugog dijela, i Moldaviju. Uprkos tome, ovaj knez se nalazi u dobrom miru s Portom, i u ponajboljoj milosti ...“¹⁴⁰

Marin Dabri je preminuo u mladoj dobi, u Carigradu, 24. januara 1600. *Mattheo* di Faro šalje 4. februara 1600. iz Carigrada izvještaj o pregovorima Mihaï-Vodă-e s Turcima. U njemu se podsjeća da će se carski sekretar sjetiti da je 24. prethodnog mjeseca (januara) – umro jadni mladić Marin Dabri, voljen i poštovan od mletačkog baila kao da mu je brat.¹⁴¹

Shodno ženidbi Marka „d’Abrija“ s pripadnicom roda *Bruti*, ulcinjskom rodu Dabri je pripadao i Marinov brat **Pasquale Dabri**, tumač engleskog ambasadora u Istanbulu. Nekoliko činjenica na to posebno upućuje, po-

---

nominata, ma è corrispondente, e di Marin predetto e di Pasqual, suo fratello, quale è il medesimo che, l’anno passato, venne a Praga colla famiglia della bona memoria del signor ambasciatore Krekovich“. Komentar u fusnoti 4) dat je u okviru izloženog pisma koje iz Praga 19. novembra 1597. car piše von Kühbachu u vezi sa urotom oko oslobađanja Štefan-Vodăe. *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese da Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române, Volumul XI, 1517–1612, cuprinzând Documente adunate, adnotate și publicate de Neculaï Iorga, București. 1900, *Documente privitoare la Istoria Românilor, Acte din Secolul al XVI-lea (1517-1612)*, relative mai ales La domnia și viața lui Petru-Voda Șchiopol, adunate, adnotate și publicate de Neculaï Iorga. Sub auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române. București. 1900, 530.

¹⁴⁰*Documente privitoare la Istoria Românilor*, 1594-1602, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, culese da Eudoxiu de Hurmuzaki. Publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române, Volumul XII, 1594 - 1602, cuprinzând Documente adnotate și publicate de N. Iorga, București. 1903, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Volumul XII al colecției „Hurmuzaki“. *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihaï-Vodă viteazul*, adunate și publicate de N. Iorga. Sub auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române. București. 1903, 337 (504).

¹⁴¹*Documente privitoare la Istoria Românilor*, 1594–1602, Vol. XII: „quel povero giovane Marin Dabri, da baylo veneto amato quanto suo fratello honorando“, 676 (1043). Odnosnu rumunsku literaturu ustupio mi je kolega Cristian Luca, na čemu mu srdačno zahvaljujem.

najprije njegova povezanost s rodom Brutti:¹⁴² *Pasquale Dabri fu del q. monsignore Christophoro Bruti*.¹⁴³ Navedeni arhivski izvor bi mogao sugerisati da Dabri nije bio descendent Bruttija u pravoj nasljednoj liniji, već njegov rođak,¹⁴⁴ što bi podrazumijevalo šire srodstvo, odnosno čovjeka njegove kuće.¹⁴⁵ Genealogija u kojoj su dva nasljedna reda konfundirana (!),¹⁴⁶ upućivala bi da je Barnaba Antoniov Brutti imao sljedeću djecu: **Luciettu**, udatu za Marca **d'Abrija** (!), **Bartola** (koji se oženio **Marijom de Plebe**), **Ilariettu** (udatu za Demostenea Carreria, mletačkog trgovca),¹⁴⁷ **Cristofora** (pominje

¹⁴²O Bruttijima v.: Savo Marković, „Ulcinjске obitelji (patriciji Brutti) i europska diplomatska povijest ranog Novog vijeka”, *Hrvatski glasnik*, God. VII, Br. 53/54, Kotor 2009, 34–37, i God. VIII, Br. 57/58, 2009/2010, 48–51. Nacrt pisma kraljice Elizabete I Bartolomeu Bruttiju, od 2. oktobra 1590, kao odgovor na njegovo pismo iz kasnog ljeta iste godine koje je u London donio Thomas Wilcocks, v. u: *Elizabeth I's Italian Letters*, Edited and Translated by Carlo M. Bajetta, Palgrave Macmillan, New York, 2017, xxxviii, xlvi, lxxiv n 126, 163–172.

¹⁴³Tamás Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács kalandos prágai követsége 1596-ban”, *Lymbus*, Szeged 2005, 29.

¹⁴⁴Ističe se i srodstvo Brunija s Bruttijima, te povezanost s Dubrovčanima: „Un Antonio Bruni, cugino di Bruti, era l'agente del principe nel lungo processo coi Ragusani.” Nicolae Iorga, *Ospiti romeni in Venezia (1570-1610)*, Bucarest : [Monitorul oficial și imprimeriile statului, Imprimeria natională], 1932, 112.

¹⁴⁵„ASVe Senato. Constantinopoli, Rubricari D4, 245v.” T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács”, 29.

¹⁴⁶Djeca Barnabe Antoniovog (Lucietta, Bartolo, Ilarietta, Cristoforo, Antonio, Caterina, Giacomina, Lucia, Cristoforo, Barnaba) i njegovog sina Antonia (Cristoforo, Benedetto, Giacomina, Antonio, Giacomo, Bartolomeo, Marco) se genealoški različito prikazuju. *Up.* navedeno u: Ella-Natalie Rothman, *Between Venice and Istanbul: trans-imperial subjects and cultural mediation in the early modern Mediterranean*, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology and History) in The University of Michigan, 2006, Copyright 2007 by ProQuest Information and Learning Company, Appendix 14: Genealogical tree of the Brutti-Borisi-Tarsia, 464, i genealogiju prema kojoj su djeca Antonia Barnabinog – Ilarieta, Bartolomeo, Cristoforo, Giacomo, Antonio, Bernardo, Benedetto, Marco i Giacomina - u: Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București: Editura Academiei – Paris: Éditions du C.N.R.S., 1980.

¹⁴⁷Matthias del Faro, „dragoman cesareo”, srijeće se u izvorima posebno od 1581. g. Sin njegove sestre, Demostene Carrerio, koji je poslovaio i u Carigradu i Pragu (gdje je mogao prenositi tajne poruke), oženio je Ilariettu Barnabinu Brutti, odnosno Ilarietu Antoniovu Bruti („n. 1556”). E.-N. Rothman, *Between Venice and Istanbul*, 464; A. Pippidi, *Hommes et idées*, 135, 144, 151, i priložena genealogija (u kojoj se navodi da je mletački tumač Bartolomeo Antoniov, 1557-1592, oženio Mariu de Plebe – „sœur de Demosthene Carrerio” i nećakinju Matthiasa del Faro). *Matthias* je bio dragoman grčkopravoslavne vjere koji je boravio u carskoj ambasadi u Galati i prevodio na grčki, italijanski i turski jezik; januara 1576. zabilježene su pojediniosti njegove grčke svadbe, tj. ženidbe s kćerkom Mlečani na De s. *Cruce*, na kojoj je jednu od zapaženih uloga imao Brutti (*Bruti*). *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch, Der von zween Glorwürdigsten Römischen Käysern, Maximiliano und Rudolpho, Beyderseits den Andern dieses Nahmens, Höchstseeligster Gedächtniß, An die Ottomannische Pforte zu Constantinopel Abgefertigten, Und durch den Wohlge-*

se 1568. u Ulcinju i kasnije u Carigradu), **Antonia** (1518–1571), **Caterinu** (udatu za Riccarda da Verzija),¹⁴⁸ **Giacomu** (koja se pominje 1549, udatu za Pietra „Bensa“),¹⁴⁹ **Luciu** (koja se pominje 1561. g.), **Benedetta** i **Barnabu**.¹⁵⁰

Cristoforo Brutti je doveo svojeg sestrića **Pasqualea** (Dabrija) u Istanbul; ovaj mladić je takođe bio visoko kompetentan u jezicima koje je njegov ujak savladao i uskoro je počeo da razvija umijeće pisanja tekstova na turskom. Cristoforo je služio pod bailom Lorenzom Bernardom od druge polovine 1580-ih te mu je kasnije pomagao i rođak Pasquale.¹⁵¹ Na kraju 1590. Cristoforo Brutti je poslao sestrića u Iaşi, gdje je njegov brat Bartolomeo po-

---

bohrnen Herrn Hn. David Ungnad, Freiherrn zu Sonnegk und Preyburg [...] Mit würcklicher Erhalt- und Verlängerung deß Friedens, zwischen dem Ottomanischen und Römischen Käyserthum und demselben angehörigen Landen und Königreichen Glücklichst-vollbrachter Gesandtschaft ... Herfür gegeben durch ... M. Samuelem Gerlachium (Hrsg. von Samuel Gerlach), Frankfurth am Mayn: In Derlegung Johann David Zunners, 1674.: „Zween Dragomann oder Dolmetscher der Griechischen Religion zugethan sind stehtig bey uns im unserm Hause sonsten zu Galata wonhafft und in Griechischer, Italienischer und Turkischer Sprach erfahren (...) Matthias (...)“; „Griechische hochzeit unseres Dragomans“; „Matthias (...) uns zu seiner hochzeit geladen (...) hat sie ihm sein Schweher oder Schwiger Fater (ein Venediger genant de s. *Cruce* ...“; „Herr Bruli (...) gab der Braut einen (...) Ring.“ 32, 155-156. Del Faro je bio u službi carske ambasade već 1559. g. Drugi put se oženio 1576. g. kćerkom Aurelia Santa Croce, šefa španskih tajnih agenata, odgovornog za prikupljanje podataka. Između 1571. i 1575. g. i Matthias del Faro je takođe primao uplate od Španaca. Bartolomeo Brutti se ubrzo oženio bliskom rođakom Matthiasa del Faro. Kodža Sinan-paša je uhapsio Del Fara zbog sumnje na špijunažu 1593. g. prije pretraživanja carske ambasade; dokazi su mogli upućivati na dostavljanje objavještenja ne samo u korist carske ambasade, već i mletačkog baila; Del Faro je radio u vrijeme Friedricha von Kreckwitz, a u izvorima je opisan kao tvrdoglav, prkosan i neugodan, ali da je bio savršen u svom poslu i koristan za carsku ambasadu, pa za njega nije bilo zamjene. „Zbog toga treba biti strpljiv s njim i razmisliti o ispunjavanju njegovih želja kako bi mogao nastaviti da služi ambasadi i pouzdano i korektno izvršava svoje zadatke.“ Tobias V. Graf, *The Sultan's Renegades: Christian-European Converts to Islam and Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, Oxford University Press, 2017, 140; Julia Kolm, „Kommunikation und Diplomatie“: *Die habsburgische Gesandtschaft in Konstantinopel von 1583 – 1593*, Diplomarbeit, verfasst von Julia Kolm, angestrebter akademischer Grad Magistra der Philosophie, Wien: Universität Wien, 2017, 33–34.

¹⁴⁸Up.: „da Capodistria (...) la famiglia *Verzi* antica dell'Istria“, Pietro Stancovich, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, Tomo terzo. Trieste, presso Gio. Marenigh tipografo, 1829, 37–39; „Rizzardo da Verzi“, E.-N. Rothman, *Between Venice and Istanbul*, 464.

¹⁴⁹Up.: Giacoma Barnabina Brutti udala se za Pietra Bensa, a Giacomina Antonia Barnabinog udala se za Pietra Borisija iz Bara! E.-N. Rothman, *Between Venice and Istanbul*, 464. Prema drugoj genealogiji (A. Pippidi, *Hommes et idées*), Giacoma Antonia Bruttija udala se za Piera Borisija. Radi se o istoj osobi.

¹⁵⁰S. Marković, „Patriciji Brutti“, 35.

¹⁵¹Nevin e Raniero Speelman-Özkan, „I dragomanni“, *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti*, a cura di Maria Pia Pedani, *Hilâl. Studi turchi e ottomani* 3, Edizioni Ca'Foscari, Venezia 2013, 63.

stao glavni komornik Petra Hromog, moldavskog vojvode. Braća Marino i Bernardo Borisi također su bili zaposleni u Moldaviji kada je Pasquale *Brutti* poslat ujak (Bartolomeu), koji je bio na dvoru moldavskog vojvode.¹⁵²

U vezi s Dubrovčanima, izvjesni se *Pascal Dabri* pominje u kontekstu vladara Vlaške. Mariora (rumunski: Mărioara) Adorno Vallarga, čiji je muž poticao iz vladajuće denoveške familije, koja je, kao udovica, prebivala u samostanu *S. Maffio*¹⁵³ na Muranu, činila je intenzivnijim, preko Dubrovčana, mletačko-rumunske veze; u Vlašku je s toplim preporukama, pored *Pascala Dabrija* („*qu'un Pascal Dabri*“),¹⁵⁴ od 1585. slala *Zuana (Giovanni) Marini Paolija*.¹⁵⁵ *Sestra Caterina* joj je odgovorila da će biti dobro primljen i počastvovan od vladarskog gospodstva i boljara na dvoru iz obzira i ljubavi prema sestri; uskoro je Dubrovčanin oženio njenu blisku rođaku *Prepiu*; *Pascal*, Dživov brat, trgovac tamo se nalazi od 1587. godine.¹⁵⁶ Pisma braće *Marini Poli* su značajno svjedočanstvo o historijskim ličnostima i zbivanjima tog vremena.¹⁵⁷

¹⁵²Za Cristofora Bruttija autor navodi da je tečno govorio turski, srpski, albanski i francuski, i da je dobro vladao grčkim i latinskim. Aykut Gürçağlar, „Patterns of Patronage: an Istrian family of dragomans as patrons of arts“, *Across Languages and Cultures*, 14 (2), Budapest 2013, 291.

¹⁵³Mihneina majka bila je Genovežanka iz Pere, Ecaterina Salvaressa (†1590). Njena sestra Maria Adorno Vallarga (udata za Italijana *Nicolae* Vallargu iz Carigrada, a onda za Genovežanina s Hiosa Fabrizia Adorna) prebivala je posljednje razdoblje života i umrla u samostanu *San Maffio* na Muranu, gdje je, uz pomoć svoje sestre Caterine i sestrića, regenta Mihnee, podigla oltar, na kojem je napisano da je Vlaška *romana colonia*. U prepisci koju je vodila (1574/95) pominje se dubrovački poslovni čovjek *Pascal de Marini Poli*, uticajan među Venecijancima. Treća sestra *Salvaressa*, Lucreția, s mužem g. Xenansom imala je i kći *Ester sau Prepia*, koja se udala za Dubrovčanina *Ioana de Marini Poli*ja, brata *Pascala*. Irina Costea, „Aspecte din viața cotidiană a familiei lui Mihnea al II-lea Turcitul reflectate într-o corespondență particulară de epocă“, *Muzeul național de Istorie a României*, XIV, București 2002, 45-46.

¹⁵⁴„(...) un Pascal Dabri sont mêlés dans toute cette vie économique des Balcons.” *Nicolae Iorga*, „Une ville ‘romane’ devenue slave, Raguse”, *Académie Roumaine, Bulletin de la Section historique*, publié avec le concours de la foundation royale Ferdinand I-er, sous la direction de N. Iorga, Tome XVIII, Bucarest 1931, 72.

¹⁵⁵*Nicolae Iorga, Raguse et le Roumains*, Bucarest, Imprimerie „Cultura Neamului Românesc“ 1923, 9.

¹⁵⁶Za bratovu nevjestu je naveo da je voljena na dvoru, ali žali što supružnici takvo preimućstvo nisu iskoristili. Međutim, dvor se uskoro umorio od stranaca koji su donosili lijepje riječi preporuke od daleke, siromašne rođake, te su Dubrovčani postajali ogorčeni. Bili su angažovani protiv Petra Cercela, koji je oduzeo *Prepiu* od *Giovannija*, dok ih je mitropolit razvjenuo. Godine 1590. carinik, oko 1596. „*Jean de Marini Poli*“ pominje se kao diplomatski agent Rudolfa II Habzburškog, kada je optužio za izdaju moldavskog kneza, koji je, po njemu, radio protiv hrišćana, po uputima svojih grčkih savjetnika, „inimicissimi di cristianità e capitali traditori“. N. Iorga, *Raguse et le Roumains*, 9, 10, 11; Radu G. Păun, „Les grands officiers d’origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratégies de pouvoir“, *Revue des études sud-est européennes*, Tome XLV (nos 1-4), 2007, Bucarest: Académie Roumaine, Institut d’études sud-est européennes, 2007, 168, 191.

¹⁵⁷Tako *Pascal de Marini Poli* opisuje bana *Yanija (A Costantinopoli per il principe sta Ban Grande, homo savio e amico di principe, qual in sua absentia l’a aiutato molto a tornar nel stato)*, koji je djelovao u korist *Mihnee Poturčenjaka*, za njegove druge vladavine (1585/91).

Smještajući ga hronološki iza sredine novembra 1589. i početka 1590,¹⁵⁸ N. Iorga objavljuje sadržaj pisma kojim se Mariora Vallargo (†1601) s Murana pored Venecije obraća *Marinu*,¹⁵⁹ koji odlazi u Vlašku; dajući mu poruke za njenog sestrića, vojvodu Mihneu II Renegata,¹⁶⁰ ističe da mu preporuči Pasqualea Dabrija, da ga prihvati za slugu: *Raccomandateli da mia parte Pasquale Dabri, del quale io li scrivo che l'accetti per servitore. (...)*.¹⁶¹

Nekoliko godina kasnije, Pasquale Dabri se, izvještavaju mletački diplomatski izvori, nalazi u pratnji engleskog ambasadora u Carigradu. Britanski ambasador Edward Barton¹⁶² je poznat po pridruživanju ratnoj kampanji

Zbog Yanijevih intriga Petar Hromi je bio prinuđen da abdicira, a time je i Bartolomeo Brutti izgubio svoju poziciju na moldavskom dvoru (o rivalitetu Yanija i Bruttija govori izvještaj od 8. decembra 1590). Ban je bio najveći činovnik u Vlaškoj, upravitelj zapadnog dijela zemlje. N. Iorga, *Raguse et le Roumains*, 10, 11; Radu G. Păun, „Enemies Within: Networks of Influence and the Military Revolts against the Ottoman Power (Moldavia and Wallachia, Sixteenth-Seventeenth Centuries)“, *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and the Seventeenth Centuries*, Edited by Gábor Kármán and Lovro Kunčević, Brill, Leiden – Boston 2013, 231; A. Pippidi, *Hommes et idées*, 143.

¹⁵⁸Cristoforo Bruti je 18. januara 1590. bio komornik i član vijeća moldavskog vojvode, a kasnije mletački dragoman u Carigradu. Bio je posrednik između vojvode Mihnee i njegove tetke *Mariette* Vallarga na Muranu. A. Pippidi, *Hommes et idées*, 145.

¹⁵⁹„Signor Marino. Come sarete arrivato a salvamento in Valacchia, che Dio, nostro Signor, ve lo conceda, direte al mio signor figliolo che (...)” N. Iorga, *Ospiti romeni in Venezia (1570-1610)*, 99, 148.

¹⁶⁰Od 1583. g. na vojvodskom dvoru, Cristoforo Brutti i njegov brat Bartolomeo nabavljali su nakit za vojvodu Mihneu II Renegata (*Turcitula - Poturčenjaka*), vojvodu Vlaške 1577/83. i 1585/91. Bartolomeo je u vremenu april–jul 1578, mart 1580 – jun 1591. bio *postelnic* (komornik) Petra Hromog (*Šchiopul*) i Janku Sasula (*Sasa, Saksonga*). Prije toga, posebno je poznat po razmjeni zarobljenika 1575. u Dubrovniku i boravku 1576. i 1577. u Carigradu („giovane di lingua“); postavši udionikom habzburške obavještajne mreže na Levantu, u dosluhu s Habzburzima nastoji da im se Alžir preda pomoću njegovog bivšeg generalnog upravitelja Mehmed-paše, kojeg je otkupom izbavio iz zatočeništva u Rimu. Poslovaao je s Dubrovčaninom Dominikom Georgio i bio prijatelj s Tomom Nadalijem, ljekarom i kanonikom Krakova, a aprila 1590. stiče poljsko plemstvo. O njegovoj smrti davljenjem u zatvoru saznaje se iz izvještaja ambasadora von Kreckwita. S. Marković, „Patriciji Brutti“, 37; R. G. Păun, „Les grands officiers d’origine gréco-levantine en Moldavie“, 186; A. Pippidi, *Hommes et idées*, 138, 143-144; Emrah Safa Gürkan, *Espionage in the 16th century Mediterranean: secret diplomacy, Mediterranean go-betweens and the Ottoman Habsburg rivalry*, A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University, Washington, DC, 2012, 181, 292–294, 298–300, 310–311, 447.

¹⁶¹N. Iorga, *Ospiti romeni in Venezia (1570-1610)*, 99. F. Braudel mu je zamjerio način prezentacije izvora: „N. Iorga, *Ospiti Romeni in Venezia, 1570–1610*, Bukurešt, 1932, bolje bi bilo da je objavio dokumenta koja je imao u ruci nego što ih je iznio u formi priče koja iskrivljuje korišćene tekstove“. Fernand Braudel, *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II*, Tom II, Podgorica: CID – Beograd: Geopoetika 2001, 565.

¹⁶²Sir Edward Barton (oko 1562/63 – 1598) bio je ambasador u Osmanskom carstvu, imenovan od engleske kraljice Elizabete I. Barton je stigao u Carigrad 1578, kao sekretar uteme-

sultana Mehmeda III protiv Ugarske.¹⁶³ Od vremena Sulejmana Veličanstvenog postala je tradicija da se francuski ambasadori pridruže osmanskim kampanjama protiv Ugarske; bila je to specifična institucija osmanske diplomatije: s jedne strane, kao posmatrači, oni su predstavljali Evropljane – a s druge, bili su posrednici između Osmanlija i Ugarske.¹⁶⁴ U Bartonovo vrijeme, međutim, nije bilo francuskog predstavnika u Istanbulu, pa je, neizbježno, on izabran za ovu misiju, što će predstavljati tačku zaokreta u anglo-osmanskim odnosima;¹⁶⁵ kasnije će britanski ambasadori imati mjesto pod vlastitom

ljitelja engleske ambasade, Williama Harbornea, koji ga je 1588. g. ostavio kao engleskog agenta. U vrijeme rata između Engleske i Španije Barton se teretio za pokušaj dobijanja podrške Osmanlija u tom sukobu, dok je radio na odbrani engleskih komercijalnih interesa, pokušavajući da ubijedi Portu da spriječi Firencu da trguje tkaninom na osmanskoj teritoriji. Jedan od njegovih zadataka bio je i da prati rast uticaja Habsburga i katolicizma u istočnoj Evropi; 1591. g., kada se činilo da će poljski tron biti upražnjen, upotrijebio je uticaj na Porti u korist Sigismunda Bathoryja od Transilvanije, a protiv habzburškog kandidata; iste je godine s carigradskim patrijarhom obezbijedio moldavsko vojvodstvo za Arona, koji se obavezao da će tamo braniti protestante od jezuita. Godine 1596. Barton je pratio sultana Mehmeda III u kampanji protiv Mađarske i bio je prisutan pri opsadi Egera. [Osmanlije, kojima je komandovao sultan, opsjele su Eger od 20. septembra do 12. oktobra, u sklopu dugog rata, i osvojile ga nakon što su njihove snage ubile 7.000 branilaca, uglavnom stranih plaćenika.] Umro je 28. januara 1598. od dizenterije. V.: „Barton, Edward“, *The Dictionary of National Biography*, November 1942, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.1942.tb01609.x> (26. 3. 2019), 158.

¹⁶³ Godine 1596. Mehmed će otići u rat u kojem je prethodno bilo gubitaka na obje strane, ali uprkos zveketu oružja u Carigradu, nije bila isključena mogućnost postizanja brzog i zadovoljavajućeg mira. Vjerske norme su zabranjivale zamjenu stečenih područja te, iako sultanove ruke nisu bile vezane. U Pragu je prethodno diplomatija Rudolfa II Habzburškog (1576–1612) umnožila napore i pokušala da pridobije nove saveznike za borbu. Kao rezultat toga, 28. januara 1595. sklopljen je savez s Transilvanskom kneževinom. U Carigradu su se, suočenim s različitim viđenjima o smjeru djelovanja prema hrišćanskom svijetu, odvijale frakcijske borbe; Ferhad-pašina interesna grupacija ga je vidjela na moru, iako mu je trebalo dosta vremena da pripremi flotu. Djelovalo se i prema vazalima Moldaviji, Vlaškoj i Transilvaniji. Ibrahim-paša je zamijenio Sinan-pašu, koji je umro aprila 1596. T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 27; Savo Marković, „Marc’ Antonio Borisi: Život i smrt barskog i koparskog plemića, mletačkog velikog dragomana (o. 1570–1620)“, *Istorijski zapisi*, god. XCII, br. 1–2, Podgorica 2019, 81.

¹⁶⁴ Esin Yurdusev, „Studying Ottoman Diplomacy: a Review of the Sources“, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* Edited by A. Nury Yurdusev, Palgrave Macmillan; Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, 2004, 180. Bartonov uticaj je bio tako snažan da je papinski izaslanik u Poljskoj napisao *quello ambasciatore si faceva Turco, et (...) si dubitava che dovesse diventare un gran Bassà*. R. G. Păun, „Enemies Within“, 229.

¹⁶⁵ Bio je izabran i zbog mogućih pregovora o miru, budući da je bio zaslužan za zaključenje mira između Poljaka i prethodnog sultana, oca Mehmeda III. Prije odlaska, Barton je predstavio svog zamjenika (agenta) Johna Sandersona veziru Hasan-paši, eunuhu, koji je ostao u Carigradu. Sanderson izvještava o ukroćenim životinjama u sultanovoj pratnji. Barton mu je javio da su 10. jula 1596. stigli u Jedrene, a u oktobru ga je obavijestio o zauzimanju Egera. Sir William Foster (ed.), *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602*, London, printed for the Hakluyt society, 1931, 58–60, 149–150.

zastavom u osmanskim kampanjama protiv Ugarske, a britanska i francuska zastava biće ravnopravno zastupljene.¹⁶⁶

Mletački ambasador Marco Venier *dalle Vigne di Pera*, piše 20. jula 1596. duždu i Senatu u Veneciji: „Britanski ambasador, primoran da napusti Carigrad, krenuo je 15. tekućeg.¹⁶⁷ Sa sobom je poveo službenike carskog ambasadora; od naših ljudi, s njegovom svitom su krenuli **Pasqual Dabri**,¹⁶⁸ kojeg sam morao otpustiti iz razloga koji su zaista zaslužili težu kaznu, i Zuanne Alberti, kojeg sam morao da otpustim zbog ranjavanja na ulici, jedne večeri, mladog Spahije, sina Hasana, dragomana na Porti, i sestre Pialiija, kavaza. To je dovelo do žestokih žalbi, a skupina žena je otišla da jadikuje do Divana i paše, pokazujući krvavu košulju i maramu mladića, vičući da se kazni kaurin koji je nezakonito ranio muslimana, vojnika u službi sultana. Da bih ublažio nemir, morao sam učiniti neke darove; svejedno je ostala velika grupa koja se zaklela da će oduzeti Albertiju život; i da izbjegnem skandal, bio sam primoran da ga pošaljem nazad u Hrišćanstvo.“¹⁶⁹ „Francuski am-

¹⁶⁶E. Yurdusev, „Studying Ottoman Diplomacy“, 180.

¹⁶⁷„Now on Friday being the second day of July, 1596. the said Ambassador parted (...); where hauing pitched our Pauillions the Ambassadour sent his *Chaus*, and the **Droguemen**, with the *Grand Signior*, (...). *Purchas his pilgrimes. part 2, In fiue bookes*, Samuel Purchas, London: Printed by William Stansby for Henrie Fetherstone, 1625, <https://quod.lib.umich.edu/e/ebo/A71307.0001.001/1:6.10?rgn=div2;view=fulltext> (9. 4. 2019), 1354.

¹⁶⁸Edward Barton, engleski ambasador, nastojao je da angažuje osmansku vojsku protiv Španije, nekoliko godina nakon napada na Englesku, kada se nije znalo hoće li se španski kralj Filip II (1556–1598) odlučiti na još jednu invaziju. Međutim, na Porti je odlučeno da se pokrene ratna kampanja protiv Ugarske i Transilvanije, dok se osmanska diplomatija usredredila na izazivanje razdora među saveznicima, odnosno na svoje hrišćanske vazale. Poljska se pridružila Osmanskoj ligi. Barton, koji je bio prisiljen da prati sultana na ugarskoj kampanji, podržavan od Ibrahim-paše, uspio je da dovede preživjele članove carske ambasade u Carigradu (Friedrich Kreckwitz je umro ubrzo nakon puštanja na slobodu), ukupno njih 32 iz Carigrada i pet iz Budima, koje je pratio i dragoman Pasquale *Bruti*, tako nazivan u izvještajima mletačkog baila iz Praga, dok bailo u Carigradu, Marco Venier, govori o Dabriju. Decembra 1591. izvještava se da je dragoman „Pasquale Dabri pokojnog g. Christophora Brutija“, tj. da je rođak, ili rod u najširem smislu, što je bilo od uticaja da postane tumač. *Christophoro Bruti* je nastojao da osveti brata Bartolomea, komornika Moldavije, koji je igrao značajnu ulogu u odnosima s jezuitima i u sklapanju poljsko-osmanskog mira, a kojeg je dao usmrtiti vojvoda Aron Tiranin. Nakon smrti Bartolomeovog brata Cristofora, Pasquale je posebno angažovan, ali se odveć ne pominje u izvorima, možda stoga što je do 1596. bio tek nekoliko godina u službi, koju je uspješno obavljao; možda su ga Bartonu preporučili Bartolomeo i Cristoforo Brutti. U svakom slučaju, 20. jula 1596. je bio u Bartonovoj sviti, raspoređen u pratnju oslobođenih zarobljenika za Beč. T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 28-29; S. Marković, „Ulcinjnske obitelji (patriciji Brutti) i europska diplomatska povijest ranog Novog vijeka“, 2, 51.

¹⁶⁹„Venice: July 1596”: *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 9, 1592-1603*, ed. Horatio F Brown (London, 1897), 215-225. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol9/pp215-225> [accessed 13 March 2019].

basador će ovdje čekati mjesec dana, a zatim pratiti sultana za Beograd. On nema naredbu da ga dalje prati. Razmišljam o tome što bi to moglo značiti da su engleski i francuski ambasadori pozvani da budu s vojskom dok je mletački ambasador ostavljen u Carigradu.¹⁷⁰

Oslobođeni službenici carskog ambasadora će u organizaciji Bartona sanirati neke od posljedica koje im je nanijelo zatočeništvo te posjetiti carigradske crkve.¹⁷¹ U blizini prebivališta engleskog ambasadora bili su razapeti šatori, a za put je opremano (*Zeltern, Teppichten, Polstern, Küchen Geräth, und allerley Victualien*) 36 kamila.¹⁷² S njima će Dabri putovati preko Jedrena, Plovidia, Sofije,¹⁷³ Niša,¹⁷⁴ Beograda¹⁷⁵ (u kojem se okupljala turska vojska), te kroz opasnu i punu izazova ugarsku bojišnicu, od Szolnoka,¹⁷⁶ Pešte,

¹⁷⁰Dešifrovana depeša iz ASV. *Isto*.

¹⁷¹Nakon tri godine zatočeništva (uhvaćeni su prilikom izbijanja rata 1593), članovima domaćinstva von Kreckwitz, oslobođencima iz Crne kule, pripremljeno je kupatilo; posjetili su zatim sedam katoličkih crkava. *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, committed to writing in the year of our Lord 1599. Literally translated from the original bohemian by A. H. Wratislaw, London: Bell and Daldy, 186, Fleet Street, 1862, posebno 183, 193; W. Foster, *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602*, 153.

¹⁷²Fridrich Seidel, *Denckwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte*, Görlitz, B. Johann Gottlob Laurentius, 1711, 80, 81, 82.

¹⁷³*Adrianopol, Philippopoli, Flusse Hebron, Sophia, Nissa, Griechisch Weissenburg. Isto*, 83-85.

¹⁷⁴„The sixe and twentieth, passing along the Riuer side, on the high way, wee found two men most miserably put to death, hauing each of them a stake thrust in at his Fundament, through his bodie, and so out by his necke; the stake being set vp right on end: the cause was for killing of a *Ianizarie*, they being Christians. The *Grand Signior* passing by, caused them so to suffer. The eight and twentieth, we came to a Towne, called *Neesa*, and a little before our comming to the same, we saw two men staked as afore-said, who were *Transiluanians*, came purposely to spie and view the Campe: also at this Townes end, there were of Christians heads flead, and stopt full of Hay hanged on posts by strings, to the number of three hundred which foure moneths before were slaine by *Turkes*, vnder *Mahomet Basa*, at *Bosna*: (...)“. *Purchas his pilgrimes. part 2*, 1355.

¹⁷⁵Polu milje od Beograda logor je postavljen 3. avgusta. Barton se agentu Sandersonu javio iz Beograda 8. avgusta 1596, kada je istakao da mu je sultan, u čijim je očima stajao izuzetno dobro, oslobodio ne samo 22 osobe iz Kreckwitzovog domaćinstva, već i šestoricu (!) zatočenih u Budimu, koje je namjeravao sa dragomanom da pošalje Rudolfu II („with my druggaman to send to the Empiroure“) čim stignu u Budim, nadajući se da njegov ukupni trud neće biti uzaludan. Kada je zarobljeni carski ambasador umro u Beogradu, pet slugu u njegovoj pratnji bilo je optuženo za njegovu smrt. Iz Beograda je Barton pisao Sandersonu i 9. novembra 1596. W. Foster, *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602*, 153, 161; *Purchas his pilgrimes. part 2*, 1355.

¹⁷⁶E. Barton *Al Molto Mag. Sig. Gio. Sanderson*, 5. oktobra 1596.: „(...) I haue written twice vnto you, as well from Bellograd as also Solnok, of what in my voyage hitherto had passed, but my Letters were intercepted and torne, brought vnto my hands againe, (...) our arriuell at Agria, which happened the twelfth of September, and the selfe same night he made his trenches and battery (...), the next day being Saturday the second of October, the Castle was rendered, (...) the Inhabitants of Hatuan, a Castle belonging to the Grand Signior, two dayes journey thence, together with the Tartars, assaulted the said Souldiers a mile from

Budima,¹⁷⁷ Váca, Esztergoma, do Beča. Na putu se engleski ambasador sreo sa Ibrahim-pašom;¹⁷⁸ tumač Dabri je ostao u pratnji oslobođenika¹⁷⁹ do njihovog prispijeća u *Hrišćanstvo*.¹⁸⁰ Iako su se trudili da izbjegavaju Tatare,¹⁸¹ u jednom mađarskom selu Tatari su Dabrija i one koji su bili sa njim, sklonjene u jednoj crkvi, otkrili, ali ih je od sigurne smrti spasilo iznenadno nevrije-me.¹⁸² Skupina koju su činili oslobođenici iz carigradske ambasade nastavila je put lađom na Dunavu prema Vácu, dok su janičar i dragoman Dabri, koji su ih pratili obalom, jahali na konjima.¹⁸³ Kako su se približavali Vácu, straži se učinilo da su neprijatelji, ali, nakon što su ih prepoznali (uzvikivali su *Christiani, Christiani*) prihvaćeni su, a nadležni obaviješteni da obalom rijeke idu njihovi pratioci s pismima za upravitelja, te su uvedeni u grad, gdje su prenoćili.¹⁸⁴ Narednog dana su promijenili lađu i nastavili prema Esztergomu, gdje su se susreli s nadvojvodom i tamo zadržali tri dana.¹⁸⁵ Preko Bratislave su, prema Pragu, otputovali za Beč, gdje su stigli na dan sv. Mihaila (29. septembra 1596), tačno pet godina od polaska tog izaslanstva s istog mjesta.¹⁸⁶

Pascal se zatim pominje kao emisar Edwarda Burtona u Pragu: „Praague recevait, du reste, aussi la visite d’un émissaire anglais, l’interprète de l’ambassadeur, **Pascal Dabri**.“¹⁸⁷ Najprije je susreo nadvojvodu Matiju, a po-

Agria in their departure, and cut them all in pieces, because Maximillian with the Emperours forces, hauing a moneth since taken Hatuan, did most cruelly, without compassion, put all the Inhabitants to the sword. Hence the Grand Signior doth within fiue daies determine to goe towards Buda vncertaine vpon what designe. From Solnok I sent my Drogueman to Buda with the Emperours Ambassador his familie, and in Buda I released fiue other, with all which companie, consisting of seuen and twentie, I receiued Letters from my Drogueman, and the Gentleman in Buda released; that they departed from Pest the thirteenth of December toward the Emperours Court, (...).” Purchas his pilgrimes. part 2, 1358.

¹⁷⁷ *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, 200-207.

¹⁷⁸ F. Seidel, *Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte*, 87.

¹⁷⁹ U drugom pismu iz Egera Barton navodi Sandersonu: „(...) you remember how that the Grand Signior had made me grant of the libertie of all the Emperours Ambassadors his family, which now he hath performed and I haue **sent them by my Drogueman vnto the Emperour**, euen twentie eight persons of which number diuers were Gentlemen of account, so that I hope my seruice therein shall be gracefull to his highnesse, and acceptable to his Maiestie, (...).” Purchas his pilgrimes. part 2, 1358.

¹⁸⁰ *Solnock*; F. Seidel, *Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte*, 91.

¹⁸¹ (...) *die Tartarn immer passiren lassen, und sind wir darauf zu Pest (...)*. *Isto*, 92.

¹⁸² „violent tempest“; *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, 201-203.

¹⁸³ F. Seidel, *Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte*, 93.

¹⁸⁴ *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, 207-210. (...) *Als wir aber nun nahe den Waizen (...)*. *Diese Nacht sind wir zu Waizen blieben (...)* *andern Schiff auf Gran*. F. Seidel, *Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte*, 94, 95.

¹⁸⁵ *den drei Tagen zu Gran verharret; isto*, 95.

¹⁸⁶ *am tage Michaelis zu Wien angelandet des 1596. Isto*.

¹⁸⁷ Nicolae Iorga, *Histoire des relations anglo-roumaines*, Jassy: Édition du journal „Neamul Romănesc“, 1917, 21; „(...) die grosse allgemeine Erhebung gegen die Türken ausbrach, wandte Edward Burton und seine Agenten, wie der Levantiner Pasquale Dabri, der 1596

slije je otišao caru Rudolfu II.¹⁸⁸ Mletački bailo je već dva dana nakon dolaska bivšeg osoblja carske ambasade u Beč znao je da je izaslanstvo prvo posjetilo nadvojvodu. U Prag su stigli 8. oktobra, ali sumnjičavi car nije htio da ih primi jer je mislio da špijuniraju, pa je htio da provjeri iz drugog izvora stvarnu svrhu njihovog putovanja, i zapravo, u čije ime su došli. Zato se Pasquale uputio nazad u Beč, gdje je čekaio.

Mletački ambasador Francesco Vendramin je iz Praga 2. oktobra 1596. pisao duždu i Senatu u Veneciji: „Kažu da je u neprijateljskom logoru engleski ambasador po imenu Edward Barton (*Odoardo Bartino*), koji je bio vrlo aktivan u nastojanjima da uspostavi mir između Turaka i njegovog carskog Veličanstva. Njegov jedini cilj je da turska flota isplovi sljedeće godine kako bi napala njegovo katoličko Veličanstvo i odvratila ga od pohoda protiv Engleske. Posredovanjem navedenog ambasadora, nekolicina iz domaćinstva pokojnog carskog ambasadora, koji je umro kao zatvorenik¹⁸⁹ u rukama Turaka, oslobođeni su i već su stigli u carski logor, a za njih je bio zadužen agent engleskog ambasadora. Smatra se da oslobađanje carskih podanika i dolazak agenta imaju za cilj zaključenje mira.“¹⁹⁰ Vendramin opet piše iz Praga 9. oktobra 1596.: „Danas, u podne, stigli su članovi domaćinstva pokojnog carskog ambasadora, tumač engleskog ambasadora, a ostala dva atašea ambasade zaostala su na putu, a to im je naredilo njegovo carsko Veličanstvo, koje sumnja da su turski špijuni. Njegovo Veličanstvo je odlučno da čeka dok ne čuje što ambasador ima da predloži.“¹⁹¹ Konačno, Vendramin daje još jedno obavještenje o Dabriju, pišući iz Praga 16. oktobra 1596. duždu i Senatu u Veneciji: „Ne znam ništa više o prevodiocu engleske ambasade, osim što mu je naređeno da se vrati u Beč. Za njega se kaže da je Venecijanac (Mlečanin) po imenu **Pasquale Bruti**.“¹⁹² Uskoro će bailo Vendramin¹⁹³ izvještavati o ambasadorovom tumaču *Brutiju* (Dabriju); dragoman je od cara pozvan nakon gotovo cijelih mjesec dana iz Beča (*alqu-*

nach Prag reiste (...).“ Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches, Dritter Band: bis 1640*, Nikosia, Cyprus; 1st Edition, TP Verone Publishing House Ltd., Nachdruck des Originals von 1910, 396.

¹⁸⁸ *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, 209-210.

¹⁸⁹ Osim Kreckwitzja koji je ubrzo poslije oslobođenja umro, oslobođene su Bartonov dragoman Pasquale *Bruti* i dva čauša, čija imena nisu poznata, otpratili u Beč. Tamás Kruppa, „Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez“, *Századok*, 137, (Budapest, 2003) 3, 619.

¹⁹⁰ Depeša iz ASV. ‘Venice: October 1596’, *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 9, 1592-1603*, ed. Horatio F Brown (London, 1897), 232-236. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol9/pp232-236> [accessed 13 March 2019].

¹⁹¹ Depeša iz ASV. *Isto*.

¹⁹² Depeša iz ASV. *Isto*.

¹⁹³ T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 29.

anti giorni in Viena),¹⁹⁴ nakon provjere drugih, nažalost, neimenovanih izvora onoga što je rekao.¹⁹⁵

Mletački bailo je 13. novembra 1596. prenosio duždu, pozivajući se na iskaz *Brutija*, da je sultan bio spreman da pregovara o miru s carem dok je njegova vojska bila u Bugarskoj i Srbiji proteklog ljeta, gdje su imali poteškoća s okupljanjem ljudi pod oružjem u onom broju koji se smatrao primjerenim sultanove reputacije i njegove lične bezbjednosti. Dodao je da je engleski ambasador dobio nalog od kraljice Elizabete I da utanači djelotvoran mir, ali je uslijedio gubitak Egera, što je, uz druge okolnosti, izmijenilo situaciju, te je Porta odbijala da pregovara po prijašnjim uslovima, dok je Rudolfu II skrenuta pažnja da su Osmanlije svjesne da je u Gornjoj Austriji postojala pobuna među vojskom koja nije htjela da ide izvan granica, u Ugarsku, i koja je stajala u ratničkim družinama, izbjegavajući poslušnost nadređenima. Bailo Vendramin dalje navodi da su osmanske trupe započele ugarsko prodiranje preko granica, imajući ozbiljnu tatarsku pomoć u Gornjoj Ugarskoj te namećući teške obaveze selima za izdržavanje njihovih milicija. Namete su uvećavali do uništenja naroda, odvrćajući ga na taj način od poslušnosti caru, dok provizije, posebno u Košicama i Tokaju, nisu bile dovoljne za odbranu njihovih područja od neprijatelja.¹⁹⁶

Bailo Francesco Vendramin 20. novembra 1596. piše duždu Contariniju da ga je konačno posjetio Pasqual *Bruti*, dragoman ambasadora Engleske, koji ga je obavijestio o različitim stvarima, shodnim onome o čemu je bailo već pisao u Veneciju, da bi dodao da će se sultan nesumnjivo zaustaviti u Beogradu tokom zime te da se, iako bi trebalo, neće vratiti u Carigrad. Govoreći o snazi i veličini turske vojske, dragoman je naveo 800 komada artiljerije *da campagna*, ali vrlo malo komada *da battaglia*, i da je ukupno angažovano ljudstvo dosegalo 200 hiljada osoba.¹⁹⁷ U vezi sa suparništvom pojedinih ratnih grupacija, dragoman je kazao da su odnosi među njima bili napeti; spahije i janičari su se u nekoliko navrata gotovo posjekli na komade. *Pasqual* je dodao da je turska vojska nastavila nadiranje ponajprije podstaknuta zauzimanjem Hatvana,¹⁹⁸ da je objavljena ekspedicija na Transilvani-

¹⁹⁴ *Francesco Vendramin cavaliere ambasciatore* 13. novembra 1596. piše duždu Tommasu Contariniju - „Al Serenissimo Principe di Venetia“: „[1.] Essendosi trattenuto alquanti giorni in Viena Pasqual Bruti dragomano dell’ambasciatore d’Inghilterra di ordine di Sua Maestà, è stato richiamato ultimamente a questa corte, dove comparso parla delle cose de Turchi in conformità di quello, che s’è inteso (...).“ *Isto*, 35. Potcrtao S. M.

¹⁹⁵ *Isto*, 30.

¹⁹⁶ *Isto*, 35-36.

¹⁹⁷ Ovaj je brojka znatno manja od procjene od 300.000, iznijete u: *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, 195–196.

¹⁹⁸ Za Hatvan se vezuju masakri žena i djece, koja su izvršili Njemci („not the Walloons, but the Germans who had exercised such cruelty“). *Isto*, 198, 210. *Up.*: „Hatvana arx & oppidum hodie sexta hora vespertina occupatum vidi: interemptis omnibus, qui in eo vi-

ju, kada je knez Vlaške¹⁹⁹ nastojao da odobrovolji sultana slanjem poklona, da ambasador Francuske²⁰⁰ nije krenuo u pratnju ratnog poduhvata zbog nedostatka finansijskih sredstava. Dabri je dalje kazao da je u više navrata nastojao da bude primljen od cara da mu poljubi ruke, ali mu je dolazak bio zabranjen na nekoliko dana, a nakon što je više puta bio ispitan od nadvojvode (*serenissimo Massimiliano*)²⁰¹ na bojnopolju, a u Beču od carskih ministara, konačno mu je dozvoljeno da dođe na dvor. Na dvoru je vlada razmatrala u smjeru da ukoliko bi sultan vratio Eger, ili Győr, car bi se odlučio za mir, ali je dragoman nastojao da ih odvрати od takve zablude, smatrajući nemogućim povraćaj ijednog od tih gradova; štoviše, mislio je da bi im bilo neophodno prepustiti Esztergom i Vác, i još im pokloniti ogromnu svotu novca pri zaključenju mira, što bi tako bilo prihvaćeno od Turaka.²⁰²

Engleski ambasador, koji se nalazio na bojnopolju sa sultanom, pisao je caru nudeći se kao mirotvorni posrednik po nalogu svoje kraljice, što je bailo prenio *havendo havuto due giorni sono audientia* (18. novembra 1596); ali se na dvoru presporo donose odluke te dragomanu do tada nije dat ni najmanji nalog. Otuda još samo čeka poklone za njega i ambasadora, zbog napora koje je Barton učinio u oslobađanju, a on u praćenju tih Njemaca nekadašnjeg carskog ambasadora,²⁰³ te da u svakom slučaju namjerava da iz Praga krene nazad za dva-tri dana, prije čega će posjetiti baila, iskazujući veliku odanost *Presvijetlom Duždu*, s navećom željom da se vrati u njegovu

---

vebant. (...) Arx etiam nunc lucidissime ardet: paucissimi ex imbelli muliercularum atque puerorum turba servati. Hatvanæ. 3. Septembris, 1596.“ (Nicolaus Gabelmanus Friderico Guilielmo Proelectori & Duci Saxoniae). *Epistolarum Turcicarum variorum et diversorum auctorum*, libri V. Ex recensione Nicolai Reusneri Leorini IC. Comitum Palatini Cæsarei, & Consiliarii Saxonici. Francoforti ad Moenium, Excudebat Iohannes Collitius, Impensis Pauli Brachfeldij. Anno M. D. XCVIII, 191-192.

¹⁹⁹Mihaly II vitez; „Mihaj Hrabri“, knez Vlaške 1593-1601, Transilvanije 1599-1600. i kneževine Moldavije 1600. g.

²⁰⁰François Savary de Brèves, 1591-1605.

²⁰¹Matija je drugorođeni sin Maksimilijana II, brat Rudolfa II, rimsko-njemački car od 1608. odnosno 1612. g.

²⁰²T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 36.

²⁰³Kada je rat izbio 1593. g., carski ambasador Friedrich von Kreckwitz bio je uhapšen i prinuđen da prati sultana Mehmeda III u kampanji protiv Rudolfa II; prethodno su osmanski zvaničnici u njegovoj rezidenciji pronašli inkriminišuće izvještaje, a kad je diplomata pokušao da podmiti njihovog nadređenog, svejedno je uhapšen. Ambasador je umro u Beogradu 1594. kao zatočenik iako je Jedrenskim mirom utanačeno da se habzburški poslanici više ne smatraju taocima sultana. O aktivnosti ambasadora Friedricha von Kreckwitza (1591-1593) i dragomana ambasade Matthie del Faro, iz Galate, koji je 1576. oženio kćerku majstora špijunaže Aurelia Santa Croce, v. posebno: T. V. Graf, *The Sultan's Renegades*, 140-141, 143; Harriet Rudolph, „The Ottoman Empire and the Institutionalization of European Diplomacy, 1500-1700“, *Islam and International Law: engaging self-centrism from a plurality perspectives*, edited by Marie-Luisa Frick, Andreas Th. Müller, copyright 2013 by Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands, 173.

službu. Krenuće prema Budimu, gdje će se preobući u tursku odjeću, i odmah poći u Beograd da pronade ambasadora Engleske.²⁰⁴

Četiri dana kasnije bailo Vendramin izvještava dužda da ambasadorov dragoman još nije otišao s dvora, a da ga je jedan od najvažnijih carevih ministara pitao o njegovoj ličnosti, s obzirom da je rođen kao podanik dužda, i odgajan u njegovoj službi. Ako je rođen u Ulcinju do kraja jula 1571, Pasquale je mogao imati 25 godina. Bailo je odgovorio da, s obzirom da je on vrlo mlad (!), a da on je bio izvan i daleko od domovine četiri godine prije nego što je došao na taj carski dvor, nije mu mogao dati nikakvo obavještenje, budući da kod kuće nije čuo za to ime.²⁰⁵ Kazano je Vendraminu, u svakom slučaju, da je dragoman pokazao da je pouzdana osoba i da je primjereno razumijevao pitanja u vezi s Turcima; da je prilično obećavao i da je njegov ambasador svojim pismima učinio prijemčive ponude caru da se kad bude želio potruđi ući u pregovore oko mira, ali da se sada stvari ne nalaze tome prikladnima, budući su izgubljene obje zjenice očiju Ugarske (koje su bile Eger i Győr), tako da se bez povraćaja barem jednog od tih gradova ovo tijelo neće moći upravljati da ne zapadne u tešku propast. Bailo je dodao da je car odlučio da sazove zbor vladara Njemačke u Nürnbergu ili Pfalzu. U svakom slučaju, ukoliko želi da nastavi rat, car prije svega treba da naoružan izađe na bojno polje.²⁰⁶

Dragoman *Pasqual* je došao da posjeti baila Vendramina 27. novembra 1597, pri polasku za Budim, kada mu je rekao da je primio dragulj kao poklon za ambasadora i njemu lično namijenjene lanac (*collana*) vrijednosti 200 talira i u gotovini 800 florena. Sa sobom nosi četiri pisma, jedno carevo, svojeručno, namijenjeno ambasadoru Bartonu, kojem su u drugom pismu pisali vladarevi vijećnici. Dva pisma nosi Ibrahim-paši, Velikom veziiru (april – oktobar 1596; decembar 1596 – novembar 1597; januar 1599 – jul 1601), od kojih je jedno od navedene gospode vijećnika, a drugo od doktora Bartholomäeusa Pezzena, koji je, kad je bio carski ambasador u Carigradu, postao veliki prijatelj s Ibrahim-pašom. Dragoman Pasquale je rekao bailu da je Pezzen prije nekoliko mjeseci napisao još jedno pismo i poslao ga u Beograd Ibrahimu, komplimentirajući mu pokazujući da prezire Sinan-pašu, koji je bio jedini razlog nastavljanja rata i propasti mnogih ljudi, nadajući se da bi mudri i humani Ibrahim našao načina da uskladi razlike, kako bi obje strane mogle živjeti u miru; na pismo Ibrahimu, međutim, nije bilo odgovora.²⁰⁷

²⁰⁴T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 35, 37.

²⁰⁵*Isto*, 37.

²⁰⁶*Isto*, 38.

²⁰⁷*Isto*, 39.

Sl. 4. Bertalan Székely, *Žene Egera* (Opsada iz 1552), 1867. Commons.
wikimedia.org²⁰⁸

²⁰⁸By Bertalan Székely - pgFwwPW87dt1OA at Google Cultural Institute maximum zoom level, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=22026183> (26. 3. 2019).

Dragoman nije imao dobro mišljenje o svojim sagovornicima: nije razumio zašto su insistirali na nereálnim uslovima; Turcima se, u svakom slučaju, bez znatnijeg ljudstva, teško moglo oduprijeti. Prepuštanje zauzetih gradova Esztergoma, Váca i drugih kaštela vezano je za insistiranje carevih ministara na povraćaju oba grada (Eger i Győr), odnosno teritorijalnog uspostavljanja ranijeg stanja. *Bruti* (Dabri) je dodao da su te stvari izložene u carevom kratkom protokolarnom pismu Bartonu, a opširnije u drugom; govorio je i o odnosu s Poljskom,²⁰⁹ za koju je, kazano je, osvajanje Egera podrazumijevalo stvaranje saveza s Mletačkom Republikom i Španijom – na što ga je bailo uvjeravao da se Mlečani drže mira s Osmanlijama; dragoman je odgovorio da je to smatrao sigurnim, a da se dogovor s Poljskom pokazao lažnim, jer je njen kancelar bio na strani sultana. Dragoman je znao iz sigurnog izvora da je kancelar Zamoyski u odličnim odnosima s Carigradom.²¹⁰ Vendramin je na kraju i 27. novembra 1596. ponovio da je dragoman *Pasquale*, kao najodaniji duždev podanik, želio da mu služi nakon što napusti službu ambasadora Engleske.²¹¹ Nekoliko dana kasnije, 4. decembra 1596, bailo je javljao da je ambasador Španije, Don Guillen de San Clemente, saznao za *Brutijev* (Dabrijev) odlazak s pismima ambasadoru Bartonu i da se žalio nekome od glavnih ministara da se car služi Englezom da bi ugovorio mir sa sultanom, dok je kraljica njihova neprijateljica s oružjem stalno uperenim na kralja, te se mogao iznaći drugi i vjerniji način za tu svrhu. Odgovoreno mu je da je car želio da prizna napore koji su učinjeni za oslobađanje i povratak Njemaca kući, a da su inače sve misli okrenute nastavku rata, pri čemu se od katoličkog Veličanstva očekuje toliko neophodna pomoć.²¹² Bailo 6. decembra 1596. piše duždu da se sultan nastoji okoristiti *di persona dei Polachi* da bi se oni okrenuli protiv vladara Transilvanije, na osnovu čega se Sigismund Báthory ne bi mogao pridružiti carskom savezu, dok se neprijatelj priprema da s velikim snagama sljedeće godine opsjedne Beč. S tim u vezi se ranije pregovaralo s Poljacima, a sada se pregovara posebno s velikim kancelarom, kojem je Transilvanija ponuđena u feud.²¹³ U vezi sa ekspedicijom *Brutija* (Dabrija) i engleskog ambasadora, o kojoj je prethodno izvještavao, bailo je razumio da se gotovo sigurnim smatra da ne treba zaključiti mir sa sultanom,²¹⁴ ponajprije zbog toga što smatraju da će se njegov za-

²⁰⁹ Car se u teškoj poziciji obratio Poljskoj da je ubijedi da se pridruži protivturskom savezu. *Isto*, 30.

²¹⁰ *Isto*, 30. *Up.*: „Bien reçū à Lwow par le grand chancelier Zamoyski, auquel il devait ses lettres de noblesse octroyées par la Diète en avril 1590, Bruti se trouvait à Varsovie en août et septembre“. A. Pippidi, *Hommes et idées*, 143.

²¹¹ T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 39, 40.

²¹² *Isto*, 41.

²¹³ *Isto*, 42.

²¹⁴ *Isto*, 43.

htjev odnositi na povraćaj svih krajeva koje je car zauzeo u ovom ratu, kao i još kojeg mjesta u Ugarskoj, uz novčanu svotu, a da za povraćaj Egera i Győra neće ni da čuju.²¹⁵ Tako je Rudolf II bio zabrinut jer ako poslije pada Egera bude tražio mir²¹⁶ kad se Porta već spremila za narednu, ofanzivnu ratnu kampanju, biće jasno da je vojno slab i nesposoban da se ozbiljno odbrani.²¹⁷ Prijetilo je i iz neodlučne Poljske, koja je dobila primamljivu ponudu od Osmanlija, pa nije postignut nikakav mirovni sporazum.²¹⁸ To se pretpostavlja na osnovu činjenice da Vendramin piše 21. decembra 1596. da ga je car pozvao u audijenciju. Upitan za mletačku pomoć, bailo Prevedre je, sugerišući da će zahtjev prosljediti duždu, neodređeno odgovorio da je Mletačka Republika zainteresovana za uspjeh carskog oružja.²¹⁹ To je bio dio diplomatske ofanzive koju je započeo carski dvor; ne mnogo kasnije, carski će agent Arideo Burguntio i sekretar, već pomenuti Bernardino Rosso, doći u Veneciju, gdje ih je *Collegio* saslušao 31. januara 1597; izuzev kurtoaznih gestova, ništa nisu postigli.²²⁰

Pretpostavlja se da je dragoman Pasquale *Bruti* (Dabri) nastradao u Beogradu.²²¹ Pripremajući ratnu ofanzivu, tu ga je vjerovatno dao uhvatiti i smaknuti Hasan-paša.²²² *Bruti* (Dabri) i njegova pratnja su otišli za Beograd, ali je njihov put tragično završio: Hasan-paša, koji je bio u Beogradu zbog pripreme ljetne osmanske ofanzive, uhapsio ga je, i ubrzo nakon toga, pod nejasnim okolnostima, pogubio; bio je uhvaćen i *Ali csaust*, koji je pokušavao da stigne do turske prijestonice iz Gyulafehérvára.²²³

Dabri je pogubljen negdje u decembru 1596. ili početkom sljedeće godine, kada je pokušao da se preko Beograda vrati kući u Carigrad.²²⁴ U pozadini postupka Hasan-paše bila je borba između frakcija na Porti, intenzivirana nakon smjene Ibrahim-paše, oktobra 1596. Hasan je bio popularan među vojskom; radikalniji, smatrao je poslanstvo Engleza i Ibrahim-paše izdajom osmanskih interesa, pri čemu bi brutalni čin učinio zastale pregovore nemogućim.²²⁵ Međutim, sultan je već u decembru 1596. ponovo vratio Ibrahima

²¹⁵ *Isto*, 43.

²¹⁶ *Isto*, 30.

²¹⁷ *Isto*, 31.

²¹⁸ *Isto*, 31, 32.

²¹⁹ *Isto*, 44, 45.

²²⁰ *Isto*, 32.

²²¹ „Može se samo pretpostaviti da je Pasquale Bruti, koji je bio dragoman engleskog ambasadora Bartona, koji je bio zle sreće u Beogradu, (...)“ Tamás Kruppa, „Okmányok és iratok a tizenöt éves háború időszakából (1594–1597)“, *Levéltári közlemények*, 76, no. 2, Budapest, 2005, 54.

²²² T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 32.

²²³ *Isto*.

²²⁴ T. Kruppa, „Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez“, 620–621.

²²⁵ T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 32–33.

na vlast. Hasan se našao u teškoj situaciji, jer je ovakvim preokretom zbog pogubljenja Dabrija mogao izazvati sultanov bijes, što ga je lako moglo koštati života.²²⁶ Ibrahim-paša je pokušao sve što je mogao da bi to postigao.²²⁷ Prinuden da se brani, Hasan je insistirao, između ostalog, da *Bruti* nije mrtav, već zatočen u Galati i da je sve to izmislio Barton uz Ibrahim-pašinu podršku, da bi učinio njegov položaj nemogućim.²²⁸

Edward Barton je 5. juna 1597. iz Carigrada pisao savjetniku Bartholomäusu Pezzenu,²²⁹ ranijem tamošnjem carskom ambasadoru²³⁰ o miru, o potrebi oslobađanja dvojice zarobljene braće koji su bili u službi Ibrahim-paše, i dr, naglasivši da „što se tiče dragomana Pascalea ostajemo očajni zbog mnogih obavještenja koja nam se daju, da ga je Hasan-paša dao ubiti“; to je obavještenje, ako mu je odgovaralo, Pezzen mogao preko Venecije koristiti protiv Hasan-paše²³¹ (*Del Pascale dragomano restiamo desperati per le molte informazioni che si vengono date, che Hassan bassa l'habbia fatto morire, impero piacendola pótra usare l'espedito contra detto Hassan bassa descritto per via di Venetia*).²³²

U svakom slučaju, Dabrijevo putovanje u Prag nije bilo uzaludno zbog nekih rezultata koji su pregovorima postignuti. To potvrđuje Giovanni Marini u zanimljivom izvještaju od avgusta 1597.²³³ Habzburški agent Marini, koji je s transilvanskog dvora slao izvještaje o ratnim zbivanjima u Beč i Prag, prikazivao je u njima dvorsku atmosferu i intrige, kao i novosti iz rumunskih vojvodstava; izvještavao je i o putu *Nicolo-a di Luca* za Carigrad u julu 1597. kao rezultatu Dabrijevih praških razgovora.²³⁴ Kako se o tom poslanstvu saznaje samo iz Marinijevog pisma, nije jasno kakav mu je zadatak bio povjeren: *Nicolo di Luca* je posjetio Portu vjerovatno radi špijunaže u vezi sa vojskom preko Dunava; najkasnije ranog septembra 1597. u Pragu su bili uvjereni da neće biti sultanove ratne kampanje kao prethodne godine, koja se sa zebnjom iščekivala posebno zbog prošlih gubitaka.²³⁵

²²⁶ *Isto*, 33.

²²⁷ *Isto*.

²²⁸ *Isto*.

²²⁹ *Up.*: T. Kruppa, „Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez“, 623.

²³⁰ „Edward Barton sztabuli angol követ Bartholomeus Pezzennek 1597. június 5. U regesti je istaknuto: *Pasquale Bruti dragománnal kapcsolatlan nem reménykedik, a hírek szerint Hasszán belgrádi pasa megölette*. T. Kruppa, „Okmányok és iratok a tizenöt éves háború időszakából (1594–1597)“, 77.

²³¹ *Isto*, 78.

²³² „To je dragoman Pasquale Bruti, koji je u ime Ibrahim-paše pregovarao o miru u Beču i Pragu u zimu 1596. Na povratku u Beograd, uhvatio ga je i pogubio Hasan-paša, Ibrahimov protivnik.” *Isto*, 77-78.

²³³ T. Kruppa, „Pasquale Bruti tolmács“, 33.

²³⁴ *Isto*.

²³⁵ *Isto*.

Usljed nedostatka drugih dokumenata, o razgovorima Dabrija i Luke osim o ovom putu u Carigrad ništa se ne zna, ali je činjenica da su se i u 1596 – godini najveće borbe na bojnopolju tokom petnaestogodišnjeg rata - diplomatski odnosi odvijali, iako nametanjem pretjeranih i neprihvatljivih uslova, ali su ipak obje strane držale otvorena vrata miru.²³⁶

Očajni je razdor trajao međutim i u jesen 1597. Veliki vezir je dva puta pokušao da se riješi Hasana, koristeći za to *Brutijev* slučaj.²³⁷ Sudbinu Dabrija rasyjetljava depeša Girolama Capella, mletačkog baila u Carigradu, upućena duždu i Senatu 7. oktobra 1597: „*Hassan*-paša je bolestan od groznice; on je miljenik janičara, ali ga mrzi *Ibraim*-paša. Engleski ambasador je podnio zahtjev da treba da bude kažnjen za ubistvo Pasqualea Dabrija, koji je bio uključen u Portine pregovore o miru.“²³⁸ Ličnost Hasan-paše oslikava depeša istog baila upućena duždu i Senatu 5. novembra 1597: „Veliki vezir *Ibrahim* je smijenjen, a Hasan eunuh je zauzeo njegovo mjesto. Smatra se da je pametan, pohlepan, prijatelj Jevreja i intimni prijatelj Cicale.“²³⁹ Konačno, carigradski bailo 19. novembra 1597. izvještava na sljedeći način: „Prilikom posjete Hasan-paši, sinu Mehmeta, paša je pitao nije li Pasquale Dabri skriven u Galati, na zahtjev engleskog ambasadora, koji je klevetao Hasana (optužujući ga za Dabrijevu smrt).“²⁴⁰

Engleski ambasador se ubrzo razbolio i nije mnogo nadživio svojeg dragomana. Bailo Capello izvještava dužd i Senat 28. januara 1598. o smrti Bartona: „Engleski ambasador je mrtav.“²⁴¹ Mletački ambasador nije propustio da obavi svoje ceremonijalne dužnosti, tako da osoblje engleske ambasade može podnijeti izvještaj kraljici. Smrću tog ambasadora Turci su izgubili posrednika u pregovaranju o miru s Carem.²⁴²

²³⁶ *Isto*.

²³⁷ *Isto*. T. Kruppa, „Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez“, 627.

²³⁸ Depeša iz ASV. ‘Venice: October 1597’, in *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 9, 1592-1603*, ed. Horatio F Brown (London, 1897), pp. 290-292. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol9/pp290-292> [accessed 13 March 2019].

²³⁹ Depeša iz ASV. ‘Venice: November 1597’, in *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 9, 1592-1603*, ed. Horatio F Brown (London, 1897), pp. 292-301. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol9/pp292-301> [accessed 13 March 2019].

²⁴⁰ U nastavku se prepiska ticala drugih pitanja. *Isto*.

²⁴¹ Barton se sa Mehmedom III vratio iz ratne kampanje u januaru 1597. W. Foster, *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602*, xviii-xix.

²⁴² ‘Venice: January 1598’, in *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice, Volume 9, 1592-1603*, ed. Horatio F Brown (London, 1897), pp. 305-310. *British History Online* <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol9/pp305-310> [accessed 13 March 2019].

Zaključak

Na osnovu raspoložive građe, posebno analize testamenata iz Državnog arhiva u Dubrovniku odabranih shodno *Vlajkijevoj genealogiji antunina*, kao i istoriografskih saznanja, rekonstruišu se rodoslov i društvenoistorijska uloga Dabrija, jednog od najznačajnijih ulcinjskih patricijskih rodova. Istaknuti ulcinjski plemići, podržavaoci Balšića, udionici kreditne trgovine i ulagači, imali su svoj posjed i u Valdanosu. Pretpostavljena je, hipotetično, povezanost pripadnika dubrovačkih antunina Gabro s ovim rodom. Dabri su ostavili trag o svojem prisustvu i djelatnosti u Ulcinju i Dubrovniku ne samo značajnim svjedočanstvima ekonomske i kulturne prošlosti, već se razvoj političke situacije u njihovom zavičaju odrazio na ulogu ovog roda na znatno širem geopolitičkom području. Upravo je limitrofnost njihovog rodnog grada činila da se Dabri, jezički kompetentni, uz svoje rođake uključe u dobro organizovanu i razvijenu obavještajnu djelatnost, čime će ishodovati istaknut položaj kod diplomatskih predstavništava stranih zemalja u Osmanском carstvu. Trgovačka razmjena potrebama uzajamno zavisnih subjekata, kao i pribavljanje i dostava informacija među suprotstavljenim, ali međusobno komunicirajućim stranama, obostranim će interesima stvoriti mogućnost da pripadnici roda Dabri posredstvom najuticajnijih diplomata svojeg vremena zadobiju značajne uloge u ferventnim ratnim zbivanjima izazvanim prodorom Osmanlija u Srednju Evropu. Izraziti je primjer Pasquale Dabri. Između saveznika i neprijatelja, konkurenata i pouzdanika, rođaci i prijatelji povezani su otporom motivisanim ponajprije vjerom, kao i žalom za izgubljenom domovinom, usidrenom u višestruko percepiranom pograničju. No, u tim previranjima i prelomnim događajima, rod Dabri će, sudbinama njegovih najmlađih izdanaka, na kraju XVI i početku XVII vijeka, ubrzano nestati s istorijske scene. Prozopografskom elaboracijom životopisa članova roda Dabri, sintezom odnosnih podataka i saznanja, pruža se uvid u društveni život zavičajnog mu emporija, naknadna utočišta u imperijalnim središtima i perifernim „osmatračnicama“, u jednu višestoljetnu i višeslojnu, bogatu i važnu, naglo prekinutu povijesnu vertikalnu Sredozemlja.

Savo MARKOVIĆ

THE DABRIS, PROMINENT PATRICIAN LINEAGE OF ULCINJ

Summary

Based on the available documents, in particular the analysis of last wills from the State Archives in Dubrovnik chosen pursuant to *Vlaichi's genealogy of the Antonines*, as well as historiographical findings, the historical role and the activities of the members of one of the most important noble lineages from Ulcinj are discussed. The chronological, genealogical and onomastic compatibility of this lineage to expatriates of Ulcinj, Antonines the Gabros from Dubrovnik are pointed to. Prominent nobility of Ulcinj from the 14th century, supporters of the Balšić dynasty, credit trade participants and investors, also had their property in Valdanos. The Dabris made their mark of presence in Ulcinj and Dubrovnik not only with the significant testimonies of the economic and cultural past, but the development of the political situation in their homeland reflected in the role of this lineage in a much wider geopolitical area. It was the limitrophy of their native commune that made linguistically competent the Dabris, along with their relatives involved into a well-organized and developed intelligence activity, that would give them a prominent position at the diplomatic representations of foreign countries in the Ottoman Empire. Trade exchange between interdependent entities, as well as provision and delivery of information between opposed but interacting parties, imbued by mutual interests, will create an opportunity for members of the Dabri lineage to gain - through the most influential diplomats of the time - significant roles in the fervent war events caused by the Ottoman breakthrough into Central Europe. However, in these turmoils and groundbreaking events, the Dabris, with the fates of their youngest offspring, at the end of the 16th and the beginning of the 17th century, will rapidly vanish from the historical scene. The prosopographical elaboration of the biographies of members of the Dabri lineage and the synthesis of relevant data provide an insight into the social life of their native emporium, their subsequent refuges in imperial centers and peripheral "watchtowers", the centuries-old, multilayered and important, abruptly interrupted historical vertical of the Mediterranean.

Др Радослав РАСПОПОВИЋ*

О САДРЖАЈУ РАДА ЦРНОГОРСКОГ ИЗАСЛАНИКА У БЕЧУ ТОКОМ ПРИПРЕМЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

ABSTRACT: *Missions of small states envoys to international congresses and conferences can be important for many reasons: historiographical, international law, foreign policy, or diplomatic character. Numerous international congresses were held in Europe in the 19th century. All of them, as a rule, were maintained after international crises, such as the Great Eastern Crisis (1876–1878), which is directly related to our work.*

KEYWORDS: *Stanko Radonjić, General Staff of the Danube Army, Ploiesti, San Stefan, Duke Božo Petrović, Prince Nikola, Vienna, revision of the contract from San Stefan.*

Мисије изасланика малих држава на међународним конгресима и конференцијама могу бити значајне са више аспеката: историографског, међународно-правног, спољнополитичког, дипломатског. Међународни конгреси по правилу су одржавани послије међународних криза, каква је била Велика источна криза (1876–1878) која је у непосредној вези с нашим радом. На Берлинском конгресу 1878, као и на Бечком 1815, или Париској мировној конференцији 1856, или на другим сличним међународним скуповима рјешавана су различита питања: окончање ратних сукоба, успостављање мира, дефинисање новог геополитичког поретка у Европи и свијету, или је вршена кодификација норми међународног права.

Њиховим одлукама увођене су територијалне промјене, мијењане границе држава, вршено је међународно признање независности раније непризнатих државотворних субјеката, одлучивано о престанку постојања постојећих држава и сл. Одлуке такве врсте доносиле су велике силе. Таква пракса да велике државе, капацитетом своје политичке,

---

* Аутор је научни савјетник, директор Историјског института УЦГ.

војне или економске моћи, иза којих је стајало и њихово територијално пространство, могу доносити одлуке прихватљиве за већину њих, прерасла је у дио устаљеног начина рјешавања питања у међународној заједници у цјелини. Тако су на међународним конгресима и конференцијама, осим о новом међународном поретку, кодификацији норми међународног обичајног права, или другим питањима, као и о будућем статусу малих држава одлучујући утицај имале велике силе, или неке од њих. То се дешавало и у случајевима када су на међународним скуповима, у већем или у мањем броју биле заступљене и друге земље учеснице. Но, право гласа њихових представника, у тијелима која су доносила одлуке, није било једнако са оним које су посједовали заступници великих сила, који су рјешавали сва важна питања, попут оних о којима је претходно било ријечи.

Осим мултилатералних скупова, за процес одлучивања у међународној заједници крупан међународни значај некада имају билатерални споразуми, на нивоу мировних или других уговора великих сила. Они су самим својим садржајем могли бити важни за политичке, територијалне или друге односе не само држава потписница, већ и за друге земље, посебно мале.

Такав је, на примјер, био Санстефански мировни уговор који се поред окончања рата између Русије и Османске царевине, бавио и рјешавањем питања државне суверености појединих земаља: Црне Горе, Србије, Румуније и Бугарске.

У неким случајевима, и такви, билатерални споразуми, због незадовољства њиховим садржајем других великих сила, које нису учествовале у њиховом доношењу, могли су бити повод и за расправу на међународним састанцима. Ти састанци су сазивани да би се на њима ријешила питања по вољи већине великих сила. Нове одлуке, које су на њима доношене, зависно од степена усаглашености ставова великих сила, могле су да имају велики значај за живот малих народа. Тако добијете одлуке великих сила биле су посебно важне за геополитички статус малих земаља. Управо због дубине геополитичких промјена које су својим одлукама велике силе могле да изазову, мијењајући унутрашњу и спољну позицију малих земаља, свакако да ни мале државе нису могле бити незаинтересоване за одлуке које су доношене. Штавише, у мјери могућег, настојале су да утичу како на процес припремања таквих одлука, тако и на субјекте одлучивања и њихове политичке ставове.

Отуда, тема којој је посвећен наш рад може бити занимљива из угла историографских појашњења напора које су улагале мале земље ради очувања стечених резултата своје националноослободилачке борбе. Тежња ка остварењу вишевијеквих, најчешће дубоко историјски уте-

мељених циљева националног ослобођења и стицања независности, на највидљивији начин се испољавала на међународним конгресима и конференцијама. Тада су се, на политички јасан начин, циљеви и резултати борбе малих земаља сударали са плановима великих сила, а њихово дефинитивно остваривање било одређено границама спољнополитичких програма или политичким потребама великих сила.

Претходно спомињане покушаје малих земаља, да утицајем на резултате рада скупова једне и друге врсте, али и домете њихових утицаја на садржај одлуке које су на њима доношене, илустративно можемо показати на примјеру ангажовања црногорских представника у процесима стицања потпуног независног статуса Црне Горе. Без обзира на то каква се оцјена о њиховом политичком доприносу у дефинисању коначних одлука може изрећи, сама чињеница да су се након окончања Велике источне кризе и у Сан Стефану а онда и у Бечу, и у Петрограду, гдје су вршене припреме за конгрес у Берлину, нашли представници Црне Горе, је занимљива. Присуство представника Црне Горе у мјестима одлучивања или припремања донијетих одлука везаних за Велику источну кризу је занимљиво не само из угла дипломатске историје Црне Горе, већ и због ријеткости појаве да једна мала земља са још увијек непризнатим међународним статусом, преко својих представника покуша да утиче на садржај договора високих званичника великих сила, које су између осталих рјешавале питања њеног међународног признања и одређивале границе њене будуће државне територије.

I

Већ смо били у прилици да се бавимо питањем дипломатских активности војводе Станка Радоњића у завршној етапи Велике источне кризе.¹ У том раду смо подсјетили на околности у којима је започео рат Црне Горе и Србије против Турске 1876–1878. односно како је Велика источна криза, у двије фазе: војној и дипломатској, након избијања устанка у Херцеговини 1875. даље трајала. Видјели смо да су послје почетних побједа, црногорска и српска војска, притиснуте знатно надмоћнијим османским трупама, запале у кризу. Дипломатска акција великих сила са циљем окончања рата резултирала је потписивањем примирја, па је под притиском Русије то и урађено 1. новембра 1876. године. Рок примирја, првобитно утврђен за 2. јануар, касније је продужен до краја априла 1877. године. Због неуспјеха конференције сазване у Цариграду у новембру 1876.

¹ Др Радослав Рспоповић, *Неколико докумената о дипломатској активности војводе Станка Радоњића у завршној етапи Велике источне кризе*, Историјски записи, година LXXIV, 3–4, 2001. 265–279.

године, османска влада је повела преговоре о миру посебно са Србијом а посебно са Црном Гором. Као резултат тих преговора између Турске и Србије, 28. фебруара 1877. године закључен је мир, а преговори са Црном Гором нијесу дали резултата. Боравак војвода Божа Петровића и Станка Радоњића у Цариграду почетком 1877. године није могао да допринесе постизању споразума с Портом око црногорских захтјева.

Пошто је 12/24. априла 1877. године Русија објавила рат Турској, књаз Никола је два дана касније (14/26. априла) издао проглас о продужењу ратних операција црногорске војске. Тако је започела друга фаза рата. Након што је црногорска војска ослободила Никшић и Билећу, Беч је преко свог представника Темела изразио неслагање са даљом офанзивом Црногораца у Херцеговини. Крајем 1877. године Црна Гора је узела Спич, а у јануару 1878. Бар и Улцињ и морску обалу до Бојане. Међутим, Подгорицу, Спуж и Жабљак које је држала у окружењу, иако су османске снаге биле веома ослабљене, црногорска војска до закључења примирја између Русије и Османског царства у Једрену 19/31. јануара 1878. (коме је Црна Гора приступила 21. јануара / 3. фебруара) није успјела да ослободи.² Овај дио територије који је остао у посједу османских трупа, умањивао је значај ратних успјеха и оружјем оствареног територијалног проширења, доводећи у питање могућност самосталне егзистенције Црне Горе у таквом виду.³

Послије успостављања примирја у Једрену, проширење црногорског државног суверенитета и над овим простором више није било могуће остварити оружаним путем, остала је нада да ће се то постићи путем преговора. Током преговора о примирју и миру између османских и руских представника вођених у Једрену и Сан Стефану, посредством Станка Радоњића, делегата Црне Горе при руском Главном ратном стану, сходно инструкцијама добијеним од црногорског књаза, предузимане су активности да се током њиховог трајања донесу што повољнија рјешења за Црну Гору.

Војно-политичка и дипломатска мисија војводе Станка Радоњића који се од ђурђевданских реформи из 1874. налазио на челу Књажевске канцеларије за спољне послове, произилазила је из природе функције коју је обављао у свим дипломатским фазама Велике источне кризе, од њеног избијања до окончања на Берлинском конгресу 1878. године.⁴ Уз

² Др Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, 22.

³ Др Новак Ражнатовић, *Аустро-Угарска и одлуке Берлинског конгреса о Црној Гори*, Стогодишњица црногорско-турског рата 1876–1878, Титоград, 1978, 259.

⁴ Станко Радоњић (1842–1889), црногорски државник и дипломата (војвода и сенатор) школовао се у Паризу, у Лицеју Луја Великога у Сенсиру. Био посланик у Цариграду (1878) и црногорски министар иностраних дјела (1879–1889).

војводу Божа Петровића,⁵ Станко Радоњић је тих година био највише ангажован на рјешавању свих крупних спољнополитичких питања од којих је зависила реализација главних циљева спољне политике Црне Горе.

У функцији делегата Црне Горе при руском Главном ратном стану у завршној етапи Велике источне кризе, скоро читаво вријеме рата налазио се у Главном штабу великог књаза Николаја Николајевича.⁶ Станко Радоњић је упућен у руски војни стан који се најприје налазио у Кишињеву, а затим у Пложестију, Шипки, Казанлику, Једрену, Сан Стефану, помјерајући се са наступањем руске војске преко Румуније ка Бугарској и пријестоници Турске. Пратећи великог књаза Николаја Николајевича, војвода Станко је у мају 1878. стигао и у Петроград, а одатле је ускоро отишао за Беч, гдје је заједно са војводом Божом Петровићем покушао да код Андрашија⁷ утиче на што повољније рјешење црногорског питања, односно спријечи умањивање „нових граница Црне Горе“, утврђених миром у Сан Стефану, на које није никако хтјела да пристаје Аустро-Угарска.⁸ Војвода Станко Радоњић из Шипке је обавијестио црногорски двор да је Турска тражила примирје, као и да се за Црну Гору „мисли уговорити независност и повећање границе *Utī possidetis*“, а књаз Никола му је упутио инструкције о ближим задацима његовог дипломатског дјеловања.⁹

Из инструкција које је слао видљиво је да руска влада неће допустити „да се тек сад независност Црне Горе проглашује, него да ће Русија учињети мир између Турске и Црне Горе као независне државе“.¹⁰

⁵ Божо Петровић Његош (1845–1927), црногорски државник и дипломата, престолонаследник од 1860. до 1871, када је књаз Никола добио сина. Предсједник сената (1867–1879) а послје реформе државне управе 1879. изабран је за предсједника Државног савјета. Школовао се на Цетињу и у Паризу, гдје је завршио Лицеј Луја Великог.

⁶ Николај Николајевич (старији) (1831–1891) велики кнез, трећи син императора Николаја I, генерал-ађутант (1856), генерал-фелдмаршал (1878). У вријеме руско-турског рата 1877–1878. главнокомандујући Дунавском армијом. Отац Николаја Николајевича (млађег), великог кнеза, који се оженио Анастасијом (Станом) Николајевном, кћерком црногорског књаза Николе Петровића

⁷ Ђула Андраши (1823–1890), аустроугарски министар спољних послова.

⁸ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица 1995, 272.

⁹ Препоручено му је да се заузме код Нелидова да „*Utī possidetis* буде основа миру“, с тим што се имало подразумевати да се „при коначном одређењу граница исте имају раширити и по потреби и правци преко данашњег *Utī possidetis*“. У инструкцијама са Цетиња такође је стајало да „Књаз не може никако пристати“ да се при закључивању мира, у погледу стицања независности, Црна Гора третира на исти начин као Србија и Румунија. Тиме би „његово и народно чувство најосјетљивије било такнуто“, пошто је „Црна Гора од увијек независна, и пошто је њезину независност давно признала Русија, а и друге силе, и ако не формално“. Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 267.

¹⁰ Исто.

Занимљив је такође и политички став књаза Николе да уколико посебног уговора о миру Османске царевине са Црном Гором не би било, онда у уговору о миру између Русије и Отоманске империје да буде посебан члан о Црној Гори. Књаз је пристајао да се то учини: „једино у смислу томе, да и Турска сада признаје њену независност, коју до сада није признавала само због сталних непријатељских одношаја, у којима је шњом била”.¹¹ Пошто одредбе којима је призната независност Црне Горе у Санстефанском уговору о миру и завршном акту Берлинског конгреса имају управо такву садржину, очигледно је да је уз руско посредовање наведени црногорски захтјев имао политички значај. На такав закључак упућује и чињеница да је Црна Гора у тим документима третирана другачије од Србије и Румуније. Колики је у томе био удио ангажовање Станка Радоњића, а колико каснијих дипломатских напора које су он и други црногорски званичници предузимали, тешко је потврдити. С друге стране, сигурно да су сва политичка питања и у Једрену и у Сан Стефану, било какав да су став износили преговарачи, рјешавана на вишем нивоу од стране руске владе, и да су учесници у преговорима били строго везани инструкцијама које су од ње добијали.

Ми смо већ били у прилици да истакнемо чињеницу да дјеловање војводе Станка Радоњића при Главном руском стану није било погодном мјесто за посредан утицај у рјешавању веома значајних питања за Црну Гору.

II

У Сан Стефану, у прелиминарном мировном уговору закљученом између Русије и Османске царевине Црна Гора је добила признање независности. У чл. II уговора из Сан Стефана стајало је да „Висока порта коначно признаје независност Књажевине Црне Горе”.¹² То рјешење је било идентично оном из инструкција које је књаз Никола послао Станку Радоњићу, које смо претходно спомињали. На основу такве формулације се могло закључити да је Порта и до тада Црну Гору третирао као фактички независну земљу. Ипак, признање независности дато на билатералном плану у мировном уговору Османске царевине и Русије није омогућило да Црна Гора постане субјекат међународног права. Званично признање независности Црна Гора је, као што је познато, остварила одлукама конгреса одржаног у Белину од 13. јуна до 13. јула 1878.

¹¹ Исто.

¹² Проф. др Гавро Перацић, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Зборник докумената са коментаром, Подгорица 1992,111.

Овом приликом подсјетићемо се на познату везу у начину формулације признања независности Црне Горе, која је на идентичан начин саопштена у једном и другом акту. Но, ако је закључивање прелиминарног мира у Сан Стефану било повод за сазивање Берлинског конгреса, да би била извршена ревизија његових одлука, неопходно је напоменути да око самог међународног признања независности Црне Горе, спорења није било. Оно што је у овом случају важно истаћи јесте да су се и у Сан Стефану приликом руско-турских преговора, и у Бечу у припремама Берлинског конгреса, на тим мјестима нашле истакнуте личности из дипломатског и политичког живота Црне Горе. Станко Радоњић је био у Сан Стефану, а војвода Божо Петровић у Бечу, па у Берлину. Они се међутим нису „борили“ за добијање међународног признања Црне Горе. То питање је у оба акта на исти начин ријешено.

Но, постојала су друга питања важна за међународни статус Црне Горе, која су и условила да се најзначајније личности са политичке сцене Црне Горе, дакле, представници мале, још увијек међународно непризнате државе, нађу на важним мјестима на којима се одлучивало не само о статусу њихове земље, већ и о многим другим питањима, што је њиховим мисијама давало посебан значај.

Штавише, могло би се казати да су оне издигле међународну позицију Црне Горе на много већи ниво од реалног. То је било могуће јер је висок ниво фактичке независности био остварен. Тако да претходно поменуте мисије свједоче о степену поштовања државног и дипломатског субјективитета Црне Горе који је и прије одлука у Сан Стефану и Берлину био неспоран. Но, у обиму у коме је био остварен у прелиминарном уговору о миру и у конгресним документима, он је за неке велике силе бити непривлачан.

И управо на темељу те чињенице, животно важне за будућност Црне Горе, посебан значај имала је „жива дипломатска активност“ исказана у неколико остварених мисија, осим оне Станка Радоњића, коју смо кратко споменули.

У том контексту наша намјера да говоримо о мисији војводе Божа Петровића у Бечу, прије почетка рада Берлинског конгреса, која сама по себи није непозната у науци, побуђује пажњу посебно из угла чињенице да су истовремено са њом, у априлу и марту 1878. текле мисије војводе Сима Поповића у Риму и војводе Станка Радоњића у Петрограду.

То што су црногорски изасланици прије почетка рада Берлинског конгреса водили разговоре са најзначајнијим личностима европске политичке сцене о питањима животно важним за Црну Гору говори о високом степену њихове добре информисаности о проблемима са којима је тек требало да се суочи Црна Гора. Једнако важан моменат, који је

имао и карактер услова за остваривање ових мисија, био је испољени ниво уважавања црногорских представника од стране саговорника: аустроугарског цара Фрања Јосифа, предсједника владе и министра спољних послова грофа Андрашија, амбасадора Русије у Цариграду Игњатијева, великог кнеза Николаја Николајевича, италијанског краља Умберта и других.

Мисију о којој је у наставку ријеч, војвода Божо Петровић је започео одласком са Цетиња у Беч 16/29. фебруара 1878. У питању је био искусни црногорски државник и дипломата и престолонаследник Црне Горе од 1860. до 1871, до тренутка када је књаз Никола добио сина. Нека његова писма током *ad hoc* мисије у Бечу чувају се у Државном архиву Црне Горе. Ми смо за ову прилику користили документе из Државног архива Руске Федерације (ГАРФ-а), из фонда Александра Јонина.¹³

У најзначајнијем раду о овом питању написаном у Црној Гори: *Црна Гора и Берлински конгрес 1878*, аутора др Новака Ражнатовића, говори се о овој мисији, али у односу на писма из Државног архива Руске Федерације постоје и извјесне разлике.

Прво писмо војводе Божа датирано је 28. фебруара / 13. марта-12. марта? 1878. У њему извјештава књаза Николу о томе да још увијек није био у прилици да се сретне са канцеларом. Разлог је био у великој заузетости аустроугарског државника: сусретима са амбасадорима, састанцима са делегацијама, свакодневним сједницама министарског савјета итд. Ипак, захваљујући љубазности Андрашија црногорски изасланик је био позван на бал на Двору, гдје се сусрео са царем Францом Јосифом, са којим се, како пише: „дуго задржао разговарајући о Вашој Висости, на првом мјесту а затим о нашем рату за који ми се чини да је веома заинтересован“.¹⁴

У истом писму војвода Божо Петровић наводи да ће конференција ускоро бити одржана, што значи да је Санстефански мировни уговор већ био потписан, и да се тада у Бечу лицитирало о мјесту одржавања конференције: Баден-Баден, Дерби и сл. Током тих привих дана црногорски изасланик се начешће састајао са руским амбасадором у Бечу Новиковим.¹⁵ Од њега је сазнавао информације о ставовима појединих великих сила, па је отуда и изражавао своје прогнозе поводом рјешавања црногорског питања. У овом писму, између осталог, наводи да су у неким новинама објављени телеграми по којима су црногорски изасланици у Риму добили увјеравања италијанске влада да се ова неће противити „сецесији Бара и обале морске Црној Гори, но да ће је још потпо-

¹³ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Москва, Русија.

¹⁴ ГАРФ, Фонд 939, Опись 1, Д 121, Л. 9.

¹⁵ Исто.

магати.“ Војвода Божо то објашњава мисијом краљевог секретара војводе Сима Поповића, који је још док је он био на Цетињу, отишао у Рим заједно са сердаром Савом Пламенцом, са писмима за краља Умберта.

Но, поред добрих вијести, војвода Божо Петровић преноси и различите ставове бечког јавног мњења, између осталог и то да аустријска влада тражи кредит од 60 милиона који по њему није довољан за рат са Русијом, а можда је намијењен за аустроугарски улазак у Босну и Херцеговину.

Иако је одлазак војводе Божа у Беч био дио плана књаза Николе да „умилостиви“ Аустро-Угарску, ипак су се црногорски званичници у рјешавању питања проистеклих из Велике источне кризе оријентисали на Русију.

О томе говори и писмо војводе Божа Петровића од 31. марта 1878. године. У њему су описани садржаји његових неколико сусрета са генералом Игњатијевим. Као карактеристично за први сусрет у првом писму такве садржине, црногорски изасланик свој састанак са Игњатијевим описује овако: „Како ме угледао узвикнуо је раздрагано: Заузимајте па шта то радите, треба заузимати територије. Велика је штета што нијесте заузели Спуж, Подгорицу, Жабљак. То би ријешило многе проблеме, да ли можете да отјерате Турке без буке и скандала“. Надаље је говорио о новим границама Црне Горе, о Гацку и линији Лим – Фоча, казујући да: „се побринуо да у споразум уђе одредба да Црна Гора треба да добије компензацију за оно што јој се одузме од њених нових граница“.

Приликом другог сусрета, генерал Игњатијев га је обавијестио о свом разговору са Андрашијем по питању Лима, Бара, могућности закључивања трговачког споразума и успостављању аустријске контроле на контролном пункту испред Бара, чудећи се што гроф Андраши о тим питањима уопште није посебно говорио. Мишљење Игњатијева је било да су они та питања: „већ били разријешили“. Игњатијев је ипак добио обећање Андрашија да ће размотрити питање Луке Бар, „обавезао се да (ће) разговарати“.

Нејасно описујући трећи сусрет са рускм дипломатским представником у Цариграду, војвода Божо Петровић пише о нерасположењу Игњатијева због јасно саопштеног става аустријског министра да ће се супротставити црногорском проширењу „на линији Фоча – Лим“, као и „анексији Бара и Приморја, гдје Аустрија има сопствене интересе“ – посебно у погледу католичког становништва оданог Монархији.

Узнемирен оваквим вијестима, прије одласка Игњатијева из Беча¹⁶, војвода Божо пише да га је искрено запитао да ли Русија има намјеру да попусти. Одговор који му је Игњатијев дао гласио је да ако икада добије

¹⁶ Исто

такво наређење, он ће се повући. То говори о чврстости и великом значају политике Русије за добијање излаза Црне Горе на море.

Обавјештавајући књаза Николу о писању аустроугарске штампе да је Игњатијев отишао незадовољан из Беча, војвода Божо је насталу ситуацију процјењивао лако уочљивим ставом аустријских званичника да: „Аустрија сматра да без великих измјена уговор из Сан Стефана није прихватљив као полазна основа за директан споразум или конгрес“. Црногорски изасланик је, сем тога, процјењивао да су пројектовани циљеви Аустро-Угарске: њена духовна доминација над источним дијелом Балкана, трговачки и војни споразум са Србијом, чак и са Црном Гором, комуникација Монархије са Солуном преко османске територије, удаљавање бугарске границе од Егејског мора.

Након разговора генерала Игњатијева са Андрашијем, у писму од 2. априла 1878. војвода Божо описује свој сусрет са аустроугарским министром спољних послова. Наводи да се: „коначно овога јутра“ видио са грофом Адрашијем. Датум сусрета који је у писму наведен значајно се разликује од онога из књиге др Новака Ражнатовића, *Црна Гора и Берлински конгрес 1878*, у којој је наведено да је: „Гроф Андраши примио војводу Божа 3. марта 1878, иронијом случаја – на сам дан потписивања мира у Сан Стефану“.¹⁷ Нама се чини вјероватнијим датум сусрета који наводи војвода Божо Петровић. Мада разлика од скоро мјесец дана није без значаја за историографску прецизност, ипак је много важније оно што је приликом сусрета Андраши рекао војводи Божу Петровићу. А то је према наведеном писму гласило овако: „Да неће прихватити наше границе како су оне одређене Уговором у Сан Стефану“. Да нас: „Лим сувише приближава Србији и пресијеца њихову комуникацију са Солуном. Такође да неће прихватити наше територије на обали, јер по његовом мишљењу нијесу потребне“, јер ће аустријска монархија олакшати комуникацију Црне Горе са лукама на Јадрану. Одавно је у историографији познат став Андрашија да Бар није права лука за Црну Гору, већ да је Котор много природније рјешење.¹⁸

Сем тога, Андраши је напао одредбе уговора из Сан Стефана које Црној Гори уступају области које никада није заузела и стављају под њену власт: „85 хиљада Муслимана и 200 квадратних миља“, што пред-

¹⁷ Војвода Божо је извјестио књаза „да му је гроф Андраши отворено изјавио, да Аустрија неће никад пустити Црној Гори море, с тога да је књазу љепше да не чека конгрес, но да одмах повуче војску из Барског приморја и напусти га“. Никола I Петровић Његош, *Аутобиографија, мемоари, путописи*, Цетиње, 1969, 522. Видјети: Радослав Распоповић, *Неколико докумената о дипломатској активности војводе Станка Радоњића у завршној фази Велике источне кризе*. Црна Гора и Русија. Огледи и есеји, Београд–Подгорица, 2005, 235–251.

¹⁸ ГАРФ, Фонд 939, Опись 1, Д 121, Л. 12.

ставља површину три пута већу од првобитне територије Црне Горе. Истакао је и потребу заштите католика, што је у интересу Монархије. Изнио је да би спољној комуникацији Црне Горе од луке Бар могао много боље погодovati ток ријеке Бојане.¹⁹ Војвода Божо је био изненађен оваквим ултимативним, прилично грубим ставовима грофа Андрашија. Настојао је да их оповргне и да неке од њих представи као нагађања противника Црне Горе. Но, како у свему томе није имао успеха, оцјењивао је да је Андрашијев наступ био израз љутње: „због одредби Споразума о којем није био консултован, бар што се тиче земаља са којима се Монархија граничи“. Такође је процјењивао да је аустроугарски министар љут због свега што је Црна Гора чинила да оствари оно што јој је неопходно, а да при томе није тражена никаква сагласност Аустро-Угарске.

И у овом и у наредним писмима војвода Божо говори о могућности рата којег ће или бити или ће доћи до „моралног посрнућа Русије“. Војвода Божо је схватао да рјешење црногорског питања зависи од Беча и Петрограда, односно од споразума Горчакова и Андрашија. Но, прије него су нека рјешења договорена, у аустријској јавности ширене су различите гласине, да се Црна Гора наоружава, да се припрема за рат, да на територији коју је Црна Гора заузела влада потпуна анархија. Чак су и новине у Француској писале „да је оружје подијељено ваљаним људима у свим областима све до Бојане“,²⁰ и да црногорске вође „долазе редовно на Цетиње да би добили наређења од Књаза“. Све је то компликовало долажење до споразума о повољнијим рјешењима за Црну Гору, којима би она очувала тековине из Сан Стефана.

У таквој ситуацији, без имало оптимизма у погледу личних могућности да утиче на даљи ток ствари, у писму од 19. априла војвода Божо позива књаза Николу да дође у Беч. У обраћању каже: „Било би добро када бисте Ви дошли у Беч на неколико дана, сигуран сам да бисте успјели да отклоните тешкоће, а ја бих у том случају могао да вам помогнем“.

До реализације те идеје, ипак, није дошло. Пошто се мисија војводе Божа у Бечу убрзо показала неуспјешном, он је покушао да у Пешти мађарске званичнике заинтересује за рјешавање црногорског питања.

Резултат свих мисија на крају се свео на одлазак војводе Божа и војводе Станка Радоњића у Берлин, гдје су без успјеха покушавали да

¹⁹ Око територијалног проширења у правцу приморја, Андраши је настојао да убједи војводу Божа Петровића да за Црну Гору није неопходан излазак на море већ је боље да закључи уговор о трговини с Аустро-Угарском, која ће јој пружити све повољности за трговачки излаз на море преко Котора. Никола I Петровић Његош, *Аутобиографија, мемоари, путописи*, 522.

²⁰ ГАРФ, Фонд 939, Опись 1, Д 121, Л. 15.

током рада Конгреса утичу на ставове његових учесник. Ипак, показало се да су све мисије црногорских званичника у Бечу, Петрограду и Риму биле сувише амбициозне у погледу утицаја на проналажење повољних рјешења за Црну Гору.

На крају, осврћући се на оно што смо претходно казали, имајући у виду статус Црне Горе прије Конгреса, све ове мисије заслужују научну пажњу и потребу да буду потпуније научно обрађене. Управо због успјеха у настојању једне мале државе, међународно непризнате, да питање свог државног статуса, и своје будућности, покуша да ријешити у разговору са представницима великих сила. И без обзира што су у свим мисијама са дипломатским садржајем, резултати преговора са представницима великих сила били мањи од жељених, или су били негативни, сама чињеница да су се оне десиле, и да је до одређених резултата ипак дошло, оне су биле веома значајне. Без дилеме можемо их тумачити као вид потврде фактички оствареног независног статуса Црне Горе и прије постигнутог међународног признања Црне Горе на конгресу одржаном у Берлину (13. јун – 13. јул), и ратификација његовог завршног акта од земаља учесница (3. августа 1878) као услова правне обавезности међународних уговора.

Radoslav RASPOPOVICH

ON THE CONTENT OF THE WORK OF THE MONTENEGRIN
ENVOY IN VIENNA DURING THE PREPARATION
OF THE BERLIN CONGRESS

Summary

The topic of the paper refers to historiographical explanations of the efforts made by small countries to preserve the acquired results of their national liberation struggle. The aspiration to achieve the centuries-old goals of national liberation and gaining independence was visibly manifested in international congresses and conferences, and their preparations. At that time, the goals and results of the struggle of small countries often clashed with the plans of the great powers.

Attempts by small countries to influence the results of bilateral or multilateral international meetings are illustrated by the example of the involvement of Montenegrin representatives in the process of gaining the full independent status of Montenegro. No matter what assessment can be made of their political contribution to defining the final decisions, the very fact that after the end of the Great Eastern Crisis in San Stefano and then in Vienna and St. Petersburg, where preparations

---

were made for the congress in Berlin, found by representatives of Montenegro, is interesting. The presence of Montenegrin representatives in places of decision-making or preparation of important decisions related to the Great Eastern Crisis is interesting not only from the diplomatic history of Montenegro but also because of the rarity of a small country with still unrecognized international status trying to influence the content of the agreement of high officials of the great powers, which, among other things, resolved the issues of its international recognition and determined the borders of its future state territory.

Галина ШЕВЦОВА*

САНИТАРНИ ОДРЕДИ РДЦК У ЦРНОЈ ГОРИ ЗА ВРИЈЕМЕ БАЛКАНСКОГ РАТА (1912–1913)

ABSTRACT: The article is dedicated to the humanitarian aid that Russia provided to Montenegro during the First Balkan War. At the invitation of the Montenegrin government and the Montenegrin Red Cross Society, the Russian Red Cross sent the Yelisvetin and Kharkov Sanitary Detachments, which were briefly joined by the Moscow City Detachment. Having in mind the difficult economic situation in Montenegro, the Russian public also provided financial assistance, which was used to organize soup kitchens for the population and help the families of wounded and killed soldiers. Funds for humanitarian purposes were sent through the Russian Imperial Mission in Cetinje and Grand Duchess Milica Nikolajevna.

KEY WORDS: the First Balkan War, Russian humanitarian assistance, Elisabeth's Medical Detachment of the Russian Red Cross Society, Kharkov Medical Detachment of the Russian Red Cross Society, the Grand Duchess Militsa Nikolaevna

Вјековима је Русија у тешким тренуцима притицала у помоћ Црној Гори. Није остала равнодушна ни у периоду Првог балканског рата.

Дана 25. септембра (8. октобра) 1912. године Црна Гора је објавила рат Турској. Сљедећег дана су почеле ратне операције. Медицинска помоћ црногорској војсци није пружана у довољној мјери: није било довољно медицинског персонала, лекова и средстава за превијање. Због тога је Црној Гори била веома потребна помоћ међународних одреда Црвеног крста. Још у фази припреме за ратна дејства, преко изасланика европских земаља упућене су одговарајуће молбе. Ни руска мисија није била изузетак. На захтјев царског изасланика при црногорском двору А.

---

* Аутор је научни сарадник Института за свјетску историју Руске академије наука.

А. Гирса, управник министарства иностраних послова А. А. Наратов је одговорио 23. септембра 1912. године да ће, у случају почетка ратних дејстава, Руски Црвени крст пружити помоћ. Притом је истакнуто да би званично обраћање црногорске владе прије тога било преурањено: руско министарство иностраних послова није губило наде у то да ће рат бити спријечен¹.

Занимљиво је да је до тада Главна управа РДЦК, прекршивши сва правила, већ донијела одлуку о слању хуманитарних одреда на Балкан и чак је добијена дозвола царице Марије Фјодоровне која је тих дана била у Копенхагену у гостима код родбине². Истога дана са забиљешком „хитно“ у петербуршку Јелисаветинску и Харковску заједницу милосрдних сестара послата су писма с предлогом да се у року од недељу дана мобилизује санитарни одред који би био спреман да крене на Балкан.

Истих дана московски лист „Руско слово“ је објавио интервју с овлашћеним представником Црногорског Црвеног крста А. И. Дросијем, у којем је било ријечи о проблемима с обезбјеђењем медицинске помоћи за црногорске војнике због недостатка хируршких инструмената и завоја, као и средстава за њихову куповину³. Руско друштво је изашло у сусрет потребама Црногораца. „Руско слово“ је објавило да се „на апел за помоћ Црногорском друштву Црвеног крста није одазвала само Москва. Овлашћени представник друштва А. И. Дроси свакога дана добија прилоге из свих крајева Русије. Износи прилога су врло различити и варирају од три до 50 рубаља. Већину прилога из провинције не шаљу појединци, већ читаве групе. Службеници из трговачких установа, фабрички радници, гимназијалци и гимназијалке шаљу новац који прикупљају по списковима... Прилози Московљана су велики. Има сума од 25, 50, па чак и 100 рубаља...“⁴ Тако је за пет дана прикупљено преко 1.400 рубаља⁵.

Црногорски краљ је дао високу оцјену раду овлашћеног представника црногорског Црвеног крста А. И. Дросија. „Руско слово“ је 28. септембра 1912. године објавило да је добило телеграм од Николе Петровића Његоша: „Очекујем велику помоћ за моје храбре војнике од Црвеног крста. Унапред Вам се топло захваљујем.“⁶

У Петербургу су прилози у корист Црногораца сакупљани код ве-

¹ АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 4045. Красный Крест, Черногория. 1912. Л. 3.

² РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1478. Об оказании Красным Крестом помощи балканским государствам в их борьбе с Турцией. 1912. Л. 16.

³ Исто. Л. 84.

⁴ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 144.

⁵ Исто.

⁶ Исто. Л. 30.

ликих кнегиња Милице Николајевне и Анастасије Николајевне. Н. Г. Струњина је у својој студији навела податке о многобројним прилозима, како приватних лица, тако и организација, на име кћерки црногорског краља у вријеме Првог балканског рата⁷. Велике кнегиње Милица Николајевна и Анастасија Николајевна су се унапријед побринуле и за медицински персонал. Дана 5. октобра 1912. године, школа за дадиле Кауфманске заједнице обавијестила је ГУ да су претходног дана у Црну Гору послате три милосрдне сестре, Вера Алексејева, Ирина Апухтина и Зинаида Верешчагина, о трошку велике кнегиње Милице Николајевне „као помоћ сестринском кадру заједнице која је у Црној Гори радила од фебруара ове године“⁸.

Економско стање Црне Горе било је такво да су чак и успјешне ратне операције водиле ка погоршању хуманитарне ситуације: почетком октобра 1912. године Црногорци су у нападима заробили 3.600 турских војника, што је представљало проблем. Црногорска влада није била у стању да их прехрани.

Хуманитарна ситуација је отежана због зиме која је прерано наступила и изазвала проблем прехрањивања породица убијених и рањених војника. Изасланик А. А. Гирс је 26. октобра 1912. године обавијестио Петербург да „број породица које не знају како да се прехране брзо расте и помоћ им је хитно потребна. Да ли ће бити могуће, као прво, да се о томе обавијесте руски добротвори, и као друго, да се за ову ствар уплати око пет хиљада рубаља које би се уплатиле на располагање мисији која би одмах започела организацију народних кухиња и мјеста за дијељење хљеба и горива? Било је случајева кад су рођаци приликом посјете рањеницима у војним болницама крали храну која је била припремљена за болеснике“⁹.

У материјалима РДВИА сачувана је краћа забиљешка без позивања на извор, која је, по свему судећи, написана крајем октобра 1912. године: „Због тога што је лекарско-санитарна помоћ Црној Гори са слањем одреда Црвеног крста тренутно потпуно осигурана, руско друштво није могло да се не одазове на другу акутну потребу жена, удовица и дјеце рањених или убијених црногорских војника. Друштво за словенску помоћ предало је великој кнегињи Анастасији Николајевној 6.000 рубаља како би овај износ уплатила на располагање кнегињи Ми-

⁷ Струнина Н.Г. Деятельность великой княгини Милицы Николаевны Романовой по оказанию помощи Черногории во время балканских войн. // Модернизация vs. война. Человек на Балканах накануне и во время Балканских войн (1912-1913). М., 2012. С. 384-385.

⁸ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 131.

⁹ Исто. Л. 111.

лици Николајевној. У исту сврху је Милици Николајевној петербуршка градска управа уплатила 10.000 рубаља умјесто планиране пошиљке одреда у Црну Гору¹⁰.

Санитарним одредима РДЦК било је потребно десетак дана за мобилизацију. Петербуршка Јелисаветинска заједница милосрдних сестара била је у надлежности Првог санктпетеруршког дамског комитета који се налазио под покровитељством царице Александре Фјодоровне и велике кнегиње Јелисавете Фјодоровне. Дана 25. септембра 1912. године Јелисаветинска заједница је телефоном добила налог од ГУ да формира мобилну војну болницу са 50 кревета и одмах је приступила извршењу.

Главни љекар био је хирург Михаил Александрович Бобров¹¹ који је имао искуство из Руско-јапанског рата¹². На његов предлог за шефа набавке постављен је А. И. Пантелејев, спахија и добар домаћин који је имао искуства у сличном раду у једном од одреда Црвеног крста у претходној ратној кампањи. Млађи љекар био је доктор Григорије Јововић, руски држављанин, поријеклом Црногорац¹³.

За одред је одабрано шест милосрдних сестара, а за главну је постављена Александра Фјодоровна Алексејва-Барашко¹⁴ која је радила у заједници од њеног оснивања, а такође је имала искуства у раду на мјестима ратних операција¹⁵.

Затим је почео одабир болничара. Приликом избора кандидата узимало се у обзир неколико параметара. Осим препорука и потврда о одличном понашању, било је добродошло познавање неког заната. За главног болничара „именован је Купријанов, као човјек који је већ радио у војној болници Јелизаветинске заједнице у Харбину и којег је главни љекар заједнице лично познавао и знао све најбоље о њему“¹⁶.

Санитарни одред Јелисаветинске заједнице био је опремљен у складу с инструкцијама и налозима ГУ. Међутим, имајући у виду особености Црне Горе, добио је неколико шатора¹⁷.

Санитарни одред Јелисаветинске заједнице је на одредиште кренуо 5. (18) октобра 1912. године. Дан раније је у капели заједнице у част Светог Пантелејмона обављен свечани испраћај. Чланица Попечитељс-

¹⁰ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1479. Л. 18.

¹¹ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 124.

¹² Вечернее время. 1912. 18 сентября. // Исто. Л. 28.

¹³ Исто. Л. 124 об.

¹⁴ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1479. Об оказании Красным Крестом помощи балканским государствам в их борьбе с Турцией. 1 ноября 1912 – 9 января 1913. Л. 228 об.

¹⁵ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 124 об.

¹⁶ Исто. Л. 124-124 об.

¹⁷ Исто. Л. 154.

ког савета С. В. Белгард је у име велике кнегиње Јелисавете Фјодоровне свакоме уручила по иконицу¹⁸. Успут им се придружио Харковски санитарни одред (главни љекар С. Н. Козенцов, главна сестра Гончарова), који је такође био трансформисан у складу с инструкцијама ГУ.

Санитарни одреди РДЦК су у Црну Гору стигли у жеку офанзива црногорске војске, које су се успјешно развијале до краја октобра. У првим данима рата Зетски и Приморски одреди црногорске војске су остварили значајан успјех, али нису успели да искористе предност, начинивши низ тактичких грешака¹⁹.

Санитарни одреди РДЦК су 16. октобра организовали мобилне болнице у Дулцињу (стари назив града Улциња), градићу на јадранској обали. Истог дана су морали да приме велико возило с рањеницима²⁰.

Војна болница Јелисаветинске заједнице добила је зграду школе, веома запуштену и прљаву, којој су биле потребне поправке и дезинфекција. Морали су да подмећу стубове како се плафони не би срушили²¹. У овој згради је одред затекао рањенике и болеснике који су лежали по поду, у нехигијенским условима, „и према којима је било примијењено најпримитивније лијечење, тачније, који су остали без икаквог лијечења. Скоро трећина болесника имала је интерне болести комбиноване с грозницом и реуматизмом. Допремање рањеника и болесника с позиција отежано је потпуним одсуством завоја“²².

Млађи љекар Јелисаветинске заједнице, Григорије Јововић, истицао је да су пунктови за превијање у Црној Гори организовани врло лоше, а и на брзину – уочи саме офанзиве или јуриша. На овим пунктовима су поред тројице-четворице црногорских љекара радили и европски – Французи, Енглези и Италијани, који нису снабђевани ничим осим малим бројем материјала за превијање и инструмената, без обзира на то што су били представници својих националних црвених крстова, али је било и таквих страних пунктова на борбеним линијама, на којима није било ниједног човека с вишим медицинским образовањем. На овим лоше организованим пунктовима за превијање ниједном тешком рањенику није пружена потребна медицинска помоћ²³.

Што се тиче евакуације рањеника, постојала је сљедећа пракса: родбина рањеника која је успијевала да пронађе коње самостално је од-

¹⁸ Петербургская газета. 1912. 2 октябрия // Исто. Л. 80.

¹⁹ Искендеров П.А. Балканские войны 1912-1913 гг. // В «пороховом погребе Европы». М.: Индрик, 2003. С. 484.

²⁰ Искендеров П.А. Балканские войны 1912-1913 гг. // В «пороховом погребе Европы». М.: Индрик, 2003. С. 484.

²¹ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 3. Д. 330. Л. 88.

²² Вечернее время. 1912. 9 ноября. // РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1478. Л. 42.

²³ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1089. Л. 260 об.

возила своје најрођеније са мјеста за превијање на првим борбеним линијама у централне.

Централни пунктови за превијање по правилу су се налазили на располагању главном штабу, на удаљености од 6-8 километара од првих борбених линија. Јововић је свједочио о томе да су организовани много боље од пунктова за евакуацију на првим борбеним линијама, али ни издалека не онако како је то било потребно: није било ни сала за превијање, ни операционе сале. Изузетак су чинили италијански и швајцарски пунктови за превијање који су били одлично опремљени²⁴.

Рањеници су храњени само на централним пунктовима за превијање. На другим мјестима настрадалих, своје најрођеније су тражиле жене, мајке, сестре и кћерке и самостално рјешавале овај проблем²⁵.

Једна од милосрдних сестара је написала својој заједници о утисцима послје првих неколико дана боравка на Цетињу: „... Имамо масу љекара, а болничара врло мало, и уопште, овдје лоше стоје ствари с послугом. Много рањеника је умрло, а много је на ивици смрти. Има много случајева болничке гангрене, „крастаче“. Неки болесници долазе с црвима у ранама тако да је прва помоћ веома лоша и има је врло мало...“²⁶ Судићи по извјештајима од 16. до 22. октобра, у Јелисаветинској војној болици се налазило 55 болесних и рањених војника²⁷.

Црногорска војска је 28. октобра 1912. године опколила турску тврђаву Шкодер (Скутари, Скадар). Број рањеника у руским војним болницама је почео да се повећава. Довођени су запрежним колима из Шкодера. Јелисаветинска војна болница је затражила дозволу да организује љекарску установу са 100 кревета и распитивала се да ли ће у том случају персонал добити појачање и гдје да узимају материјал за превијање. Ово питање је разматрано на сједници мобилизационог одјелења ГУ РДЦК 8. новембра 1912. године²⁸.

Харковска војна болница је морала да буде смјештена у двије међусобно веома удаљене куће. Зграде су такође биле старе, запуштене и била им је потребна поправка. Овакви услови су умногоме отежавали рад персонала.

Главни љекар Харковске заједнице, С. Н. Козенцов, 26. октобра 1912. године послао је ГУ извјештај у којем је, између осталог, истакао да је војна болница којом он руководи „већ препуна рањеника [и] сти-

²⁴ Исто. Л. 261.

²⁵ Исто. Л. 261 об.

²⁶ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Об оказании помощи больным и раненым воинам в Черногории. 1912-1913. Л. 130.

²⁷ Вечернее время. 1912. 9 ноября. // РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1478. Л. 42.

²⁸ РГВИА, Ф. 12651. Д. 1479. Л. 41.

же много молби за примање болесника које већином морају бити одбијене због тога што нема просторија, као и због следећег разлога: војна болница је смјештена у двије просторије – куће које се налазе на великој удаљености; запосленима је веома тешко да дијеле, спремају и носе храну; сви ови услови су веома тешки за рад и много га отежавају; зграде су врло старе, слабо су прилагођене великој хладноћи и кишама, стално морају да се поправљају, све раде наши болничари, јер је веома тешко пронаћи људе. У овим условима, уз мој персонал у ове просторије могу да смјестим максимум 60 људи. Такође, веома су потребне топле ствари; морали смо да наручимо шест пећи за просторије, јер се куће нигдје не грију. Отежана је набавка хране, све углавном морамо да наручујемо. За болницу је одређен, због крајње нужде, преводилац – студент-Црногорац којем на предлог изасланика Гирса, треба плаћати 60 круна мјесечно. Осим тога, треба унајмити послугу за помоћ у кухињи, за прање веша и доношење воде која је врло далеко.²⁹

Док је главни љекар Харковске војне болнице описивао мрачну слику, А. А. Гирс је истог дана јавио МИП-у да је „љекарска и санитарна помоћ... [Црној Гори] обезбијеђена захваљујући многобројним и добро опремљеним одредима Црвеног крста“³⁰.

О овој чињеници свједочи и епизода коју је објавило „Ново време“: кад је главни љекар Јелисаветинске војне болнице С. Н. Бобров предложио команданту војске генералу Митру Мартиновићу да пошаље љекара, милосрдну сестру и двојицу болничара на прве борбене линије, осим захвалности добио је још и тврдњу да је „медицинска помоћ војсци тренутно осигурана“³¹. У истој забиљешки су наведени подаци о томе да се 1. новембра 1912. године у војној болници Јелисаветинске заједнице налазило 24 рањена и 27 болесних црногорских војника³².

Почетком новембра у Црну Гору је стигао још један руски санитарни одред који је био опремљен од средстава московске градске друштвене управе и примљен под заставу РДЦК. У једом од првих извјештаја главног љекара К. А. Хирнова истакнуто је да у Црној Гори има укупно око 700 рањеника, од тога је већина лакше рањена. На сваког љекара има највише десет рањеника. Оцјењујући ситуацију, К. А. Хирнов је сматрао да овдје више нема потребе за санитарним одредом

²⁹ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 128.

³⁰ Исто. 111.

³¹ Новое время. 1912. 18 ноября. // РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1479. Об оказании Красным Крестом помощи балканским государствам в их борьбе с Турцией. 1 ноября 1912 – 9 января 1913. Л. 75.

³² Новое время. 1912. 18 ноября. // Исто. Л. 75.

и молио је за дозволу за слање у Србију гдје је постојала велика потреба за медицинским персоналом. Овај одред је ускоро пребачен у Бугарску³³.

У међувремену је црногорски Источни одред испунио задатак који је пред њега био постављен: заузевши на путу неколико насељених мјеста, он је 4. новембра 1912. године истовремено са српским одредима ушао у Ђаковицу. Затим су борци Источног одреда пребачени код Скадра који је од октобра 1912. године био опкољен црногорском војском³⁴.

Руски персонал (два љекара, двије милосрдне сестре и двојица болничара) је 21. новембра, снабдјевен потребним материјалима, организовао пункт за превијање у планинама, гдје је дошао врло тешким путем. Међутим, пошто је склопљено примирје, већ неколико дана касније, 24. новембра, персонал је враћен у Улцињ, а материјал за превијање је на молбу генерала Митра Мартиновића остављен на лицу мјеста док се не виде резултати коначних преговора у Лондону³⁵.

Пошто су савезне државе Балканског полуострва 1912. године склопиле примирје с Турском и пошто су сви очекивали завршетак војних операција, ГУ је поставила питање ликвидације и повратка у Русију љекарских одреда РДЦК који су упућени на Балканско полуострво и у Турску.

Тим поводом су започете консултације с Црногорским друштвом Црвеног крста и руским изаслаником А. А. Гирсом.

Главни љекар Харковске заједнице С. Н. Козенцов је 9. јануара 1913. године позван да дође код изасланика А. А. Гирса, гдје је саопштио да се у болници налази 57 људи од којих је 20 тешко рањених, притом сви оздрављују и нема потребе да леже. Ако не буде прилива нових рањеника, до 1. априла ће већина бити отпуштена. Иста слика се могла запазити и у Јелисветинском одреду³⁶. Очигледно, изасланик је рад руских санитарних одреда сматрао завршеним и дао је одговарајуће инструкције. Персонал је почео да пакује своје медицинске установе. Главним љекарима Харковске и Јелисаветинске заједнице издат је налог да предају веш, медикаменте и материјал за превијање Црногорском Црвеном крсту и да се припремају за одлазак 30. јануара.

Међутим, након што је 23. јануара 1913. године војну болницу Јелисаветинске заједнице изненада посјетио кнез Мирко, који је сараднике затекао како пакују имовину, председник Црногорског Црвеног кр-

³³ Новое время. 1912. 13 ноября. // РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 131.

³⁴ Искендеров П.А. Ук. соч. С. 485.

³⁵ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1479. Л. 133.

³⁶ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 188.

ста митрополит Митрофан се обратио ГУ с молбом да се одреди задрже до 1. марта. ГУ је изашла у сусрет и одреди су остали гдје су се затекли „до специјалног налога“³⁷.

Док су се у Лондону одвијали преговори о будућем миру, у Турској је након преврата 23. јануара 1913. године на власт дошла влада „младотурака“. Она је прекинула мировни процес, наставивши ратне операције почетком фебруара³⁸.

Послије наставак ратних операција почетком фебруара 1913. године, команда црногорске војске је одлучила да крене на Скадар. Ратна операција је трајала од 7. до 9. фебруара, али није крунисана успјехом. Црногорци су имали велике губитке и бујица рањеника која је била готово пресушила поново се повећала.

Ради обезбјеђења успјешног решавање својих борбених задатака, Црногорци су били приморани да се за помоћ обрате српској војсци. Српска влада је одмах организовала засебан Приморски корпус који је бројао 30.000 људи под командом генерала Петра Бојовића. У њега су ушле црногорске јединице које су већ дејствовале у реону Скадра³⁹.

Дана 18. фебруара 1913. године љекари петербуршке Јелисаветинске и Харковске заједнице добили су инструкције од ГУ за повратак санитарних одреда у Русију преко Трста и Одесе⁴⁰. Ова одлука је донијета на основу претходно добијених података о престанку прилива рањених. Велика кнегиња Милица Николајевна је реаговала скоро истог тренутка и саопштила је ГУ да је „управо добила из Црне Горе хитан телеграм: најљепше моли да се одјелење Руског Црвеног крста остави још неко вријеме због догађаја који се ових дана очекују у Скутарију“⁴¹.

Тако су Јелисаветинска и Харковска мобилна војна болница наставиле свој рад у Дулцињу. По подацима с краја фебруара 1913. године у Јелисаветинској и Харковској мобилној војној болници на лијечењу се налазило 43 рањена и 67 болесних војника. По извјештају главног љекара Јелисаветинске војне болнице, 27. фебруара око један сад добијени су подаци о томе да се Дулцињу приближава турска крстарица „Гамидије“, која је бомбардовала Дурацо и Медуа. По телеграфском налогу кнеза Мирка, сви болесници и рањеници осим тешких рањеника евакуисани су у планине, јер је зграда војне болнице с мора била потпуно отворена. Персонал Јелисаветинског одреда је остао у згради ради пружања

³⁷ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1085. Л. 30 об.

³⁸ Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. Балканские войны XX в. М.: Вече, 2000. С. 109.

³⁹ Искендеров П.А. Ук. соч. С. 489.

⁴⁰ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 198.

⁴¹ Исто. Л. 181.

жања помоћи онима којима је била потребна. Испоставило се да је узбуна била лажна: турска крстарица је прошла поред Дулциња на удаљености од 10 км не избацујући пројектиле. Исте вечери сви рањеници су враћени у војну болницу⁴².

Главни лекар Харковске војне болнице Ковенцов је 7. марта 1913. године у недјељном извјештају ГУ РДЦК саопштио да је узео аванс од уплаћеног новца за куповину одјеће, јер „у већини случајева болесници који се опорављају немају шта да обуку кад бивају отпуштени из болнице; често је било случајева да су болесници отпуштани само у чарапама, без икакве обуће; а захваљујући прилозима свима онима која је помоћ потребна она се пружа у складу с могућностима“⁴³. У том тренутку је у војној болници било 40 рањених и 24 болесна црногорска војника⁴⁴.

Руске медицинске установе су се припремале за пријем рањеника из Скадра. Према извјештајима главних лекара, у марту је вријеме било врло топло, па су постављени шатори у којима се у случају потребе могао примити додатни број рањеника. Руске војне болнице су 9. марта 1913. године посјетиле краљица Милена и принцеза Ксенија. Сваки болесник је од њих добио по златник од 20 франака. Болничарима и осталом nižем персоналу дале су по 300 круна⁴⁵.

Средином марта 1913. године санитарна ситуација на Балкану се постепено стабилизовала. У Јелисаветинској војној болници се до 22. марта налазило 89 пацијената. Како би се повећао број мјеста морао је бити подигнут шатор за 20 људи, а због недостатка кревета око 30 рањеника је морало бити смјештено на поду, на душецима. У Харковској болници се по стању на дан 28. марта налазио 81 рањеник. Већина је била довежена од Скадра последије јуриша на Тарабош. Пошто је војна болница била предвиђена за 100 људи, није се осјећао недостатак опреме.

Међутим, до планираног јуриша није дошло. Велесиле су 28-29. марта 1913. године захтијевале од Србије и Црне Горе да напусте Скадар и да повуку своју војску с албанске територије⁴⁶. Србија је пристала, а Црна Гора се одрекла активних операција и прешла је на опсаду⁴⁷.

Почетком априла 1913. године, персонал Јелисаветинског и Харковског одреда учествовао је у евакуацији рањених и болесних српских војника из Црне Горе. Након повлачења српске војске од Скута-

⁴² РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1085. Л. 116 об.

⁴³ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1487. Л. 239.

⁴⁴ Исто. Л. 239.

⁴⁵ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1085. Л. 196 об.

⁴⁶ Искендеров П.А. Ук. соч. С. 489.

⁴⁷ Исто. С. 494-495.

рија (Шкодре, Скадра) у приморју је остало 860 болесник и рањених српских војника. Испоставило се да је пружање помоћи и допремање ових војника у Србију задатак који српска влада не може да ријеши. Она се обратила за помоћ Русији која је уз дозволу цара Николаја II на приморје послала медицински брод „Петербург“.

Јелисаветински и Харковски одред су успјешно завршили свој рад. До мјеста за укрцавање на „Петербург“ стигли су јахтом црногорског краља. Брод је 19. априла 1913. године дигао сидро. Путовање до Солуна трајало је до 23. априла 1913. године⁴⁸.

Galina SHEVTSOVA

MEDICAL DETACHMENTS OF THE RUSSIAN RED CROSS
SOCIETY IN MONTENEGRO IN THE PERIOD OF THE FIRST
BALKAN WAR (1912-1913)

Summary

The article is concerned with Russian humanitarian assistance for Montenegro in the First Balkan War. On invitation of Montenegrin government and Montenegrin Red Cross Society, the General Directorate of the Russian Red Cross Society sent Elisabeth's and Kharkov medical detachments into which the detachment named after the city of Moscow came for a short period. Taking into consideration the fact of ominous economic situation of Montenegro, Russian society had also provided financial assistance that went towards organization of refreshment stations for people and support for families of wounded and killed soldiers. Russian Imperial mission in Cetinje and the Grand Duchess Militsa Nikolaevna delivered the funds for humanitarian purposes.

⁴⁸ РГВИА. Ф. 12651. Оп. 1. Д. 1473. Л. 122-123, 138.

Mile BJELAJAC*

GLINSKI KRAJ 1938–1941. STRAH I ZABRINUTOST
SRBA ZA SIGURNOST I ODNOS PREMA
VOJSCI I DRŽAVI

ABSTRACT: In this paper, the author gives an overview of the political situation in Banija and the regions of the Banovina Savska and Primorska and since August 1939 the Banovina of Croatia, areas where the Serbian and Croatian populations were mixed. Residents, mostly Serbs and Yugoslav loyalists of Glina and the wider area were deeply concerned about the deteriorating trends in interethnic relations, which are characterized by open threats, pressure and aggression aimed at political victory and secession of Croatia from Yugoslavia. The situation worsened after 1936 due to the strengthening of the Croatian Peasant and Civil Guard. The establishment of the Banovina of Croatia, intended to calm tensions, contributed instead to the radicalization of the situation. The Serb and Yugoslav affiliated population followed the situation with understandable concern, which only worsened as the Axis Powers have accomplished their goals in Europe. The reports of the civilian authorities, the gendarmerie and the army are full of the facts and testimonies about the situation and gloomy predictions if nothing would be done. Military and defense activities were sabotaged not only by the Frankists but also by the very top of the CPP (HSS). The creators of the Agreement (1939) on the Serbian side were deeply disappointed and felt betrayed. Newspapers and brochures are spread and read, retold too. That could only fueled mistrust and concerns, even fears. The loyal attitude of the SDS in the coalition with the HSS, as well as the calls for solidarity and cooperation from the part of local representatives of the ruling JRZ, did not reverse the increasingly radical attitudes of the HSS and the illegal Frankists. The events in April and May 1941 showed that the fears were justified.

---

* Autor je naučni savetnik, direktor Instituta za noviju istoriju Srbije.

KEY WORDS: *Glina, Kingdom of Yugoslavia, Banovina Croatia, Serbs in Croatia, Yugoslav Army, Croat Peasant Party (CPS), Ustaša Movement, Mirko Puk*

Razvojem istorijske nauke sve je više istraživačkih polja u nastojanju da se prošlost svestrano upozna i razume. Nekada isključivo politička (i ratna), dopunjena potom ekonomskim i socijalnim sadržajima, istorija se poodavno počela baviti stvaranjem političkih mentaliteta, (nacionalnih) identiteta, njihovom uslovljenošću brojnim faktorima. Stvaranje masovnih raspoloženja propagandom, strahom, neizvesnostima za sutrašnjicu, osetljivostima (kompleksi, frustracije, istorijsko iskustvo) raznih vrsta, sve je to počelo da biva stavljano pod lupu istoričara. Posebno su počele da se množe studije o položaju manjinskih zajednica i grupa različitog profila. Takođe su prisutne uporedne ili komparativne studije na osnovu većeg broja studija slučaja. Time jedno lokalno istorijsko pitanje dobija svoje šire značenje u objašnjavanju i razumevanju opštih trendova. I obrnuto, iz ugla univerzalnog, bolje tumačimo lokalno.

Glina, glinski kotar i srpsko stanovništvo nekadašnje Vojne krajine našlo se u drugoj polovini 1930-ih godina u jednoj situaciji koja je potpuno izvesno nosila brige o sutrašnjici. Urušavanje autoriteta države pred upornim aktivnostima protiv opstanka zajedničke države, koje je praćeno pritiscima i neskrivenim pretnjama lokalnom srpskom stanovništvu, samo se pogoršalo izbijanjem Drugog svetskog rata i stvaranjem Banovine Hrvatske koja je, kako se deo protagonista u zemlji i inostranstvu nadao, trebalo stanje da smiri i stabilizuje, a ne da ga pogorša. Na osnovu ranijih vlastitih istraživanja na fondovima Savske banovine po temi Hrvatske seljačke zaštite i Građanske zaštite iz fondova Državnog arhiva Hrvatske i potonjih istraživanja percepcije političke i bezbednosne situacije na teritoriju Savske, a potom Banovine Hrvatske od strane vojnih organa, potom ministara u vladi, javnih i kulturnih radnika¹, uočili smo da bi se za ovu priliku sa sigurnošću moglo tvrditi da Glina nije mogla biti izolovano mesto u kome se ništa od percipiranog nije prelamalo u glavama njenih žitelja.

Glina je bila sresko sedište, opština, povezana sa železnicom gde su novine dnevno stizale, mesto sa sudovima, bolnicom, mesto sa sajmom na

¹ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, Beograd 1999; Isti, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004 (vidi deo: Generali i Hrvatsko pitanje); Valja pomenuti i veoma sadržajne i obimne diplomatske radove istoričara: Milan Čolović, *Izveštaji vojno obavestajne službe kao izvor o političkim prilikama na teritoriji Savske i Primorske banovine 1938*, Filozofski fakultet Beograd, 1996; Duško Ignjatović, *Obaveštajni izveštaji Generalštaba vojske Kraljevine Jugoslavije 1939*, Filozofski fakultet u Beogradu 1997; Mihailo Konstantinović, *Politika Sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*, Novi Sad 1998.

koji nedeljno dolaze seljaci i trgovci iz čitave šire okoline, mesto gde se održavaju politički zborovi, predavanja i gde je pored državotvornih stranaka uvek bilo opozicije, pa i one ilegalne. Vesti su se prenosile usmeno, prepričavale ili komentarisale novine i istupi političkih prvaka.

Dakle, naša je pretpostavka da su ne samo politički ljudi ovog mesta (pretežno srpske SDS, JRZ i malobrojne KPJ), nego i svaki onaj koji je čitao novine, koji je bio pozivan na dvomesečne vojne vežbe (vid delimične mobilizacije) sa otpočinjanjem Drugog svetskog rata, kao i svaki onaj koji je kakvim poslom odlazio u Sisak, Petrinju, Karlovac ili Zagreb, mogao čuti ili svedočiti ono što je bio sadržaj službenih analiza ili izveštaja u pomenutom vremenu. Zabrinutost za opstanak Jugoslavije, među Srbima i Hrvatima jugoslovenski opredeljenima, može da se primeti još 1934, posle ubistva kralja Aleksandra u Marseju.

Međunacionalni odnosi su pogoršavani upravo u meri pristizanja vesti o incidentima i ubistvima politički motivisanim. Tako su posle ubistva poslanika Brkljačića u okolini Gospića i smrti Stjepana Javora u mitrovačkom zatvoru, vesti porodile strahove. Srbi su strahovali od napada Hrvata, a Hrvati su formirali noćne straže u svojim selima „da se štite od četnika“. Te čete su brojale do 80 ljudi, kako su lokalne vlasti izveštavale Savsku Banovinu i Ministarstvo unutrašnjih dela. Žandarmerija je procenjivala da nije samo strah diktirao uspostavljanje straža, već su to bile direktive centrale HSS. Srbi su se, s druge strane, nadali povratku svog jakog političkog prvaka Svetozara Pribićevića. Mada su vlasti zabranile četničke organizacije i kažnjavale čak i za nošenje četničkog znaka, HSS je jačala mrežu „Seljačke sloge“ i „Zaštite“.²

Saznanja o formiranju ilegalne Seljačke zaštite (1936), njenog ustrojstva kao vojne formacije i vežbi, samo su povećavala zabrinutost službenih vlasti i običnog sveta. Zaštita je učestvovala u akcijama pritisaka, a u izjavama savremenika pravog terora uoči i tokom decembarskih izbora za Narodnu skupštinu 1938. Prema britanskim ocenama, HSS je uspeo na decembarskim izborima pored ostalog zahvaljujući znatnom pritisku na birače u banovinama Savskoj i Primorskoj.³ Iz jednog dokumenta o zadacima HSZ proizi-

² Aleksandar Lukić, Kordun u jugoslovenskoj Kraljevini (1918-1941), Politički život na Kordunu 1918-1929, zbornik *Kordun od vojne granice do Republike Srpske Krajine 1881-1995*, (ur. M. Pavlović), ISI, Beograd 2018, s.194-195

³ Veljko Đurić Mišina, *Zločin je počeo ranije. Prilozi za istoriju Srba u banovinama Savskoj i Primorskoj 1934–1939 Banovini Hrvatskoj 1939–1941. godine*, Beograd 2004, str.105 (Prema: Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knj. II (1931–1938), Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd-Zagreb 1986, str. 682. Godišnji izveštaji britanskog poslanstva za 1938); Željko Karaula, *Mačekova vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Despot infitus, Zagreb 2015; Isti, „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvat-

lazi da su „organizacije zaštite nastale zarad uspostavljanja čvršće discipline u hrvatskom nacionalnom pokretu oličenom u HSS“.⁴

Vođstvo HSS je dilo izbornu kampanju isključivo u znaku hrvatskog pitanja, a izborima je pridavano značenje nacionalnog plebiscita, u znaku parole o pravu naroda na samoopredeljenje. Isticano je da Hrvati nastupaju kao celina prema drugim faktorima udružene opozicije, te da su prema ovima iz tehničke nužde koju je nametnuo postojeći izborni zakon, pisao je *Hrvatski dnevnik*. Poručeno je već unapred da će se o kandidatima iz opozicije zauzeti stav posle izbora, u zavisnosti od toga kakvo držanje tada budu zauzeli (*Hrvatski dnevnik*). Dr Maček je preko *Hrvatskog dnevnika* poručivao da ako u nekom slučaju ovaj plebiscit hrvatskog naroda ne uspe, hrvatska stvar ni tada neće propasti jer će „Hrvati onda naći drugog puta i načina, da dođemo do svoje slobode.“⁵ Srbijanski deo opozicije za neuspeh na izborima optuživao je držanje aparata vlasti, izbori su bili „od početka do kraja jedan jedinstven akt nasilja, prevare, korupcije i falsifikata ... U narodu je uzbuđenje i ogorčenje ... opasnost je naročito da takav razvoj raspoloženja ne nastane kod Hrvata.“ Istoričar Ljubo Boban koji ovo navodi, tek će blago intervenisati komentarom: „U Srbiji je vlada primjenjivala i veći teror, što nije bio slučaj u Hrvatskoj, gdje se može čak reći da je bilo obrnuto: ovdje se u velikoj mjeri aparat vlasti držao pasivno, što nije na primjer bio slučaj na petomajskim izborima (1935 – M.B.). Ovome je u velikoj mjeri pridonijela djelatnost „Hrvatske seljačke“ i „Građanske zaštite“ u toku izbornih priprema i na sam dan izbora.“⁶ Istoričar će izbeći da preciznije odredi metode koje su ove organizacije primjenjivale. Tek će kasnije, objašnjavajući reakciju vlade i premijera Stojadinovića posle izbora, dodati da na „području Hrvatske i prije izbora nisu bili rijetki slučajevi izgreda Mačekovih pristalica protiv organa vlasti ili političkih protivnika, kao uostalom i obrnuto. U vrijeme izborne kampanje i poslije toga ovi su se izgredi češće javljali.“⁷

Ovo suzdržano opisivanje stanja, pred i tokom izbora, svakako zavređuje da bude dopunjeno detaljnijim informacijama, upravo za temu stvara-

skoj seljačkoj i Građanskoj zaštiti iz 1948. u Hrvatskom državnom arhivu”, Arhivski vjesnik, br.1/2012, 205-219; Aleksandar Lukić, n.č. 195-196

⁴ A. Lukić, n.č. 195, nap.186 (prema: „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvatskoj seljačkoj i Građanskoj zaštiti iz 1948”). Autor kritikuje insinuacije priređivača ovog dokumenta Ž. Karaulu, da je zaštita trebalo „da štiti hrvatske seljake od žandarmerijskih i drugih nasilja beogradskog režima”. Lukić navodi da u elaboratu nema osnova za takve tvrdnje. Dodajmo da je “procvat” HSZ i GZ upravo došao posle Sporazuma.

⁵ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941, Iz povijesti hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1974, knj. II 374 (Prema: *Hrvatski dnevnik*, br. 930, 5. XII 1938); Željko Karaula, Mile Budak i tjednik “Hrvatski narod” (1939-1940), *Zbornik radova Dani Franje Tuđmana - Hrvati kroz stoljeća*, Veliko Trgovište (2008), 189-213

⁶ Lj. Boban, n.d.str.366-368

⁷ Lj. Boban, n.d.371

nja nesigurnosti za budućnost države i sudbinu dela stanovništva. Posle izbora, kao priprema narednim izborima, HSS je u Zagrebu objavio knjižicu *Popis glasača grada Zagreba koji su dne 11 prosinca 1938. glasovali za nosioca liste dra Milana Stojadinovića*. Iz Šibenika je kandidat JRZ-a pisao komandantu žandarmerije, generalu Stefanoviću, o anarhiji i potpunom povlačenju vlasti pred njom navodeći: „Vođa ovdašnje opozicije Dane Škarica nije nikad pozvan na odgovornost, a agituje ovako: Osvetili smo glavu Stjepana Radića, jer je pala glava kralja Aleksandra. Nema Jugoslavije, Jugoslaviju niko ne priznaje. Jugoslaviju nećemo. 11 decembra dolazi slobodna Hrvatska i svako onaj koji ne glasa za Mačeka, taj je izdajica. Toga treba ubiti, objesiti i baciti u more. Kuće ovih izdajica treba zapaliti, srušiti i imanje uništiti. Srbe koji se ne pokatoliče poslaćemo u Beograd, a njihove domove i kuće zapaliti.“ Iz Metkovića su pisali dr Milanu Stojadinoviću:

„Organizovali su terorističku bandu pod firmom Seljačke zaštite po svim selima ovog sreza. Napadaju na živote i imovinu naših pristalica i prijatelja. Groze se svakome ko ne bude glasovao za Mačeka. Sprečavaju svaku našu agitaciju i svako kretanje po srezu. Vlast to ne suzbija. Oni su zato sve smjeliji i silovitiji. Naši prijatelji su izgubili samopouzdanje, da će ih vlast zaštititi i sve većma stiču uvjerenje da je ovaj kraj prepušten pašovanju mačekovaca. Sve više i jače se širi osjećaj nesigurnosti za živote i imovinu ne samo naših prijatelja i pristalica, već i njihovih žena i djece, pa čak i onih koji bi se apstinirali od glasanja.“

U istom obraćanju se nabrajaju pretnje da će neposlušni biti kažnjavani sečom vinograda, paljenjem kuća, batinanjem, rušenjem grobnica, bojkotom i šikaniranjem.⁸

Josip Jablanović, ban Primorske banovine, izveštavao je Stojadinovića 19. decembra 1938. kako se teror iskazivao dvojako, i kao psihički i kao fizički. Psihički je bio u formi ličnog obraćanja i pretnji, došaptavanja šta donosi budućnost, a fizički se sastojao od napada na ličnosti, kamenovanja, tuče, uništavanje imovine, paljevinom, čupanjem vinograda, uništavanjem voćnjaka. Temelj ovih ocena su prijave oštećenih i uvidaj državnih organa. Ban je ocenio da se prethodnih godina tolerisalo nezakonito delovanje HSS-a, ali da je najviše izbornom uspehu te stranke doprinelo angažovanje „Seljačke zaštite, organizacije na fašističkoj osnovi“. U samoj Dalmaciji je išlo malo teže sa organizacijom, primećuje Jablanović. Split je bio izuzetak, tu je zahvaljujući dr Edi Bulatu „Zaštita“ lako organizovana.⁹ Britansko poslan-

⁸ V. Đurić, n.d. 106-107 (Prema: Izveštaj Grubišića komandantu Žandarmerije, AJ, fond 37, 9-53; Pismo grupe pristalica JRZ Milanu Stojadinoviću 6.12. 1938, AJ 37, 59-373)

⁹ V. Đurić, n.d. 107-109 (prema: Izveštaj Jablanovića Odeljenju za zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova, prilog pismu Milanu Stojadinoviću od 19. decembra 1938, AJ, 37,

stvo takođe indikuje Split i Sarajevo, gde je bilo ozbiljnijih meteža, ali i kobnih incidenata na nekim mestima. Poslanstvo notira da je „neposredno nakon izbora vladina štampa objavila niz napisa u kojima se osuđivao teror Mačkovih sledbenika, naročito Seljačke straže“. U komentaru tim povodom se kaže: „Nema nikakve sumnje da je Hrvatska seljačka stranka izvršila znatan pritisak na birače u Hrvatskoj.“¹⁰

Dr Milan Stojadinović je ostavio beleške i sećanja u kojima je optuživao ministra unutrašnjih poslova dr Korošca da su njegovi organi štitili samo opoziciju da ima slobodu agitacije i glasanja, ali ne i vladine pristalice protiv terora Mačekove „Seljačke zaštite“. U razgovoru sa knezom Pavlom, kada je tražio da dr Korošec ode naveo je: „Naše pristalice bile su izložene nečuvenom teroru od strane Mačkovih fašističkih, poluvojnih organizacija, zvanih „Seljačka“ i „Građanska zaštita“. Oni su sproveli takve zastrašujuće mere da pristalice JRZ nisu smeli da glasaju za moju listu iz bojazni od osвете. Pre izbora su premlaćivani naši organizatori i agitatori, a nikad se nisu pronašli krivci, niti se za njima tragalo.“ Stojadinović je ovu partijsku miliciju uporedio sa jurišnicima Hitlera i Musolinija. Istakao je da je Mačeku odgovaralo javno glasanje, mada se u javnosti zalagao za tajno.¹¹

Stojadinović je naložio novom ministru unutrašnjih poslova Milanu Aćimoviću da zajedno sa banovima Savske i Primorske banovine snimi stanje u 34 sreza i predloži mere za popravljavanje stanja. Dr Maček i HSS su ga preduhitрили i na neki način stavili pred svršeni čin deklaracijom svih hrvatskih narodnih poslanika 15. januara u Zagrebu. Na skupu je istaknuto da svi novoizabrani poslanici stoje na stanovištu hrvatskog državnog prava i prava na samoopredeljenje. Kako su im ta prava osporena još prvodecembarskim aktom 1918, oni, bez obzira na veliki broj mandanta, neće učestvovati u radu Narodne skupštine i proglašavaju ništavnim sva vladina akta.¹²

Zabrinutost je na mnogim stranama Savske i Primorske banovine bila još više podstaknuta daljnim indolentnim ili nemoćnim držanjem organa vlasti, što je nosioce antidržavnih aktivnosti još više ohrabrivalo. Sa pretnji prelazilo se i na dela, pa se povećava broj maltretiranih, povredjenih, pa i ubijenih. Stanje se po formiranju Banovine Hrvatske nije smirilo, čak se i pogoršavalo. Poraz starih Saveznika na zapadnom frontu u junu 1940. godine i trijumf Trećeg rajha i fašističke Italije samo je pogoršao stanje. Jugoslavija se negira, otvoreno se zagovara samostalna Hrvatska, uz pretnje srpskom stanovništvu i drugim jugoslovenski orijentisanim građanima.¹³

49-313)

¹⁰ Ž. Avramovski, *Britanci*, II, str.681-682

¹¹ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, str. 507, 509

¹² V. Đurić, n.d. 112-113 (Prema: Lj. Boban, n.d.I, 371-372)

¹³ V.Đurić, n.d; vrlo detaljna istraživanja koja ilustruju ove navode na prostoru „Zlatne doline“

Situacija se sa proglašenjem Banovine Hrvatske pogoršavala. Čim je preuzela opštine, HSS je počela da menja njihovo osoblje isključivo na nacionalnoj osnovi. Otpušteni su Srbi i jugoslovenski orijentisani Hrvati, a postavljane pristalice hrvatskog pokreta. Organe jugoslovenskih vlasti u hrvatskim sredinama više niko nije poštovao. Skidane su na silu državne zastave sa opštinskih zgrada, a i sami predsednici, kako se vidi iz izveštaja, nalagali su da se one ne ističu. Prema analizama banovinskih organa, u mnogim opštinama bio je primetan porast kriminaliteta i izgređa, koji su pravdani u prvom redu neizbežnim posledicama prelaznog stanja, „nemogućnosti zadržavanja štampe na osjetljivoj granici, da se ne ruši autoritet vlasti, funkcionera i organa“.¹⁴

Ministar u vladi sporazuma, dr Mihailo Konstantinović, beleži u dnevniku nezadovoljstvo premijera Cvetkovića i kneza u februaru 1940. pisanjem hrvatske štampe koja, između ostalog, saopštava da je sporazum poraz srpskog dela, a pobeđa Hrvata. Ubija se ugled srpskom delu vlade. Sam Konstantinović kaže Šubašiću da postaje neizdrživo. Cvetković, revoltiran tonom i sve novim i novim zahtevima, uzvraća: „Nije uhvaćen ni jedan ubica Srba u Banovini.“ Početkom marta Cvetković traži od ministara Bože Markovića i Lazara Markovića da se zaštite Srbi u Hrvatskoj, sa jednakim pravom kako se Hrvati mešaju u njihove srpske stvari.

I dalje hajka na Srbe. Pres biro prenosi da se u Mačekovom proglasu ponovo ističe „beogradska hegemonija“, „srbijanski pljačkaši“ i „srbijanska reakcija“. Pozvan na telefon od Konstantinovića, ministar Šutej se pravda da je to mistifikacija, da ne može biti (?!). Petog marta Konstantinović prima pritužbe da se u Hrvatskoj progoni i Sokol. U avgustu se iz razgovora sa Srdanom Budisavljevićem (SDS) saznaje da oni žale što ih Cvetković nije više pomogao. Na Cvetkovića, kaže Konstantinović, uticalo je što su i koalicione vlasti progonile Srbe. Budisavljević je objašnjavao da je to radila banovinska vlast, a onda njima tovarila na leđa. Među ministrima se raspravljalo i o uvođenju korenskog pravopisa u Banovini i suspendovanju državnog, fonetskog. Na kraljev rođendan, 6. septembra, još u toku ceremonija, premijer saopštava Konstantinoviću da je uzbuđen radom Hrvata. Preko štampe („Obzor“) se poručuje da nije više isto kao i pre godinu dana, aludira se na nove međunarodne okolnosti posle sloma Francuske. Izjave ministra Krnjevića u Sarajevu Cvetković drži za skandalozne. „Cvetković misli da Maček nije lojalan. Isto Šubašić (da li to znači da i Š. misli isto?-M.B). Ali kod njih je nered i nezakonitost. Ima 250.000 seljačke zaštite. Zašto će im to, pita se i sam Ban.“ Srbi iz Hrvatske 16. oktobra 1940. upoznaju premijera o nizu problema, generalno, žale se na postupanje vlasti. Traži im se prevod sa ćirilice, prvenstvo kupovine zemlje od strane banovine. „Ne daju revolvere Srbima ni-

u Slavoniji dao je Đorđe Stanković, *Izazov nove istorije* (2), Beograd 1994, str.154-169

¹⁴ A. Lukić, n.č. 197, 200 (prema: HDA, 1363, Politička situacija)

kako, sa motivom što su Srbi. Treba da govorim Mačeku da to ublaži“, saopštava Cvetković Konstantinoviću. Istog dana u susretu sa dr Mačekom izneo je optužbe Srba iz Banovine. Maček prima i obećava da će reći da se odgovorni „klepnu“ i da se to odmah raspisom javi svima, naročito što se tiče ćirilice. U vreme novih aktiviranja vojske 14. novembra, Konstantinović ponovo moli Šuteja i sugeriše da bi bilo dobro da Maček ili Ban dadnu neku izjavu u smislu zajednice, jedinstva. „Srbi su uznemireni“, piše. Da je sve negde varljiva nada i da se sve diriguje sa vrha, shvataju i Cvetković i Konstantinović. Jedva je sprečen izlazak Mačekovog teksta u „Hrvatskom dnevniku“ od 14. novembra. Maček je u svom članku bio potpuno na liniji sa frankovcima. Sadržaj je prvo bio dostavljen knezu, a ovaj ga je dostavio premijeru. Maček, suočen sa činjenicom u prvi mah je reagovao „Pa šta tu ima? Tako i jeste.“ U članku je izneseno da Hrvati polaze od pretpostavke da će kao samostalni, nezavisni, uređivati svoje odnose u Novoj Evropi. Konstantinović 19. novembra beleži da mu Cvetković „pokazuje govor Krnjevića u Varaždinu. Cvetković je utučen. Osećam da se pita da li je politika sporazuma ispravna. Boji se da je pogrešio i da je izigran. Kaže da ovaj govor znači krizu vlade“. Hitno upitan, Šutej kaže da je nemoguće da je to Krnjević izjavio i dodaje: „To hoće Pavelić, a ne mi. Biće izveštač nije razumeo (SIC!)“. Krajem januara 1941. ministri ponovo govore o progonu „Sokola“ u Hrvatskoj. Četvrtog februara na audijenciji kod kneza čuo je da je prethodno ministar Milan Grol govorio knezu o neredima u Hrvatskoj.¹⁵ Konstantinović je bio svedok i drugih dramatičnih momenata unutar vlade povodom događaja u Hrvatskoj ili držanja hrvatskih koalicionih partnera u vladi.

Mačekovu nedoslednost ili taktička prilagođavanja posle Sporazuma nisu kritikovali samo ministri iz vlade, već i frankovci-ustaše. Povodom obeležavanja godišnjice, oni objavljuju jednu brošuru u kojoj su ocenili njegovu politiku kao neodlučnu i nesposobnu da ostvari „slobodnu i nezavisnu Hrvatsku“ i uporedili to sa prethodnim periodom:

„Bilo je to onda kada se vjerovalo, da dr Maček kod kuće traži ono, na čemu vani radi poglavnik dr Ante Pavelić sa svojim ustašama i domobranima (...) Ustaški će sudovi nesmiljenom strogošću suditi svima koji kao vođe naroda za bogate jasle prodaše beskrajnu muku hrvatskog naroda. Dolazi poglavnik dr. Ante Pavelić! Dan obračuna je na pragu!“¹⁶

U sličnom tonu je pisao „Hrvatski narod“ koji je uređivao emigrant povratnik Mile Budak, koji se razišao sa Vlatkom Mačekom. List koji je bio pokrenut u februaru 1939. godine zastupao je gledište apsolutnog ostvare-

¹⁵ M. Konstantinović, n.d. 97, 104, 169-170, 176, 206-7, 226, 228, 231, 287, 290

¹⁶ Viktor Novak, *Magnum crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb MCMXLVIII, Beograd MCMLXXXVI, s.527 (prema: I mi čestitamo dr. Vlatku Mačeku prigodom godišnjice Sporazuma. Hrvatski Nacionalisti, Ustaše i Domobrani, Zagreb 1940, s.5, 16)

nja hrvatske državnosti i oslanjanje na sile Osovine. Antisemitizam nije bio otvoren, već prikriven socijalnom retorikom kroz kritiku izrabljivačkog kapitala nad radnicima. Ali bilo je tekstova koji su se bavili „prevelikim brojem“ Jevreja u muzičkim ustanovama. Muslimane u Bosni ovaj list je tretirao kao integralni deo hrvatskog naroda. U listu je saradivao dr Mirko Puk iz Gline. Od februara 1940. „Hrvatski narod“ sve jače napada politiku Mačeka i propagira pronacističku orijentaciju. Čest predmet napada je bila Samostalna demokratska stranka, tradicionalno ukorenjena među srpskim narodom na Baniji i Kordunu. List je zabranjen u martu 1940. godine, ali njegove ideje prenose drugi desničarski listovi.¹⁷

„Polazna točka ustaške propagande i propagande *Hrvatskog naroda* bila je tvrdnja de se socijalna i ekonomska pitanja mogu riješiti samo poslije potpunog otcepljenja Hrvatske od Jugoslavije. Bezrezervno antijugoslavenstvo i antisrpstvo bio je cilj njihove politike.“¹⁸

Dr Milan Grol, ideolog Demokratske stranke, a od 1940. njen predsjednik, još je 1937. upozoravao da ukoliko se ne prione kulturnom podizanju i prosvjećivanju, koje je uslov za „živ saobraćaj, ekonomski i duhovni, za uzajamno razumevanje i solidarnost, za integraciju zajednice, integraciju čovečansko-moralnu koja je preduslov za druge“, može se kroz iscrpljujuće rasprave o nacionalnom pitanju, latinici i ćirilici, tradiciji, doći do građanskog rata kakav je besneo u Španiji.¹⁹ Razočaran je bio praksom koja je posle potpisivanja Sporazuma nastupila u Banovini Hrvatskoj, o čemu piše Konstantinović, ali i on sam, a prenosili su i komentarisali drugi listovi.

U samoj Glini posle osnivanja Banovine Hrvatske, kako pišu Vujasinović i Višnjić,

„članovi Seljačke zaštite održavali su praznicima od 1939. godine u hrvatskim selima oko Gline vojne vježbe. Te su situacije korištene za političke manifestacije, pa se u Glinu dolazilo s transparentima i hrvatskim trobojkama, što je odudaralo od dotadašnjeg načina proslave ovakvih praznika. Bio je to rezultat rada frankovaca u raznim društvima i organizacijama HSS-a. Aktivnost frankovaca Gline bila je tako naročito pojačana poslije osnivanja Banovine Hrvatske, pa je u samostanu u Čuntiću (kod Petrinje) dr Puk 1940. godine imao sastanak sa Kvaternikom i ostalim ustašama o pripremi za rušenje države i već tada su sastavljeni planovi za osnivanje vlasti kada za to dođe vrijeme.“²⁰

¹⁷ Željko Karaula, Mile Budak i tjednik „Hrvatski narod“ (1939-1940), *Zbornik radova Dani Franje Tuđmana - Hrvati kroz stoljeća*, Veliko Trgovište (2008), 189-213

¹⁸ Isto

¹⁹ Mira Radojević, *Milan Grol*, Filip Višnjić, Beograd 2014, str.170

²⁰ Branko Vujasinović, Čedomir Višnjić, *Glina 13. maja 1941*, Đuro Roksandić, *Spisak žrtava*

U toku Aprilskog rata, po proglašenju mobilizacije, Srbi đaci i studenti rođeni 1920. i 1921. koji su krenuli sa Banije preko Gline, Jukinca, Marin Broda, Gore ka Petrinji da se jave u Vojni okrug, svedoče da su u Gori saznali da je Zaštita razoružala vozarski eskadron koji je iz Karlovca prevezio municiju za Sisak:

„Zbunilo nas je što pojedini seljaci iz sela Gora s veseljem prepričavaju kako se razbježao vozarski eskadron. Nama je bilo teško shvatiti da su obični ljudi zadovoljni što se bivša vojska raspada. Tih trenutaka još nismo mogli dobiti potpunu sliku veličine izdajstva i općeg kaosa koji su ustaški elementi uz podršku Mačekove zaštite izazivali, radujući se dolasku Nijemaca i okupatora.“²¹

Dr Mirko Puk, frankovački opredeljen advokat, budući ministar pravosuđa u vladi NDH, „primećen je“ još u vreme ruskog zarobljeništva od svog savremenika Josipa Horvata kao izraziti šovinista koji je pretio kolegama oficirima koji su se javljali u dobrovoljce ili su kritički govorili o Monarhiji. Pretio im je posledicama po povratku i zapisivao. Finansijski je pomagao izlaženje lista „Hrvatski narod“ koji je 1939. pokrenuo Slavko Kvaternik. Puk je podržavao politiku terora protiv Srba i bio njen aktivni protagonista posle aprilskog sloma Kraljevine. Rade Bulat piše da su o toj mračnoj prošlosti dr Mirka Puka najviše saznawali od Rada Pribičevića i dr Čeda Rajčića. U sećanjima dodaje da će ga „narod kotara Glina i Vrginmost dobro zapamtiti kao glavnog organizatora pokolja Srba u glinskoj pravoslavnoj crkvi u maju i augustu 1941. godine.“²²

Za jednu malu gradsku sredinu kakva je bila Glina, pedesetak aktivnih frankovaca u samom mestu i okolnim selima koji su se okupljali oko dr Mirka Puka i nastupali sa šovinističkih pozicija, predstavljao je veliki broj. Pri likom opštinskih izbora u maju 1940. to je bilo ustanovljeno praćenjem predizbornih aktivnosti.²³

Pred početak Drugog svetskog rata, pored dr Mirka Puka, Krešimira i Jelice Puk, u ustaškoj jezgri u Glini bili su i dr Mirko Jerec, advokat dr Juraj Devčić, lekari dr Šime Cvitanović i dr Juraj Rebok. Među sledbenicima bile su cele porodice, kao na primer porodica obrtnika Mate Vidakovića. Posle ovog rata, Komisija za utvrđivanje ratnih zločina konstatovala je prisu-

fašističkog terora godine 1941. kotare Gline, SKD Prosvjeta, 2011, str. 20

²¹ Rade Bulat, *Svjedočanstva iz Petrove Gore*, Globus, Zagreb 1980, s. 32

²² Bogdan Krizman, *Paveliči ustaše*, Globus, Zagreb, 1978, str.312-3, 358, 398; Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941 (Zapisi iz nepovrata)*, Zagreb 1984; *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997, str.333-4; R. Bulat, n.d., 32

²³ Ljuban Đurić, Snaga, organizaciona struktura i razvoj organizacije KPH/KPJ u kotaru Glina do aprila 1941, zbornik „*Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*“, Zagreb, 1988, s.156, 158 (prema: Arhiv Sisak, Izvještaj Sreskog načelstva Glina 16. XI 1939, izvještaj istog od 3. I 1940)

stvo članova ustaške organizacije pored same Gline i u selima Bučica, Maja i Glinsko Novo Selo. U Glinu je dolazio i držao politička predavanja Mile Budak (1938), a Puk i Slavko Kvaternik su se ilegalno sastali krajem 1940. u selu Čuntiću radi dogovora o podizanju ustaškog ustanka. Njihova organizacija je ometala aktiviranje i mobilizaciju, a tokom Aprilskog rata u saradnji sa Seljačkom zaštitom razoružavala jugoslovenske vojnike i jedinice.²⁴

Kada su istraživani zločini posle oslobođenja 1945, svedoci su navodili da su slučajno saznavali od lekara iz ustaške organizacije (Rebok, Štefančić) da se sprema radikalno rešavanje srpskog pitanje njihovim istrebljenjem i stvaranjem čiste katoličke države.

„U istrebljenju srpskog naroda neće se birati sredstva. Intelektualce (prvenstveno sveštenike pravoslavne) treba pobiti, protjerati, crkve im opljačkati i popaliti. (Takođe) srednji stalež kao i bolje stojeće seljake. Raja - mali čovjek, čovjek kad ostane sam bez podrške i ikakvog izgleda na bilo kakav spas i pomoć, prevesti u katoličku vjeru i pretopiti u Hrvate.”²⁵

Do izbivanja Drugog svetskog rata vojska je bila respektabilan faktor odvracanja od nasilnih promena i destabilizacije države. Sa akcijama sila Trojnog pakta na promeni evropskog porekta ustanovljenog 1919 godine, vojska prestaje da bude onaj garant i snaga potencijalnog odvracanja. I ona sama se prilagođava pogoršavanju političke situacije, apeluje na političke faktore da se ne atakuje na sistem odbrane. Brige generala su sve veće usled nepovoljnih izveštaja o stanju na pojedinim teritorijama, ali i sve većem broju incidenata između rezervista i aktivnog sastava. Budućnost nije izgledala ružičasta. Varošica Glina posle Prvog svetskog rata nije imala garnizon. Njoj najbliži garnizoni bili su Petrinja sa 25. artiljerijskim pukom, Sisak sa 26. pešadijskim pukom iz Vrbaske divizijske oblasti, u kome je bilo sedište komande pešadije iste oblasti, 53. pešadijski puk u Karlovcu, jedan divizion 27. Artiljerijskog puka i vozarski eksadron koji su bili u sastavu Savske divizijske oblasti.

U predvečerje i početkom Drugog svetskog rata, vojni obveznici sa Banije, pa tako i Gline i Glinskog kotara, bili su kao rezervisti pozivani na dvomesečne vežbe u te jedinice. U Karlovcu je 1939. bio aktiviran i 106. rezervni pešadijski puk. Obveznici su mogli da prate stanje duhova pozvanih kako Srba tako i Hrvata, njihov odnos prema zajedničkoj državi i njenoj od-

²⁴ Đuro Roksandić, Ustaški zločini u glinskom kotaru 1941. do 1945, zbornik *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Zagreb, 1988, s.283, 287. Većina glinskih ustaša direktno je učestvovala u batinanju i ubijanju Srba 12/13. maja 1941. Taj prvi veliki zločin obuhvatio je 582 lica srpske nacionalnosti. Vidi šire: Đuro Roksandić, *Spisak žrtava fašističkog terora godine 1941. kotara Gline*, SKD Prosvjeta, Zagreb 2011.

²⁵ Đuro Zatezalo, “Radio sam svoj seljački i kovački posao” *Svjedočanstva genocida*, SKD Prosvjeta, Zagreb 2005, s. 39-40

brani. U Karlovcu je prilikom aktiviranja 106. puka u jesen 1939. izbila pobuna koju je savladao aktivni deo garnizona. Rezervisti su odbili da se ukrcaju u vagone, smatrajući da će biti upućeni na front van zemlje jer su bile proturene glasine da će 600.000 vojnika biti upućeno u Francusku. Na železničkoj stanici je došlo do borbe oružjem, a potom i u gradu.²⁶ Čanica Opačić je takođe ostavio zabeleženu sliku brige i nespokoja:

„Naišli smo pred bivšu Domobransku vojarnu u kojoj je bio 106. puk. Pred kasarnom stoji moj poznanik, rezervni poručnik, inače učitelj Mile Martinović iz Krstinje, ... na njemu ešarpa dežurnog. Stoji duboko zamišljen. Iz kasarne se čuju prave orgije, pjesma i galama, a kroz prozore na ulicu lete prazne staklene flaše. Ustavimo i pitamo ga šta je to, a on samo reče: ‘Moj Čanice, niti ja, niti štab znamo šta je, samo vidimo da ne valja. Nego produži, bolje da tu ne stojite’“²⁷

Nastavak je sledio kada je Opačić uhapšen pod sumnjom da je kao komunista učestvovao u organizovanju pobune. Bio je priveden sudu na saslušanje, a potom optužen. Advokat dr Milan Vujičić

„mi je rekao da je neko požurio da za tu pobunu optuži komuniste ... Tad od dr Vujičića prvi put doznam da su tu pobunu izveli ljudi iz Mačekove Zaštite, a ne komunisti, pa sad dr Maček muku muči kako da to zataška. Isto mi je to rekao i pomenuti poručnik Mile Martinović, koji je kao član KPJ znao da komunisti tu nijesu bili upleteni, nego samo frankovci.“²⁸

Na teritoriji Savske divizijske oblasti pred sam rat neprestano je bilo prolongirano pozivanje ljudstva za komoru, davalaca tegleće stoke i tovarne stoke, kao i zaprežnih kola. Sva iskustva u pripremi velikog Kupskog manevra 1937. godine, te iz aktiviranja u septembru i oktobru 1939, upozoravala su na tešku izvodljivost istog na ovoj oblasti (brojne smetnje i otpori).²⁹

General August Marić, komandant Savske divizijske oblasti uoči rata, svedoči da je vođstvo HSS u Banovini Hrvatskoj nastojalo da izdejstvuje umanjenje pozivanje ljudstva, a posebno stoke, da bi se seljaštvo poštedelo. Ovo se naročito osećalo u jesen 1940. i pred proleće 1941. Pozivajući se na potrebe poljskih radova. Ista stranka je, po njegovim saznanjima, preko svojih organizacija savetovala neodazivanje davanju stoke.³⁰

²⁶ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, str. 126.

²⁷ Stanko Čanica Opačić, *Srbin u Hrvatskoj, Kazivanja kordunaškog seljaka, ratnika, ministra osuđenika*, (priredio Milan Vesović), Beograd 1989, 31.

²⁸ Isto, str.31. Prethodno smo naveli izveštaj iz štaba IV armijske oblasti gde se takođe navodi da to nije bilo delo komunista.

²⁹ M. Bjelajac, *Savska divizija u Aprilskom ratu 1941, VIG*, 1/1991.

³⁰ Isto

Bilo je i neodazivanja na vojne vežbe i odsluženje vojnog roka. U Prilogu Službenog vojnog lista u martu 1940. godine, navodi se da se vojnim vlastima iz vojnih okruga Otočac i Karlovac koji su pokrivali prostor od Krka do Jastrebarskog, gotovo trećina Banovine Hrvatske, nije javilo radi regulisanja vojne obaveze 786 obveznika.³¹

U vojnim izveštajima se uočava da dr Maček još uvek ima autoritet da nametne konstruktivnu politiku, ali da se sam HSS raslojava i da frankovci i ustaše povratnici sve otvorenije agituju protiv Jugoslavije za samostalnu Hrvatsku, preteći Srbima i Hrvatima jugoslovenske orijentacije. Preti se i HSS-u da je odustao od onoga za što se zalagao prethodnih godina i da je ponovo izdao hrvatski narod. Posle pada Francuske 1940, ova istupanja postaju sve drskija. Prilikom obeležavanja godišnjice srpsko-hrvatskog sporazuma, ustaše i desničari iz HSS su poručivali da su do tada verovali da „dr Maček kod kuće traži ono, na čemu vani radi poglavnik dr. Ante Pavelić sa svojim ustašama i domobranima“, ali da su tada bili uvereni da se vodstvo HSS koje je ušlo u vladu i vlast, dalo korumpirati:

„Ustaški će sudovi nesmiljenom strogošću suditi svima koji kao vođe naroda za bogate jaslje prodaje beskrajnu muku hrvatskog naroda. Dolazi poglavnik dr. Ante Pavelić! Dan obračuna je na pragu!“³²

Kako je i od najviših predstavnika HSS na skupovima počelo da se postavlja pitanje „svoje puške o svom ramenu“, ministar vojni je u julu 1940. molio da se sa time u ovom delikatnom trenutku ne ide u javnost „dok naša vojska počiva na sadašnjim osnovama“.³³

Ministar Nedić se i ranije obraćao predsedniku i potpredsedniku vlade, Cvetkoviću i Mačeku, ističući teško stanje u 41. i 17. pešadijskom puku Osječke divizijske oblasti, gde su izbili sukobi sa rezervistima: „Dostavljajući vam prednje ja vas molim (...) za hitno dejstvo u narodu, da se ne ponove ove scene i ne dođe do krvoprolića u narodu.“³⁴

Vođstvo HSS je pozvalo obveznike u Banovini da se za sve nepravde ili probleme direktno pismima i sl. obraćaju njemu. Mada se ovo drastično kosilo sa pravilom službe u vojsci, radi popravljavanja prilika, vojne vlasti

³¹ Prilog *Sl. Vojnom Listu* Br. 9 za 1940 god.: Regruti u bekstvu

³² Viktor Novak, *Magnum crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb MCMXLVIII, Beograd MCMLXXXVI, 527 (prema: „I mi čestitamo dr. Vlatku Mačeku prigodom godišnjice Sporazuma. Hrvatski Nacionalisti, Ustaše i Domobrani, Zagreb 1940, s.5, 16)

³³ Vojni arhiv (Beograd), P 17, k 22, 161/1. Ministar vojni predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću. Komentar povodom pisanja sarajevskog lista *Pošta* od 18. jula 1940. koji je doneo govore dr Krnjevića i profesora Fridriha u Šibeniku koji su govorili o ostvarenju potpunog cilja hrvatskog naroda. Ministar je naveo kako govor štetno deluje na interese države i njenog jedinstva i moli da se ovo pitanje „o pušci na svom ramenu“ ne tretira u javnosti.

³⁴ M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo*, str.127

su i ovome izašle u susret i dozvolile da u kasarnske krugove i zborništa dolaze stranački prvaci, komuniciraju sa obveznicima i da ih, ako treba, „zastupaju“ pred vojnim vlastima.³⁵

Stvaranje Banovine Hrvatske, koje se poklopilo sa izbijanjem rata, političke prilike se nisu popravile i zabrinutost za opstanak države je rasla. Prema svedočenjima najviših vojnih rukovodilaca IV armijske oblasti (Zagreb) i Savske divizijske oblasti, Osječke divizijske oblasti, Jadranske divizijske oblasti, zatim Vrbanske divizijske oblasti i Komande II armijske oblasti (Sarajevo), stanje se pogoršavalo. Razvojem političke situacije u Evropi posebno su bile ohrabrene separatističke snage. Vojni izvori su puni detalja o incidentima i stanju ugrožene sigurnosti. Na dnevnom redu su bili napadi na oficire, činovnike, regrute, pitomce, zatim otkazivanje stanova vojnim licima od strane vlasnika ili obustavljanje dotura i prodaje jedinicama granične trupe koje su to uobičajeno činile u obližnjim selima. Sažeto, političku situaciju u septembru i oktobru 1939, komanda IV armijske oblasti je ocenila na sledeći način:

„Blagodareći preduzetim merama vojnih i civilnih vlasti, ovo (pogoršanje situacije većih razmera - M.B.) do sada nije nastupilo. Ipak se ne može tvrditi da je nastupilo na teritoriji Banovine Hrvatske potpuno smirenje uznemirenog naroda, jer destruktivnom dugogodišnjom propagandom zatrovana i uzbuđena masa naroda (gradsko stanovništvo, radnici, seljaci) - izgubila je poštovanje prema vlastima i smisao za red i zakonitost. Zato svaku meru u cilju odbrane ili sigurnosti zemlje bilo radi sprovođenja izdatih uredbi upravnih vlasti, primaju sa nepoverenjem i smatraju ih štetnim po njihove interese ... Izmjenjene političke prilike i razne reforme koje su još u sprovođenju usled formiranja banske vlasti banovine Hrvatske, ne stvaraju povoljne uslove za normalizovanje ne samo unutrašnjeg političkog stanja, već opšteg javnog života u svim pravcima. Usled većih ličnih promena koje vrši banovina po svim granama uprave nastao je jedan osetan zastoj u administraciji i otpravljanju upravnih poslova. Posledice toga osećaju se i u području javne bezbednosti, *zbog čega mir i poredak nije dovoljno zagarantovan* (podc. u orig. – M.B.) Ima međutim pojava, koje nisu samo užeg teritorijalnog i stranačko-političkog značaja. Već tangiraju i ugrožavaju opšte nacionalne i državne interese. A to je sada legalno širenje u narodu političko-hrvatskog separatizma i jačanje nekompromisnog hrvatskog nacionalizma, koji prethodi jugoslovenskoj ideji. Simptomatično je da se i sada u javnosti i publikacijama izbegava upotreba „država“ i

³⁵ Isto, 127

„Jugoslavija“ već se, ako se mora o tome govoriti primenjuje samo izraz „državna zajednica“. Ovakva, potpuna negacija jugoslovenstva ogleda se i u preziranju jugoslovenske vojske. Držanje obveznika u svim prilikama, odnosno građanstva prema vojsci, napadi na oficire i patrole pokazuju da hrvatski narod našu vojsku ne simpatiše ... Međutim, bilo bi pogrešno ako bi se za sve negativne pojave okrivljavali komunisti. Tačno je da oni imaju znatan udeo u navedenom, ali pretežni deo odgovornosti pada isključivo na stranku H.S.S. i njenu skroz i skroz nepromišljenu propagandu u prošlosti. Sada se izmišljaju svi mogući i nemogući razlozi zašto je došlo do pubune u 106. pešadijskom puku. Međutim, glavno je ovo: narodu je kroz dvadeset godina uturano u glavu da to nije njihova vojska, već srpska, da komande, terminologija i organizacija nije hrvatska. Zato i svi ovi ispadi.”³⁶

Počev od 1936. godine, učestali su izveštaji državnih organa, kako vojnih tako i Savske banovine, o formiranju ilegalnih organizacija, paravojnih, pod nazivom Hrvatska seljačka zaštita i Građanska zaštita. Praktično, ova partijska milicija bila je legalizovana prilikom proslave Mačekovog rođendana 17. jula 1937. godine u Zagrebu. Državni organi imali su podatke da je do 1937. bilo već oko 12.000 pripadnika sa tendencijom uvećanja.³⁷ U godišnjim izveštajima Britanskog poslanstva krajem iste godine beleži se da je „poluvojna organizacija“ u avgustu imala 60.000 redovnih članova, uključujući i mnogo vojnih rezervista. Na rođendan Mačeka prodefilovalo je 20-30.000 članova raznih hrvatskih udruženja. „Te organizacije učvrstile su položaj dr Mačeka u Hrvatskoj“.³⁸ Krajem 1937. godine Ministarstvo unutrašnjih dela imalo je dosta pouzdana saznanja o krijumčarenju oružja iz Zadra, Senja, dubrovačke okoline i Metkovića ka unutrašnjosti za potrebe HSZ. Oružje je stizalo iz Italije. Banska uprava Savske banovine uputila je detaljan izveštaj svim sreskim načelstvima.³⁹

Bio je osmišljen čitav niz aktivnosti na bojkotovanju Srba i Hrvata jugoslovenske orijentacije, štaviše, oni su bili izloženi pretnjama i fizičkim na-

³⁶ Vojni arhiv (Beograd), P 17, k 6, f 2/26. Mesečni izveštaj Glavnog Generalštaba o političkoj situaciji u oktobru 1939.

³⁷ M. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije*, str. 60

³⁸ Ž. Avramovski, *Britanci*, II str.577

³⁹ Državni Arhiv Hrvatske, Kr. Banska uprava Savske banovine, Odeljak za državnu zaštitu, Str.Pov. br.359/1938 od 10 februara 1938. Dostavljeno Upravi policije Zagreb, Sreskim načelstvima - svima, Predstojništvu gradske policije - svima, Komesaru pogranične policije - svima, Komandantu Savskog žandarmerijskog puka, Zagreb. U izveštaju se navodi da je do tada bilo u posedu 5.000 Manliherovih pušaka, dosta pušaka mauzer, 30 komada mitraljeza od kojih 2 šoša, revolvera belgijskog i španskog porekla, a u selu Stupniku viđen je i sanduk sa ručnim bombama.

padima. Umesto da prestane, posle stvaranja Banovine, ova praksa se pojačala. Oficiri traže premeštaj iz Hrvatske ili šalju svoje porodice na sigurno.

U jednom nedeljnom vojnom izveštaju od oktobra 1939. može da se pročita: „Pojedini ispadi gradske i seoske zaštite, nepovoljno su primljeni u narodu i izazivaju ogorčenje, pa čak i zahteve da se ovo spreči, pa i pretnje reakcijom“. U istom izveštaju se konstatuje da se među samim Hrvatima počinje zapažati sve veće trvenje usled razmimoilaženja u pogledu izbora ličnosti za položaje. Ekstremni elementi (frankovci) nastoje da ih dobiju, a radićevci im ne daju. Mada malobrojniji, po ovoj proceni, frankovci su borbeniji od radićevaca.⁴⁰ U izveštaju istog vojnog organa za septembar, detaljno se navode ti pojedinačni incidenti Građanske zaštite nad Hrvatima članovima JRZ i sokolskih društava, kao i Srbima, članovima četničkih organizacija, ali i onim drugima. Radi se o gradovima širom Hrvatske. Mada su svi slučajevi prijavljivani policiji, konstatuje se da počinioci ostaju „nepoznati“, „radi čega je u poslednje vreme zavladao panika među onima koji osećaju da mogu doći na red. Neke ugledne političke ličnosti napustile su Zagreb i Hrvatsku i preselile su se u Beograd, jer im je život ugrožen“.⁴¹

Glasine o novonastalom stanju u Banovini izazivaju uznemirenost i ogorčenje kod srpskog stanovništva širom zemlje, pa i ogorčenje prema Hrvatima. Tako se u jednom izveštaju sa terena navodi: „U poslednje vreme gotovo u svim većim mestima na teritoriji centra, a naročito u Kragujevcu, Kraljevu, Kruševcu i Čačku pronose se obespokojavajuće vesti. Govori se o nekim pobunama i neredima u banovini Hrvatskoj o ubistvima pojedinih državnih organa, kao i o napadima na organe državne vlasti... Ovi glasovi unose izvesno nespokojstvo kod srpskog dela naroda, ali i ogorčenje protiv Hrvata a naročito protiv predsednika Kraljevske vlade g. Dragiše Cvetkovića i g. dr. Mačeka, koje smatraju za vinovnike ovih nereda, koji su nastali baš u vezi sporazuma, a naročito zbog labave unutrašnje politike čija labavost je dovela do bezvlašća i rasula javnog reda i pretka u državi ... Naravno da narod nije protiv sporazuma, ali se buni protiv ovakvog sporazuma, u toliko više što narod prateći dnevne listove i čitajući iste dolazi do zaključka da Hrvati osnivaju i svoju vojsku pod nazivom „Hrvatska zaštita“ i da su Srbi potpuno ocepljeni smatrajući da se ovakvim radom ide u propast i cepanje države“.⁴² I u diplomatskim izveštajima koji odlaze iz Beograda notira se ovo stanje u Srbiji i među Srbima, posebno zbog stalnih zahteva hrvatskih političara da se granice Banovine još prošire.

⁴⁰ Vojni arhiv (Beograd), P 17, k 22, 16/3. Glavni generalštab, Obaveštajno odeljenje „Rezime važnijih događaja u unutrašnjoj, spoljnoj i vojničkoj situaciji...“ od 2. do 9. oktobra 1939.

⁴¹ VA, P 17, k 22, str.13. i 14..

⁴² VA, P 17, k 22, 56/1. Glavni Generalštab. IV odeljenje. Izveštaj primljen od poverenika 18. Oktobra 1939.

„Ovde se stalno ponavlja da je Banovina Hrvatska već obuhvatila milion Srba. Sem toga, mnogobrojne su priče o lošem tretmanu Srba i Hrvata srbofila u Hrvatskoj od kada je zaključen sporazum sa Mačekom. Često se izražava strah da se uticaj frankovaca pojačava, iako su hrvatske vođe ubedene da mogu zadržati kontrolu nad hrvatskim narodom. Ove priče, ako su i preterane, imaju osnova i koriste ih srpski elementi koji se suprotstavljaju sporazumu.“⁴³

Jedan generalštabni major sa službom u Hrvatskoj napisao je izveštaj najvišim organima po sopstvenoj inicijativi, u kome je ocenio da je stanje u Hrvatskoj kritično, da je psihoza takva da se ne vidi srećan svršetak.

„Hrvatska je u stanju latentne revolucije. Poslednji je čas da se nešto preduzme. Intencija Kr. Vlade je stišavanje strasti. Međutim, strasti su se tek sada razbuktale tako, kao nikad do sada. Dovoljna je samo mala iskra pa da sve plane. Prema stanju duhova, ima danas samo dva rešenja: ili čvrsta ruka, koja će ovom stanju učiniti kraj ili cepanje. Ovo drugo je nemoguće, naročito iz razloga što su Srbi i Hrvati tako izmešani da je nemoguće povući granicu, koja bi zadovoljila obe strane. Trećeg izlaza nema“⁴⁴

Redovni pregledi su puni izveštaja sa terena koji opisuju zabrinutost jugoslovenski opredeljenih Hrvata i Srba u zahvatu Banovine. Kod njih se, npr. u srezu Gospićkom, osećalo nezadovoljstvo ovakvim sporazumom.

„Ovo najviše iz razloga što se boje osvete od strane pristalica HSS, kao i to da će Srbi na području te banovine biti naročito tretirani. Izvesna lica pojedinim Srbima su počela da prete, ali ipak ovakve pretnje do danas nisu provođene u delo. 17. septembra došao je iz Zagreba vozom bivši ustaša Joso Rukavina (penzionisani žandarmerijski poručnik) na železničku stanicu u Perušiću, srez Perušićki, gde ga je dočekalo 300 ljudi sa hrvatskim zastavama i poklicima ‘Živila nezavisna Hrvatska, živeo dr Pavelić, živio ustaša Juce Rukavina“.

Dodaje se da je govor držao trgovac iz Gospića Jure Frković, u istom duhu, uz šovinističke tirade.⁴⁵

⁴³ Izveštaj otparnika poslova u Beogradu Shona državnom sekretaru lordu Halifax, Beograd 20. novembar 1939, u: Ž. Avramovski, *Britanci*, Knjiga treća (1939-1941), Arhiv Jugoslavije, Beograd 1996, str.295-296

⁴⁴ Arhiv Jugoslavije, fond Stojadinovića 37, k 9, 810-811. Original kopije dostavljen iz Ministarstva vojske i mornarice

⁴⁵ VA, P 17, k 20, Glavni Generalštab, Obaveštajno odeljenje, Mesečni izveštaj za septembar 1939, str.5; Frković je sudionik „Velebitskog ustanka“ 1932. i bio je zajedno u zatvoru sa Jucom Rukavinom u Lepoglavi. U junu 1941 bio je veliki župan Gacka i Like. Odgovoran za masovne zločine nad Srbima u Lici. Juce Rukavina je 1941. promovisan u čin ustaškog

Da li se za ovo znalo u Glini? Da li se u toj varoši čitaju različite novine i kako građani i seljaci na pijaci i u kafanama komentarišu situaciju? Da li su i oni zabrinuti, nespokojni i ogorčeni što se razvija situacija koja sluti još većim haosom i građanskim sukobom, pa i samim raspadom države Jugoslavije koju su odbori Narodnog vijeća Glinskog kotara tako zdušno pozdravili i propagirali 1918. godine.⁴⁶

Moralo se znati i osećati. Čitale su se novine i oštre, žučne, ponekad i preteće polemike. Na jednoj strani „Hrvatski dnevnik“, „Hrvatski narod“, „Obzor“, „Hrvatska straža“, a na drugoj „Odjek“, „Vreme“ i dr. U Glini je bilo pristalica JRZ, bilo je pristalica SDS, delovali su Sokoli, društvo Prosvjeta, ali delovale su i hrvatske stranke, dok su se na prilazima varoši nalazila sela Prekopa, Maja i Jukinac sa katoličkom većinom. Ti seljaci se sreću pijačnim danima, pamte 1914, 1918, 1928, 1932, 1938.

U obližnjim kordunaškim selima tenzije rastu. Frankovci koji su bili tihi početkom 1930-ih, posle Sporazuma postali su otvoreniji, glasniji i veseliji, budući da se primicalo ono što su oni željeli. Srbi politički podeljeni, a Hrvati sve složniji. HSS daje podršku frankovcima.⁴⁷

U Glini viđeniji predstavnici SDS-a su lojalni svom koalicionom partneru HSS-u, ali u mnogim manjim sredinama na Baniji i Kordunu ulogu preuzimaju ljudi profila advokata dr Mirka Puka u Glini, veterinara Žunca u Vojniću ili učitelja Šajfera u Veljunu.

U memoarskim beleškama Čanica Opačić će zapisati u poglavlju „Nazirao se tamni oblak nad srpskim stanovništvom“, da je za njega bila u njegovom političkom životu najteža 1939. godina. „Te sam godine primljen u članstvo KPJ. Te godine na zapadu je počeo Drugi svjetski rat i svuda je mirisalo na dolazeće zlo. Agenti Njemca Puškea, fabrikanta, dalmatinski torbari, preplavili su Kordun agitujući za Hitlera i novi fašistički poredak. Vlast je ćutala, a njihovoj razornoj raboti u srpskim selima odupirala se samo ona šaka KPJ i aktivniji samostalci. Režimlje ćute, HSS ćuti. Mačekova Seljačka i Građanska zaštita, naglo brojno rastu i svuda su joj na čelu, ili gotovo svuda poznati frankovci i katolički popovi“.

Opačić beleži da je dugogodišnji ministar u diktatorskim i nediktatorskim vladama, pop Korošec, u vreme ministროvanja policijom „prvenstveno u sve opštine ili druge punktove sa srpskim stanovništvom, postavio fran-

pukovnika i postavljen za komandanta svih ustaških jedinica župe Bribir-Sidraga. (Vidi: *Tko je tko u NDH*, str.121-2, 351)

⁴⁶ Mile Bjelajac, Stvaranje odbora Narodnog vijeća na glinskom kotaru 1918, u: zbornik « Glina. Glinski kraj kroz stoljeća », Zagreb, 1988, str.124-129

⁴⁷ Miljkan Maslić, *Početak i razvoj ustanka naroda IV. Rajona Korduna*, Prosvjeta, Zagreb 2010, str.21, 23

kovce i stvorio gustu mrežu ne samo protiv komunizma“. Ti tipovi, kako ih naziva Opačić, bili su u tesnoj saradnji sa onima frankovačko-klerikalno nastrojenim tipovima u Mačekovoj HSS.

„Kad dođe do propasti stare države i stvaranja NDH svi se otkriše. Bilo ih je svih profesija: učitelja, poštara, veterinara, zubara, činovnika u nadleštvmima, trgovaca, krčmara i drugih. Svi do poslednjeg bili su organizovani članovi ustaške organizacije po pet i više godina, a neki i od 1933. kada je u Slunju stvorena ilegalna ustaška organizacija. Svi su se ti agenti bez izuzetka uvukli pod kožu Samostalnim demokratima i rukovodiocima srpskih organizacija, tako da su ovi iskreni pristalice sloge i bratstva sa Hrvatima ni u jednom času ne naslutiše svog sutrašnjeg krvnika. Malo je na primjer falilo da naivni sekretar čelije na Veljunu, Radoš Vujičić, primi učitelja Šajfera u članstvo KP, ili kad je, na primjer režimski poslanik Grba pokušao da iz Vojnića premjesti veterinara Žunca, svi se Srbi digoše na noge, neko pripuca u poslanikova kola, Žunca na ramenima poneše i on ostade u Veljunu. Sve je to bilo gotovo normalno u ovako čisto srpskim mjestima, kao na primjer u Vojniću, Veljunu, i drugim, đe su Samostalni demokrati u većini. Oni bi smatrali za svoju sramotu da tu, ona šaka velikosrpskih bitangi oko državnih jaslala, učini našao nekom od Hrvata i ko bi mogao pošten pretpostaviti da će upravo taj Žunac iz Vojnića, kad postane kotarski ustaški povjerenik, poslati na klaonicu u Ivanić Jarak, a Šajfer kao opštinski povjerenik u Veljunu, poslati u smrt preko 500 Srba, svojih dojučerašnjih prijatelja“.⁴⁸

***

Glina, glinski kotar i srpsko stanovništvo nekadašnje Vojne krajine našlo se u drugoj polovini 1930-ih, a posebno od 1939. godine do Aprilskog rata, u jednoj situaciji koja je, izvesno je, nosila brigu i strah za sutrašnjicu. Urušavanje autoriteta državnih vlasti pred agresivnim nastupom hrvatskih pristalica samostalne i nezavisne države, rušenja zajedničke države Jugoslavije i njenih simbola, bili su primećeni ne samo od državnih organa koji o tome izveštavaju nadređene, već i kod običnog srpskog i jugoslovenski opredeljenog sveta. Izborne agitacije HSS i Udružene opozicije još od majskih izbora 1935. nagovestile su sumorno vreme. Tada još nije bilo prisutne Seljačke i Građanske zaštite da vrši direktan teror, ali se u krajevima sa većinskim hrvatskim stanovništvom potajno i uveliko agitovalo da su predstojeći izbori plebiscit za odvajanje Hrvatske od Srbije, a u srpskim krajevima za

⁴⁸ Stanko Opačić Čanica, *Srbin u Hrvatskoj. Kazivanja kordunaškog seljaka, ratnika, ministra osuđenika*, (priređio Milan Vesović), Beograd 1989, str.30

„narodno i državno jedinstvo“. Agitacije i ponašanje pred decembarske izbore 1938. godine bile su otvoreno nasilne. Onima koji bi glasali za vladinu listu pretilo se uništavanjem imovine, pa i atakom na sam život. Prilikom obeležavanja Mačekovog rodendana organizovane grupe su obilazile mesta i tražile da se istaknu hrvatske zastave, a uklone jugoslovenske. Kamenovani su prozori. Sa sloganima „Dolje tirani hrvatskog naroda“, „Krvavi Beograd“, ili posle Sporazuma – „beogradska hegemonija“, „srbijanski pljačkaši“, „srbijanska reakcija“ i sl. nije se moglo u mirnu budućnost. Provokaciju je predstavljalo i radovanje uspesima sila Osovine, posebno padu Francuske, propaganda nacizma koja je nepresteno ponavljana u štampi i brošurama. Praksa koja će nastupiti posle sloma Jugoslavije u Aprilskom ratu 1941. išla je upravo linijom pretnji i propagande iz tih predratnih godina. No, ta praksa i propaganda koja je pozivala na netoleranciju, starija je na prostoru Krajine od stvaranja Jugoslavije 1918.

Mile BJELAJAC

GLINA COUNTY IN CROATIA 1938-1941: SERBS' FEAR AND CONCERN FOR SECURITY AND ATTITUDE TOWARDS THE ARMY AND THE YUGOSLAV STATE

Summary

In the second half of the 1930s, small town Glina, Glina County and the Serbian population of the former Austrian "Military Border" (Vojna Krajina) found themselves in a situation that certainly brought worries about tomorrow. The collapse of the state's authority in the face of persistent activities against the survival of Yugoslavia, accompanied by pressure and undisguised threats upon the local Serb population, only worsened with the outbreak of World War II as well as creation of the Croat federal self-governed the Banovina of Croatia (August, 1939).

Dwellers in Yugoslavia were overwhelmed by the fear of the coming war as well as in the rest of free Europe following the events in Spain, Austria, Czechoslovakia and Poland. The fall of France was the most serious blow to the hopes of Yugoslav oriented dwellers, the Serbs in particular that the war could be avoided. An overview of the political situation in Banija district and the regions of the Banovina Savska and Primorska and later, in the Banovina of Croatia, areas with ethnically mixed populations, was a grim one. The Serbs and Yugoslav loyalists of Glina county and in the wider area, were deeply concerned about the deteriorating trends in interethnic relations, which are characterized by open threats, pressure and aggression aimed at political victory and secession of Croatia from Yugoslavia. The

---

situation worsened after 1936 due to the strengthening of the (illegal) Croatian Peasant and Civil Guard. Those illegal party militiats had very active role during elections in 1938. They put unrestricted pressure upon those who would not side with CPP. This was noticed not only by local authorities but also by foreign observers. The creation of federal unit Banovina of Croatia, intended to calm tensions, contributed instead to radicalizing of the situation. The reports of the civilian authorities, the gendarmerie and the army are full of the facts and testimonies about the situation and gloomy predictions if nothing would be done. Military and defense preparations in the face of the war were sabotaged not only by the Frankists but also by the very top of the HSS (The Croat Peasant Party). The instigation of mutiny within ithe 106th reserve infantry regiment in Karlovac city (1939), clearly exposed that. The creators of the Serbian-Croat Agreement (1939), on the Serbian part, were deeply disappointed and felt betrayed. Newspapers and brochures are spread and read, retold too. That could only fuelmistrust and concerns, even fears. The pro-Croat attitude of the SDS (Independent Democrat Party), the strongest political party among the Serbs and other Yugoslav oriented peopleand who were in a coalition with the CPP since 1928, did not help at all to improve the mood, Even the calls for solidarity and cooperation from the part of local representatives of the ruling JRZ (Yugoslav Radical Union), did not reverse the increasingly radical attitudes of the Croat Peasant Party,at least its right wing as well as pro German part of the Party center and of course, with no doubts, no one could count on reversing attitudes of the illegal sympathizers of Ustashe movement. According to available sources, Serbian-Croat Agreement was understand by the part of the Croat public, as a capitulation of “Belgrade” and a first step on the way to independent state of Croatia where the Serbs could not expect any good but revenge for “what they did to the Croat people for the past twenty years”. The events in April and May 1941 showed that the fears were justified. In addition, with no exaggeration, the sequences of events in early 1941 proved naivety of the Serbian population who in the prewar years helped the Croats under suspicion by public authorities for unpatriotic deeds.

Растко ЛОМПАР*

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ БОРБЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ
ВЛАСТИ ПРОТИВ ПОКРЕТА ЗБОР У ЗЕМЉИ И
ЕМИГРАЦИЈИ 1944–1974.

ABSTRACT: The aim of this paper is to highlight some aspects of the struggle between the Yugoslav National Movement Zbor and the state security apparatus of Socialist Yugoslavia. It covers the period between the evacuation of the Movement's members from Serbia in 1944 and the assassination of Zbor's leader JakovLjotić in 1974. It describes the repression against the Movement's members and their families within the country as well as the covert operations aimed against the émigré organization of Zbor. The paper is based on unpublished sources from Serbian and Croatian archives, as well as some declassified documents of the CIA.

KEYWORDS: Zbor, Central Intelligence Agency, State Security Service, Repression, Yugoslavia

Истина болна људима се јавља:
Рат је престао али борба траје.¹
(Матеја Матејић, 1947)

Југословенски народни покрет Збор се од свог настанка налазио у перманентном сукобу са Комунистичком партијом Југославије. Тај сукоб је био одређен различитим контекстима у којима се одвијао. Тако је током међуратног периода у питању био улични обрачун две опозиционе партије, током Другог светског рата војни сукоб две формације, а током Хладног рата обавештајно-пропагандни рат два неравноправна противника. Док је о историји овог сукоба током међуратног и ратног периода писано, послератни „рат после рата“ остао је обавијен ве-

* Аутор је истраживач сарадник на Балканолошком институту САНУ Београду.

¹ Матеја Матејић, „Нови рат“, у: *Тројка*, Нова искра, Београд, 1994, стр. 7; Рукопис настао у логору Еболи 1947. године.

лом тајне. Недоступност примарних извора, као и контроверзност саме теме, условила је недовољну истраженост овог феномена. Обрачун репресивног апарата комунистичке Југославије са „народним непријатељима“ у земљи и емиграцији и даље је недовољно истражен.²

Повлачећи се пред партизанима и Црвеном армијом, Димитрије Љотић и Српски добровољачки корпус, оружана формација покрета на чијем је челу био, напустили су Србију концем 1944. године. Следујући замислима самог Љотића о образовању широког антикомунистичког фронта, стигли су у Словенију. Ту су се спојили са деловима Југословенске војске у Отаџбини под командом Момчила Ђујића и Добросавца Јевђевића. У јеку преговора о обједињавању „националних снага“, Димитрије Љотић је погинуо у аутомобилској несрећи 23. априла 1945. године.³ Након што је сахрањен, одржано је саветовање вођства Збора, на којем је одлучено да нови предводник покрета постане његов брат Јаков Јаша Љотић.⁴ СДК је наставио повлачење ка Италији, како би се војници предали англо-америчким снагама. По преласку Соче, преименован је у Шумадијску дивизију, како би се подвукао другачији карактер јединице, док је већина припадника СДК хрватске националности била окупљена у такозвану Хрватску армију. Предаја већине припадника СДК британским снагама извршена је 5. маја 1945. године у реону Палманове, док се мањи део (други, трећи и четврти пук СДК) предао Британцима на аустријској територији, у широј околини Клагенфурта.⁵ Из до данас неразјашњених разлога, британске снаге су ова три пука, заједно са другим јединицама, разоружале и предале партизанима који су их стрељали у Кочевском рогу.⁶

² Највише је писано о првом таласу репресије, након преузимања власти 1944. године. Види: Коста Николић, *Мач револуције: ОЗНА у Југославији 1944–1946*, (Београд: Службени гласник, 2016); Срђан Цветковић, Немања Девић, *ОЗНА: репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946*, (Београд: Catena Mundi, 2019); William Klinger, *Teror narodu: povijest Ozne, Titove političke policije*, (Zagreb: Večernji list, 2014); Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999); Bojan Dimitrijević, “Intelligence and Security Services in Tito’s Yugoslavia 1944–1966”, *Istorija 20. veka*, 2/2014, str. 9–28.

³ Детаљније о Љотићевој погибији, говору епископа Николаја Велимировића над његовим одром види: Растко Ломпар, *Димитрије Љотић: учитељ или фарисеј. Збор, хришћанство и верске заједнице 1935–1945*, (Београд: Catena mundi, 2021), стр. 308–320.

⁴ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића, књ. 1*, (Београд: Преображај, 1999), стр. 526; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, (Београд: Народна књига, 1984), стр. 328–329.

⁵ Бошко Костић, *За историју наших дана*, (Београд: Нова искра, 2011), стр. 248–249; Младен Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, стр. 330.

⁶ Упореди: Borivoje Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945, Titovi Katini i Gulazi*, (Beograd: Mladost 1990), str. 33–79; Milan Radanović, *Kaznaizločin*, (Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung 2015), стр. 505–512.

Преостали делови СДК били су такође разоружани и заједно са словеначким домобранима интернирани прво у логор у месту Форли, а потом, септембра 1945, у логор Еболи на самом југу Италије.⁷ Командант СДК, генерал Коста Мушицки, одвојен је од својих бораца и враћен у Југославију 8. јануара 1946. године. Он је ислеђиван од припадника Одељења за заштиту народа (ОЗНА), потом му је суђено и убијен је заједно са Драгољубом Михаиловићем, Велибором Јонићем и другом јула 1946. године.⁸ У логору је након његовог изручења и склањања Момчила Ђујића и Добросава Јевђевића, који су страховали од сличне судбине, настао вакуум моћи. Формални заповедник, генерал Миодрог Дамјановић, није успевао да наметне свој ауторитет борцима. Поред непослушних војвода, велики отпор пружао му је и Јаков Љотић. Дамјановић и његова околина жалили су се више пута Енглежима да збораши одбијају да се „утопе“ у равнорорце, да нису напустили свој југословенски антидемократски став и да су и даље подозриви према западним савезницима.⁹ Неповерење је било обострано. Иако су комунистички публицисти, као и аналитика УДБ-е, касније наводили како су се збораши већ у логору Еболи ставили у службу Британаца, то се не чини много вероватним. За Британце су они били и даље поражени немачки савезници, а Хладни рат још није довољно узнатредовао.¹⁰ Извори ће показати да је „рехабитација“ Збора у очима западних савезника била спроведена кроз немачке послератне органе.

Вођство Збора старало се да покрет не изгуби свој идентитет и да се не одрекне програмских начела Димитрија Љотића. Комунистички посматрачи су закључивали да „вођство поклања посебну пажњу припадницима хрватске националности јер жели да на тај начин организација задржи југословенско обележје“.¹¹ Овакав став, несхватљив многим четницима, доводио је до честих сукоба, чак и са онима, попут Ђујића

⁷ Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, (Београд: ИСИ, 2018), стр. 511.

⁸ Исто, стр. 513; Боривоје Карапанџић је у својој књизи пренео, по свему судећи неаутентичну, последњу заповест Косте Мушицког од 7. 1. 1945. Види: Borivoje Karapandžić, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, стр. 317.

⁹ Kosta Nikolić, *The Serbian Political Emigration in Western Europe 1945–1956*, (Belgrade: ISI, 2011), стр. 94, 106–107, 111–112, 146, 152.

¹⁰ Британци су били обавештени о карактеру, циљевима и политици покрета још током међуратног периода. Током рата негативни извештаји о Збору су се само увећали. Према једном немачком извору, Британци су посредством Драгог Јовановића и његових контаката са равнорорцима још 1943. године добили детаљан списак чланова Збора. Историјски архив Београда (ИАБ), Безбедносно-информативна агенција (БИА), Досије Драгог Јовановића, Извод из извештаја једног повереника, 12. 11. 1943.

¹¹ Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, (Zagreb/NoviSad: Birotehnika/Dnevnik, 1985), стр. 101–102.

и Јевђевића са којима су начелно били у коректним односима.¹² У логору Еболи се покрет почео консолидовати и, користећи традиционално добре односе са Хришћанском организацијом младих људи,¹³ покренуо је богату издавачку делатност у оквиру едиције „Под маслинама“.¹⁴

Из Италије су збораши 1947. године упућени у Немачку, где су били интернирани у логор у Мунстеру. Због тога што су југословенске власти потраживале многе интернирце под оптужбом да су чинили ратне злочине, образована је британска „Специјална комисија за избеглице“, на чијем је челу био познати британски обавештајца Фицрој Маклин. Међу зборашима издвојено је 147 „најопаснијих“ лица и пребачено у одвојени део логора, такозвани „Ипсилон лагер“.¹⁵ Они су испитивани, како би се утврдило да ли су наводи југословенских оптужница истинити. Јаков Љотић је ухапшен јуна 1947. године, али није изручен СФРЈ.¹⁶ Према неким информацијама, за њих се заузела Англиканска црква. И у условима Мунстер логора настављена је издавачка делатност, у склопу едиције „Под боровима“.¹⁷ Од марта 1948. године постало је јасно да изручења збораша неће бити, те је логор убрзо распуштен, а припадници Збора расули су се по свету, задржавајући и даље, за емигрантске услове, врло строгу хијерархију.¹⁸

***

Иако су били свесни ограничених домета Збора, комунисти нису потцењивали опасност која је новом режиму претила од његових прис-

¹² Види: Ђуро Врга, *Остала су сведочења*, (Београд: Рашка школа, 2007); Kosta Nikolić, *The Serbian Political Emigration in Western Europe 1945–1956*, стр. 209; Dokumentbr. 1 u: Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, (Zagreb: CIP, 1989), стр. 205; Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslavenske fašističke emigracije*, стр. 136.

¹³ Види: Растко Ломпар, н.д, стр. 95–100.

¹⁴ НДА, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Vanić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957; Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине*, књ. 2, (Београд: Преображај, 1999), стр. 481; Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 560–561.

¹⁵ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 438–439.

¹⁶ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 526.

¹⁷ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине*, књ. 2, стр. 481.

¹⁸ Немања Андријашевић, „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (Südosteuropainstitut) у Минхену 1955–1975“, *Токови историје*, 1/2019, стр. 116–117.

талица у земљи и емиграцији. Свесни постојања тзв. „пацовских канала“ којима су бројни ратни злочинци бежали из земље, официри ОЗН-е били су испрва сумњичави према вестима о Љотићевој погибији у саобраћајној несрећи. По доласку у Словенију, партизанске снаге су стога 9. јуна 1945. године ексхумирале Љотићев леш и саставиле детаљан извештај који је заједно са 10 слика послат у Министарство народне одбране. Тиме је потврђено да је Љотић доиста сахрањен у Словенији.¹⁹ Већина збораша напустила је земљу или је погинула у рату, а само мали број, политички безначајних чланова остао је у земљи. Међутим, то није значило да су они игнорисани. Све локалне установе УДБ-е биле су задужене да достављају у централу спискове предратних присталица Збора, са јасним знацима о њиховој судбини. Таквих извештаја у грађи је на претек.²⁰ Они који су остали у земљи били су изложени великим притисцима, неки су убијени, а неки заврбовани као сарадници обавештајне службе нових власти.

Велика полуга притиска на емигранте били су чланови породица, најчешће жене и деца, који су остали у земљи. Њима је излазак из земље био забрањен, били су изложени тортури и под сталном присмотром.²¹ Сумарно проглашени за народне непријатеље и издајнике, губили су право на имовину. Породицама, односно онима који нису били проглашени за народне непријатеље, остављан је минимум имовине која је такође могла бити одузета. Често је пракса била, као у случају имовине збораша Живадина Крупезевића, убијеног 1945. године, да се целокупна имовина одузме, а да се потом уважи жалба породице и један њен део врати. Међутим, док би се та жалба усвојила, већина покретне имовине већ би била раздужена, како је цинично приметио Градски народноослободилачки одбор у Смедереву.²²

¹⁹ Драган Суботић, „Димитрије Љотић у документима југословенских архива (1945. година)“, *Српске органске студије*, бр 4 (3), 2002, стр. 554.

²⁰ Hrvatski državni arhiv (HDA), Službadržavnesigurnosti (1561), šifra 1, 47, Lica – naši građani pripadnici Zbora (Ljotičevci); HDA, 1561, šifra 1, 17, Ljotičev Zbor (kotar Pakrac); HDA, 1561, šifra 1, 17, Ljotičev Zbor (kotar Daruvar); HDA, 1561, šifra 1, 18, Ljotičev Zbor (kotar Dubrovnik); Архив Србије (АС), Безбедносно-информативна агенција (БИА), I-32, Списак живих припадника Збора у земљи; АС, БИА, II-69; АС, БИА, II-70.

²¹ Под надзором је на пример била жена свештеника збораша Алексе Тодоровића, Лена, којој није дозвољено да добије пасош и емигрира, као и сестра Љотићевог секретара Бошка Костића, Љубица, која је ухапшена под оптужбом да је јатаковала појединим љотићевцима. АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

²² ИАБ, Окружни народни одбор округа београдског, Београд (28), 28-к.41-1945-2614, Одлука Градског НОО Смедерево, 16. 3. 1945; ИАБ-28-к.41-1945-2614, Жалба Љубице Михајловић Крупезевић Градском НОО Смедерево, 10. 4. 1945; ИАБ-28-к.41-1945-2614, Окружни НОО Београд Градском НОО Смедерево, 25. 4. 1945.

Димитрије Љотић је напустио Србију заједно са супругом Ивком, синовима Владимиром и Николом и ћерком Љубицом. У земљи је остала његова мајка Љубица, братовљева супруга Дара и сестра Јелена, чији су муж Жика Тодоровић и тројица синова такође били у емиграцији. Већ новембра 1944. године извршен је детаљан преглед Љотићеве непокретне и покретне имовине и састављен детаљан попис инвентара. Комисија је констатовала да је имање у веома лошем стању, да су воћњаци и виногради запуштени, као и да је целокупно имање претрпело знатну ратну штету.²³ Марта 1945. године донета је коначна одлука о конфискацији заједничке непокретне и покретне имовине Димитрија и Јакова Љотића. Од њих је конфисковано око 48 хектара имања, као и велики број покретности. Размере конфискације најбоље описује чињеница да су конфисковане ствари попут „столица“, „бокала“, „ашова“ и „казанчета за воду“. Укупна вредност конфисковане имовине процењена је на 1 350 000 динара.²⁴ Јаковљевој жени Дари остављено је 1,8 хектара на уживање, до преудаје или смрти, а од покретности конфискације је ослобођено „1 комплет кревет, 1 астал, 2 столице, 1 креденац, 1 мања секира, 1 мања каца, 1 ашов, 2 тањира, 1 шерпа и лонац се оставља на уживање уд. Љубици“.²⁵ Одузета имовина предата је на коришћење Војној болници, како би служила за прехрану болесника. Међутим, врло брзо је без адекватног обавештења управа предата Лозном расаднику, који није био у стању адекватно да је користи. Током позне 1945. и 1946. године ово питање је било актуелно у извештајима, јер су се различите установе међусобно кривиле за насталу ситуацију.²⁶ Све жалбе породице Љотић и захтеви за додатним приходима и реституцијом су одбијени.²⁷ Због немогућности да се издржавају, Дара Љотић и Јелена Тодоровић су биле принуђене да пређу код рођака у Београд.²⁸ Јелена Тодоровић се потом вратила у Смедерево и

²³ ИАБ-28-к.41-1945-3706, Комесар за руковање заплећеном имовином Смедерево Среском НОО, 18. 11. 1944; ИАБ-28-к.42-1946-1574, Закључак Комисије за ратну штету за срез Подунавски, 20. 3. 1946.

²⁴ ИАБ-28-к.46-102, Пресуда Среског народног суда у Смедереву, 12. 3. 1945; ИАБ-28-к.46-102, Списак конфисковане имовине Димитрија и Јакова Љотића; ИАБ-28-к.46-102, Картон бр 1, Јаков Љотић, 9. 9. 1946.

²⁵ Исто.

²⁶ ИАБ-28-к.21-1945-3053, Државни лозни расадник Окружном НОО, Пољопривредном одељењу, 14. 11. 1945; ИАБ-28-к.21-1945-3053, Пољопривредно одељење Окружног НОО Персоналном одсеку, 22. 11. 1945; ИАБ-28-к.42-1946-473, Шеф отсека Управе народних добара Окружног НОО у Београду Реферату ЗУНДС-а градског НОО у Смедереву, 9. 2. 1946.

²⁷ ИАБ-28-к.41-1945-2614, Градски НОО фонд, Решење, 12. 3. 1945; ИАБ-28-к.46-102, Решење Окружног народног суда за округ београдски, 31. 12. 1945.

²⁸ УДБ-а их није испуштала из вида ни у Београду, где су под дискретним надзором

наставила да живи у свом винограду, али је убрзо ухапшена „због скитничарења и нерада“ и пуштена тек након интервенције утицајних породичних пријатеља.²⁹

Додатна штета зборашкој организацији нанета је августа 1948. године, када је на изненађење југословенских власти, британска војска из Немачке репатрирала Милисаву Грујића, капетана ЈВуО, који је у земљи терећен као ратни злочинац. На још веће изненађење, по изручењу утврђено је да у питању није био човек који је потраживан, већ истоимени шеф обавештајног одсека СДК, о којем су до тада биле доступне врло оскудне информације и који уопште није терећен.³⁰ УДБ-а за Југославију га је након детаљног испитивања предала УДБ-и за Србију, а она одељењу УДБ-е за Београд. Након детаљног прегледа грађе окупационих органа, оцењено је да, иако Грујић „није регистрован код Комисије за ратне злочине, нити о њему има шта у архиви нашег IVодсека“,³¹ он је ипак био део окупационог апарата и да није без кривице. Стога је његов предмет упућен Јавном тужиоцу за град Београд. Истражне органе посебно је копкало због чега су Британци напрасно одлучили да принудно репатрирају Грујића, притом предавши Југословенима погрешног човека. Закључено је да је „истрага уверења да је Грујић у нашу земљу дошао са задатком као шпијун“, те да је његова екстрадиција само „димна завеса“ како би се са њега скинула сумња.³² Подигнута је оптужница којом је он терећен за низ злочина током окупације, и након судског поступка, маја 1951. године осуђен је на смрт стрељањем. Грујић је поднео молбу, у којој је истицао своје заслуге у разоткривању метода Збора и обећавао даљу помоћ Партији у борби против народних непријатеља.³³ Молба му је уважена, а казна преиначена у доживотну робију. Решење је потписао Иван Рибар лично.³⁴

За милост према Милисаву Грујићу комунисти су имали пуно разлога. Он је током четворогодишњег боравака у истражном затвору органе УДБ-е снабдео бројним информацијама о организацији Збора и СДК, његовој обавештајној служби и методима рада. Са овом прак-

били и рођаци који су их примили. АС, БИА, I-32, СУП, Одељење ДБ-а у Смедереву, Љотићевци-емигранти, интересантни за нас.

²⁹ АС, БИА, I-32, Списак фамилијарних веза породице Љотић, 29. 6. 1949.

³⁰ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, Јавном тужиоцу за град Београд, 11. 9. 1948;

³¹ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, УДБ-а за Србију одељењу УДБ-е за град Београд, 9. 9. 1948.

³² ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, УДБ-а за град Београд Јавном тужиоцу, 11. 2. 1949.

³³ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, Молба Президијуму Народне скупштине ФНРЈ, 15. 6. 1951.

³⁴ ИАБ, БИА, Досије Милисаву Грујића, Одлука Президијума Народне скупштине ФНРЈ, 3. 8. 1951.

сом наставио је и током доживотне робије.³⁵ Такође је достављао информације о преосталим члановима Збора „на локалу“.³⁶ Једну од најважнијих информација открио је узредно. Навео је да је део архиве Збора уништен у бомбардовању априла 1944. године. Чланству је речено да је остатак архиве спаљен приликом повлачења како не би пао у руке партизана. Међутим, у Италији је 1946. године сазнао да је архива сачувана и да није спаљена, већ да је у највећој тајности сакривена. Колико је ова информација сматрана поверљивом, речито говори то што ни начелник обавештајног одсека за то није знао. Грујић је спекулисао да је дугогодишњи секретар Збора, Милорад Мојић, убијен 1944. од усташа, организовао то сакривање, али није имао прецизније информације.³⁷ Ипак, УДБ-а се одмах заинтересовала за судбину Љотићеве архиве.

Архива ће напослетку бити пронађена захваљујући официрима УДБ-е за Смедерево, који ће приликом контаката са једним својим сарадником, кодног имена „Предраг“, иначе брата збораша емигранта Таназија Тасе Петковића, сазнати да је архива сакривена негде на имању Љотића у Смедереву. Користећи дугогодишње пријатељство са породицом Љотић, „Предраг“ ће од Љубице Љотић сазнати да архива није напустила Смедерево. Како би сазнали где је тачно она закопана, агенти УДБ-е одлучили су да „Предрага“ инфилтрирају дубље у породицу Љотић. Стога је одлучено да се имовина остављена породици након конфискација из 1945. године ипак одузме, а да им се додели привремено смештај, који би био права „прчвара“. У помоћ породици притекао би тада великодушно „Предраг“ позивајући их да се преселе код њега.³⁸ Планове смедеревске УДБ-е покварила су породична познанства Љотића, јер су у њихову корист интервенисали Владимир Симић³⁹ и Моша Пијаде, утицајни комунистички функционери. Пред политичким притиском из Београда, смедеревска УДБ-а се морала повући. „Предраг“ је ипак пошло за руком да сазна тачну локацију архиве која је у највећој тајности откопана и однета у Београд 1950. године.⁴⁰ Међу

³⁵ АС, БИА, II-69, Милисав Грујић, Рад отсека „С“ покрета „Збора“ под фирмом СДК, 28. 9. 1953.

³⁶ АС, БИА, I-32, Милисав Грујић, Подаци о члановима Збора у Пожаревачком округу, 22. 9. 1954.

³⁷ ИАБ, БИА, Досије Милисава Грујића, Записник о саслушању Милисава Грујића.

³⁸ АС, БИА, I-32, Разрада над проналажењем архиве Димитрија Љотића – „Збора“, 1950.

³⁹ Владимир Симић (1894–1974) био је доктор права и предратни члан републиканске странке. Током рата био је у немачком заробљеништву, а после рата определио се за сарадњу са комунистима. Био је председник Савезног већа народне скупштине (1946–1953).

⁴⁰ АС, БИА, I-32, Разрада над проналажењем архиве Димитрија Љотића – „Збора“, 1950.

зборашима дуго је владало уверење да је архива безбедна, те је 1956. послат агент у земљу како би сазнали шта се са њом десило.⁴¹

***

Југословенски народни покрет Збор није био без искуства у обавештајној делатности. Рудиментарни безбедносно-обавештајни одсек „С“ постојао је и пре почетка Другог светског рата, мада је нејасно какве су му биле могућности и домет. С почетком окупације покрет је своја сазнања о комунистима, скупљена током претходног периода, искористио како би их денунцирао немачким властима и органима домаће управе.⁴² Са настанком СДК, обавештајни одсек је пребачен у њега.⁴³ Процене УДБ-е наводиле су да је стотинак припадника Збора имало везе са обавештајним пословима, иако је Милисав Грујић тај број сматрао претераним.⁴⁴

Након повлачења из земље, у логору Еболи се обавештајна служба Збора како-тако консолидовала и започела планове за офанзивно обавештајно деловање према земљи. У условима интернације то није било до краја могуће.⁴⁵ Комунисти су сматрали да су збораши учествовали у убиству југословенског конзула Вицка Глумчића у Напуљу 1946. године.⁴⁶ Милисав Грујић је на саслушањима то негирао, наводећи да су Глумчића ликвидирали људи Момчила Ђујића.⁴⁷ Чини се да су аналитичари УДБ-е прецењивали значај Збора и размере њихових контаката са Англо-американцима. Декласификована грађа америчке Централне обавештајне агенције (ЦИА), показује да су контакти збораша са америчким службама безбедности нешто каснијег датума. Током интернације у Италији, контакти са западним савезницима били су превасходно у рукама Момчила Ђујића и Добросава Јевђевића. Јевђевић је твр-

⁴¹ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁴² Тако је, примера ради, обавештајни одсек СДК доставио децембра 1941. године Управи града Београда низ спискова са укупно 490 лица која су сумњичена за комунизам. На списковима су били побројани наводни комунисти, од ученика средњих школа до саветника у министарствима, заједно са местом запослења и адресом становања. ИАБ, Управа Града Београда – Специјална полиција (УГБ-СП), IV-51/11, к. 295/7, Спискови особља Министарства просвете и вере, социјалне политике, народног здравља и правде.

⁴³ АС, БИА, II-69, Милисав Грујић, Рад одсека „С“ покрета „Збора“ под фирмом СДК, 28. 9. 1953.

⁴⁴ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁴⁵ Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, str. 53.

⁴⁶ Dragan Ganović, *Teroristi iz "šeste kolone": Dokumentarna hronika o terorističkoj aktivnosti protiv Jugoslavije*, (Beograd: Borba, 1979), str. 120.

⁴⁷ ИАБ, БИА, Досије Милисаве Грујића, Записник о саслушању Милисаве Грујића.

дио да они, заједно са Збором, имају разгранату обавештајно-сарадничку мрежу у Италији, Грчкој, Албанији и Бугарској, као и да имају канал ка Југославији, преко Трста.⁴⁸ Иако несумњиво претеране, у овим тврдњама је било и истине.

Збор није могао организовати озбиљну обавештајну агентуру у Југославији све док није из интернације пуштена већина чланова. Међутим, једна група млађих збораша који нису били интернирани сместила се у Трсту током 1946/1947. По пуштању из интернације у Немачкој, већи део вођства трајно се настанио у Немачкој и започео изградњу своје организације, која ће у каснијој анализици УДБ-е бити позната као „Минхенски центар“. У публицистици се често налазе тврдње како је припадницима Збора признат ратни стаж у Западној Немачкој, те да им је исплаћивана пензија.⁴⁹ Августа 1948. године, Владимир Ленац се састао са агентом ЦИА у Минхену са конкретном понудом. Индикативно, није наводио да долази у име покрета Збор, већ тзв. Југословенског подземног покрета (Yugoslav Underground Movement), на чијем је челу заједно са Јаковом Љотићем и Ратком Парезанином. Тражили су америчку подршку како би организовали седиште покрета у Минхену или Франкфурту.⁵⁰ У овом тренутку, ЦИА, основана 1947. године, је имала оскудна сазнања о Југославији и актерима у њој. Пуно обавештенија је била америчка војна обавештајна служба (G-2), поготово њен Kontraобавештајни корпус (Counterintelligence Corps). Стога је ова неочекивана понуда југословенских емиграната покренула детаљну претрагу њихове прошлости. Документи прикупљени у ову сврху показују колика је непознаница Збор био за америчке органе у том тренутку. Већина докумената била је из комунистичких или равногорских извора, и била је изразито негативна према Збору. Стејт департмент је још раније предлагао изручење Јакова Љотића и Владимира Ленца Југославији, сматрајући их ратним злочинцима и колаборационистима.⁵¹ Збор је оцењен као реметилачки фактор у емиграцији и политички неважна група.⁵² Стога је свака помоћ организацији центра у Минхену одбијена од америчких власти.

Марта 1949. године вођство Збора поново је контактирало Американце, овога пута Kontraобавештајни корпус америчке војске са по-

⁴⁸ Central Intelligence Agency (CIA)/Nazi War Crimes Disclosure Act, Special Collection/nwcd5/117/Djujic, Momcilo/Djujic, Momcilo_0010.

⁴⁹ Božidar Spasić, *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavkeborbe protiv terorizma*, (Beograd: B. Spasić, 2000), str. 37; Milo Bošković, *Šestakolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, str. 103.

⁵⁰ CIA/Special Collection/nwcd6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0004.

⁵¹ CIA/Special Collection/nwcd6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0001; CIA/Special Collection/nwcd6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0003.

⁵² CIA/CREST/General CIA Records/The Yugoslav Political Emigration.

нудом да им у замену за 10 000 долара ставе на располагање своју обавештајну мрежу у Југославији.⁵³ Ова понуда је, након разматрања у Вашингтону, такође одбијена. Иако ове иницијативе нису уродиле плодом, америчко истраживање активности Збора открило је једну јако важну чињеницу, без које се улога Збора у послератном обавештајном апарату Запада не може разумети. Шеф станице ЦИА у Карлсруеу се током 1949. године сусрео са представником ОДЕУМ-а, који му је открио да су Ленац, и његова мрежа, у служби „ОДЕУМ организације 66“. Иза загоњетног акронима ОДЕУМ, крила се једна од најнеобичнијих обавештајних служби послератне Европе. У америчкој војно-обавештајној номенклатури вођена је под различитим називима, као Technical Intelligence Branch (1945–1948), RUSTY (1949) ODEUM (1949–1950) и ZIPPER (1950–1956).⁵⁴ У питању је била потпуно тајна, незванична обавештајна служба немачког генерал-лајтнанта Рајнхарда Гелена (1902–1979), неформално позната као Геленова организација.

Гелен, бриљантан обавештајац, од 1942. године био је на челу војне обавештајне службе на Источном фронту (FremdeHeereOst). По природи посла био је најупућенији немачки обавештајац у питања Црвене армије и задужен за изграђивање сарадничке мреже у позадини фронта. Као прагматичан човек и реалиста, 1945. године тражио је излазну стратегију. Илегално пребацивши целокупну архиву ФХО на микрофилмове, које је сакрио у аустријским Алпима, предао се Американцима маја 1945. године. Врло брзо се споразумео са Контраобавештајним корпусом и почео стварање своје организације. Агенти „спавачи“ иза гвоздене завесе почели су се будити већ 1946. године.⁵⁵ Иако иницијално замишљена као војна обавештајна служба, Геленова организација прерасла је у политичку обавештајну службу на Истоку, на чијим су извештајима почивала америчка сазнања првих послератних година. Кроз Геленову организацију многи нацистички злочинци су „опрали“ биографије, међу њима и Ајхманов заменик Алојз Брунер, као и ћерке Хајнриха Химлера.⁵⁶ Да би се задржала потпуна тајност, организација је пребачена на бивше имање Рудолфа Хеса у градићу Пулах у Баварској, где је камуфлирана као јединица америчке војске. Гелен

⁵³ CIA/Special Collection/nwda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0001

⁵⁴ Kevin Conley Ruffner, *Eagle and Swastika: CIA and Nazi War Criminals and Collaborators*, (Washington: CIA, Secret Draft Working Paper, 2003), str. 34.

⁵⁵ Reinhard Gehlen, *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*, (New York: World Publishing, 1972), str. 130.

⁵⁶ Adam Lusher, “Himmler’s daughter worked for Germany’s foreign intelligence agency in 1960s, officials admit”, *Independent*, 29. 6. 2018.

<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/himmler-daughter-germany-bnd-foreign-intelligence-ss-nazi-hitler-war-criminals-evaded-justice-a8422726.html>

је имао честе концепцијске несугласице са америчким војним властима, те је контролу над организацијом 1949. године преузела ЦИА.⁵⁷ До 1956. године организација је радила у склопу ЦИА, а потом је постала део западнонемачке државе под називом Савезна обавештајна служба (Bundesnachrichtendienst). Гелен је остао на челу БНД до 1968. године.

Владимир Ленац је био у служби Геленове организације током 1947. и 1948. године. Његова група је достављала преваходно информације о југословенским аеродромима, лукама и утврђењима дуж Јадрана. Крајем 1948. године, престала је сарадња и активности ОДЕ-УМ-а у Југославији су прекинуте. Ипак, Ленчеви руководиоци били су задовољни његовом активношћу, оцењујући га као „поштен, енергичног и интелигентног“.⁵⁸ Нису прецизирали због чега је операција у Југославији прекинута. Разлог се по свему судећи крио у ономе што је агент ЦИА сазнао од југословенског конзула у Минхену Вилка Куна. Он се поверио да је УДБ-а продрла у Ленчеву мрежу и разбила је.⁵⁹ Посебно логично делује да је разбијање ове групе резултирало киднаповањем збораша Хрвоја Магазиновића из Трста 1947. године. Према Магазиновићевим мемоарима, у којима не помиње своју обавештајну делатност, он је намамљен од агената УДБ-е на састанак и киднапован.⁶⁰ Тиме је прва обавештајна агентура Збора у земљи разбијена и било ју је потребно реорганизовати, у много тежим условима емигрантског живота.

Од 1949. године руководство Збора и већи број чланова настанили су се у Западној Немачкој. Покренули су 15. јуна 1949. године у Лингену на Емсу часопис *Искра*, који ће постати једна од најзначајнијих емигрантских новина. Њен тираж кретао се око 2000 примерака, а наредне године покренуто је истоимено издавачко предузеће.⁶¹ У једном од првих бројева подвучено је да је југословенска емиграција, проверена у рату, чинилац од великог значаја у антикомунистичкој борби.⁶² У штампарији *Искре* штампала су се и друга емигрантска издања, попут мелбурншке *Српске мисли* и париског *Савременика*, док је издавачка кућа објавила преко 60 монографија, не рачунајући брошуре и памфле-

⁵⁷ Robert A. Schow, ADSO to Director, CIA, 21. 4. 1949; dostupnona: nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB146/doc90.pdf; Kevin Conley Ruffner, *Eagle and Swastika: CIA and Nazi War Criminals and Collaborators*, стр. 24-25, 34; Reinhard Gehlen, *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*, стр. 141-142.

⁵⁸ CIA/Special Collection/nwcda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0009.

⁵⁹ CIA/Special Collection/nwcda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0008.

⁶⁰ Види: Нрвоје Магазиновић, *Kroz jedno tužno stoljeće*, Друштво Hilandar, Valjevo 2010.

⁶¹ Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине*, књ. 2, 481.

⁶² Anonim, „Међународни чинилац“, *Искра*, 8. 7. 1949.

те.⁶³ Минхенски „центар“ зборашке емиграције био је устројен хијерархијски, али Јаков Љотић није успео да се наметне као вођа на начин на који је то био његов брат Димитрије. Ратку Парезанину била је поверена публицистичка делатност, док је „спољне послове“ покрета водио Бошко Костић, док није прешао у САД. Ратко Обрадовић био је секретар, и задужен за убацивање материјала у Југославију. Поред „центра“, током педесетих и шездесетих година најснажније су биле ћелије Збора у Британији, Аргентини и САД. Активности „центра“ финансиране су из „Фонда заједнице“, који је Јаков Љотић организовао, а у који су сви чланови покрета уплаћивали месечне прилоге.⁶⁴

Прве године педесетих биле су посвећене учвршћивању организације, која је и даље од комуниста сматрана „организационо јаким, дисциплинованом и хомогеном.“⁶⁵ Крећући се у емигрантским круговима, зборашки су настојали да се повежу са бројним и разноврсним светом који се сјатио у баварску престоницу. Ослањајући се на раније остварена познанства са појединим Немцима и руским емигрантима, покушавали су за своју организацију да обезбеде подршку западних сила. Неки од тих контаката чак су и били контрапродуктивни. Када их је утицајни руски гроф Јуриј Павлович Грабе, бивши секретар Синода Руске заграничне цркве у Југославији,⁶⁶ упознао са емигрантском грофицом Татјаном Рапопорт, дојучерашњи покровитељи из Геленове организације су постали узнемирени. Рапопорт, као руска Јеврејка и социјалисткиња, била је под присмотром бивших нациста. Сумњало се да је њено емигрантско удружење параван за Совјете.⁶⁷

С обзиром на то да је већина зборашких контаката у Југославији била или ухапшена или пасивизирана, а под сталном присмотром, Збор је морао улагати велике напоре како би обновио сарадничку мрежу. На руку им је ишла ситуација у Југославији. Сукоб Тита и Стаљина 1948. године, појава дисидената у оквиру руководства од 1953. године, као и либерализација пасошког режима средином педесетих, представљали су погодно тло за обавештајно-пропагандни рад. Зборашки нису имали илузија да је раскид са Стаљином представљао корак према демократизацији,⁶⁸ али су препознали потенцијал ових промена. Фокусирајући

⁶³ Драган Суботић, *Српска штампа у дијаспори 1918–1990*, (Београд; Народна библиотека Србије/ИПС, 1994), стр. 14; Драган Суботић, *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића*, књ. 1, стр. 564–566.

⁶⁴ НДА, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁶⁵ Dokumentbr. 1 u: Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, стр. 205.

⁶⁶ О контактима грофа Грабеа са Збором током претходног периода, види: Ратко Ломпар, нав. дело, стр. 170, 263–264.

⁶⁷ CIA/Special Collection/nweda6/149/Lenac, Walter Vladimir/Lenac, Walter Vladimir_0009.

⁶⁸ Anonim, „Između Tita i Staljina nema bitne razlike“, *Iskra*, 8. 7. 1949.

се на економске недаће и недостатак слобода у СФРЈ, *Искра* је почела са серијом чланака који су били засновани на изворима из југословенске штампе.⁶⁹ Такође, средином педесетих дозвољено је породицама емиграната да напусте земљу, те је испуштена једна полука притиска на њих.⁷⁰

Прелаз из 1954. у 1955. годину, када је „случај Ђилас“ постајао све актуелнији, означио је почетак интензивног обавештајног рата између Збора и УДБ-е. На „разради проблематике Збора“ ангажовала се превасходно савезна УДБ-а, али се у изворима види и да су републичке УДБ-е Србије и Хрватске биле такође веома активне на овом пољу.⁷¹ Збораши су настојали да реорганизују своју агентуру у земљи, истовремено користећи приспеће у Западно Немачку све већег броја економских емиграната неоптерећених ратном прошлосту. Већ етаблирани, могли су понудити посредовање и помоћ око запослења придошлицама, од којих су заузврат добијали информације о животу у Југославији. Неки од њих постајали су агенти и курири. Минхенска железничка станица, на коју је већина емиграната стизала, врела је током педесетих од збораша и агената УДБ-е. Сарадници су бивали врбовани, „преврбовани“, мењајући често страну. Велико интересовање збораша су исказивали за дисиденте комунизма у СФРЈ, пре свега за Милована Ђиласа. Управо ће двоје зборашких агената средином 50-их посетити Милована Ђиласа три пута у Београду. Циљ састанака био је обезбедити немачког издавача за његову књигу, вероватно *Нову класу*. Ови агенти, службеница Инвестиционе банке и апсолвент машинске технике, без значајнијих предратних веза са Збором, представљали су нову генерацију сарадника. Њихово ангажовање био је мач са две оштрице, тежи су били за откривање, могли су проћи „испод радара“, али им је истовремено мањкало фанатизма јер су били мотивисани превасходно материјалним разлозима. Контакти са Ђиласом одвијали су се под будним оком службе, јер је ово двоје агената Збора истовремено радило, под кодним именима „Jäger“ и „Конзул“, за УДБ-у.⁷² Изношење *Нове класе* из земље Љотићевским каналима било је спречено хапшењем Милована Ђиласа и суђењем на којем везе са Збором ипак нису помињане.⁷³ Након објављивања ове књиге у иностранству, она је често зборашким везама „убаци-

⁶⁹ Milo Bošković, *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, str. 297.

⁷⁰ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičev “Zbor” I “zboraši”, 16. 12. 1957.

⁷¹ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену; Božidar Spasić, *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*, str. 40.

⁷² АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁷³ Види: Kosta Nikolić, Srđan Cvetković, *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilas i Vladimiru Dedijeru 1955*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2011.

вана“ назад у Југославију. Неке контакте имали су агенти Збора и са Ђиласовим млађим братом Акимом.

Милован Ђилас није био једини припадник најближег Брозовог окружења који је био „на оку“ зборашког „центра“. Један од идеолога Збора, доктор Стеван Иванић, имао је ћерку у Југославији. Гинеколог Зорана Вучо била је блиска пријатељица младе глумице Милене Врсајков, која ће се 1952. године удати за Пека Дапчевића. Ово венчање изазваће не мали скандал у Београду, удаљиће Дапчевиће од многих пријатеља из врха партије и државе, али истовремено отворити прилику зборашима. Зорана Вучо је добила задатак да се још више приближи породици Дапчевић, а агенти УДБ-е су сматрали да су управо овим каналом из Југославије за Немачку одлазиле и неке партијске тајне. Приликом једне посете Минхену, Милена Дапчевић биће гост на пријему у дому Даре Љотић. У другим околностима, овакав састанак био би незамислив. Извештавајући о њему, бирајући речи аналитичар УДБ-е је записао: „о чему би по свему морао нешто да зна и сам Пека Дапчевић, јер се ова на том пријему задржала читаво поподне“. ⁷⁴ По његовом мишљењу, Зорана Вучо награђена је од „центра“ тако што јој је обезбеђена Рокфелерова стипендија за усавршавање у Швајцарској.

У обавештајној игри врбовања сарадника, иако је и руководство Збора имало успеха, несумњиво је превагу однела УДБ-а. Средином педестих је преко својих сарадника у зборашком окружењу, не само била обавештена о већини акција „центра“, већ је и успела да Збору нанесе велики ударац подстичући раскол у организацији. Сарадник који је најзаслужнији за одвајање већине Хрвата од Збора, био је познати хрватски публициста Милан Банић, интелектуалац целог живота необично близак службама безбедности. Током међуратног периода био је један од најзначајнијих хрватских публициста интегралнојугословенског опредељења, јако близак двору и у контакту са познатим обавештајцем Танасијем Тасом Динићем. Можда је већ током међуратног периода био у служби Немачке, јер је он у предвечерје рата упознао Динића са београдским резидентом спољне обавештајне службе Рајха (VI управе РСХА) Карлом Краусом. ⁷⁵ Током рата отворено је радио у служби немачке „Нове Европе“, ⁷⁶ да би пред партизанима емигрирао из земље и настанио се у Италији. ⁷⁷

⁷⁴ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену.

⁷⁵ Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, стр. 413.

⁷⁶ ИАБ, БИА, Досије Танасија Динића, Меморандум Милана Банића, 15. 9. 1943.

⁷⁷ ИАБ, БИА, Досије Драгог Јовановића, Прилог оцени предмета Јовановић Драгомир, J-55, архива БдС, Београд.

Иако није био предратни збораш, Банић се брзо повезао са њима у емиграцији. Рецепт за приближавање вођству Збора Банић је открио у својим извештајима УДБ-и. Према њему, збораши сматрају Димитрија Љотића „супериорним човеком“, те се стога и сами осећају супериорно. „Да би човјек задобио њихове симпатије и повјерење, довољно је да пјева дитирамб њиховом `учитељу`“.⁷⁸ У зборашким гласилима Банић је доиста певао дитирамбе „једном од највећих Срба“⁷⁹, а иза кулиса радио је на одвајању Хрвата од организације. Он је препознао пукотине у наизглед монолитној организацији, схвативши да између чланова постоји генерацијски јаз. Са једне стране било је руководство, које су чинили људи који су већ били у зрелом животном добу и који су годинама изграђивали идеологију покрета заједно са самим Димитријем Љотићем, а са друге стране били су они који су кроз рат прошли као двадесетогодишњаци. У оскудним условима емигрантског живота, вера у непогрешивост „учитељевих“ концепција почела се крунити међу „млађима“. Посебно превазиђеном чинила се идеологија интегралног југословенства, које се вођство није одрицало. Банић се стога почео повезивати са групом млађих Хрвата на чијем је челу био Роко Калев, који је према његовом мишљењу био идеалан као вођа „побуњеника“. Био је Хрват, убеђен у своју вредност и због лошег материјалног стања суревњив на вођство „центра“.⁸⁰

Око Калеба и Банића окупила се већина Хрвата који су почели захтевати да добију свој лист. Иако се руководство покрета противило, под притиском је морало попустити 1953. године и дозволити покретање листа *Хрватска зора*. Главни уредник „Слободног хрватског гласила“ био је Роко Калев, док је Банић био повереник за Италију. Иако је Јаков Љотић желео да лист задржи интегралнојугословенску оријентацију, Банић, најредовнији сарадник листа, усмерио је „сагласно инструкцијама добијеним из Београда“ писање *Хрватске зоре* ка федерализму.⁸¹ Доиста, у текстовима је задржана начелна југословенска оријентација,⁸² али је све више потенцирана разлика између Срба и Хрвата, као и критика „лудости и гријеха једног дијела српске политичке класе“ за суноврат краљевине.⁸³ Овакво писање све више је удаљавало Калеба и

⁷⁸ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁷⁹ Ратко Парезанин, *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*, (Београд: приватно издање, 2001), стр. 121.

⁸⁰ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičev „Zbor“ i „zborashi“, 16. 12. 1957.

⁸¹ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁸² ИАБ, Збирка штампаних ствари Живка М. Јовановића (1938), 47, Redakcija Hrvatske zore, „Prva Jugoslavija“, *Hrvatska zora*, 1. 1. 1954; Milan Banić, „Naš 'Istok' i naš 'Zapad'“, *Hrvatska zora*, 1. 1. 1954.

⁸³ ИАБ, 1938, 47, Redakcija Hrvatske zore, „Treća Jugoslavija“, *Hrvatska zora*, 1. 4. 1954.

групу око њега од руководства Збора. Хрватској националистичкој емиграцији пак деловало је као варка „српских фашиста“ који, наступајући под хрватским именом, желе да представе како су Хрвати за Југославију.⁸⁴ У сваком случају, семе раздора је посејано. Банићеви руководиоци у Београду били су задовољни, а он се „на позив Установе“ вратио у Југославију 1956. године.⁸⁵ Основни задатак који му је поверен, одвајање Хрвата од Збора, у основи је извршен.⁸⁶

Када је Банић напустио емиграцију, на његово место ступио је сарадник УДБ-е за Хрватску под кодним именом „Максим“. Он је познавао Рока Калеба још из гимназијских соколских дана, те му није било тешко да му се приближи. Иронично, „Максим“ ће упозоравати УДБ-у да се у земљу вратио опасан љотићевац Милан Банић.⁸⁷ Извештавајући о стању групе Рока Калеба, констатоваће да су сукоби непремостиви и да се редакција *Хрватске зоре* иселила из просторија *Искре*. Вођство Збора се није могло сагласити са писањем листа о будућности Југославије, као ни са Калевим тумачењем мисли Димитрија Љотића и његових ставова о демократији. Разочаран, Калев је упутио целом чланству један циркулар против „центра“, почевши да шири круг својих присталица.⁸⁸ Групи Рока Калеба прикључио се и један део Срба млађе генерације на чијем је челу био Слободан Станковић. Од њих ће 1960. године настати Југословенски демократски савез Будућност, који ће стајати на становишту о постојању пет југословенских народа и стварања нове Југославије као федеративне и демократске државе.⁸⁹ И ЈДС Будућност биће под будним надзором УДБ-е.⁹⁰

***

Крајем шездесетих, обрачун режима са емиграцијом постајао је све бруталнији. Погоршање економске ситуације у земљи, као и тињајуће национално незадовољство захтевали су одлучнији одговор на изазов емиграције. Хрватска емиграција је постајала све насилнија у својим акцијама. Југословенског конзула у Штутгарту 1966. године

⁸⁴ ИАБ, 1938, 47, Anonim, „Batinaši i otpadnici“, *Hrvatska zora*, 1. 4. 1954.

⁸⁵ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevci u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁸⁶ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičev „Zbor“ i „zborashi“, 16. 12. 1957.

⁸⁷ HDA, 1561, šifra 11. 5, 1, Zbor, april 1957; HDA, 1561, šifra 11.5, 1, ZBOR, „Maksim“, 3. 4. 1957;

⁸⁸ HDA, 1561, šifra 11.5, 1, UDB za NR Hrvatsku, III odeljenje, Izveštaj suradnika „Maksim“, 7. 9. 1958.

⁸⁹ Vladimir Ivanović, *Jugoslavija i SR Nemačka 1967-1973. Između ideologija i pragmatizma*, (Београд: ISI, 2009), str. 184; Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, (Београд: ИНИС, 2019), стр. 52-55; Dokument br. 1 u: Milenko Doder, *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*, str. 205.

⁹⁰ Види: HDA, 1561, šifra 11.6, 1.

убија хрватски емигрант Фрањо Горета.⁹¹ Те године долази и до тектонских промена у Западној Немачкој, које ће навестити и промену политике Бона према емиграцији. Социјалдемократе први пут улазе у владу, а 1969. године хришћански демократи, на власти од 1949, постају опозиција. Социјалдемократе су биле заинтересоване за побољшање односа са СФРЈ, а истовремено ненаклоњене екстремним емигрантима. Рајнхард Гелен, њихов дугогодишњи заштитник на челу БНД-а, пензионисан је 1968. године. У сенци политичких промена у Западној Немачкој, УДБ-а је започела бруталну кампању обрачуна са емиграцијом. Само током 1967–1968. године убијено је 10 Хрвата у Западној Немачкој.⁹² Наредне године, први пут ће бити извршен атентат на једног збораша.

У својој процени за 1969. годину, Амбасада СФРЈ у Бону је подвукла значај пропаганде Збора у Немачкој, наводећи да је њено руководство повезано са страним службама.⁹³ Још током педесетих, Ратко Обрадовић, секретар Збора, апострофиран је као најенергичнији члан руководства, који је чак био предодређен за предводника диверзантске скупине.⁹⁴ Стога је априла 1969. године на њега извршен атентат, и он је убијен.⁹⁵ Ово убиство прошло је релативно неопажено, изазвавши реакције превасходно немачких медија. Међутим, када је сопственом краватом јуна 1974. године, свега недељу дана након Титове посете Бону, задављен Јаков Љотић, покренута је велика кампања у штампи. Немачке новине биле су пуне оптужби против Југославије, док је службена југословенска штампа одговарала да је у питању обрачун у „емигрантском подземљу“.⁹⁶ Америчка штампа је преносила ту вест непомињући наводну улогу Југославије, али је давала простор многобројним емигрантским удружењима. Тако су на убиство Јакова Љотића реаговали Комитет преживелих из Титових Катина (Committee of Survivors from Tito's Katyns), Клуб Слободна Југославија (Club Free Yugoslavia) и Федерација југословенско-америчких клубова (Federation of Yugoslav-American Clubs). У својим текстовима жестоко су критиковали западно-

⁹¹ Документарни серијал Југославенске тајне службе, 7 епизода. Доступно на: https://www.youtube.com/watch?v=IDz5hntp13M&ab_channel=propatria Приступљено 25. 11. 2021.

⁹² Комисија за утврђивање ратних и поратних жртава, *Poratne žrtve državnog terora SFRJ u inozemstvu*, Zagreb, 30. 9. 1999, str. 6.

⁹³ Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, стр. 55.

⁹⁴ АС, БИА, II-69, Разрада центра Љотићевске емиграције у Минхену; HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Milan Banić, Ljotičevići u emigraciji, 8. 7. 1957.

⁹⁵ Anonim, "Yugoslav exile warns of U.S.-Tito détente", *Cicero Life*, 27. 12. 1974

⁹⁶ Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, стр. 218-221.

немачку владу која дозвољава „Титовим убицама“ да слободно убијају. Закључено је: „Понашање владе СРН је недостојно цивилизоване државе“.⁹⁷ Послата су протестна писма западнонемачкој амбасади у Вашингтону, као и америчким сенаторима, конгресменима и Стејт департменту. Због тога што Љотић није био амерички држављанин, амерички органи се нису оглашавали. Према неким наводима у штампи, убица се касније „самоиницијативно“ пријавио и био је осуђен у Београду на шест и по година затвора.⁹⁸

Убиством Јакова Љотића зборашка организација је обезглављена, те је престала да буде приоритет у борби Службе државне безбедности са емигрантима. Служба је и даље држала минхенски „центар“ на оку, али су његова моћ и домет значајно опали. И пре убиства Јакова Љотића, процењивано је да су огранци Збора у Британији и САД „активнији и екстремнији“ од „центра“.⁹⁹ Тежиште активности покрета већ се почело померати на запад. Убиство Јакова Љотића само је убрзало тај процес. Када је касних осамдесетих Служба државне безбедности изазвала пожар у просторијама *Искре*, седиште Збора, и даље под надзором, пребачено је у Британију.¹⁰⁰

Rastko LOMPAR

SOME ASPECTS OF COMMUNIST YUGOSLAVIA'S STRUGGLE AGAINST THE ZBOR MOVEMENT AT HOME AND ABROAD, 1944–1974

Summary

The Yugoslav National Movement Zbor and the Communist Party of Yugoslavia had a long history of conflict. In late 1944, most Zbor members were evacuated from Serbia, and the Communist Party seized power. From that point, their armed conflict evolved into an intelligence and propaganda fight between two

⁹⁷ Russ Barley, “Serb Killed in Munich”, *Daily News*, 12. 7. 1974; B. Karapandžić, “Tito’s Murderers”, *Daily News*, 13. 8. 1974; Anonim, “Yugoslav exile warns of U.S-Tito détente”, *Cicero Life*, 27. 12. 1974; J. Miletić, “Murder questions”, *The Guardian*, 22. 7. 1974.

⁹⁸ Aleksandar Čotrić, „SDB likvidirala srpsku emigraciju”, RTV, 10. 11. 2010. https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/cotric-sdb-likvidirala-srpsku-emigraciju_222106.html

⁹⁹ Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*, стр. 56.

¹⁰⁰ Božidar Spasić, *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*, str. 139; HDA, 1561, šifra 11.5, 1, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Neprijateljska emigracija u Engleskoj, 14. 7. 1989.

uneven opponents. The communist authorities launched a thorough investigation into the remaining Zbor members in the country. They and their families were under constant surveillance and under the threat of incarceration and confiscation of property. On the other hand, after a brief period of uncertainty and internment in camps in Italy and Germany, Zbor members started organizing their Munich based headquarters. Over the next two decades, an intense covert war ensued, with both sides having successes. Ultimately, however, the Yugoslav state security service prevailed by infiltrating Zbor and creating a rift within its membership in Germany. In this struggle, Zbor had some help from the German postwar intelligence service as well as the Central Intelligence Agency. However, when in the second half of the 1960s the political climate in West Germany changed, two of Zbor's most notable leaders were assassinated by the Yugoslav state security service, in 1969 and 1974. Internally divided and deprived from its leadership, Zbor was significantly weakened and became even more politically insignificant.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Архив Србије (АС): Безбедносно-информативна агенција (БИА)
 Историјски архив Београда (ИАБ): Безбедносно-информативна агенција (БИА); Окружни народни одбор округа београдског, Београд (28); Управа Града Београда – Специјална полиција (УГБ-СП); Збирка штампаних ствари Живка М. Јовановића (1938)
 Hrvatski državni arhiv (HDA): Služba državne sigurnosti (1561)
 Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act Electronic Reading Room (CIA): General CIA Records; Nazi War Crimes Disclosure Act

Штампа

Iskra
Hrvatska zora
The Guardian
Cicero Life
Daily News

Литература

Bošković, Milo. *Šesta kolona: Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Zagreb/NoviSad: Birotehnika/Dnevnik, 1985.

Conley Ruffner, Kevin. *Eagleand Swastika: CIAandNaziWar Criminals and Collaborators*. Washington: CIA, Secret Draft Working Paper, 2003.

Dimitrijević, Bojan. "Intelligence and Security Services in Tito's Yugoslavia 1944–1966". *Istorija 20. veka*, 2/2014, str. 9-28.

Doder, Milenko. *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Zagreb: CIP, 1989.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Ganović, Dragan. *Teroristi iz "šeste kolone": Dokumentarna hronika o terorističkoj aktivnosti protiv Jugoslavije*. Beograd: Borba, 1979.

Gehlen, Reinhard. *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*, (New York: World Publishing, 1972).

Ivanović, Vladimir. *Jugoslavija i SR Nemačka 1967-1973. Između ideologija i pragmatizma*. Beograd: ISI, 2009. Драгишић, Петар. *Ко је пуцао у Југославију? Југословенска политичка емиграција на Западу 1968-1980*. Београд: ИНИС, 2019.

Karapandžić, Borivoje. *Jugoslovensko krvavo proleće 1945, Titovi Katini i Gulazi*. Beograd: Mladost 1990.

Klinger, William. *Teror narodu: povijest Ozne, Titove političke policije*. Zagreb: Večernji list, 2014.

Magazinović, Hrvoje. *Kroz jedno mučno stoljeće*. Valjevo: Društvo Hilandar, 2010.

Nikolić, Kosta, Srđan Cvetković. *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru 1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2011.

Nikolić, Kosta. *TheSerbian Political Emigrationin Western Europe 1945–1956*. Belgrade: ISI, 2011.

Radanović, Milan. *Kazna i zločin*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung 2015.

Spasić, Božidar. *Lasica koji govori: Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*. Beograd: B. Spasić, 2000.

Андријашевић, Немања. „Рад проф. др Ђока Слијепчевића у Институту за југоисточну Европу (SüdosteuropaInstitut) у Минхену 1955–1975“. *Токови историје*, 1/2019, стр. 111-144.

Врга, Ђуро. *Остала су сведочења*. Београд: Рашка школа, 2007.

Костић, Бошко. *За историју наших дана*. Београд: Нова искра, 2011.

Ломпар, Растко. *Димитрије Љотић: учитељ или фарисеј. Збор, хришћанство и верске заједнице 1935–1945*. Београд: Catena mundi, 2021.

Николић, Коста. *Мач револуције: ОЗНА у Југославији 1944–1946*. Београд: Службени гласник, 2016.

Парежанин, Ратко. *Други светски рат и Димитрије В. Љотић*. Београд: приватно издање, 2001.

Стефановић, Младен. *Збор Димитрија Љотића*. Београд: Народна књига, 1984.

Суботић, Драган. *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политиколошке идеје Милосава Васиљевића у огледалу српске органске и домаћинске баштине, књ. 2*. Београд: Преображај, 1999.

Суботић, Драган. *Органска мисао Срба у XIX и XX веку. Социолошке и политичке идеје Милосава Васиљевића, књ. 1*. Београд: Преображај, 1999.

Суботић, Драган. *Српска штампа у дијаспори 1918–1990*. Београд: Народна библиотека Србије/ИПС, 1994.

Цветковић, Срђан, Немања Девећ. *ОЗНА: репресија комунистичког режима у Србији 1944–1946*. Београд: Catena Mundi, 2019.

Цветковић, Срђан, Раде Ристановић, Небојша Стамболија. *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*. Београд: ИСИ, 2018.

Boris VUKIĆEVIĆ*

CRNOGORSKI KADROVI U DIPLOMATSKOJ SLUŽBI SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

ABSTRACT: This paper deals with the role of diplomats of Montenegrin affiliation in the Yugoslav diplomatic service during the era of socialist Yugoslavia (1945-1991). It lists all Yugoslav ambassadors with the Montenegrin republic affiliation, covering as well their roles in the diplomatic network and their backgrounds. It emphasizes the roles of both the ambassadors to other countries and heads of missions to international organizations, adding some of the consuls general as well. It also makes parallels with the previous (Kingdom of) Yugoslavia and the role of diplomats from Montenegro in its diplomatic service, and gives the conclusion on the importance of the heritage of the diplomacy of the socialist epoch for contemporary Montenegrin diplomacy.

KEYWORDS: Yugoslavia, Montenegro, diplomacy, ambassador, consul general, Non-Aligned Movement.

Diplomatija Federativne Narodne Republike Jugoslavije / Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, odnosno tzv. druge ili Titove Jugoslavije, bila je, uzimajući u obzir broj stanovnika i ekonomski razvoj, ne-srazmjerno razvijena, što je bio izraz prije svega specifičnosti jugoslovenskog socijalizma, a onda i njenog opredjeljenja za izvanblokovsko, odnosno kasnije nesvrstano političko djelovanje. Činjenica da je, za razliku od predratne, Kraljevine Jugoslavije, socijalistička Jugoslavija imala znatno razvijeniji diplomatski aparat, sa mnogo većim brojem diplomatskih i konzularnih predstavništava, te da je, opet za razliku od prve Jugoslavije, ona bila država federalnog (a, nakon 1974, i konfederalni elementi bivaju snažnije naglašeni) tipa, dovela je do toga da su kadrovi iz nekih djelova zemlje bili znatno snažnije prisutni nego što je to bio slučaj ranije. Tu se svakako

---

* Autor je vanredni profesor Fakulteta političkih nauka UCG.

izdvaja Crna Gora, iz koje je poticalo svega nekoliko šefova diplomatskih predstavništava Kraljevine Jugoslavije, a koja će dati, u periodu od 1945. do 1991. godine, gotovo osamdeset ambasadora i značajan broj generalnih konzula.

Za razliku od ostalih jugoslovenskih republika i pokrajina (s izuzetkom Srbije), Crna Gora je i prije nastanka zajedničke države Južnih Slovena imala iskustvo nezavisne države u modernom dobu, te je imala tradiciju, koliko god skromnu, stalnih diplomatskih predstavništava, kao i konzulata (posebno počasnih), i nešto razvijeniju ad hoc diplomatiju. Ipak, izuzmu li se počasni konzuli, kojih je bio jako velik broj, ali koji, po prirodi stvari, niti su diplomatski predstavnici, niti su državljani države koju reprezentuju, radilo se o svega četiri poslanstva. Bila su to poslanstva u Carigradu, Beogradu, Parizu i Vašingtonu,¹ koja su egzistirala u različitim periodima, pa se ne može ni reći da je Crna Gora imala diplomatsku mrežu u pravom smislu – jer nikad nije imala dva poslanstva istovremeno – i nekoliko konzulata, poput onog u Skadru, Trstu, Rimu, i Konzularne agencije u Kotoru, kao i ranije institucije hrvat-baša (tj. crnogorskih kapetana u Carigradu, u periodu prije sticanja međunarodnog priznanja),² koji su svi dominantno obavljali poslove prevashodno tehničke prirode, rješavajući životna i svakodnevna pitanja, a ne baveći se visokom diplomatijom, što uostalom i jeste priroda konzularnog posla. Ad hoc diplomatija, prevashodno oličena u posjetama vladara stranim državama, bila je razvijenija, pa je tako knjaz/kralj Nikola tokom svoje duge vladavine posjetio Sankt Peterburg, Beč, Carigrad, Pariz, Rim, Atinu, Beograd, London, neke od njih i više puta.³ Nekoliko stranih vladara takođe je posjetilo Crnu Goru tokom XIX i početkom XX vijeka – prvo Fridrih II Avgust, saksonski kralj koji je boravio u privatnoj posjeti 1838. godine, a zatim i bugarski vladari Aleksandar Batenberški i Ferdinand I, kao i italijanski kralj Viktor Emanuel III, srpski kralj Aleksandar Obrenović, više prijestolonasljednika, a i austrougarski car Franjo Josif je formalno ušao na tlo Crne Gore prilikom susreta na granici sa crnogorskim vladarem.⁴ Postojali su, takođe, državni organi koji su se, od 1874. godine kao Knjaževska kancelarija za spoljne poslove, potom kao jedno od šest odjeljenja Ministarstva, pa kao Ministarstvo inostranih djela, bavili spoljnim poslovima sve do kraja djelovanja crnogorske vlade u egzilu. Faktički nestanak crnogorske nezavisnosti nije značio i prestanak djelovanja crnogorske diplomatije, brojne aktivnosti su svjedočile njenom postojanju, sa kraljem i vladom u egzilu,

¹ R. Raspopović, *Istorija diplomatije Crne Gore 1711-1918*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2009, str. 273.

² Isto, str. 176, 182, 350, 359.

³ Isto, str. 367-414.

⁴ Isto, str. 216.

i tokom nekoliko godina nakon Podgoričke skupštine. Ipak, utapanje Crne Gore u novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Jugoslaviju) značilo je i nestanak bilo kakvog priznanja njene posebnosti i na drugim poljima, pa tako i na diplomatskom. Prirodno, u državi koja je bila unitarna, nije bilo neke formalizovane dinamike odnosa i kadriranja u državnim organima između njenih djelova, kao ni uvažavanja lokalne pripadnosti prilikom izbora na diplomatske funkcije. Tako, samo posmatrajući njihove biografije, odnosno mjesto rođenja i porijeklo, možemo uočiti svega nekoliko ličnosti koje su tokom postojanja Kraljevine Jugoslavije zauzimale najviše pozicije u diplomatskim predstavništvima. Istina, ni u drugim organima nije bilo velike zastupljenosti ljudi iz Crne Gore, pa je tokom cijelog postojanja Kraljevine SHS/Jugoslavije svega pet ljudi iz Crne Gore bilo na ministarskim pozicijama.⁵

Jovan Đonović (1883–1963) biće u kraćem periodu tokom 1930-ih godina poslanik Kraljevine Jugoslavije u Albaniji, i jedan je od rijetkih diplomata iz Crne Gore koji je došao do tog ranga (doduše, ne na osnovu diplomatskog iskustva, već zahvaljujući bliskosti sa kraljem Aleksandrom).⁶ On je kasnije bio i delegat kraljevske vlade kod De Golovog Komiteta narodnog oslobođenja 1944. godine.⁷ Najviše diplomatsko-konzularnih predstavništava Kraljevine Jugoslavije od svih diplomata iz Crne Gore vodio je Ivan Vukotić (1890–1945),⁸ no i tu se uglavnom radilo o kratkim mandatima u manje važnim centrima. Pored službovanja u više poslanstava kao savjetnik i obavljanja poslova konzula u Skadru, Budimpešti, Đenovi i Istanbulu, Vukotić je u period od 1938. do 1941. bio redom poslanik u Kairu, Tirani i Rigi. Vojvoda Gavro Vuković (1852–1928), dugogodišnji šef crnogorske diplomatije, bio je imenovan 1923. za poslanika Kraljevine SHS u Carigradu, a nekadašnji ministar pravde Kraljevine Crne Gore Ljubomir Bakić (1877–1925) imenovan je na istu funkciju 1924. godine. Međutim, Vuković je poslije nekoliko dana penzionisan, a Bakić nakon nekoliko sedmica od imenovanja stavljen na raspolaganje, što pokazuje da su se njihovim imenovanjima rješavala kadrovska-personalna pitanja, a ne pitanje poslanstva u Turskoj, na koje oni nijesu formalno ni stupili.⁹ Filip Dobrečić (1879-posli-

⁵ Ž. M. Andrijašević, Š. Rastoder, *The History of Montenegro from Ancient Times to 2003*, Montenegro Diaspora Centre, Podgorica, 2006, str. 191.

⁶ S. Mičić, "Yugoslav diplomats during the interwar period", *Balkanica Posnaniensia*, XXV, 2018, str. 152.

⁷ S. Selinić, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije“, *Annal-es · Ser. hist. sociol.*, 24, 2014, str. 555.

⁸ D. M. Kočić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Buhenvald, 1941-1945*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 253.

⁹ T. Župančić, „Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara 1919–1945. (1890–1945)“, *Arhiv*, 2, 2004, str. 11.

je 1945), crnogorski diplomata, inače rođeni brat nadbiskupa barskog Nikole Dobrečića,¹⁰ bio je nekoliko godina tokom 1920-ih generalni konzul Kraljevine SHS u Pečuju, potom u Rijeci.¹¹ Oko godinu, 1938–1939. godine, Dobrečić je bio poslanik Kraljevine Jugoslavije u Čileu. Jovan S. Plamenac (1873–1944), koji je bio predsjednik crnogorske vlade u egzilu, bio je imenovan za ministra-rezidenta Kraljevine SHS u Pragu, ali to je bilo samo formalno imenovanje pred penzionisanje.¹² Dragutin Matanović (1879–1932), koji je bio crnogorski generalni konzul, pa otpravnik poslova u Parizu, biće u jednogodišnjem periodu, takođe prije nego što je penzionisan, generalni konzul u Helsinkiju. Ante Seferović (1871–1953), koji je bio crnogorski počasni konzul u Kanadi, pa u Njujorku, bio je nakon formiranja Kraljevine SHS i njen dugogodišnji konzul u Montrealu. Kao diplomata porijeklom iz Crne Gore pominje se i Jovan Đurašković, koji je bio u više konzulata konzul ili žeran, pa je tako u kraćem periodu bio generalni konzul u Trstu 1940. godine.¹³ Bilo je i drugih, koji su imali određenu ulogu u diplomatiji Kraljevine Jugoslavije, poput Vukašina Šećerovića,¹⁴ koji ipak nije nikad bio na čelu nekog diplomatsko-konzularnog predstavništva, ili Milutina Đurišića, koji je jedno vrijeme bio i žeran, tj. vršilac dužnosti generalnog konzula u Kejptaunu.¹⁵

Posmatrajući mali broj relativno istaknutih diplomata iz Crne Gore u prvoj Jugoslaviji, tim prije se uočava već značajan broj crnogorskih kadrova na vrlo istaknutim mjestima u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata i uspostavljanja jugoslovenske socijalističke federacije. Naravno, u periodu međuratne jugoslovenske države možemo samo govoriti o nekim ličnostima koje su poticale sa prostora nekadašnje (ili današnje) crnogorske države, a ne o nekim crnogorskim kadrovima. No, i taj broj nije bio veliki i, posmatramo li pojedinačne slučajeve, uglavnom se odnosi na šefove manje važnih diplomatskih ili konzularnih predstavništava, na čijem čelu su ove ličnosti bile u kraćim periodima, ili čak nijesu ni stupili na funkciju nego se radilo o nekoliko mjeseci – praktično radi dopune penzijskog staža.

¹⁰ Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu*, knjiga I, Almanah, Podgorica, 2004, str. 328.

¹¹ I. Jovović, „Šimun Milinović, nadbiskup barski (1886–1910)“, *Matica*, proljeće 2012, str. 236.

¹² S. Burzanović, „Jedan neuspjeli državni projekat Jovana Plamenca iz 1941. godine“, *Matica*, proljeće/ljeto 2010, str. 145.

¹³ A. Colleoni, *Il ruolo geopolitico dei consoli a Trieste dal 1732 a 2006*, Edizioni Italo Svevo - Università Studi Trieste, Trieste, str. 785.

¹⁴ M. F. Petrović, „Pljevljaci u službi diplomatije Kraljevine Jugoslavije (1919–1945)“, *Glasnik Zavičajnog muzeja*, 8–9, 2013, str. 265.

¹⁵ L. Opojević, „Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Kejptaunu 1941–1945 (1941–1946)“, *Arhiv, Časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 1–2, 2003, str. 66.

Crnogorski kadrovi na najvažnijim diplomatskim adresama u diplomatiji FNRJ/SFRJ

Već u prvim poratnim godinama primjetan je značajan broj jugoslovenskih diplomata iz Crne Gore. Jedna od razlika u odnosu na prethodni period zasigurno je to što su mnoga mjesta od značaja u diplomatsko-konzularnoj mreži nove jugoslovenske države bila popunjena partijskim i boračkim kadrovima, a tu je Crna Gora, s obzirom na snažno prisustvo u vojnom vrhu i, još od izbora 1920, veliku prisutnost Komunističke partije, bila uključena nesrazmjerno svojoj veličini, pa će relativno veličini crnogorski kadrovi postati najbrojniji u SSIP-u.¹⁶ Tome u prilog govore i podaci da je u jednom trenutku, uprkos njenih 3% udjela u stanovništvu Jugoslavije, Crna Gora imala 12% diplomata, 17% generala i 15% zaposlenih u saveznoj administraciji.¹⁷ Istina, jedan broj diplomata, pa i sam ministar inostranih poslova u periodu od 1946. do 1948, Stanoje Simić, preuzeti su iz diplomatskog kadra prethodne jugoslovenske države, onda kada nijesu u očima novih vlasti bili kompromitovani, i tu nije bilo značajnih kadrova iz Crne Gore. Crnogorski kadrovi posebno će biti prisutni u novonastalim tzv. narodnim demokratijama – Poljskoj, Bugarskoj, Rumuniji, i samom Sovjetskom Savezu, gdje su bili poslani uglavnom prekaljeni partijski aktivisti i rukovodioci. Na samom početku, kako je KPJ preuzimala diplomatiju države u svoje ruke, iz diplomatije su uklonjeni samo stari kadrovi koji su bili najodaniji bivšem režimu. Ipak, već krajem četrdesetih, nakon Rezolucije Informbiroa, Partija je ostvarila potpunu prevlast u diplomatiji.¹⁸ Već 1949. će u Ministarstvu inostranih poslova među zaposlenima biti više od 54% članova KPJ, ali ako se uzmu u obzir samo ambasadori, poslanici, savjetnici, generalni konzuli, konzuli i delegati, bilo ih je skoro 85%.¹⁹ Najvažniju ulogu u odabiru kadrova u diplomatiji u tom periodu imalo je Odjeljenje za kadrove u inostranstvu Uprave za kadrove CK KPJ. Kriterijumi su bili partijska podobnost, stručnost, uključujući znanje stranih jezika i završen fakultet društvenih nauka, a onda i republička pripadnost.²⁰ Kasnije će, kako to opisuje jugoslovenski diplomata Nedeljko Zorić, govoreći o svom imenovanju za ambasadora, republičke kadrovske komisije (između ostalih) isticati kandidate, potom je listu sužavala Uprava

¹⁶ Ž. Jazić, *Moj pogled na diplomatiju (1957-2005)*, Čigoja štampa, Nevenka Jazić, Beograd, 2010, str. 62.

¹⁷ M. Špadijer, *Vladimir Popović Španac, 1914-1972*, Matica crnogorska, Podgorica, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Zagreb, 2021, str. 294.

¹⁸ S. Selinić, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije“, *Annales · Ser: hist. sociol.*, 24, 2014, str. 554.

¹⁹ Isto, str. 557.

²⁰ Isto, str. 558.

za kadrovske poslove, a konačan odabir vršio je predsjednik Tito.²¹ Uvidjevši da je kod mladeg, komunističkog kadra, problem bila stručnost i nepoznavanje stranih jezika, u okviru Ministarstva inostranih poslova je 1946. osnovana Diplomatska škola, koja je postojala do 1949. godine, i predstavljala je jedan vid jednogodišnjeg (kasnije trosemestralnog) doškolovavanja članova Partije. Nju je naslijedila Novinarsko-diplomatska škola, koja je postojala od 1948. do 1952. godine, koja je uspjela da da oko 200 diplomiranih stručnjaka iz oblasti novinarstva i diplomatije.²² Ovu školu su završili, između ostalih, kasniji ambasadori Dragoljub Vujica, Dragoljub Kontić, Svetislav Pule Vujović, Gašo Vučinić, Mišo Vlahović, Sulejman Redžepagić (koji je kasnije doktorirao pravo), a studije je započeo i Hamdija Fetahović, koji je potom završio filozofski fakultet.

U to vrijeme, u naročito u osjetljivom trenutku raskida sa SSSR-om, u Veliku Britaniju za ambasadora odlazi Obrad Cicmil (1904–1976),²³ jedan od značajnih diplomata FNRJ/SFRJ iz Crne Gore, na tom mjestu od 1948. do 1950,²⁴ prethodno u kraćem periodu poslanik pa prvi jugoslovenski ambasador u Bugarskoj (1948),²⁵ istaknuti borac u partizanskom pokretu. Cicmil će, međutim, do kraja postojanja socijalističke Jugoslavije ostati i jedini crnogorski kadar koji je vodio jugoslovensko diplomatsko predstavništvo na toj važnoj međunarodnoj adresi. Tek će prof. dr Miloš Radulović (1929–2017) postati ambasador u Velikoj Britaniji 1996. (i biti na toj poziciji do 1999), ali tada će već biti riječ o Saveznoj Republici Jugoslaviji, odnosno federaciji Srbije i Crne Gore.²⁶ Cicmil je u diplomatskoj karijeri inače službovao i kao poslanik u Pakistanu, od 1951. do 1953,²⁷ i ambasador u Kanadi, od 1955. do 1958. godine.²⁸ U Kanadi su ambasadori bili i druga dva Crnogorca – Krsto Bulajić (1920–2009), od 1981. do 1985,²⁹ i, neposredno nakon njega, Vladimir Pavićević (1938), od 1985. do 1989.³⁰ Pavićević je u diplomatskoj karijeri posebno bio aktivan u multilateralnoj diplomatiji. Od značajnih svjetskih država, potrebno je svakako istaći dvojicu velikih jugoslovenskih diplomata

²¹ N. L. Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948–1983*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 395.

²² S. Selinić, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije“, *Annales · Ser. hist. sociol.*, 24, 2014, str. 560.

²³ Na nekim mjestima se kao godina rođenja navode i 1905. i 1915. godina. *Jugoslovenski savremenici: Ko je ko u Jugoslaviji*, glavni redaktor R. Rajović, Hronometar, Beograd, str. 147.

²⁴ *Službeni list FNRJ*, br. 41/48; *Službeni list FNRJ*, br. 42/50.

²⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 12/48.

²⁶ B. Kralj, *Ko je ko u parlamentarizmu u Crnoj Gori*, Oktoih, Podgorica, 2007, str. 150.

²⁷ *Službeni list FNRJ*, br. 14/51; *Službeni list FNRJ*, br. 33/53; *Službeni list FNRJ*, br. 38/53.

²⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 22/55; *Službeni list FNRJ*, br. 30/58.

²⁹ *Službeni list SFRJ*, br. 22/81; *Službeni list SFRJ*, br. 48/85.

³⁰ *Službeni list SFRJ*, br. br. 48/85; *Službeni list SFRJ*, br. 51/89.

– Vladimira Popovića Španca (1914–1972), između 1946. i 1948,³¹ i Veljka Mićunovića (1916–1982), između 1956. i 1958,³² jugoslovenske ambasadore u SSSR-u (Mićunović je bio i nerezidentni ambasador u Mongoliji). Mićunović će u još jednom periodu, od 1969. do 1971, biti ambasador u SSSR-u,³³ što je bilo izuzetno rijetko u praksi jugoslovenske diplomatije. Pored Mićunovića, samo su Dalibor Soldatić (u Meksiku) i Radivoj Uvalić (u Indiji) bili u dva navrata imenovani za ambasadore u istoj zemlji.³⁴ O svoja dva ambadorska mandata u Moskvi Mićunović je ostavio dvije knjige sjećanja,³⁵ vrlo dragocjene za istraživanje ne samo jugoslovensko-sovjetskih odnosa već i ukupno sagledavanje kompleksa međunarodnih odnosa u kontekstu Hladnog rata. Pored njih, u SSSR ambasador je bio i Milorad Pešić (1921–2009), od 1971. do 1975. godine.³⁶ Pešić je zatim bio i zamjenik saveznog sekretara za inostrane poslove, pa ambasador u Austriji (od 1981. do 1985).³⁷ Kasnije, od 1978. do 1982. je ambasador u SSSR³⁸ (i stalni predstavnik u Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć – SEV) bio i Marko Orlandić (1930–2019), nakon toga i predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore (1983–1984). Vladimir Popović je bio i ambasador u SAD od 1950. do 1954,³⁹ da bi potom bio i ambasador u NR Kini, i nerezidentni ambasador u Vijetnamu, od 1955. do 1958. godine.⁴⁰ Kasnije je bio i šef Generalnog sekretarijata predsjednika Tita. Popović je jedini jugoslovenski ambasador koji je bio šef diplomatskih predstavništava u sva tri najznačajnija centra svjetske politike, Moskvi, Vašingtonu i Peking. Njegov dolazak u Vašington, u veoma važnom momentu, sam je po sebi bio poruka, budući da je Tito poslao na to mjesto predratnog člana CK, koji je važio za hrabrog čovjeka, beskrajno odanog Titu, koji je uživao njegovo ogromno povjerenje.⁴¹ I Veljko Mićunović je bio jugoslovenski ambasador u SAD-u, i to između 1962. i 1967. godine,⁴² pa je učestvovao i u organizaciji prve Titove posjete SAD i njegovog susreta sa pred-

³¹ *Službeni list FNRJ*, br. 75/48.

³² *Službeni list FNRJ*, br. 11/56; *Službeni list FNRJ*, br. 19/57; *Službeni list FNRJ*, br. 45/58.

³³ *Službeni list FNRJ*, br. 35/62; *Službeni list SFRJ*, br. 26/67.

³⁴ Uvalić je na putu da stupi na dužnost po drugi put poginuo u saobraćajnoj nesreći u Iranu 1971. godine. Ž. Jazić, *Moj pogled na diplomatiju (1957-2005)*, Čigoja štampa, Nevenka Jazić, Beograd, 2010, str. 34-35.

³⁵ V. Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1977; V. Mićunović, *Moskovske godine, 1969/1971*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1984.

³⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 41/71; *Službeni list SFRJ*, br. 48/75.

³⁷ *Službeni list SFRJ*, br. 53/81; *Službeni list SFRJ*, br. 59/81; *Službeni list SFRJ*, br. 57/85; *Službeni list SFRJ*, br. 61/85.

³⁸ *Službeni list SFRJ*, br. 3/79; *Službeni list SFRJ*, br. 50/82.

³⁹ *Službeni list FNRJ*, br. 30/50; *Službeni list FNRJ*, br. 11/54.

⁴⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 18/55; *Službeni list FNRJ*, br. 3/58.

⁴¹ T. Jakovina, *Od Preka do vrha svijeta*, Fraktura, Zaprešić, 2020, str. 101.

⁴² *Službeni list SFRJ*, br. 47/69; *Službeni list SFRJ*, br. 41/71.

sjednikom Kenedijem 1963. godine. Cvijeto Job, dugogodišnji jugoslovenski diplomata, Mićunovića naziva najmudrijim i najpoštovanijim jugoslovenskim ambasadorom u Vašingtonu.⁴³ U bogatoj diplomatskoj karijeri Mićunović je bio i pomoćnik, pa kasnije zamjenik saveznog sekretara za inostrane poslove, kao i predsjednik Odbora za spoljnu politiku Savezne skupštine. Mićunović se spremao za još jedan ambadorski mandat u jednom važnom diplomatskom centru – u Parizu, ali na tu poziciju nije otišao jer je moždani udar prekinuo njegovu diplomatsku karijeru.⁴⁴ Ambasador u Francuskoj bio je, od 1975. do 1979,⁴⁵ na završetku jedne bogate diplomatske karijere, Radomir Radović (1918–2000). U Japanu su službovali Vladimir Rolović (1916–1971), od 1962. do 1967, Krsto Bulajić, od 1967. do 1970,⁴⁶ Ranko Radulović (1930–2015) (od 1989. do 1994, prvo kao ambasador SFRJ, pa SRJ).⁴⁷ Radulović je u karijeri bio i prvi sekretar Ambasade u SAD, otpravnik poslova u Etiopiji, a u tri navrata je bio pomoćnik saveznog sekretara u SIV-u, uključujući i sekretara za inostrane poslove.

Diplomate u susjedstvu, Istočnom bloku i Južnoj Evropi

Mogu se uočiti dvije grupe država u kojima su crnogorski kadrovi na čelu ambasada bili značajno zastupljeni – te dvije grupe donekle se preklapaju jer su to, sa jedne strane zemlje tadašnjeg Istočnog bloka, odnosno komunističke zemlje Istočne Evrope, a sa druge susjedne zemlje Južne Evrope. Kao što je već navedeno, već po završetku rata, više političkih i partijskih kadrova iz Crne Gore vodiće jugoslovenska predstavništva u novonastalim „narodnim demokratijama”. Neki od njih, stari partijski kadrovi, opredijeliće se za Rezoluciju Informbiroa – tako je Radonja Golubović (1906–1984), prvi poratni ministar unutrašnjih poslova NR Crne Gore, bio ambasador u Rumuniji od 1947. do 1948,⁴⁸ kada je napustio službu, opredijelivši se za Rezoluciju Informbiroa,⁴⁹ i prešao u SSSR, gdje će ostati dokraja života. S druge strane, Božo Ljumović (1896–1986), istaknuti revolucionar, ambasador u Poljskoj od 1945. do 1946,⁵⁰ po povratku u zemlju potpredsjednik Vlade

⁴³ T. Jakovina, Sjećanja koja čine povijest – Razgovor s Cvijetom Jobom, dugogodišnjim diplomatom i veleposlanikom FNRJ/SFRJ, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35 No. 3, 2003, str. 1037.

⁴⁴ T. Jakovina, *Od Preka do vrha svijeta*, Fraktura, Zaprešić, 2020, str. 171.

⁴⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 48/75; *Službeni list SFRJ*, br. 59/79.

⁴⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 31/67; *Službeni list SFRJ*, br. 55/70.

⁴⁷ *Službeni list SFRJ*, br. 64/89.

⁴⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 48/47; *Službeni list FNRJ*, br. 67/48.

⁴⁹ S. Selinić, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije“, *Annal-es · Ser. hist. sociol.*, 24, 2014, str. 558.

⁵⁰ P. Žurek, „Pitanje poslijeratnih granica Poljske i Jugoslavije u odnosima dviju država (1945–1946)“, *Historijski zbornik*, 2, 2018, str. 324, 329–330; *Službeni list FNRJ*, br. 100/46.

NR Crne Gore, uhapšen je i proveo je u zatvorima niz godina.⁵¹ Nakon rata, i mjesto u Bugarskoj pokrivali su dvojica kadrova iz Crne Gore – Nikola Kovačević Stari (1890–1964), od 1945. do 1947. godine,⁵² stari komunistički kadar,⁵³ i, kao što je pomenuto, Obrad Cicmil. Kasnije će, u svim socijalističkim državama u Evropi s izuzetkom Istočne Njemačke, Jugoslaviju predstavljati diplomate iz Crne Gore. Tako je ambasador u Mađarskoj, od 1956. do 1960,⁵⁴ u osjetljivom periodu nakon gušenja Mađarske revolucije, bio Jovo Kapičić (1919–2013), kasnije i ambasador u Švedskoj, u Rumuniji (od 1954. do 1958),⁵⁵ a potom i Čehoslovačkoj (od 1961. do 1965)⁵⁶ ambasador je bio Nikola Vujanović (1911–1981),⁵⁷ dok je u Čehoslovačkoj od 1978. do 1982. službovao kao ambasador,⁵⁸ i Miodrag Mišo Vlahović (1924–2006), kasnije (1984–1985) predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore. U Bugarskoj je kasnije, od 1987.⁵⁹ do 1996. bio ambasador, prvo SFRJ, pa SRJ Milenko Stefanović (1932), koji je na to mjesto otišao nakon što je vodio Republički komitet za odnose sa inostranstvom SR Crne Gore. Arso Milatović (1912–1988) je bio na čelu diplomatskog predstavništva Jugoslavije u tri socijalističke države – bio je poslanik u Albaniji (od 1956. do 1958),⁶⁰ ambasador u Rumuniji (od 1960. do 1965)⁶¹ i ambasador u Poljskoj (1967–1970),⁶² a prethodno je bio i šef vojne misije FNRJ u Bugarskoj. U Albaniji je ambasador bio, od 1979. do 1983.⁶³ i Branko Komatina (1921–2008). I Veljko Milatović (1921–2004), kasnije predsjednik Skupštine i predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, radio je desetak godina u DSIP-u, i između ostalog bio načelnik Uprave za socijalističke zemlje i ministar savjetnik i otpravnik poslova u Varšavi.

Kadrovi iz Crne Gore su, u nekom trenutku, vodili ambasade u svim zemljama koje izlaze na Sredozemno more u kojim je Jugoslavija imala ambasadu, sem Španije, sa kojom su odnosi uspostavljeni tek nakon Frankove smrti. Ambasador u Italiji (nerezidentno i na Malti), jednoj od važnih država

⁵¹ *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 4, urednici Š. Rastoderi Ž. M. Andrijašević, Daily Press – Vijesti, 2006, str. 843-844.

⁵² *Službeni list FNRJ*, br. 1/47.

⁵³ S. Selinić, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije“, *Annales · Ser. hist. sociol.*, 24, 2014, str. 557.

⁵⁴ *Službeni list FNRJ*, br. 53/56; *Službeni list FNRJ*, br. 7/60.

⁵⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 51/54; *Službeni list FNRJ*, br. 6/58.

⁵⁶ *Službeni list FNRJ*, br. 39/61; *Službeni list SFRJ*, br. 38/65.

⁵⁷ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 801.

⁵⁸ *Službeni list SFRJ*, br. 58/78; *Službeni list SFRJ*, br. 50/82.

⁵⁹ *Službeni list SFRJ*, br. 72/87.

⁶⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 23/56.

⁶¹ *Službeni list FNRJ*, br. 6/60; *Službeni list SFRJ*, br. 25/65.

⁶² *Službeni list SFRJ*, br. 37/67; *Službeni list SFRJ*, br. 47/70.

⁶³ *Službeni list SFRJ*, br. 52/79; *Službeni list SFRJ*, br. 53/83.

za jugoslovensku spoljnu politiku, posebno zbog delikatnog pitanja razgraničenja, u periodu od 1971. do 1975. bio je Mišo Pavićević (1915–1995).⁶⁴ Pavićević je bio jedan od najistaknutijih jugoslovenskih diplomata, službovao je i kao šef Stalne misije u OUN u Njujorku od 1960. do 1963,⁶⁵ a jedini je crnogorski kadar koji je vodio SSIP, kao vršilac dužnosti, od decembra 1968. do aprila 1969 (do tada je bio zamjenik saveznog sekretara). Uprkos povremenim špekulacijama da bi neki od diplomata iz Crne Gore, poput Pavićevića,⁶⁶ Veljka Mićunovića, Vladimira Popovića, i, kasnije, Marka Orlandića,⁶⁷ mogao stati na čelo SSIP-a, to se ipak nikad nije desilo, pa je, uprkos velikoj zastupljenosti u diplomatskoj službi, (Jovo Kapičić svjedoči da je u jednom trenutku početkom 1960-ih samo iz cetinjskog kraja bilo na funkciji osam ambasadora, a iz Makedonije nijedan, dok je iz Bosne i Hercegovine bio jedan),⁶⁸ Crna Gora ostala jedina jugoslovenska republika koja nije dala saveznog sekretara za inostrane poslove. Na tom mjestu su se, od proglašenja FNRJ 1945. godine, nalazili Hrvati Tito, Josip Vrhovec i Budimir Lončar, Srbi Stanoje Simić, Koča Popović, Marko Nikezić (doduše, porijeklom iz Bara, iz Crne Gore), Mirko Tepavac (kadar Vojvodine) i Miloš Minić, Raif Dizdarević iz Bosne i Hercegovine, Lazar Mojsov iz Makedonije i Edvard Kardelj iz Slovenije. Mišo Pavićević bio je i ambasador u Turskoj, od 1953. do 1955, i u Grčkoj, od 1955. do 1958. godine.⁶⁹ Ambasador u Grčkoj bio je, tokom kratke diplomatske karijere, od 1961. do 1965. godine⁷⁰ i proslavljeni general i raniji načelnik Generalštaba JNA Peko Dapčević (1913–1999), kao i jedan od istaknutih ambasadora FNRJ/SFRJ, Dragomir Drago Vučinić (1919–1991), koji je pored službovanja kao ambasador u Grčkoj u delikatnom periodu pukovničke diktature, od 1969. do 1973,⁷¹ bio prije toga i poslanik/ambasador u Austriji, od 1953. do 1955,⁷² i ambasador u Turskoj, od 1955. do 1958.⁷³ Prva dva šefa diplomatske misije Jugoslavije na Kipru bili su takođe iz Crne Gore – prvo Marko Vujačić (1909–1990), koji je od 1960. do 1963. vodio Ambasadu kao stalni otpravnik poslova, a potom

⁶⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 49/71; *Službeni list SFRJ*, br. 31/72; *Službeni list SFRJ*, br. 55/75; *Službeni list SFRJ*, br. 61/75.

⁶⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 50/60; *Službeni list SFRJ*, br. 42/63.

⁶⁶ R. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991*, *Službeni list SRJ*, Beograd, 1995, str. 149.

⁶⁷ Isto, str. 150; T. Jakovina, *Od Preka do vrha svijeta*, Fraktura, Zaprešić, 2020, str. 389.

⁶⁸ T. Nikčević, *Goli otoci Jova Kapičića*, V. B. Z., Zagreb, 2010, str. 144.

⁶⁹ *Službeni list FNRJ*, br. 15/54; *Službeni list FNRJ*, br. 21/55; *Službeni list FNRJ*, br. 38/55; *Službeni list FNRJ*, br. 21/58.

⁷⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 33/61; *Službeni list SFRJ*, br. 38/65.

⁷¹ *Službeni list SFRJ*, br. 37/69; *Službeni list SFRJ*, br. 50/73.

⁷² *Službeni list FNRJ*, br. 61/52; *Službeni list FNRJ*, br. 9/54; *Službeni list FNRJ*, br. 38/55.

⁷³ *Službeni list FNRJ*, br. 56/55; *Službeni list FNRJ*, br. 34/58.

Branko Vučinić (1918–1996),⁷⁴ dugogodišnji Titov lični sekretar, od 1963. do 1967. godine.⁷⁵ Novonastala kiparska država (do tada pod britanskom vlašću) imala je značajno mjesto u jugoslovenskoj spoljnoj politici, pa je njen predsjednik, arhiepiskop Makarios, bio učesnik prve Konferencije nesvrstanih u Beogradu 1961. godine. Jugoslavija i Kipar će, uz nešto kasnije Maltu, biti jedine članice Pokreta nesvrstanih iz Evrope. Kasnije će na Kipru službovati kao ambasador i Petar Bošković (1931–2011), od 1988,⁷⁶ pa sve do 1993 (posljednje dvije godine kao ambasador SRJ).⁷⁷

Ambasadori iz Crne Gore u Zapadnoj Evropi

Što se tiče Zapadne Evrope, tu su crnogorski kadrovi bili nešto manje zastupljeni, ali je i tamo službovalo više istaknutih diplomata. Pored spomenutih Cicmila i Radovića, potrebno je istaći i Miloša Lalovića (1921–2001), ambasadora u Belgiji koji je pokrивao i Luksemburg, od 1967. do 1971,⁷⁸ Branka Draškovića (1912–1979), koji se istakao kao novinar, jedno vrijeme i direktor beogradske „Politike“,⁷⁹ a bio je ambasador u Holandiji od 1958. do 1961,⁸⁰ Gojka Žarkovića (1921–1993), koji je bio ambasador u Norveškoj, i nerezidentni ambasador na Islandu od 1974. do 1979,⁸¹ kao i već pomenutog ambasadora u Švedskoj (od 1960. do 1962)⁸² Jova Kapičića, i ambasadora u Norveškoj (poslanik od 1955. do 1956, ambasador od 1956. do 1960, nerezidentni poslanik i na Islandu od 1958. do 1960),⁸³ potom u Švedskoj, od 1970. do 1971. godine,⁸⁴ Vladimira Rolovića. Rolovića su ubili ustaški teroristi upravo dok je službovao kao ambasador u Švedskoj. Napadi na jugoslovenske diplomate bili su relativno česti, posebno u državama u kojima je bila brojna i aktivna četnička i ustaška emigracija.⁸⁵

⁷⁴ S. Simović, *Piperski pomenik*, Savez udruženja boraca i antifašista Crne Gore, Podgorica, 2020, str. 127–128.

⁷⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 30/63; *Službeni list SFRJ*, br. 31/67.

⁷⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 57/88.

⁷⁷ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 85.

⁷⁸ *Službeni list SFRJ*, br. 37/67; *Službeni list SFRJ*, br. 40/67; *Službeni list SFRJ*, br. 56/71; *Službeni list SFRJ*, br. 18/72.

⁷⁹ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 178–179.

⁸⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 8/58; *Službeni list FNRJ*, br. 39/61.

⁸¹ *Službeni list SFRJ*, br. 45/74; *Službeni list SFRJ*, br. 49/74; *Službeni list SFRJ*, br. 21/79; *Službeni list SFRJ*, br. 34/79.

⁸² *Službeni list FNRJ*, br. 8/60; *Službeni list FNRJ*, br. 39/62.

⁸³ *Službeni list FNRJ*, br. 56/55; *Službeni list FNRJ*, br. 48/56; *Službeni list FNRJ*, br. 51/58; *Službeni list FNRJ*, br. 34/60; *Službeni list FNRJ*, br. 45/60; *Službeni list FNRJ*, br. 8/61.

⁸⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 46/70.

⁸⁵ Tako su se, u različitim periodima, na meti napada nalazili i drugi crnogorski kadrovi, poput generalnog konzula u Torontu Božidara Stanića, ili ambasadora u Argentini Momčila Vučkovića, ali bez tragičnih posljedica.

Ambasador u Švajcarskoj od 1982. do 1987.⁸⁶ bio je Sulejman Redžepagić (1928–2005), koji je na to mjesto otišao sa pozicije člana Predsjedništva SR Crne Gore. Pomenuti Drago Vučinić i Milorad Pešić bili su na čelu diplomatskog predstavništva Jugoslavije u Austriji. Posebno treba istaći da je Stana Tomašević, kasnije Stana Tomašević-Arnesen, (1921–1983) bila imenovana za prvu ženu ambasadora SFRJ, kada je otišla na poziciju ambasadorke u Norveškoj, nerezidentno i na Islandu, između 1963. i 1967.⁸⁷ Kasnije će (od 1974. do 1978)⁸⁸ Stana Tomašević-Arnesen biti i ambasadorka u Danskoj. Neposredno nakon njenog imenovanja, za ambasadorku u Švajcarskoj je imenovana Mara Radić, kadar Bosne i Hercegovine, a do kraja postojanja SFRJ pridružilo im se još svega desetak žena – među njima još jedna Crnogorka – Sonja Dapčević-Oreščanin (1923–1993). Još nekoliko istaknutih žena-diplomata, iako nijesu dostigle rang ambasadora bile su iz Crne Gore, poput Zagorke Ilić (1932–2003) koja je dugo godina službovala u misijama Jugoslavije u OUN, gdje je bila i šef jugoslovenske delegacije u Komisiji OUN za ljudska prava. Mali broj žena u visokoj diplomatiji bio je odraz vremena, a ne neka jugoslovenska specifičnost, a treba ipak napomenuti i to da je Milka Planinc (iz Hrvatske), kao predsjednica SIV-a od 1982. do 1986. bila jedina žena šef vlade jedne socijalističke države u svijetu.

Od važnih diplomatskih centara u Zapadnoj Evropi crnogorski kadrovi nijesu bili ambasadori samo u Zapadnoj Njemačkoj, kao ni Svetoj Stolici, gdje su, nakon što je 1966, odnosno 1970. Jugoslavija postala jedina evropska socijalistička država koja ima diplomatske odnose sa njom, ambasadori po pravilu bili katolici, trojica iz Hrvatske, dvojica iz Slovenije, a jedan Hrvat iz Bosne i Hercegovine.⁸⁹

Crnogorski kadrovi na čelu diplomatskih predstavništava na drugim kontinentima: u službi nesvrstanosti

Kako se, od sredine pedesetih godina, Jugoslavija sve više orijentiše ka izvanblokovskoj, prvo tzv. (blokovski) neangažovanoj, a potom nesvrstanoj politici, a uporedo sa procesom dekolonizacije koji svoj vrhunac doživljava na prelazu iz šeste u sedmu deceniju XX stoljeća nastaje veći broj novih država, počinje i širenje jugoslovenske diplomatske mreže na prostore tzv. trećeg svijeta. Na taj način jugoslovenska diplomatska mreža postaje jedna od većih u svijetu, a u svakom slučaju daleko prevazilazi veličinu zemlje. U

⁸⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 48/82; *Službeni list SFRJ*, br. 53/87.

⁸⁷ *Službeni list SFRJ*, br. 36/63; *Službeni list SFRJ*, br. 46/63; *Službeni list SFRJ*, br. 34/67; *Službeni list SFRJ*, br. 38/67.

⁸⁸ *Službeni list SFRJ*, br. 43/74; *Službeni list SFRJ*, br. 51/78.

⁸⁹ B. Vukićević, "Ostpolitik in the Adriatic: the Holy See and Tito's Yugoslavia", *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 26, No. 2, 2017, str. 183.

tom širenju diplomatske mreže na države Latinske Amerike, Afrike i Azije, takođe će biti u velikoj mjeri zastupljeni kadrovi iz Crne Gore. Još i prije toga, istaknuti diplomata Mišo Pavićević će, na početku svoje diplomatske karijere, biti poslanik u Argentini, od 1951. do 1953. (nerezidentno je pokrivaio i Paragvaj i Urugvaj).⁹⁰ Tako će ambasadori u Latinskoj Americi biti Radomir Radović, u Čileu, od 1969. do 1973,⁹¹ Slavko Šuković (1938–2007), u Meksiku, od 1985. do 1989,⁹² nerezidentno i u Hondurasu i Gvatemali, kasniji ambasador SRJ u Venecueli, koji je veliki dio karijere proveo u hispanofonim zemljama zbog dobrog poznavanja španskog jezika;⁹³ Stevo Šoć (1920–2004) u Kolumbiji, od 1980. do 1984. godine,⁹⁴ Momčilo Vučeković (1923–1998), u Argentini, od 1976. do 1980. godine⁹⁵ i nerezidentno u Paragvaju, Dragoljub Vujica (1920–2011), u Urugvaju od 1971. do 1975,⁹⁶ dugo istaknuta ličnost Uprave za štampu i informacije u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (SSIP), više godina i portparol SSIP-a, a ranije i direktor Informacionog centra Jugoslavije u Njujorku; Vojislav Pečić (1924–1991) u Brazilu od 1981. do 1985,⁹⁷ Vojo Daković (1921–2004), raniji direktor Jugoslovenskog informativnog centra u Parizu,⁹⁸ na Kubi (od 1970. do 1974),⁹⁹ Mihajlo Popović (1934–2005), takođe na Kubi, od 1986. do 1990,¹⁰⁰ koji će na to mjesto preći sa mjesta direktora Kombinata aluminijuma Titograd, ranije šef predstavništva Privredne komore Jugoslavije u Havani. Svetislav Pule Vujović (1929–2018), bio je ambasador SFRJ u Panami od 1983. do 1988, nerezidentno u Kostariki,¹⁰¹ a i Danilo Lekić Španac (1913–1986) prije drugih važnih diplomatskih funkcija bio je ambasador u Brazilu od 1957. do 1961, kao i nerezidentni poslanik u Venecueli od 1957. do 1960,¹⁰² a sa te pozicije je imenovan za pomoćnika saveznog sekretara za inostrane poslove.¹⁰³

⁹⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 49/51; *Službeni list FNRJ*, br. 50/51; *Službeni list FNRJ*, br. 39/53.

⁹¹ *Službeni list SFRJ*, br. 37/69; *Službeni list SFRJ*, br. 50/73.

⁹² *Službeni list SFRJ*, br. 56/85; *Službeni list SFRJ*, br. 23/86; *Službeni list SFRJ*, br. 42/87; *Službeni list SFRJ*, br. 52/89; *Službeni list SFRJ*, br. 70/89; *Službeni list SFRJ*, br. 5/90.

⁹³ B. Mandić, *Tito u dijalogu sa svijetom*, Agencija Mir, Novi Sad, 2005, str. 466.

⁹⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 51/80; *Službeni list SFRJ*, br. 47/84.

⁹⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 56/75; *Službeni list SFRJ*, br. 3/76; *Službeni list SFRJ*, br. 20/80; *Službeni list SFRJ*, br. 8/81.

⁹⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 56/71; *Službeni list SFRJ*, br. 48/75.

⁹⁷ *Directory of Officials of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia: A Reference Aid*, CR 83-11848, Directorate of Intelligence, Washington, D. C., 1983, str. 139; *Službeni list SFRJ*, br. 53/81; *Službeni list SFRJ*, br. 56/85.

⁹⁸ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 155.

⁹⁹ *Službeni list SFRJ*, br. 46/70; *Službeni list SFRJ*, br. 43/74.

¹⁰⁰ *Službeni list SFRJ*, br. 54/86; *Službeni list SFRJ*, br. 64/90.

¹⁰¹ *Službeni list SFRJ*, br. 65/83; *Službeni list SFRJ*, br. 17/84; *Službeni list SFRJ*, br. 18/88; *Službeni list SFRJ*, br. 65/88.

¹⁰² *Službeni list FNRJ*, br. 23/57; *Službeni list FNRJ*, br. 16/60; *Službeni list FNRJ*, br. 30/61.

¹⁰³ *Službeni list FNRJ*, br. 49/61.

Afrika i arapski svijet igraće posebno važno mjesto u jugoslovenskoj diplomatiji od šezdesetih do osamdesetih godina. Na prvoj Konferenciji nesvrstanih, koja je održana u Beogradu od 1. do 6. septembra 1961. godine, od 25 učesnika bilo je deset arapskih država iz Sjeverne Afrike i sa Bliskog istoka, pet afričkih nearapskih država (jer je znatan broj afričkih država bio u procesu dekolonizacije i kada steknu nezavisnost uglavnom će se pridruživati Pokretu nesvrstanih), uz sedam azijskih država, kao i Kubu, Kipar i domaćina Konferencije, Jugoslaviju.

Ambasadori Jugoslavije u arapskim državama bile su brojne istaknute diplomate, od kojih mnogi iz Crne Gore. Tako su ambasadori u Egiptu (koji se u jednom periodu zvanično nazivao Ujedinjena Arapska Republika) bili Danilo Lekić Španac, od 1967. do 1969.¹⁰⁴ i Aleksandar Aco Božović (1921–1998), od 1977. do 1981.¹⁰⁵ Inače, Božović je jedno vrijeme bio i lični sekretar predsjednika Tita, a pored službe sekretara Stalne misije FNRJ u OUN u Njujorku, bio je i prvi stalni otpravnik poslova Jugoslavije u Gani, a kasnije, od 1970. do 1974. ambasador u Nigeriji (nerezidentno je iz Lagosa pokrивao i Niger i Ekvatorijalnu Gvineju).¹⁰⁶ Egipat je imao veoma važno mjesto u jugoslovenskoj politici nesvrstanih, pa zato i nije neobično što su Ambasadu u Kairu vodila i ova dvojica istaknutih diplomata. Ambasador u Tunisu od 1960. do 1964. bio je takođe značajni jugoslovenski diplomata Miloš Lalović, koji je tamo bio zadužen i za kontakte sa Privremenom vladom Alžira.¹⁰⁷ Otpravnik poslova, poslanik, pa ambasador (od 1960. do 1963) u Libiji¹⁰⁸ bio je Jovan Vukmanović (1909–1998), a kasnije će ambasador SFRJ u Libiji od 1983. do 1986. biti Vuko Dragašević (1922), raniji savezni sekretar za rad i socijalnu politiku, ambasadori u Alžiru bili su Nedeljko Zorić (1922–2015), od 1977. do 1981,¹⁰⁹ i Borislav Milošević (1934–2013),¹¹⁰ od 1985. do 1989. godine (kasniji ambasador SRJ u Rusiji, od 1998. do 2000), dok je ambasadorica u Maroku od 1981. do 1984, kao druga (i posljednja) žena iz Crne Gore ambasador SFRJ, bila Sonja Dapčević-Oreščanin.¹¹¹ Ambasador u Maroku je, od

¹⁰⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 32/67; *Službeni list SFRJ*, br. 33/69.

¹⁰⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 55/77; *Službeni list SFRJ*, br. 56/81.

¹⁰⁶ R. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991.*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 187; *Službeni list SFRJ*, br. 12/70; *Službeni list SFRJ*, br. 3/71; *Službeni list SFRJ*, br. 1/75; *Službeni list SRJ*, br. 21/75; *Službeni list SFRJ*, br. 36/75; *Službeni list SFRJ*, br. 57/76.

¹⁰⁷ R. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 158; *Službeni list FNRJ*, br. 39/60; *Službeni list SFRJ*, br. 6/64.

¹⁰⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 50/60; *Službeni list FNRJ*, br. 13/63; *Službeni list SFRJ*, br. 42/63.

¹⁰⁹ *Službeni list SFRJ*, br. 53/77; *Službeni list SFRJ*, br. 58/81.

¹¹⁰ *Službeni list SFRJ*, br. 56/85; *Službeni list SFRJ*, br. 52/89.

¹¹¹ Kada se vratila u zemlju prije isteka mandata zbog prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Maroka zbog jugoslovenskog priznanja Zapadne Sahare. R. Petković, *Subjektiv-*

1989. do 1992,¹¹² bio i Dimitrije Babić (1935–2018), koji je prije toga, između 1979. i 1984, bio ambasador u Angoli i nerezidentni ambasador na Sao Tomeu i Prinsipeu.¹¹³ Kasnije će Babić biti i otpravnik poslova SRJ u Alžiru. Na ambasadorskom mjestu u Sudanu bio je od 1967. do 1971. godine Gojko Žarković,¹¹⁴ koji je u dugoj diplomatskoj karijeri službovao u Pragu, Parizu, Istanbulu, da bi potom bio ambasador u Iranu od 1961. do 1965,¹¹⁵ a kasnije će, kao što je navedeno, biti i na čelu jugoslovenske ambasade u Oslu. SFRJ je imala i rezidentnog ambasadora u Mogadišu, u Somaliji, a na tom mjestu je od 1986. do 1990. bio Dragoljub Kontić (1929),¹¹⁶ karijerni diplomata koji je tokom karijere službovao u jugoslovenskim diplomatsko-konzularnim predstavništvima na četiri kontinenta, a bio je i savjetnik za spoljnu politiku predsjednice SIV-a Milke Planinc. Jugoslovenski ambasadori i na prostoru arapskih država na Bliskom istoku bili su kadrovi iz Crne Gore: Miloš Lalović otpravnik poslova, pa poslanik u Libanu od 1957. do 1958,¹¹⁷ Radomir Radović takođe u Libanu (od 1962. do 1965, istovremeno i nerezidentni poslanik u Jordanu i Kuvajtu),¹¹⁸ Vido Knežević (1925–2001)¹¹⁹ u Iraku, od 1981. do 1984,¹²⁰ Vojislav Pekić od 1973. do 1977. u Siriji, nerezidentno i u Jordanu.¹²¹ Ambasador SFRJ u Jordanu od 1987. do 1991. bio je Zoran S. Popović (1949),¹²² kasnije ambasador SRJ u Siriji, ambasador SCG u Turskoj, te ambasador Srbije u Rumuniji. Jedna od rijetkih država sa kojima je Titova Jugoslavija prekinula diplomatske odnose i nije ih obnovila sve do pred kraj svog postojanja, bio je Izrael. Prije prekida odnosa, do kojeg je došlo po direktnoj Titovoj odluci, i suprotno raspoloženju i očekivanjima u SSIP-u, dva crnogorska kadra vodili su jugoslovensko predstavništvo u Tel Avivu. Oni su bili poslanici, budući da je Izrael (poput, mnogo vremena, Albanije), bio jedna od rijetkih država sa kojima odnosi nijesu uzdignuti na najviši diplomatski rang – ambasadorski, nego su ostali u rangu poslanika, što

na istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991., Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 209.

¹¹² *Službeni list SFRJ*, br. 52/89.

¹¹³ *Službeni list SFRJ*, br. 56/79; *Službeni list SFRJ*, br. 18/80; *Službeni list SFRJ*, br. 3/84; *Službeni list SFRJ*, br. 7/84.

¹¹⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 22/67; *Službeni list SFRJ*, br. 25/71.

¹¹⁵ D. Jončić, *Beograd-Teheran: 80 godina diplomatskih odnosa: katalog izložbe*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2017, str. 20, 65; *Službeni list FNRJ*, br. 39/61; *Službeni list SFRJ*, br. 39/65.

¹¹⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 43/86.

¹¹⁷ *Službeni list FNRJ*, br. 47/57; *Službeni list FNRJ*, br. 38/58; *Službeni list FNRJ*.

¹¹⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 35/62; *Službeni list FNRJ*, br. 9/63; *Službeni list SFRJ*, br. 42/65.

¹¹⁹ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 340.

¹²⁰ *Službeni list SFRJ*, br. 63/81; *Službeni list SFRJ*, br. 8/84.

¹²¹ *Službeni list SFRJ*, br. 53/73; *Službeni list SFRJ*, br. 54/73; *Službeni list SFRJ*, br. 51/77; *Službeni list SFRJ*, br. 21/79.

¹²² *Službeni list SFRJ*, br. 61/87.

je bilo uobičajeno za odnose između manjih država prije Drugog svjetskog rata, ali je praktično nestalo u poratnoj diplomatskoj praksi. Jedan od njih bio je pomenuti Jovan Vukmanović, poslanik u Izraelu od 1954. do 1956.¹²³ Drugi je bio Vojimir Vojo M. Šobajić (1916-1996),¹²⁴ koji je bio poslanik u Izraelu od 1964.¹²⁵ do 1967. (kada je došlo do prekida odnosa), da bi kasnije bio i ambasador u Avganistanu, od 1969. do 1974. godine.¹²⁶ U bogatoj diplomatskoj karijeri, Šobajić je bio i vojni ataše u Parizu i Briselu, generalni konzul u Istanbulu i otpravnik poslova Ambasade u Bukureštu (od 1958. do 1961). Autor je knjige „Jevrejstvo i Izrael”,¹²⁷ prve knjige koja je u Jugoslaviji na jedan sveobuhvatan način tretirala jevrejsku istoriju, nastanak, istoriju i savremenost jevrejske države.

Na čelu ambasada Jugoslavije u Africi južno od Sahare bio je takođe značajan broj diplomata iz Crne Gore. Tako je Hamdija Fetahović (1929–2016) od 1979. do 1983. godine¹²⁸ bio ambasador u Kamerunu, nerezidentno i u Ekvatorijalnoj Gvineji, Božidar Stanić (1916–2000) je bio ambasador u Gvineji od 1972. do 1977, nerezidentno u Gvineji Bisao i Sijera Leoneu,¹²⁹ dok će prvi ambasador SFRJ u Mozambiku (i nerezidentni ambasador u Lesotu) biti Gavriilo Gašo Vučinić (1924–2001),¹³⁰ koji je prije toga službovao, između ostalog u ambasadama u Londonu i Rimu (inače rođeni brat ambasadora Draga Vučinića),¹³¹ a prvi ambasador na Madagaskaru, od 1976. do 1981,¹³² bio je Đuza Radović (1922–1992), koji je nerezidentno pokrивao i Mauricijus i Komorska Ostrva. I ranije pomenuti Vojo Daković bio je ambasador u Africi, i to u Maliju, od 1961. do 1963. godine.¹³³ Milorad Komatina (1924–2003), koji je službovao u nizu država, a posebno se bavio Albanijom, pa je i objavio knjigu o jugoslovensko-albanskim odnosima, bio je ambasador u Tanzaniji i nerezidentni ambasador na Sejšelimu, od 1978. do 1981. godine.¹³⁴ Tri crnogorska sekretara/ministra za inostrane poslove služ-

¹²³ *Službeni list FNRJ*, br. 22/54; *Službeni list FNRJ*, br. 26/5.

¹²⁴ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 743.

¹²⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 37/64.

¹²⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 25/69; *Službeni list SFRJ*, br. 3/74.

¹²⁷ V. Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*, Samoupravna prakтика, Skoplje, 1982.

¹²⁸ *Službeni list SFRJ*, br. 4/79; *Službeni list SFRJ*, br. 18/80; *Službeni list SFRJ*, br. 34/82; *Službeni list SFRJ*, br. 6/83.

¹²⁹ *Službeni list SFRJ*, br. 31/72; *Službeni list SFRJ*, br. 52/72; *Službeni list SFRJ*, br. 27/74; *Službeni list SFRJ*, br. 25/77; *Službeni list SFRJ*, br. 41/77; *Službeni list SFRJ*, br. 47/77.

¹³⁰ *Službeni list SFRJ*, br. 57/75; *Službeni list SFRJ*, br. 33/76; *Službeni list SFRJ*, br. 5/7.

¹³¹ R. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 164.

¹³² *Službeni list SFRJ*, br. 16/76; *Službeni list SFRJ*, br. 32/77; *Službeni list SFRJ*, br. 53/77.

¹³³ *Službeni list FNRJ*, br. 8/61; *Službeni list SFRJ*, br. 26/63.

¹³⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 12/78; *Službeni list SFRJ*, br. 36/78; *Službeni list SFRJ*, br. 62/81; *Službeni list SFRJ*, br. 10/82.

bovali su kao ambasadori u Africi – Branko Lukovac (1944) u Tanzaniji, i nerezidentno na Sejšelima, od 1985. do 1989.¹³⁵ (poslije čega je bio, do 1992. godine, pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove), Miodrag Lekić (1947) u Mozambiku i nerezidentno u Svazilendu (danas Esvatini) i Lesotu, od 1990. do 1992. godine,¹³⁶ i Igor Jovović u Etiopiji, od 1990.¹³⁷ do 1998. godine (od 1992. kao ambasador SRJ). Jovović će kasnije biti i ambasador SCG i višestruki ambasador Crne Gore. U Africi su ambasadori bili i Velimir Mijović (1917–1998), u DR Kongu od 1967. do 1972.,¹³⁸ Mirko M. Kalezić (1919–1997),¹³⁹ (kasnije i portparol SSIP-a), u Ugandi od 1971. do 1975., nerezidentno u Burundiju i Ruandi,¹⁴⁰ Ilija Janković (1937), ambasador SFRJ, pa SRJ u Nigeriji, od 1990. do 1995., nerezidentno i u Čadu,¹⁴¹ Žarko Milutinović (1930–1990), u Zairu (danas DR Kongo), od 1985. do 1989. godine,¹⁴² Vladislav Drljević (1933–2021), prvo ambasador SFRJ, pa SRJ u Zambiji, od 1989.¹⁴³ do 1994., kasnije i ambasador SRJ u Keniji.

U skladu sa politikom nesvrstanosti, Jugoslavija je širila mrežu diplomatskih predstavništava u Južnoj i Jugoistočnoj Aziji. Za Jugoslaviju je najvažnija država u regionu bila Indija, pa su poziciju u Nju Delhiju zauzimali istaknuti kadrovi jugoslovenske diplomatije i politike – Josip Đerđa, Jože Vilfan, Bogdan Crnobrnja, Dušan Kveder, Gojko Nikoliš, Ilija Topalovski, Živojin Jazić i drugi. Ambasador u Indiji, međutim, nije bio nijedan crnogorski kadar tokom trajanja FNRJ/SFRJ – tek će Saveznu Republiku Jugoslaviju, u rangu otpravnice poslova (što je bilo uobičajeno s obzirom na međunarodno-pravni položaj srpsko-crnogorske federacije u tom trenutku) predstavljati Milena Vlahović (1954), od 1992. do 1994. godine. Krsto Bulajić je u prvim godinama diplomatske službe bio ambasador u Burmi, od 1953. do 1956., kao i nerezidentni poslanik u Tajlandu.¹⁴⁴ Jugoslovenski ambasador u Burmi bio je, od 1968. do 1972. godine i Jokaš J. Brajović (1917–1988), istovremeno i nerezidentni ambasador u Tajlandu i Laosu,¹⁴⁵ koji je kasnije niz godina, od 1977.

¹³⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 57/85; *Službeni list SFRJ*, br. 16/86; *Službeni list SFRJ*, br. 64/89.

¹³⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 61/90; *Službeni list SFRJ*, br. 27/91; *Službeni list SFRJ*, br. 30/91.

¹³⁷ *Službeni list SFRJ*, br. 68/90.

¹³⁸ *Službeni list SFRJ*, br. 24/67; *Službeni list SFRJ*, br. 9/72.

¹³⁹ *Jugoslovenski savremenici: Ko je ko u Jugoslaviji*, glavni redaktor R. Rajović, Hronometar, Beograd, 1970, str. 434.

¹⁴⁰ *Službeni list SFRJ*, br. 55/70; *Službeni list SFRJ*, br. 32/71; *Službeni list SFRJ*, br. 56/71; *Službeni list SFRJ*, br. 54/75; *Službeni list SFRJ*, br. 22/76; *Službeni list SFRJ*, br. 24/76; *Službeni list SFRJ*, br. 17/77.

¹⁴¹ *Službeni list SFRJ*, br. 76/90; *Službeni list SFRJ*, br. 60/91.

¹⁴² *Službeni list SFRJ*, br. 52/85; *Službeni list SFRJ*, br. 84/89.

¹⁴³ *Službeni list SFRJ*, br. 64/89.

¹⁴⁴ *Službeni list FNRJ*, br. 45/53; *Službeni list FNRJ*, br. 38/55; *Službeni list FNRJ*, br. 23/56; *Službeni list FNRJ*, br. 26/56.

¹⁴⁵ *Službeni list SFRJ*, br. 26/68; *Službeni list SFRJ*, br. 31/68; *Službeni list SFRJ*, br. 40/69;

do 1984. bio i ambasador SFRJ u Filipinima.¹⁴⁶ Ambasador u Burmi, od 1981. do 1985,¹⁴⁷ nerezidentno i u Laosu, bio je kasniji ambasador u Japanu Ranko Radulović. Na istoj poziciji, ambasadora SFRJ (potom SRJ) u Burmi i nerezidentnog ambasadora u Laosu bio je, od 1990.¹⁴⁸ do 1994. godine i Svetozar Jovičević (1942). Slobodan Martinović (1925–2004) bio je od 1981. do 1985. godine ambasador u Pakistanu¹⁴⁹ (u kojem su ranije ambasadori bili i Obrad Cicmil i, između 1973. i 1977,¹⁵⁰ Vido Knežević) i prije toga u Šri Lanki (nerezidentno i na Maldivima), od 1973. do 1977,¹⁵¹ a jedan od svega nekoliko ambasadora koji su ostali u Pnom Penu tokom vladavine Pola Pota u Kampučiji (danas Kambodža) bio je Mihailo Mišo Lompar (1915–2016), ambasador u Kampučiji i, nerezidentno, u Laosu, od 1977. do 1980. godine.¹⁵² Lompar je imao dugu diplomatsku karijeru u kojoj je službovao i u diplomatsko-konzularnim predstavništvima u Cirihu, Ženevi, Bukureštu, Hagu, Džakarti, Beču, a u Pnom Pen je otišao sa pozicije načelnika direkcije za Konferenciju o evropskoj bezbjednosti i saradnji u SSIP-u.¹⁵³ Ambasador u Pakistanu bio je i Radoslav Banjo Bulajić (1935–2017), od 1989.¹⁵⁴ do 1992,¹⁵⁵ da bi kasnije bio i pomoćnik saveznog ministra inostranih poslova SRJ od 1993. do 1998, pa ambasador SRJ u Japanu (od 1998. do 2002). Jugoslovenski ambasador u Moskvi je jedno vrijeme nerezidentno pokrивao i Mongoliju, o čemu Veljko Mićunović ostavlja interesantne zapise, posebno u vezi sa njegovim susretom sa Molotovom, nekad šefom sovjetske diplomatije, tada sklonjenom na mjesto ambasadora SSSR u Ulan Batoru. Kasnije će, razvojem diplomatsko-konzularne mreže, Jugoslavija otvoriti i ambasadu u Ulan Batoru, i nju će voditi i dvojica ambasadora iz Crne Gore – Dušan Vukičević (1921–2014), raniji otpravnik poslova u AR i NDR Jemenu i Somaliji,¹⁵⁶ od 1977. do 1981,¹⁵⁷ i Dimitrije Striko Krivokapić (1931–2005), od 1985. do 1989. godine.¹⁵⁸

Službeni list SFRJ, br. 55/70; *Službeni list SFRJ*, br. 10/72; *Službeni list SFRJ*, br. 31/72; *Službeni list SFRJ*, br. 49/72.

¹⁴⁶*Službeni list SFRJ*, br. 17/77; *Službeni list SFRJ*, br. 37/84.

¹⁴⁷*Directory of Officials of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia: A Reference Aid*, CR 83-11848, Directorate of Intelligence, Washington, D. C., 1983, str. 139; *Službeni list SFRJ*, br. 59/81; *Službeni list SFRJ*, br. 37/84; *Službeni list SFRJ*, br. 2/86.

¹⁴⁸*Službeni list SFRJ*, br. 27/90.

¹⁴⁹*Službeni list SFRJ*, br. 62/81; *Službeni list SFRJ*, br. 48/85.

¹⁵⁰*Službeni list SFRJ*, br. 53/73; *Službeni list SFRJ*, br. 49/77.

¹⁵¹*Službeni list SFRJ*, br. 49/73; *Službeni list SFRJ*, br. 23/75; *Službeni list SFRJ*, br. 53/77.

¹⁵²*Službeni list SFRJ*, br. 25/77; *Službeni list SFRJ*, br. 47/77.

¹⁵³*Der Fall Noel Field: Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa*, Vol. 1, urednici B. R. Barth i W. Schweizer, BasisDruck Verlag, Berlin, 2005, str. 187.

¹⁵⁴*Službeni list SFRJ*, br. 64/89.

¹⁵⁵N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 107.

¹⁵⁶J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom osamnaesti, Komunist, Beograd, 1984, str. 409.

¹⁵⁷*Službeni list SFRJ*, br. 53/77; *Službeni list SFRJ*, br. 56/81.

¹⁵⁸*Službeni list SFRJ*, br. 67/85; *Službeni list SFRJ*, br. 79/89.

Jugoslavija nije imala diplomatsko-konzularna predstavništva u Okeaniji, s izuzetkom Australije i Novog Zelanda, dijelom zbog toga što se radilo o malim državama bez značaja za svjetsku politiku, dijelom i što je veći broj država nastajao u kasnijoj fazi postojanja Jugoslavije (od kraja 1960-ih pa sve do osamdesetih, poput Vanuatua, ili čak nakon raspada Jugoslavije, poput Palau, Mikronezije i Maršalskih Ostrva), i nijesu bile zainteresovane za politiku nesvrstanosti. Crnogorski kadrovi nijesu zauzimali ambasadorsku poziciju u Australiji, ali je prvi generalni konzul, na čelu prvog diplomatsko-konzularnog predstavništva Jugoslavije u Velingtonu bio Branko Vučinić, u periodu između 1959. i 1961. godine.

Svakako, zbog unutrašnjih migracija u zajedničkoj državi, ali i ranijih kretanja stanovništva, posebno iz Crne Gore prema Srbiji, bio je još jedan broj diplomata koji su bili nacionalno određivani kao Crnogorci, ali nijesu se vodili na crnogorskim kadrovskim listama, obično zato što su mjestom rođenja i/ili stanovanja pripadali nekoj drugoj republici ili pokrajini. Takvi su na primjer bili Momčilo Drašković (1933–2016), koji je bio otpravnik poslova u Avganistanu, Dušan Vučić (1933–2018), ambasador u Portugalu i Zelenortskej Republici, Branko Zeković (1933–2014), ambasador u Maliju, nerezidentno i u Mauritaniji, Senegalu i Burkini Faso, Radomir Zečević (1936–2010), ambasador SFRJ, pa u kasnijem mandatu SRJ, u Kolumbiji. Crnogorskog porijekla (ali na kadrovskoj listi Kosova) bio je i Ilija Đukić (1930–2002), kasniji ministar inostranih poslova SRJ. S druge strane, bilo je i situacija da je neki diplomata rođen sticajem okolnosti u Crnoj Gori, ali je životom i radom bio vezan za drugu republiku, poput Živojina Lakića (1925–1977) koji je rođen u Rasovu kod Bijelog Polja¹⁵⁹ ali je cijeli radni vijek proveo u Srbiji kojoj je kao kadar i pripadao kad je bio ambasador u Tanzaniji.

Kadrovi u multilateralnoj diplomatiji

Jugoslavija je imala i razvijenu mrežu multilateralnih odnosa. Crnogorski kadrovi pokrivali su mjesto šefa Stalne misije u OUN u Njujorku – Mišo Pavićević i Danilo Lekić Španac, od 1963. do 1967.¹⁶⁰ Miljan Komatina (1922–1999), šef Stalne misije SFRJ u Njujorku od 1978. do 1982.¹⁶¹ bio je nakon toga generalni sekretar Konferencije Ujedinjenih nacija za pitanja razoružanja i lični izaslanik generalnog sekretara OUN. I na čelu Stalne misije u Ženevi nalazili su se ambasadori iz Crne Gore – Mirčeta Čvo-

¹⁵⁹ *Jugoslovenski savremenici: Ko je ko u Jugoslaviji*, glavni redaktor R. Rajović, Hronometar, Beograd, 1970, str. 544.

¹⁶⁰ *Službeni list SFRJ*, br. 42/63.

¹⁶¹ *Službeni list SFRJ*, br. 53/82.

rović (1919–1973), istaknuti ekonomski stručnjak u SMIP-u i raniji otpravnik poslova FNRJ u Urugvaju,¹⁶² koji je na toj poziciji bio od 1970. do 1973. godine,¹⁶³ i nešto kasnije, od 1974. do 1979. godine¹⁶⁴ Miloš Lalović,¹⁶⁵ kojem je to bilo posljednje službovanje van zemlje prije odlaska u penziju. Dosljedno svojoj politici nesvrstanosti, Jugoslavija je održavala bliske odnose sa ekonomskih organizacijama dvije strane u Hladnom ratu, a da nije postala punopravan član nijedne od njih. Na čelu jugoslovenske misije pri Organizaciji za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u Parizu nalazio se od 1977. do 1981. Gavro Cerović (1926–2012), koji je potom bio i pomoćnik saveznog sekretara za inostrane poslove,¹⁶⁶ a predstavnici Jugoslavije u SEV-u bili su Dragiša Đoković (1922–2002), Budimir Budo I. Lazović (1941), od 1986. do 1990, zatim Branimir Pajković (1949). Ambasador SFRJ pri Organizaciji ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) od 1973. do 1977. bio je Batrić Jovanović (1922–2011).¹⁶⁷ Dok je bio ambasador u Austriji, Milorad Pešić je takođe pokrivaio i međunarodne organizacije sa sjedištem u Beču. I druge diplomate iz Crne Gore bili su aktivni u multilateralnoj diplomatiji, pa je tako Jovan Vukmanović, pored značajnih ranije pomenutih pozicija u bilateralnoj diplomatiji bio takođe i član više jugoslovenskih delegacija na zasjedanjima u međunarodnim organizacijama u Ženevi i Njujorku, a takođe i šef jugoslovenske delegacije na zasjedanju Komisije OUN za izbjeglice. Ranko Radulović je bio šef jugoslovenske delegacije u pregovorima sa Evropskom ekonomskom zajednicom (1986–1987, a takođe i učesnik Urugvajске runde i više konferencija Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT).

Kadrovi na čelu generalnih konzulata

Šireći diplomatsko-konzularnu mrežu, Jugoslavija nije otvarala samo ambasade, već je imala i niz konzulata širom svijeta. Značajan broj diplomata iz Crne Gore prije zauzimanja ambasadorske pozicije bili su generalni konzuli. Tako je Stevo Šoć bio generalni konzul u Ženevi, Gojko Žarković u Istanbulu od 1951. do 1953, a zamijenio ga je na tom mjestu Vojo Šobajić (1953–1955). Neđeljko Zorić je bio generalni konzul u Parizu od 1969. do

¹⁶² *Jugoslovenski savremenici: Ko je ko u Jugoslaviji*, glavni redaktor R. Rajović, Hronometar, Beograd, 1970, str. 176.

¹⁶³ *Službeni list SFRJ*, br. 58/70.

¹⁶⁴ *Službeni list SFRJ*, br. 18/80.

¹⁶⁵ R. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991.*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 197.

¹⁶⁶ *Službeni list SFRJ*, br. 31/83; *Službeni list SFRJ*, br. 44/84.

¹⁶⁷ N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, DOB, Podgorica, 2009, str. 307; *Službeni list SFRJ*, br. 67/72.

1973,¹⁶⁸ Božidar Stanić u Torontu od 1963. do 1967, Đuza Radović u Marseju od 1964. do 1969, ¹⁶⁹a, kao što je pomenuto, prvi generalni konzul (kada još uvijek nije bilo ambasade) u Velingonu bio je Branko Vučinić. Generalni konzul u Čikagu bio je (od 1956. do 1961) Jokaš Brajović,¹⁷⁰ u Limi, od 1967. do 1971. Momčilo Vučeković, a u Aleksandriji, od 1978. do 1981. Žarko Milutinović. Nakon ambasadorske službe u Kinšasi, Velimir Mijović je, od 1974. do 1978. godine, bio generalni konzul u Strazburu. S druge strane, bilo je i generalnih konzula koji nijesu postali ambasadori, iz različitih razloga – bilo zato što su se, po odrađenom mandatu, vraćali svojoj primarnoj službi, bilo zato što im je karijeru prekinula smrt, ili zato što su na položaj generalnog konzula došli pri kraju karijere. Tako je generalni konzul u Bratislavi od 1960. do 1962. godine bio Pero Žarković (1919–2006),¹⁷¹ inače pukovnik JNA, dok je generalni konzul u San Francisku od 1960. do 1961. godine bio narodni heroj Vasilije Čile Kovačević (1911–1961), koji je na toj poziciji i umro.¹⁷² U San Francisku je kasnije (od 1983. do 1987) generalni konzul bio i Ljubomir Đukić (1933), kasnije i ambasador SRJ u NDR (Sjevernoj) Koreji. Generalni konzuli su bili i Veselin Martinović (1921–1971), u Milanu i Parizu tokom 1950-ih, Sava Cicmil (1924–2010), u Istanbulu i Đorđe Šćepanović (1937), u Geteborgu, a Vladislav Drljević u Hamburgu, svi tokom 1980-ih godina. Milan Bulajić (1928–2009) bio je generalni konzul SFRJ u Njujorku od 1971. do 1976, a na istom položaju se kasnije našao i David Đ. Dašić (1941) (od 1989. do 1993),¹⁷³ kasnije i ambasador SRJ u Brazilu i šef crnogorske trgovinske misije u Vašingtonu. Marko Vujačić, koji je bio stalni otpravnik poslova u Nikoziji bio je, od 1967. do 1970. i generalni konzul u Solunu.

Institucionalni razvoj i posjete na visokom nivou

Epoha socijalističke Jugoslavije nije samo ostavila dubok trag na diplomatski kadar iz Crne Gore, već je došlo i do institucionalnog razvoja, ali i do značajno veće vidljivosti Crne Gore kad je u pitanju ad hoc diplomatija,

¹⁶⁸N. L. Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948–1983*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 272.

¹⁶⁹R. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943–1991*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 207.

¹⁷⁰*Foreign Consular Offices in the United States*, Department of State, Washington, D. C., 1959, str. 53.

¹⁷¹J. Pešek, *Nástroj represie a politickej kontroly: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, Veda, Bratislava, 2000, str. 68.

¹⁷²*Narodni heroji Jugoslavije*, knj. 1, odgovorni urednici P. Kačavenda i D. Živković, Partizanska knjiga, Beograd – Pobjeda, Titograd, 1982, str. 417.

¹⁷³*Službeni list SFRJ*, br. 12/89.

odnosno diplomatija oličena u posjetama stranih državnika. U institucionalnom pogledu, upravo će, doduše u poznijoj fazi postojanja SFRJ, a na osnovu Ustava iz 1974. godine (član 271), Crna Gora formirati poseban organ usmjeren na inostrane poslove, po prvi put od nestanka Crne Gore kao nezavisne države. Do njegovog formiranja, kao Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom, dolazi u maju 1979, neposredno nakon katastrofalnog zemljotresa koji je pogodio Crnu Goru 15. aprila iste godine.¹⁷⁴ Usljed velike pažnje međunarodne javnosti i angažmana da se pomogne Crnoj Gori, javila se potreba za formiranjem organa koji će se baviti međunarodnim odnosima Crne Gore. No, i prije toga, 1978. godine, formirano je radno tijelo Izvršnog vijeća SR Crne Gore – Komitet za odnose sa inostranstvom, i na njegovom čelu se našao Đordije Đoko Vukmanović (1925–1992), član Izvršnog vijeća zadužen za odnose sa inostranstvom, a ranije diplomata u jugoslovenskim ambasadama u Pragu i Moskvi.

Na čelu Republičkog komiteta za odnose sa inostranstvom nalazio se od 1979. do 1985. godine Branko Lukovac, a nakon što je sa te pozicije otišao na mjesto jugoslovenskog ambasadora u Tanzaniji i na Sejšelimima (a potom pomoćnika saveznog sekretara za inostrane poslove), predsjednik Komiteta je bio Milenko Stefanović. Odlaskom Stefanovića na mjesto ambasadora u Bugarskoj 1987. godine, mijenja ga Igor Jovović, koji ostaje kratko i sekretar, nakon što je Komitet transformisan u Sekretarijat za odnose sa inostranstvom.¹⁷⁵ Na mjestu sekretara nalazio se zatim Dragan K. Vukčević (1958) u periodu od 1989. do 1991, kada je Sekretarijat transformisan u Ministarstvo za odnose sa inostranstvom, odnosno Ministarstvo inostranih poslova.¹⁷⁶ U periodu od 1991. do 1992. Ministarstvo vodi Nikola Samardžić (1935–2005), a zamijenio ga je Miodrag Lekić, no to se već dešava nakon što se SFRJ raspala i formirana je Savezna Republika Jugoslavija, odnosno srpsko-crnogorska federacija.

Značajan broj svjetskih državnika posjećivao je Crnu Goru dok je ona bila članica jugoslovenske federacije. To je posebno dolazilo do izražaja krajem sedamdesetih godina, no nikako se ne može ograničiti samo na taj period. Naime, krajem sedamdesetih godina, kako je zdravlje predsjednika Tita bilo ozbiljno narušeno, on je provodio više vremena u Igalu, gdje je za njegove potrebe i sagrađena vila. Dolazeći u posjetu Jugoslaviji, strani zvaničnici su tako dolazili i u Igalo kako bi se sreli sa predsjednikom. Tako je, recimo, britanski princ Čarls 1978. prvi put boravio u Crnoj Gori. Pored Titove

¹⁷⁴Zakon o Izvršnom vijeću i republičkim organima uprave, *Službeni list SR Crne Gore*, br. 17/79.

¹⁷⁵Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Izvršnom vijeću i republičkim organima uprave, *Službeni list SR Crne Gore*, br. 89/2.

¹⁷⁶Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Vladi Socijalističke Republike Crne Gore i republičkim organima uprave, *Službeni list SR Crne Gore*, br. 91/4.

rezidencije u Igalu, značajan razlog je bila i činjenica da je Veselin Đuranić (1925–1997) nakon pogibije Džemala Bijedića bio izabran za predsjednika SIV-a, i tako postao prvi (i jedini) Crnogorac koji je vodio saveznu vladu tokom postojanja SFRJ (do Ustava od 1963. predsjednik Jugoslavije bio je i na čelu Vlade). On će kasnije biti (takođe kao jedini kadar iz Crne Gore na toj poziciji) i predsjednik Predsjedništva SFRJ, od 1984. do 1985. godine. Izuzme li se Milovan Đilas, koji je u kratkom periodu krajem 1953. i početkom 1954. bio predsjednik Savezne skupštine, nijedna druga ličnost iz Crne Gore nije zauzimala tokom trajanja socijalističke jugoslovenske federacije neku od najviših državnih funkcija¹⁷⁷ te je i to bila prilika da se poveća vidljivost Crne Gore u međunarodnom kontekstu.

Tako su u posjeti Crnoj Gori, pored pomenutog princa Čarlsa, bile i ličnosti vrlo visokog profila poput britanske kraljice Elizabete II (kratka posjeta Titogradu 1972. tokom posjete Jugoslaviji), više norveških premijera (Odvar Nordli, Gro Harlem Bruntland), danska kraljica Margareta II, ali i ličnosti koje, da nije bilo jugoslovenske politike nesvrstanosti i istaknute pozicije i vidljivosti Jugoslavije u međunarodnim odnosima, izvjesno nikad ne bi posjetile Crnu Goru. Tako su u Crnoj Gori boravili i Sirimavo Bandaranaike, predsjednica Vlade Cejlona/Šri Lanke, i Luiš Kabral, predsjednik Gvineje Bisao. Isto tako, Jugoslaviju je, tokom dvanaestodnevnih posjeta, 1963. godine obišao sovjetski premijer Nikita Sergejevič Hruščov, koji je tada boravio i u Crnoj Gori. U nekoliko godina sredinom sedamdesetih u Crnoj Gori su boravili i Horst Zinderman, predsjednik Savjeta ministara Njemačke Demokratske Republike (premijer Istočne Njemačke), 1975. godine, i Helmut Šmit, kancelar Savezne Republike Njemačke (premijer Zapadne Njemačke), 1977. godine, a činjenica da nijedan njemački kancelar nije posjetio Crnu Goru nakon raspada SFRJ pokazuje koliko je Crna Gora, kao dio Jugoslavije, ipak bila vidljiva u međunarodnoj zajednici. To potvrđuje i činjenica da je Vili Brant, doduše tada već bivši kancelar, ali i dalje lider Socijaldemokratske partije Njemačke, i predsjednik Socijalističke internacionale, boravio na odmoru u Crnoj Gori početkom 1981. godine.¹⁷⁸ Crnu Goru je 1983. posjetio italijanski predsjednik Sandro Pertini, što će takođe ostati jedina posjeta jednog italijanskog predsjednika sve do dolaska u Crnu Goru predsjednika Serđa Matarele više od trideset godina kasnije. U vili „Galeb” Tito je primao

¹⁷⁷Vidoje Žarković (1927–2000) je bio, u jednogodišnjem mandatu, kao predsjednik CK lider Saveza komunista Jugoslavije, a deceniju ranije je kao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ na određenim diplomatskim događajima mijenjao predsjednika Tita. Žarković će tako, primjera radi, biti domaćin japanskom princu (kasnije caru) Akihitsu i princezi Mićiko kada su 1976. posjetili Jugoslaviju, što je bila jedina posjeta Jugoslaviji pripadnika japanske vladarske kuće. Prilikom ove posjete, prinčevski par je posjetio i Crnu Goru, kada su, zajedno sa predsjednikom Skupštine SR Crne Gore, Budislavom Šoškićem, posjetili Kotor.

¹⁷⁸I. Ivanji, *Titov prevodilac*, Samizdat, Beograd, 2005, str. 44.

svjetske državnike, poput Huarija Bumedijena,¹⁷⁹ predsjednika Alžira, Mohameda Daud Kana, predsjednika Avganistana, Migela Trovoadu, premijera (i kasnijeg predsjednika) Sao Tome i Prinsipea, druge istakute svjetske političare, poput Enrika Berlinguera, Emilija Kolomba, Andreasa Papandreua, Hosnija Mubaraka, Santajaga Karilja, Butrosa Butros-Galija.¹⁸⁰ Istina, treba napomenuti da tokom postojanja SFRJ u Crnoj Gori nijesu otvarani konzulati stranih država (to će započeti tek krajem 1990-ih godina), ali je od 1980. u Titogradu djelovao Američki centar. Još jedan važan događaj za snaženje vidljivosti Crne Gore u međunarodnoj zajednici bilo je i otvaranje Galerije umjetnosti nesvrstanih zemalja „Josip Broz Tito”, sa sjedištem u Titogradu, 1984. godine, sa fondom od više stotina umjetničkih djela koje su za nju izdvojile države članice Pokreta nesvrstanih.

Zaključak

Tokom epohe socijalističke Jugoslavije Crna Gora je povratila državnost i postala jedna od šest ravnopravnih jugoslovenskih republika. Zahvaljujući značajnom doprinosu partizanskog pokreta i dolasku Komunističke partije na vlast, nesrazmjerno veliki broj ličnosti iz Crne Gore zauzeo je visoke pozicije u strukturama jugoslovenskih vlasti, pa tako i u njenom diplomatsko-konzularnom aparatu. Ovaj period nesumnjivo predstavlja svojevrsnu etapu razvoja crnogorske diplomatije – diplomate iz Crne Gore, posebno kad se o tome, od sredine sedamdesetih godina vodila i formalna evidencija, bili su vezani za Crnu Goru i pozicije u jugoslovenskoj diplomatiji zauzimali su kao crnogorski kadrovi. Iako je vremenski i ideološki otklon između Kraljevine Crne Gore i socijalističke Jugoslavije bio isuviše veliki da bi crnogorske diplomate iz perioda Kraljevine mogle zauzimati važna mjesta i u periodu nakon Drugog svjetskog rata, mnoge diplomate iz perioda FNRJ/SFRJ nastavile će diplomatsko djelovanje pa će neki od njih završiti karijeru u diplomatiji novoobnovljene crnogorske države. Tako je i u personalnom smislu epoha koja je uslijedila nakon propasti SFRJ – vrijeme srpsko-crnogorske federacije, odnosno unije u dvije forme (SRJ i SCG), a potom i suverene crnogorske države postala nastavak epohe socijalističke Jugoslavije. Mnoge ličnosti jugoslovenske diplomatije ostavile su snažan pečat ne samo na crnogorsku i jugoslovensku politiku, diplomatiju, i društveno-politički život uopšte, već su ostavile trag i u širem kontekstu. Institucija Republičkog komiteta u svakom pogledu predstavlja preteču, odnosno raniju formu današnjeg Ministarstva vanjskih

¹⁷⁹N. L. Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948–1983*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 416–418.

¹⁸⁰Slobodan Vuković, *Crna Gora, Tito, Savez udruženja boraca NOR-a i antifašista Crne Gore*, Podgorica, 2010, str. 129–130.

poslova Crne Gore. Posjete svjetskih državnika Crnoj Gori tokom jugoslovenske epohe, kad je riječ o brojnim državama, još uvijek nijesu imale ekvivalente u Crnoj Gori nakon 1991, odnosno nakon 2006. godine.

Iako je socijalistička Jugoslavija bila jednopartijska država, ipak se može reći da su jugoslovenske diplomate, u ovom slučaju, crnogorski kadrovi, oslikavale raznolikost crnogorskog društva toga vremena. Među diplomatama su tako bile, kako je pomenuto, i dvije žene – Stana Tomašević-Arnesen i Sonja Dapčević-Oreščanin. Ambasadori su bili različitih nacionalnih opredjeljenja, pa je, pored dominantno Crnogoraca, bilo i onih koji su se nacionalno određivali kao Srbi, poput Nedeljka Zorića,¹⁸¹ Batrića Jovanovića, i pripadnika muslimanskog korpusa u Crnoj Gori – Sulejman Redžepagić, Hamdija Fetahović.¹⁸² Neki su bili veoma ostvareni na drugim poljima, poput vojske (Peko Dapčević), politike (Božo Ljumović, Radonja Golubović, Marko Orlandić, Stana Tomašević, Mišo Vlahović, Sulejman Redžepagić, Vuko Dragagešević, Peko Dapčević), privrede (Banjo Bulajić, Mihajlo Popović), bavili su se književnim radom (Branko Drašković),¹⁸³ likovnom umjetnošću (Drago Vučinić). Milorad Komatina je bio na čelu Opštine Ivangrad, Hamdija Fetahović Opštine Rožaje, Dragoljub Vujica je bio na čelu Gradskog narodnog odbora u Nikšiću, gdje je kasnije Dragiša Đoković bio na čelu opštine. Nekad su ostavili dragocjena sjećanja na svoju diplomatsku karijeru (Marko Orlandić,¹⁸⁴ Veljko Mićunović,¹⁸⁵ Branko Komatina,¹⁸⁶ Nedeljko Zorić,¹⁸⁷ Arso Milatović¹⁸⁸), na svoje učešće u NOB-u (Peko Dapčević,¹⁸⁹ Nedeljko Zorić,¹⁹⁰ Obrad Cicmil,¹⁹¹ Nikola Vujanović,¹⁹² Batrić Jovanović¹⁹³), ili knjige iz među-

¹⁸¹N. L. Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948–1983*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 82.

¹⁸²Š. Rastoder, S. Š. Šabotić, *Leksikon Bošnjaka/Muslimana Crne Gore*, Almanah, Podgorica, 2016, str. 143, 295.

¹⁸³B. Drašković, *Vrsnici*, Centar za kulturu, Nikšić, 1981.

¹⁸⁴M. Orlandić, *U predvečerje sloma: (sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979–1982)*, Pobjeda, Podgorica, 2002.

¹⁸⁵Već pomenute dvije knjige „Moskovskih godina”.

¹⁸⁶B. Komatina, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1979–1983: beleške i sećanja ambasadora*, Službeni list SRJ; Beograd, 1995.

¹⁸⁷N. L. Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948–1983*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

¹⁸⁸A. Milatović, *Pet diplomatskih misija, 1–2*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1985–1986.

¹⁸⁹P. Dapčević, *Od Pirineja do Cetinja*, Prosveta, Beograd, 1981; P. Dapčević, *Za Beograd*, Prosveta, Beograd, 1984; Dapčević je pisao i opštije knjige iz vojne strategije i istorije, kao: P. Dapčević, *Značaj i snaga manevra*, Vojno delo, Beograd, 1954; P. Dapčević, *Rat u Koreji*, Narodna armija, Beograd, 1951.

¹⁹⁰N. L. Zorić, *Roblje, ne hvala: otpor fašističkom agresoru u Boki Kotorskoj 1941–1943*, Vojska, Beograd, 1996.

¹⁹¹O. Cicmil, *Durmitorski NOP odred i njegovo područje: 1941–1945*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1966.

¹⁹²N. Vujanović, *Front u žicama*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

¹⁹³B. Jovanović, *Moj bataljon*, Prosveta, Beograd, 1952.

narodnih odnosa (Sonja Dapčević-Oreščanin,¹⁹⁴Milorad Komatina,¹⁹⁵ Miljan Komatina,¹⁹⁶ Vojimir Šobajić¹⁹⁷), ili drugih oblasti (Budimir Lazović,¹⁹⁸Vojo Daković,¹⁹⁹ Gavro Cerović²⁰⁰). Sonja Dapčević-Oreščanin je stekla doktorat iz oblasti međunarodnih odnosa i dugo je bila angažovana u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, dok su u inostranstvu (Švajcarska, Francuska, SAD) školovani Mišo Lompar, Vido Knežević, Miljan Komatina, Petar Bošković. Neki su dio karijere proveli u novinarstvu, pa su njih trojica: Branko Drašković, Jovan Vukmanović i Petar Bošković, prije ambasadorske, obavljali funkciju glavnog urednika „Pobjede”,²⁰¹dok je Vojo Daković, autor više knjiga iz oblasti ekonomije, bio direktor Radio-televizije Titograd, Zoran S. Popović njen glavni urednik, a Dragi Vujica direktor Radio Titograda. Mnogi su bili prvoborci, nosioci Partizanske spomenice 1941. (Božo Ljumović, Jokaš Brajović, Jovo Kapičić, Obrad Cicmil, Vojo Daković, Drago Vučinić, Miloš Lalović, Nikola Vujanović, Gašo Vučinić, Božidar Stanić, Branko Vučinić, Radomir Radović, Branko Drašković, Momčilo Vučeković, Mirko Kalezić, Gojko Žarković, Veljko Mićunović, Vladimir Popović Španac, Vojo Šobajić, Krsto Bulajić, Nedeljko Zorić, Stana Tomašević, Đuza Radović, Velimir Mijović, Branko Komatina, Arso Milatović, Peko Dapčević, Batrić Jovanović, Vojislav Pekić, Vladimir Rolović, Danilo Lekić Španac...), pojedini i narodni heroji (Peko Dapčević, Veljko Mićunović, Danilo Lekić Španac, Jovo Kapičić, Vladimir Popović, Vladimir Rolović). Branko Vučinić i Aco Božović bili su lični sekretari predsjednika Tita. Gojko Žarković, Obrad Cicmil, Dušan Vukićević, Momčilo Vučeković, Arso Milatović, Vladimir Rolović, prešli su u diplomatiju iz Ozne i Udbe, iz MUP-a su prešli Veljko Mićunović, Radomir Radović, Jovo Kapičić, Đuza Radović, a u vojsci su bili angažovani prije ulaska u diplomatiju Danilo Lekić, Mišo Pavićević, kao i Peko Dapčević, koji je nekoliko godina prije odlaska za ambasadora u Grčku de-

¹⁹⁴S. Dapčević-Oreščanin, *Istorijske osobnosti kineske revolucije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1964; S. Dapčević-Oreščanin, *Sovjetsko-kineski spor i problemi razvoja socijalizma*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1963.

¹⁹⁵M. Komatina, *Enver Hodža i jugoslovensko-albanski odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995.

¹⁹⁶M. Komatina, *Međunarodni konflikti i putevi njihovog razrješenja*, Marksistički centar CK SK Crne Gore, Titograd, 1981.

¹⁹⁷V. Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*, Samoupravna prakтика, Skoplje, 1982.

¹⁹⁸B. I. Lazović, *Ekonomska integracija u okviru Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć*, Vaša knjiga, Beograd, 2005.

¹⁹⁹V. Daković, *Antikapital*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.

²⁰⁰M. Radović, G. Cerović, *Durmitor: priroda i ljudi*, Centar za razvoj durmitorskog područja, Žabljak, 1995.

²⁰¹*125 godina novinarstva i 50 godina Udruženja novinara Crne Gore: ko, šta, gdje, kad, kako: 1871-1996*, priredio B. Simonović, Udruženje novinara Crne Gore, Republički sekretarijat za informisanje, Pobjeda, Podgorica, 1996, str. 50.

mobilisan. Jedan broj ambasadora SFRJ iz Crne Gore vratio se u Crnu Goru, dok su mnogi ostali u Beogradu ili van Jugoslavije. Ipak, i ako nijesu živjeli u Crnoj Gori, nastavili su da održavaju veze sa njom, pa je Jovan Vukmanović (sa suprugom Jelenom) ostavio legat biblioteci Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, kao i Arso Milatović (sa suprugom Vojkom), koji je tokom diplomatske službe prikupio značajan broj antikvarnih knjiga.²⁰² Vojo Šobajić je, službujući u Avganistanu napravio kolekciju avganistanskog stakla i terakote koju je poklonio muzeju u svom rodnom Nikšiću. Mnogi crnogorski kadrovi u jugoslovenskoj diplomatiji nastaviće službu u diplomatiji SRJ i SCG, odnosno Ministarstvu inostranih poslova Republike Crne Gore, i, potom, nezavisne crnogorske države. Mnogi mladi kadrovi koji su karijeru započeli u diplomatskoj službi SFRJ kasnije će, do današnjeg dana, zauzimati značajna mjesta u crnogorskoj diplomatiji. To pokazuje kontinuitet i značaj mjesta koje je imala epoha socijalističke Jugoslavije u istoriji crnogorske državnosti i diplomatije.

Boris VUKIĆEVIĆ

MONTENEGRIN CADRES IN THE DIPLOMATIC SERVICE OF SOCIALIST YUGOSLAVIA

Summary

After losing its independence after the First World War, Montenegro became part of the unitary Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (since 1929, Kingdom of Yugoslavia). Just a few diplomats of Montenegrin origin played a part in the diplomatic service of the new country, and even then mostly for a short period, and not in legations in significant countries. After the Second World War and the revolution which brought to power the Communist Party of Yugoslavia, things changed significantly. Montenegro became an equal federal unit of the Federal People's Republic of Yugoslavia (since 1963, Socialist Federal Republic of Yugoslavia.) As Montenegrin communists and partisans played an important role in the Party, many Yugoslav diplomats from Montenegro would be influential in policy making and would cover important positions in the diplomatic and consular network of the country. Overall, almost 80 Yugoslav ambassadors and heads of missions in the period between 1945 and 1991 were from Montenegro. Since many

²⁰²*Katalog biblioteke-poklona Arsa i Vojke Milatović*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1984, str. 5.

diplomats who started their careers in the Yugoslav service would continue to serve and to develop the diplomatic network of independent Montenegro, the diplomats, institutions, and events of the socialist era may serve as a bridge between the two epochs - of the Kingdom of Montenegro and the contemporary Montenegrin state.

ПРИЛОЗИ

Дарија ТИМОФЕЈЕВ

ИЗ ИСТОРИЈЕ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА РУСИЈЕ И ШВЕДСКЕ У XVII В. НА ПРИМЈЕРУ ДИПЛОМАТЕ, ШПИЈУНА, ПРЕБЈЕГЛИЦЕ, ПРЕВОДИОЦА Г. К. КОТОШИХИНА

ABSTRACT: Based on the extensive literature and available sources, the article discusses the life and work of Kotoshikhin, a Russian diplomat who fled to the Swedes in the middle of the 17th century. The author comes to the conclusion that the activity of the Russian Diplomatic Office could attract the attention not only of Swedish diplomats who dealt with Russia, but also as a result of contained novelties that only later became generally accepted in world diplomatic practice.

KEY WORDS: intercultural dialogue, history of everyday life, history of diplomatic service, history of Europe in the new age, motivation of betrayal.

Историја блиских међусобних односа Русије и протестантских западноевропских земаља није почела у вријеме Петра I, већ у XVII вијеку¹. Јединствени историјски извори о начину живота у Руском царству XVII вијека из тог периода нису само путописи страних путника, него и јединствени рад руског пребјеглице који је саставио опис Русије за потребе шведског краља. Ријеч је о дјелу Григорија Капровича Котошихина „О Русији у вријеме цара Алексеја Михаиловича”. Већ у

---

* Аутор је лаборант на катедри за средњи вијек Историјског факултета Московског државног универзитета „Ломоносов“ у Русији.

¹ Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. М.: Мысль, 1981; История внешней политики России. (Конец XV - 1917 г.). Том I. Конец XV – XVII вијек (От свержения ордынского ига до Северной войны). М.: Международные отношения, 1999; Флоря Б.Н. Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.). М.: Индрик, 2010.

XIX вијеку било је прилично тачно одређено вријеме писања дјела – од јесени 1666. до 1667. године². Рад Г. К. Котошихина био је написан на руском језику, на основу његовог личног искуства. Једини извор и водич је очигледно био Саборни законик из 1649. године. Рад је садржао извјештај о уређењу руског царства и раду канцеларија (приказа), расправу о устројству војске, опис свакодневног живота царске породице, од свадбених до погребних обреда. Извјештај је био састављен за потребе војних и дипломатских чиновника Шведске, а подаци које је Г. К. Котошихин унио у рад у то вријеме су се сматрали тајним. Погрдне клеветничке гласине и стварне ружне приче биле су једнако табуисане информације које је било забрањено ширити у Русији у то вријеме. То је чинило рад Г. К. Котошихина и привлачним за читаоца, и наглашавало раскид аутора са отацбином. Коначно завршен и преписан, али ненасловљен и непотписан, рад је био предат Колегијуму иностраних послова. Двије године након смрти Г. К. Котошихина, (дворски преводилац) О. Баркхаузен превео је дјело на шведски језик, а такође је написао прву биографију пребјеглог службеника кога је лично познавао. Уопште, књига је представљала велику вриједност за владајуће кругове – дјело је било десетинама година дистрибуирано у Шведској у току сљедећег вијека. Руски историчари су поново открили овај заборављени стари приручник у Стокхолму, тридесетих година XIX вијека. Професор С. В. Соловјов открио је шведски превод у Стокхолмском државном архиву, у чијем се називу/наслову помињало име аутора – Григорија Карповича Котошихина. У вријеме сљедеће посјете Шведској, Соловјов је пронашао и оригинал на руском језику, на чијим је маргинама руком једног од бивших власника дјела – Јохана Спаренфелда (шведског филолога-слависте из прве половине XVIII вијека) дописан текст који је садржао име аутора, његов псеудоним у Шведској: Иван Алексејевич Селицки. Такође, извјештај је био и потписан и датиран. Била је направљена копија текста и оригинал дјела је 1841. године први пут угледао свјетлост, а поново је издат 1859. године.

Предговор у трећем издању (1884. године) говори о проналаску нових докумената који су важни због особина Г. К. Котошихина. Пронађени су његове молбе писане Карлу XII и Државном савјету у материјалима шведских архива, које је објавио професор Ерне и сакупио у посебан чланак Ј. К. Грот³, као и наређење руског цара Алексеја Миха-

² Куник А.А. Предисловие к третьему изданию // О России в царствование Алексия Михайловича. Современное сочинение Григория Котошихина. СПб, 1884. С. III.

³ Грот Я. К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3. С.1–33

иловича војводи Ордину-Нашчокину о кажњавању Г. К. Котошихина за грешку/лапсус у царској титули⁴. На основу тих докумената дата је подробнија биографија аутора.

Касније, књига је издата још три пута – 1906, 1910. године (четврто и пето непотпуно издање), и после је скоро 100 година – 2000. године, трудом професорке Г. А. Леонтијеве, са уводним чланком, коментарима и рјечником. За писање овог рада коришћено је треће издање, које садржи историју публикације извора на руском језику, јер укључује уводе из првог и другог издања⁵. Извор цитирамо према последњем издању из 2000. године, са академским/научним коментарима професорке Г. А. Леонтијеве⁶. Претходне историографске радове о питању којим се бавимо представљају радови С. М. Соловјова, А. А. Куника и Ј. К. Грота⁷. Најдрагоценији за реконструкцију биографије/живота Г. К. Котошихина у Пољској и Шведској је сигурно рад Ј. К. Грота, на основу кога је већина будућих истраживача реконструисала биографију пребјеглице. Очигледно је да нико после њега није покушао да потражи трагове Г. Котошихина у западноевропским архивима. Прво монографско истраживање, посвећено судбини/животу и раду Г. К. Котошихина био је рад А. И. Маркевича издат 1895. године у Одеси. А. И. Маркевич пронашао је у раду Котошихина чињеничне нетачности, које повезују текст са архивским подацима из шездесетих година XVII вијека. Показало се да је Г. К. Котошихин погријешило у броју чиновника, чину амбасадора и гласника⁸. Уосталом, раду Г. К. Котошихина окретао значајан број руских истраживача⁹.

Биографија Г. К. Котошихина је релативно добро позната. По мишљењу аутора прве монографске биографије Г. К. Котошихина, А.

⁴ Соловьев С.М.История России с древнейших времен в 15 книгах. Книга VI. М.: Наука, 1961. С.336.

⁵ О России в царствование Алексея Михайловича. Современное сочинение Григория Котошихина. С предисловием А.А. Куника. СПб, 1884.

⁶ Котошихин Г.К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г.А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 2000.

⁷ Соловьев С.М.История России с древнейших времен в 15 книгах. Книга VI. М.: Наука, 1961. С.336; Куник А.А. Предисловие к третьему изданию // О России в царствование Алексея Михайловича. Современное сочинение Григория Котошихина. СПб, 1884. С. III; Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3.

⁸ Маркевич А.И. Григорий Карпович Котошихин и его сочинение о Московском государстве в половине XVII в. Одесса: Типография Штаба округа, 1895.

⁹ Белокуров С. А. О Посольском приказе. М.: Б.и., 1906; Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма. М.: Наука, 1987; Рогожин Н.М. Посольский приказ. Колыбель российской дипломатии. М.: Международные отношения. 2003; Беляков А. В. Служащие Посольского приказа 1645–1682 гг. СПб. : Нестор-История, 2017.

И. Маркевича, Григориј Карпович Котошихин родио се у Москви 1630. (могуће касније)¹⁰. Његов отац – монах при манастиру – научио је дијете читању и писању, захваљујући чему је кроз неколико година Г. К. Котошихин успио да добије дужност чиновника-приправника („несврстаног чиновника“) у Дворској канцеларији („Приказу Большого дворца“ који је управљао дворским домаћинством у читавој земљи)¹¹. Још четрдесетих година XVII вијека биле су смањене чиновничке плате многих канцеларија (приказа) – свих осим Дипломатске канцеларије („Посольског приказа“ који се бавио страним пословима) и Административне канцеларија („Расзјадного приказа“ који се бавио војном администрацијом)¹², тако да је временом Г. К. Котошихин прешао у престижнију и финансијски повољнију службу у Дипломатској канцеларији. Плате чиновника Дипломатске канцеларије могле су износити од 11 до 50 рубаља, а писари су добијали приближно 5 рубаља¹³. Приде су сви службеници могли добијати од породице до десет пута током године новац као накнаду за службено путовање – тако је писар (чиновник) Канцеларије могао добијати 10-15 рубаља годишње, а поред тога 6 копејки дневно за исхрану¹⁴. Да бисмо процијенили ову суму, вриједи запазити/поменути да је копејка Михаила Федоровича и Алексеја Михайловича (до увођења бакарног новца) садржала 0,48 г. чистог сребра. Плата државног писара била је једнака плати државног занатлије (крзнара, кројача, столара или зидара) и износила је 5 рубаља годишње и по 3 копејке наднице. Привремено запослени радници и приватни надничари добијали су мање него стално запослени. Да кажемо нешто и о цијенама: крава је вриједјела једну рубљу, ведро јечменог пива 12 копејки, ведро сланог купуса 2 копејке, фунта бибера – 12 копејки, домаћа кобила (не ратни и не чистокрвни пастув) - 3-8 рубаља¹⁵. На овај начин, може се рећи да је каријера, која се отварала пред Г. К. Котошихиним, била примамљива и прилично перспективна.

Према раду професорке Леонтијеве, Г. К. Котошихин није одмах добио посао чиновника, и у почетку је испуњавао дужности писа-

¹⁰ Маркевич А.И. Григорий Карпович Котошихин и его сочинение о Московском государстве в половине XVII в. Одесса: Типография Штаба округа, 1895. С. 4.

¹¹ Котошихин Г.К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г.А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 2000. С. 5.

¹² Демидова Н.Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма. М., 1987. С. 124-125.

¹³ Белокуров С. А. О Посольском приказе. М.: Б.и., 1906. С. 50.

¹⁴ Исто... С. 51.

¹⁵ Струмилин С.Г. Оплата труда в России (Исторический очерк) // Журнал Плановое хозяйство № 4 за 1930 г. стр. 93-130, №7-8 за 1930 г. стр. 135-161; Описание и продажа с публичного торга оставшегося имущества по убийству народом обвиненного в измене Михайлы Татищева // Временник императорского Общества Истории и Древностей Российских. кн. 8. 1850

ра - преписивао је за одјељења документе/материјале који су се бавили пословима грчким, хамбуршким, холандским, кримским, турским, шведским и пољским. Каријера се развијала успјешно и убрзо је Г. К. Котошихин био премјештен међу младе чиновнике при руском посланству/руској амбасади, које је водило преговоре са Шведском. Млади дипломата учествовао је децембра 1658. године закључењу важног за Русију Мира у Велизару¹⁶. Године 1660. Г. К. Котошихин, као чиновник при посланству/амбасади А. Л. Ордина-Нашчокина направио је грешку у царској титули у вези са интерном преписком и био је пребијен штаповима, али из службе није био избачен. Ову казну можемо сматрати/назвати благом за то вријеме - измјене и нетачности у царској титули сматрале су се издајом државе и због тога су кажњаване веома сурово¹⁷.

Ова суровост била је више него разумљива. Према мишљењу њемачког истраживача Ј. Хенингса, Москва је већ крајем XV вијека „инсистирала на својој једнакости са другим дворовима и показивала је тај захтјев у веома развијеном церемонијалу. Ова страна постаје још важнија, ако схватимо, да су цареви били дужни да се укључе у општу логику комуникације, да би били у стању да саопште другим Европљанима барем своју претензију на такав статус, ни не говорећи о томе, да би га жељели остварити.“ Искривљавање титула подривало је ову политику, и „уопште нису нужно били конфликти на културном плану: они су били прије изазвани политичко- дипломатским противрјечностима – несагласјем“, испуњеним многобројним сложеностима¹⁸. С. М. Соловјов објавио је 1861. године повељу из Тајне канцеларије („Приказа тајних послова“ који се бавио питањима државне безбједности), која у потпуности описује овај злочин и казну која је за њим услиједила¹⁹.

Казна се није јако одразила на каријеру Г. К. Котошихина, кога су у октобру 1660. године послали у Ревел ради надгледања шведских амбасадора/изасланика. Касније је био гласник приликом припреме за Мир у Кардису, који је закључен 21. јуна 1661. године. Успјешно је завршио мисију, добивши од Швеђана писмо и усмено саопштење за руску страну²⁰.

¹⁶ Котошихин Г. К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г.А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 2000. С. 6.

¹⁷ Слово и дело государевы: (процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года)/ Собр. Н. Новомбергский. М.: Печатня А.И.Снегиревой, 1911.

¹⁸ Хенингс Я. Неудачный подарок: культурный шок или политическая культура? О функции и значении дипломатического дара в англо-русских отношениях XVII в. // На языке даров: правила символической коммуникации в Европе. 1000-1700 гг. М.: Политическая энциклопедия, 2016. С. 223–225.

¹⁹ Соловьев С.М.История России с древнейших времен в 15 книгах. Книга VI. М.: Наука, 1961. С.336.

²⁰ Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб.,

Према коментарима Г. А. Леонтијеве, по повратку у Москву Г. К. Котошихин морао се суочити са новим тешкоћама – његов отац био је оптужен за проневјеру манастирског новца/имовине. Кућа Котошихиних била је конфискована у корист цара, и мада се показало да су оптужбе лажне, није било могуће вратити очинску кућу. Августа 1661. године млади Котошихин био је послат у Стокхолм са регуларним/редовним писмом²¹. По испуњењу мисије, Г. К. Котошихину се значајно повећала плата и накнада за путовање (празнични) новац²², а још ниједном није учествовао у међународној преписци, мијењајући путовања са дневном службом у Дипломатској канцеларији.

Пребјеглице из Русије нису биле јединствена/појединачна појава у Шведској. Пошто су „инострани изасланици били под будним надзором власти“, управо од издајника шведски војни губернатори граничних области/територија успијевали су да сазнају много важних обавјештајних информација. „Руси његовог краљевског величанства“ селили су се у Нарву, Ригу и Ревел. У основи то су били трговци украдене робе, одбјегли кметови и криминалци који су се скривали од царског правосуђа. Тако важан човјек као што је сарадник Дипломатске канцеларије био је очигледно добар плијен за краљевске регруте. Такви људи имали су шта да изгубе (плату и непокретну имовину). Ништа мање застрашујућа није била упорност којом су руске власти откупљивале пребејглице од западних господара, да би их сурово погубили ради забаве московског становништва²³.

Г. К. Котошихин одлучио је да постане издајник већ 1663. године. Још док је био чиновник царске Дипломатске канцеларије у вријеме преговора Русије и Шведске (после закључења мира у Кардису), Г. К. Котошихин пренио је информацију шведском представнику у Москви Адолфу Еберсу. Према ријечима самог Г. К. Котошихина, његова издаја била је значајно награђена: „Када су изасланици, околничкиј Василиј Семјонович Волински и његови помоћници водили преговоре о миру, ја сам пренио Еберсу у шведско посланство инструкције дате овим изасланицима и друга документа за прављење копија, за шта ми је господин комесар поклатио 40 рубаља“. Ово се потврђује и извјештајима резидената/становника, и молбом самог Г. К. Котошихина која је услиједила послуже тога а упућена је ингријском губернатору. А. Еберс је

1882, № 3. С. 4.

²¹ Котошихин Г. К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г.А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 200. С. 8.

²² Белокуров С. А. О посольском приказе. М., 1906. С. 50.

²³ Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3. С. 2–3.

писао „Овај добар момак, по поријеклу Рус, али по наклоности прави Швеђанин, обавезао се да ме убудуће, када вам буду писали, извјештава о свему што се догађа“. Интересантно је, али током врбовања шведски дипломата преварио је своју благајну и новог агента - у извјештајима центру писао је о исплати 100 дуката руском чиновнику, а сам Г. К. Котошихин сјећао се касније да је добио свега 40 рубаља²⁴. Напомињемо да је сребрни шведски риксдалер средином 17. вијека садржао 25,27 грама чистог сребра, тј. износио је 53 руске сребрне копејке тог времена. Златни дукат (или флорин) кован је у Шведској од 1654. године и садржао је 1654-1664. године 3,34 грама чистог злата, што се у то вријеме изједначавало са два риксдалера (тј. приближно једној рубљи)²⁵. Приближно исти однос – 1 рубаља за два риксдалера (или царска талира) за средину 17. вијека наводи и савремени њемачки истраживач Ј. Хеннингс²⁶. Са зачуђеношћу сазнајемо да је А. Еберс на оперативне трошкове отписао 100 рубаља, од којих је 40 исплатио свом агенту, а шездесет је украо из шведске благајне.

Са обновом рата са Пољском (1658–1667) Г. К. Котошихин доспио је у пуковску канцеларију Ј. К. Черкаског и И. С. Прозоровског, што је сувише узнемирило А. Еберса, који је изгубио важан извор у Дипломатској канцеларији. Кроз неко вријеме Г. К. Котошихин био је приморан да оде у Смоленск ради преговора. У исто вријеме кнез Ј. К. Черкаски био је опозван у главни град и замијењен је кнезом Ј. А. Долгоруким – он је преко чиновника предложио Г. К. Котошихину да оклевета претходника, обећавајући да заузврат унаприједи Григорија у служби, а такође и да врати конфисковано имање. Положај се показао крајње тешким – какав год одговор није био дат, Г. К. Котошихин стекао је јаког непријатеља, који би на чиновника обратио нежељену пажњу. За плаћеног шведског агента ова пажња била би фатална²⁷.

²⁴ Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3. С. 4.

²⁵ Glete J., *Swedish Naval Administration, 1521-1721: Resource Flows and Organisational Capabilities*, Leiden-Boston: Brill, 2010. p.XXII. p. 50–51; Edvinsson R. *Swedish monetary standards in historical perspective // Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden: Exchange rates, prices and wages 1277–2008*, Stockholm: Sveriges Riksbank, Ekerlids förlag, 2010, pp. 26-66.

²⁶ Хеннингс Я. Неудачный подарок: культурный шок или политическая культура? О функции и значении дипломатического дара в англо-русских отношениях XVII в. // На языке даров: правила символической коммуникации в Европе. 1000-1700 гг. М.: Политическая энциклопедия, 2016. С. 211.

²⁷ Котошихин Г.К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г.А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 2000. С. 11.

У јесен 1664. године Г. К. Котошихин пребјегао је на страну непријатеља – прешавши код Пољака, гдје је био примљен у службу код литванског канцелара Христофора Паца, са платом од сто рубаља у сребру, тј. два пута више од максимума, који би могао да заради у Русији²⁸. Наредно побољшање руско-пољских односа могло је да буде фатално за Г. К. Котошихина. Пољаци су сасвим могли издати непотребног им пребјеглицу Москви као малу љубазност. И сам вишеструки издајица, Г. К. Котошихин оштро је осјећао да и њега такође могу издати. Промијенио је име и поново побјегао. На путу (за Либек) успјело му је да преваром добије важну информацију од царског представника који се налазио у граду – И. Ф. Горн, повјеровавши руском човјеку, испричао је планове неког пуковника о прелазу у Москву, који је знао војне планове краља и државника Шведске²⁹.

До октобра 1665. године Г. К. Котошихин стигао је до тврђаве Нарва (под влашћу Шведске 1583–1595, 1609–1702. године). Тамо је „сиромашни слуга и роб шведског краља” (како је Г. К. Котошихин себе називао) предао губернатору Таубе раније поменути молбу, у којој је набројао своје заслуге пред шведским престолом и затражио службу у земљи³⁰. Слагао је о разлозима својих лутања – разлог боравка у Пољској назвао је заробљеништвом. У очекивању одговора, Таубе је дао Григорију неку количину новца, одећу и допустио му је да остане у Нарви. Паралелно са оним што се дешавало, Шведска је водила преговоре са Русијом у оквиру којих је већ у новембру у Нарв као гласник стигао М. Прокофјев (чиновник који је предао понуду Долгоруког Г. К. Котошихину). Ослањајући се на у Кардису потписани мировни уговор Шведске и Русије, Москва је тражила враћање одбјеглог чиновника, опорављајући причу о заробљавању Григорија. Ситуација се закомпликовала тиме што је руско писмо са доказом о издаји Григорија (и обавези његовог изручења) већ било послато краљу, што је могло довести до непредвиђених посљедица како за Г. К. Котошихина, тако и за самог Таубеа. Срећом, у тврђаву је стигао А. Еберс, испоручивши краљевски одговор – одбјегли царски чиновник је био примљен у краљевску службу, пошто је имао потребне информације. За руску страну одглумили су представу са затварањем Григорија и његовим наводним неочекиваним бјекством у непознатом правцу – заправо Г. К. Котошихин био је одве-

²⁸ Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3. С. 21.

²⁹ Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3. С. 4.

³⁰ Исто... С. 6.

ден у Стокхолм, гдје је стигао 5. фебруара 1666. године³¹. Тамо је, под туђим именом, одбјегли дипломата и провео остатак свог живота.

По доласку у главни град, Г. К. Котошихин активно је тражио аудијенцију код утицајних људи предлажући им своја знања како руског језика, тако и тајних података о уређењу руске државе. Изражавао је спремност да служи шведском краљу као локални експерт о Русији у Стокхолму, и једноставно у својству шпијуна, који је спреман да тајно уђе у Русију ради извршења тајних задатака. Међутим, од другог шведског агента у окружењу царског гласника постало је јасно да ср Г. К. Котошихин, који је трговао својом лојалношћу, није гадио и да проба да препрода и своје шведске пријатеље. Са овим циљем он је ишао и код московског резидента у Шведској, приказујући себе као царског чиновника који је запао у пољско заробљеништво. Овај покушај није уродио плодом, па је поред тога војвода почео да тражи од шведских власти да пребјеглицу предају Москви за одмазду. Осиромашени Г. К. Котошихин („стигао из Либека на броду бос и наг, тако да су му обје ноге отекле и озебле”) написао је двије молбе – једну на име у то вријеме још увијек малолетног краља Карла XI, другу – на име Државног савјета. На крају, Г. К. Котошихин добио је од Швеђана одјећу и исплату од 200 риксдалера у сребру за пут у Стокхолм³².

Покушавши да са себе скрене пажњу руских војвода, Г. К. Котошихин је у исто вријеме желио да се допадне новим господарима. Своје убитачно тешко име за Швеђане промијенио је у пријатно Јохан Александар Селицки и прешао у протестантизам. У Стокхолму је почео да за потребе Иностраног колегијума Шведске пише опширан рад о Русији у вријеме власти Алексеја Михаиловича, одобрен од наручиоца – грофа Магнуса Габријела де ла Гардија. Г. К. Котошихин добио је плату, био је примљен међу особље архива Колегијума и чак се уселио у кућу запосленог у архиву Колегијума – преводиоца Данила Анастасијуса. Овом новом уточишту било је суђено да у његовом животу одигра фаталну улогу³³.

Јохан Александар Селицки био је запослен као стални службеник Државног архива на положају руског преводиоца са платом од 300 сребрних шведских далера годишње³⁴. То је износило близу 150 рубаља, што је знатно превазилазило његову плату у Русији, па чак и оно што су

³¹ Исто... С. 8-9.

³² Исто... С. 5-7.

³³ Котошихин Г. К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г. А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 2000. С. 14.

³⁴ Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3. С. 22.

му нудили у Пољској. Баш у ово вријеме Г. К. Котошихин написао је „О Русији у вријеме власти Алексеја Михаиловича“, а паралелно је помагао старијем руском преводиоцу у Државној архиви и свом станодавцу Д. Анастасијусу у превођењу руских текстова – укључујући и руски „Саборни законик“ из 1649. године. Међутим, рад на „Саборном зборнику“ није био завршен. Ј. А. Селицки (бивши Г. К. Котошихин) 1667. године убио је Д. Анастасијуса у пијаној свађи због Марије, жене преводиоца изасланства. Д. Анастасијус је волио да пребије своју жену у пијаном стању. Селицки је бранио Марију од ових напада, услед чега је Д. Анастасијус посумњао о постојању између њих интимних односа. Марија, ћерка Фалентина, удовица покојног, свједочила је на суду 10. септембра 1667. године „у сузама, да се њен станар, руски канцеларијски службеник Јохан Александар Селицки“ у недјељу 25. августа „у седам сати увече у њеном одсуству вратио кући у пијаном стању и без било какве посебне свађе бацио се на њеног мужа, бившег руског тумача Данила Анастасијуса, који је стајао у доњој хаљини и ципелама, спремајући се да спава. Зграбио га је за рамена, ударио ногама у стомак, сатерао у угао и ... нанео му је четири смртна ударца боджом, један у груди, испод лијево брадавице, други испод пупка, трећи у леђа између рамена, а четврти у лијеву руку. Анастасијус му је рекао: Да ли ми је ово награда за све добро што сам ти учинио?“ и позвао је у помоћ своју свастикку. Она је била сама са њима у соби и одмах је појурила да их раздвоји, али на своју несрећу: Селицки, склањајући њену руку, ударио је боджом у груди, тако да хирург још и сада није сигуран да ли ће она остати жива“. Избезумљеног чиновника одвезли су у војни затвор. Двије недјеље након напада, 9. септембра Д. Анастасијус је умро. У своју заштиту Јохан Александар Селицки изјавио је да је Д. Анастасијус њега ударио први и да је такође био пијан, а прије тога су њих троје ишли да купе златни прстен Марији Фалентиновој. Ипак, суд је похитао да донесе смртну пресуду на основу признања кривице, јер је хтио да избјегне изручење Котошихина чије је изручивање тражило руско посланство³⁵.

За овај скандал и убиство сазнала је руско посланство, открила је право име убице и два пута тражило његову екстрадицију. Шведске власти схватиле су да нема више користи од Г. К. Котошихина, али би његова неиспука могла довести до свађе са Русијом. Олакшавајућа околност за шведско правосуђе била је и то што је Г. К. Котошихин у потпуности признао своју кривицу. Посљедње одлагање у случају несрећни пребјег је пронашао у покушају да „се боље упозна са протестантизмом“ да би се спремио за смрт. Суд му је одобрио такву могућ-

³⁵ Исто... С. 25-27.

ност, али је учење основа лутеранства очигледно из политичких разлога ишло крајње убрзано. Већ 21. октобра 1667. године Јохан Александар Селицки био је јавно обезглављен³⁶.

У другом дијелу нашег рада морамо да потражимо одговор на питање који је био глобални интерес шведске круне? Зашто је Стокхолм одбио да користи Г. К. Котошихина у улози теренског информатора (као што је нудио сам пребјегли дипломата), већ му је обезбиједио добре услове за писање опширног аналитичког извјештаја? У свом дјелу Г. К. Котошихин описао је уређење многих царских канцеларија, прије свега – Дипломатске канцеларије. По опису Г. К. Котошихина, канцеларијом (приказом) су управљале приказне судије – бољари, окољнички, думни дворани, думни дијаци³⁷. На челу канцеларије (приказа) налазио се думни дијак, коме су била потчињена још два дијака, као и четрнаест чиновника. Структуру руководства руске Дипломатске канцеларије (Приказа) можемо упоредити са уређењем канцеларије у Шведској тог периода. У Шведској се радило о мањем и неразвијеном органу, на чијем челу се налазио компактнији колегијум виших чиновника: канцелара и два канцеларска савјетника³⁸. Дјелатност приказних судија дијелила се на службу у Бољарској думи (подношење извјештаја државном руководству) и непосредно у самој Дипломатској канцеларији. У Думи они су били извјестиоци у вези са пословима Дипломатске канцеларије, а такође су записивали и предавали приказу царске и думне одлуке. Приказ се бавио спољнополитичким пословима, боравком страних трговаца и уопште свих невојних страних посјетилаца. Могао је у почетку управљати недавно присаједињеним територијама (смоленским и украјинским покрајинама). Дипломатској канцеларији били су потчињени неки мање значајни прикази по бившим удеоним кнежевинама (Новгородска, Галичка, Устјушка, Владимирска четврт) и Печатный приказ³⁹ (Канцеларију за овјеру - гдје су се бавили изразом званичних писама у околне државе и званичних потврди племићима на добијене награде, посједе и звања). Дипломатска канцеларија се бавила и пословима полунезависних територија – земаља донских козака, крштених и некрштених Татара из припојених казанских, астраханских, сибирских и касимовских кнежевина⁴⁰.

Послије преговора, страни господар гостео је изасланике, који су и у неформалним околностима били савјетовани да се понашају примје-

³⁶ Исто... С. 29-32.

³⁷ Беляков А. В. Служащие Посольского приказа 1645–1682 гг. . СПб. : Нестор-История, 2017. С. 77

³⁸ Кан А.С История Швеции. М.: Наука, 1974. С. 149-250.

³⁹ Исто... С. 217

⁴⁰ Исто... С. 110

рено, да говоре опрезно, да мало пију – прво за здравље свог цара, а онда – локалног владара. Ако је, осим поклона цару, нешто лично било уручено изасланицима, били су у обавези да све приватне поклоне неизоставно покажу у повратку – цар је имао право да их откупи. Овај важан обичај доприносио је заштити руских дипломатских представника од поткупљивања егзотичним новинама. Награда за дипломатску функцију коју испуњавају у улози представника владара требало је да буде примљена искључиво из руку сопственог сизерена. Овај обичај осуђивали су западни сусједи у својим биљешкама⁴¹. Ништа мању узрујаност није изазвао ни протокол пуштања страних изасланика ка руци. Руски цар дозвољавао је да му љубе руку само хришћански изасланици, и наконј ове церемоније обавезно је прао руке. Овај обичај прања руку није се сувише допадао придошлим странцима - посетивши Москву крајем 16. вијека, Антонио Посевин писао је у свом дјелу «*De rebus Moscoviticis*», да цар „управо за искупљење грехова пере руке“ и мислио је да су други хришћански кнезови дужни да укажу Московљанину на неумјесност овог обреда, да му дају до знања да они неће више слати изасланике, док он не одустане од умивања руку послџе поздрављања⁴². У условима масовне епидемије, овај обичај је несумњиво имао не само идеолошку, него и практичну вриједност. Проблем је био и у томе што се од друге половине XVI вијека до почетка XIX вијека европска традиција уопште скептички односила према прању тијела. Купање цијелог тијела се сматрало у том периоду у Западној Европи штетним, скупим и исквареним варварством⁴³.

У посланству се вршио и паралелни надзор над амбасадорима и посланицима (представницима Дипломатске канцеларије) од стране Приказа тајних послова. Г. К. Котошихин, који је ласкао Швеђанима, објашњавао је ову особеност руске дипломатске службе „охолом врстом, необразованошћу, мржњом, бестидношћу и непоштењем руског народа“. Наравно, очигледна је жеља Г. К. Котошихина да се интегрише у окружење - он је на више мјеста критиковао православне обичаје и позивао се на разборитост Швеђана којима није било потребно надгледање за вријеме мисије и истраге по завршетку дипломатских мисија. Заправо, ова особеност (оперативно прикривање службеника дипломатске мисије од стране припадника службе безбједности) та-

⁴¹ Исто...С.53.

⁴² Олеарий А. Описание путешествия в Московию. Пер с нем. А.М.Ловягина. Смоленск: Русич, 2003. С.46-54.

⁴³ Ashenburg K., *The Dirt on Clean: An Unsanitized History*. Canada: Alfred A. Knopf, 2007. Pp. 97-124; Smith V., *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*. Oxford: Oxford University Press, 2007. Pp. 185-224.

кође је била важна и корисна особина руске дипломатије, коју је убрзо (од средине 18. вијека) почела да користи већина водећих европских земаља. Г. К. Котошихин је наглашавао да, осим ових тајних сарадника које су се бавили својим задацима, постојало је и физичко обезбјеђење дипломатских мисија, из редова професионалних војника, који су ради безбједности били дужни да присуствују чак и званичним састанцима⁴⁴.

Г. К. Котошихин описивао је систем руске дипломатске службе са позиције човјека који је тај систем издао и био због тога осуђен на смрт. Да би се објективно разумио ниво развоја дипломатске службе у Русији, Посољски приказ се мора упоредити са сличним државним органом у Шведској – држави која је платила извјештај Котошихина. Канцеларија се као орган у Шведској уобличио тек у XVI вијеку, за вријеме Густава Васе (1523–1560), замјењујући посебно мјесто канцелара при краљу. У раним фазама у шведској канцеларији радило је само неколико писара, али се временом појавила и дужност секретара. Канцеларија није имала чак ни савјетодавну улогу и само је указивала помоћ краљу у састављању државних докумената и краљевских писама. Од тридесетих и четрдесетих година XVI вијека (паралелно са стварањем Дипломатске канцеларије у Русији 1549. године), спроводила се реорганизација уређења шведске канцеларије. Особље се значајно повећавало, а одговорне дужности заузимали су имигранти из Њемачке – краљ Густав поставио је на чело институције Њемца Конрада фон Пихија. Њемци у Шведској били су лишени друштвених коријена, па су због тога били максимално лојални самом краљу, од кога су зависили. Конрад фон Пихи спровео је реформу уређења Канцеларије, подијеливши је на два дијела, која су се разликовала један од другог не само у сфери дејлатности, него и по језику: њемачка канцеларија бавила се односима Шведске са државама Европе (не скандинавским) – углавном са германским кнежевинама. Друга, шведска канцеларија бавила се унутрашњим пословима и односима са Данском. У посматраном периоду, у вријеме потомака Густава – Канцеларија је постепено почела да утиче на управљање државом, иако се њен положај није мијењао радикално.⁴⁵ Дакле, оба органа – и шведска Канцеларија и руски Посољски приказ (Дипломатска канцеларија) садржали су специфичности своје државе, али су били формиран практично у исто вријеме. Штавише, дипломатска служба средином 17. вијека у Русији очигледно

⁴⁴ Исто... С.74-76

⁴⁵ Hakanen M., Koskinen U., *The Gentle Art of Counselling Monarchs // Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720*, Ed. by P.Karonen and M.Hakanen, Helsinki: SKS, 2017. p.47-87.

је била разгранатија и многостранија. За разлику од Шведске, Русија 17. вијека била је држава са огромним копненим границама, са великим бројем крајње разноликих сусједних држава са великим разликама на културном, језичком, религиозном плану. Можемо рећи да је доказ успјешног функционисања руске дипломатске службе у 17. вијеку стабилна спољнополитичка линија Русије у том периоду. Дипломатски односи и мир су доминирали и само повремено су се прекидали низом кратких, али ефикасних ратова Михаила Федоровича и Алексеја Михаиловича. Након крвавог периода Смутње Русија је успела да се задржи ван исцрпљујућег Тридестогодишњег рата (1618–1648.) Односи Шведске и Русије у раздобље Котошихина били су веома компликовани и активни⁴⁶.

Интересантно је упоредити разгранату структуру Дипломатске канцеларије са концепцијом дипломатског рада у још једној сјеверној држави са којом је Русија активно одржавала везе од 16. вијека – са Енглеском. У британском краљевству једини специјализовани орган који се бави међународним односима настао је тек 1782. године – скоро двије и по стотине година касније него у Русији и Шведској. Енглези нису дуго разграничавали политику на унутрашњу и спољашњу и делили су је... на јужну и сјеверну. Постојали су Сјеверни и Јужни департмани који су се бавили унутрашњом и спољном политиком на сјеверу или југу. Секретар Сјеверног департмана био је старији по звању и одговарао је за Јужну Енглеску, Велс, Ирску, америчке колоније, дипломатске односе са муслиманским и католичким европским државама. Секретар Јужног департмана био је одговоран за Сјеверну Енглеску, Шкотску, односе са протестантским европским земљама и Русијом. Штавише, чак и ови државни секретари били су именовани тек од 1660. године, а прије тога у Енглеској није било сталног специјализованог државног органа који се бавио спољном политиком.⁴⁷ Ова два поређења дозвољавају нам да изнесемо још једну хипотезу, која заслужује посебно истраживање: да су шведске власти могле бити заинтересоване за уређење дипломатске службе Русије не само с очигледном циљем шпијунирања непријатељске државе, него и због коришћења туђег искуства у раду.

Руска дипломатска служба анализираниог периода по структури и организацији није заостајала за сличним установама у великим земљама Сјеверне Европе са којима је Русија одржавала активне везе (у Шведској и Енглеској). Може се претпоставити да је развој руске

⁴⁶ Nordwall J.E., Sverige och Ryssland efter freden i Kardis // Historisk tidskrift, 1890, s. 229-281.

⁴⁷ Office-Holders in Modern Britain: Volume 2, Officials of the Secretaries of State 1660-1782. London: University of London, 1973. Pp.22-58.

Дипломатске канцеларије (Посољског приказа) био повезан са великим копненим границама, не ограниченим природним факторима попут ријека и планина, што је чинило спољнополитички положај Русије јединственим, а њене односе са другим државама врло разноликим. У таквим сложеним условима руске дипломате одржавале су дипломатске односе по вољи суверена са земљама различитих околних цивилизација/култура, проналазили са њима заједнички језик и обострано користан пут према мирној коегзистенцији. Можемо претпоставити да је интерес Стокхолма према необичном и релативном напредном начину уређења руске дипломатске службе разлог и пажљивог односа према Котошихину у Стокхолму. У 16–17. вијеку утицаји у култури, као и у области војне и дипломатске организације, још нису добили ексклузивни правац са запада на исток⁴⁸. По завршетку свог обимног писаног елабората, пребјег више није био занимљив. Котошихин је био осуђен за криминалне радње и погубљен без дуге расправе. Према наредби Де ла Гардија, леш погубљеног је био прослијеђен за потребе рада краљевског професора медицине Улафа Рутбека старијег (Olof Rudbeck den äldre) у његово Анатоомско позориште (Theatrum anatomicum) на Универзитету Густавианум. Обдукција руског пребјеге била је толико популарна и донијела је толико новца од улазница да је Рутбек био одушевљен. Одвојио је скелет од тијела кувањем у славној води, након чега је повезао кости и лобању бакарним и челичним жицама у исправном анатомском редоследу. Ови остаци „верног слуге шведског краља”, како и приличи „добром момку, руског поријекла које је постао Швеђанину”, још неколико деценија нису имали мира и наставили су понизну службу у улози наставног помагала за обуку генерација љекара и разоноду јавности у Анатоомском театру у Упсали⁴⁹. Није престала ни интелектуална служба, јер елаборат несрећног Г.К. Котошихина о руској дипломатској служби био је коришћен за обуку шведских дипломата све до Сјеверног рата⁵⁰.

⁴⁸ Re-orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East. Edited by Gerald Maclean, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005

⁴⁹ Пересветов Р.Т. Биографија одного скелета // Тайны выцветших строк. М.: Детгиз, 1963. С. 209—232; Grimberg С., Svenska folkets underbara öden, Stockholm: P.A.Norstedt & Söners Förlag, 1924. S. 107-112.

⁵⁰ Hjärn H., En rysk emigrant i Sverige för två hundra år sedan // Historisk tidskrift, 1881, s.53-85.

Darija TIMOFEJEV

Summary

The Russian-Sweden relations even in times of peace has lots of competition and rivalry in the 16-18th century. An episode of it was associated with the former Russian diplomat Kotoshikhin. Historians have discovered his old manual on Russian diplomacy in Stockholm in the 19th century. Comparing modern studies of everyday life by contemporary historians with the memories of Kotoshikhin and the documents preserved about his life gives the possibility for several interesting conclusions. In the description of the Imperial Diplomatic Office (Posoljski prikaz), Kotoshikhin presented several interesting features of that institution - a branched structure, the custom of supplying deputies with detailed instructions on negotiations, the custom of giving the emperor all gifts received in a diplomatic mission, the custom of washing hands after meetings with foreign diplomatic representatives, the custom of security protection of mission members with a special bodyguards (included in the ranks of the mission) and with a spy network within the mission itself. The Posoljski review must be compared with similar state bodies in Sweden and England. The Swedish authorities could be interested in arranging Russia's diplomatic service not only for the obvious purpose of spying on the enemy state, but also for using foreign experience. The Russian diplomatic service of the analyzed period was maybe even more sophisticated then similar institutions in the large countries of Northern Europe. Kotoshikhin was convicted and executed shortly after he finished his work.

Списак извора

Котошихин Г.К. О России в царствование Алексея Михайловича. Подг., комм. и указ. Г. А. Леонтьевой. М.: РОССПЭН, 2000.

О России в царствование Алексея Михайловича. Современное сочинение Григория Котошихина. С предисловием А. А. Куника. СПб, 1884.

Олеарий А. Описание путешествия в Московию. Пер с нем. А. М. Ловягина. Смоленск: Русич, 2003.

Опись и продажа с публичного торга оставшегося имения по убийении народом обвиненного в измене Михайлы Татищева // Временник императорского Общества Истории и Древностей Российских. кн. 8. 1850.

Слово и дело государевы: (процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года)/ Собр. Н. Новомбергский. М.: Печатня А. И. Снегиревой, 1911.

Список литературы

Ashenburg K., *The Dirt on Clean: An Unsanitized History*. Canada: Alfred A. Knopf, 2007.

Edvinsson R. Swedish monetary standards in historical perspective // *Historical Monetary and Financial Statistics for Sweden: Exchange rates, prices and wages 1277–2008*, Stockholm: Sveriges Riksbank, Ekerlids förlag, 2010, pp. 26-66.

Glete J., *Swedish Naval Administration, 1521-1721: Resource Flows and Organisational Capabilities*, Leiden-Boston: Brill, 2010, p.XXII.

Grimberg C., *Svenska folkets underbara öden*, Stockholm: P.A.Norstedt & Söners Förlag, 1924.

Hakanen Marko, Koskinen Ulla, *The Gentle Art of Counselling Monarchs // Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720*, Ed. by P.Karonen and M.Hakanen, Helsinki: SKS, 2017.

Hjärne H., *En rysk emigrant i Sverige för två hundra år sedan* // *Historisk tidskrift*, 1881, s.53-85.

Nordwall J.E., *Sverige och Ryssland efter freden i Kardis* // *Historisk tidskrift*, 1890, s. 229-281.

Office-Holders in Modern Britain: Volume 2, Officials of the Secretaries of State 1660-1782. London: University of London, 1973.

Re-orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East. Edited by Gerald Maclean, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

Smith V., *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Белокуров С. А. *О Посольском приказе*. М.: Б.и., 1906.

Беляков А. В. *Служащие Посольского приказа 1645–1682 гг.* . СПб. : Нестор-История, 2017.

Грот Я.К. Новые сведения о Котошихине по шведским источникам. Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т.29. СПб., 1882, № 3.

Демидова Н. Ф. *Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма*. М.: Наука, 1987.

Заборовский Л. В. *Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе*. М.: Мысль, 1981.

История внешней политики России. (Конец XV - 1917 г.). Том I. Конец XV – XVII век (От свержения ордынского ига до Северной войны). М.: Международные отношения, 1999.

Кан А.С История Швеции. М.: Наука, 1974.

Маркевич А.И. Григорий Карпович Котошихин и его сочинение о Московском государстве в половине XVII в. Одесса: Типография Штаба округа, 1895.

Пересветов Р.Т. Биография одного скелета // Тайны выцветших строк. М.: Детгиз, 1963. С. 209—232.

Рогожин Н.М. Посольский приказ. Колыбель российской дипломатии. М.: Международные отношения. 2003.

Соловьев С.М. История России с древнейших времен в 15 книгах. Книга VI. М.: Наука, 1961.

Струмилин С.Г. Оплата труда в России (Исторический очерк) // Журнал Плановое хозяйство № 4 за 1930 г., №7-8.

Флоря Б.Н. Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.). М.: Индрик, 2010.

Хеннингс Я. Неудачный подарок: культурный шок или политическая культура? О функции и значении дипломатического дара в англо-русских отношениях XVII в. // На языке даров: правила символической коммуникации в Европе. 1000-1700 гг. М.: Политическая энциклопедия, 2016.

Stanko JOVANOVIĆ*

IDEJE PETRA ŠOBAJIĆA O RANOSREDNJOVJEKOVNOM ETNIČKOM MIJEŠANJU U BJELOPAVLICIMA

ABSTRACT: *Petar Šobajić (1891 – 1957) was a Montenegrin anthropologist and ethnographer dedicated to thorough research of Montenegrin clans and their ethnogenesis. This paper primarily deals with research that Petar Šobajić conducted in region of Bjelopavlići, whose results Sobajic published in 1923, under the name Бјелопавлићу и Пјешивци (Bjelopavlici i Pjesivci) in the Serbian Ethnographical Journal. The main concern of this paper are the old populations of Španji and Lužani. The first step was uncovering the academic influences which inspired Šobajić to conduct this type of research, then present the content of his ideas. The body of the paper takes an archaeological stance, providing a critical approach through a multidisciplinary lens on Šobajic's ideas. In that sense, the knowledge that Šobajić presented is not set in stone as 'the people's truth', but as important written oral tradition which can be critically opposed with various archaeological and historical evidence and records.*

KEYWORDS: *Petar Šobajić, Bjelopavlići, Španji, Lužani, De Administando Imperio, Gradina Martinička*

I

Pitanje porijekla savremenih stanovnika Zapadnog Balkana oduvijek je bilo primamljivo kako za istraživače koji se bave takvim kompleksnim temama, poput istoričara, etnologa, antropologa, tako i za ostale istraživače. Krećući od Mavra Orbinija, dubrovačkog opata koji je napisao prvu poznatu istoriju Slovena pod nazivom *Kraljevstvo Slovena (Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni)* 1601. godine (Orbini, 2016)¹, pa hro-

---

* Diplomirani arheolog i student master studija Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

¹ Ovdje svakako treba spomenuti i njegovog, možda manje poznatog, prethodnika Vinka

nološki prateći autore koji su se bavili ovim pitanjem, nije teško uvidjeti koliko je tema porijekla i etnogeneze Slovena kompleksna, široka. Ona i danas izaziva oštre polemike u naučnoj javnosti.²

Arheolozi su takođe bili (i jesu) zainteresovani za proučavanje etnogeneze naroda. Pojavom koncepta arheološke kulture kao reakcije na teoriju unilinearne socijalne evolucije (Палавестра, 2011, 122-123), postavilo se pitanje odnosa arheološke kulture i plemena, naroda i država. Time se došlo do modela koji je identifikovao određenu arheološku kulturu sa određenim etnosom, što je predstavljalo *odgovor* na pitanje etnogeneze i nastanka naroda (Палавестра, 2011, 125). Prvaci kulturno-istorijske paradigme su svakako bili Gustav Kosina i Gordon Čajld (Палавестра, 2011, 125–131, Milosavljević, 2020, 51–54). Osnova kulturno-istorijske paradigme jeste upravo definisanje kulturne grupe na osnovu materijalnih nalaza, a njeni nosioci bi se smatrali za zasebnu etničku grupu, putem istorijskih i arheoloških podataka (Grin, 2003, 311, 322). Uz kulturno-istorijsku paradigmu uvijek treba istaći i ideju difuzije, koja objašnjava kulturnu promjenu putem prenosa kulturnog uticaja s jednog mjesta na drugo, kao i ideju migracije (Палавестра, 2011, 111).

Tokom dvadesetog vijeka, činilo se da je naučna javnost došla do konsenzusa o doseljavanju Slovena na Balkanu. Romantičarske, panilirske i panslovenske ideje naizgled su odbačene, i usaglašen je narativ o doseljavanju Slovena na Balkansko poluostrvo u sedmom vijeku (Станојевић, 1926, 14–65, Острогорски, 1979, 7–87), narativ koji je potekao od romejskog cara Konstantina Porfirogenita, koji u svom djelu daje detaljne podatke o naseljavanju slovenskih naroda (Srba, Hrvata, Zahumljana, Neretljana, Diokletijanaca, Travunjana), kao i njihovu istoriju od naseljavanja do njegovog vremena (Porphyrogenitus, 1967). Istorijsku perspektivu su mahom usvojili arheolozi, pa su svojim istraživanjima u kulturno-istorijskom maniru dopunjavali postojeće argumente istoričara.

Devedesetih godina prošlog vijeka, uz zvanični naučni diskurs, učestala je pojava pseudonaučnika koji se vraćaju u arheologiji i istoriji davno odbačenim idejama (Радић, 2005). Glavni opus interesovanja pseudonaučnika je svakako istorija, dok arheologija tu ima jednu sporednu, ali veoma važnu ulogu. S druge strane, nove paradigme u arheologiji nastaju već u dru-

Pribojevića koji se takođe bavio istorijom Slovena, i napisao djelo pod nazivom *Podrijetlo i slava Slavena (De origine successibusque Slavorum)* 1532. godine.

² Za detaljan pregled istorije ideja o porijeklu Slovena od M. Orbinija do kraja dvadesetog vijeka pogledati V. V. Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*, Novi Sad, 2012, 20–97, takođe za pitanje identiteta Slovena F. Curta, *The Making of The Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700*, Cambridge, 2001, D. Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformation in Post – Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden – Boston, 2010.

goj polovini dvadesetog vijeka, odnosno šezdesetih godina, u SAD i Engleskoj, kada se pojavljuje pozitivistička, procesna paradigma, koja teži strogoj naučnoj metodologiji pri interpretiranju arheoloških podataka (Палавестра, 2011, 168-171). Druga paradigma jeste postmodernistička, nastala je sedamdesetih i osamdesetih godina u Engleskoj, a tvrdi da objektivnosti nema, te da je svaka interpretacija arheoloških podataka *žrtva* subjektivizma (Trigger, 2006, 451–452, Johnson, 1999, 103).³ Na prostoru bivše Jugoslavije, najviše u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, ove ideje su marginalno prihvaćene tek od osamdesetih godina dvadesetog vieka i to uglavnom u okviru praistorijske i klasične arheologije (Novaković, 2015, 125-126).

Između svih paradigmi, istraživača, arheologa, istoričara, različitih teorija i teza o etnogenezi, identiteta i istorijskih procesa, *konačnih istina* i *utvrđenih narativa*, izgleda da je jedan akademik ostao nezapažen. Njemu i njegovim istraživanjima, idejama i doprinosu posvećen je ovaj rad. Riječ je o Petru Šobajiću, antropogeografu, geografu i etnologu.

II

Petar Šobajić (1891–1957) je tokom posljednjih decenija devetnaestog i u prvim decenijama dvadesetog vijeka vršio antropogeografska istraživanja na području Crne Gore, to jest na području Bjelopavlića i Pješivaca (današnje opštine Danilovgrad i Nikšić).⁴ Rezultate svojih višedecenijskih istraživanja predstavio je u knjizi *Bjelopavlići i Pješivci*, objavljenoj 1923. godine u Beogradu (Шобажућ, 1996, 6). Mora se imati u vidu da u vrijeme njegovog djelovanja Crna Gora stiče državnu nezavisnost nakon rata sa Osmanskim carstvom. To je vrijeme kada nastaju (ili su već nastale) epske pjesme koje veličaju ratnike poginule u borbama sa Osmanlijama, kada nastaju prve institucije, duhovna i svetovna vlast se razdvajaju, donijet je i prvi Zakonik (Ровински, 1994, 529–633). Samim tim, prilikom čitanja djela i radova P. Šobajića ne bi bilo na odmet imati osnovna znanja o navedenim stvarima, kao i poznavati metode rada i oblasti istraživanja autora koji su na njega uticali.

Šobajić je završio veliku maturu u Drugoj muškoj gimnaziji u Beogradu 1911, a nakon jednog semestra na Tehničkom fakultetu, upisao se na Geografsku grupu na Filozofskom fakultetu. Tokom studija intenzivno je učestvovao u terenskim istraživanjima. Nakon završene treće godine fakulteta, zbog oskudice materijalnih sredstava napušta studije i zapošljava se u srednjoj školi u Nikšiću. Tokom boravka u Nikšiću, Jovan Cvijić, koji mu je bio

³ Ovdje je dat veoma simplifikovan opis ovih paradigmi. Za detaljniji opis, diskusiju i kritiku pogledati navedenu literaturu.

⁴ Takođe se bavio istraživanjima Hercegovine, što za ovaj rad nije prioritetno.

profesor, dao mu je instrukcije za proučavanje nikšićkog kraja. Nakon završetka Prvog svjetskog rata vraća se na fakultet, te je i diplomirao 1920. godine geografiju sa geologijom, a 1921. godine položio profesorski ispit. Nakon toga dvije godine radi u Nikšiću kao nastavnik, a zatim se seli u Beograd, gdje je postao nastavnik u Četvrtoj muškoj gimnaziji. Na tom mjestu ostaje do penzionisanja, 1951. godine, a 1947. godine, kada je osnovan Etnografski institut, angažovan je kao honorarni naučni saradnik (Мартиновић, 1994, 175–176). Prije nego se upustim u diskusiju o ovoj monografiji, važno je napomenuti, u kratkim crtama, autore i istraživače koji su uticali na metodologiju i ideje P. Šobajića. U prvom redu to je poznati srpski geograf, antropogeograf, etnolog i geolog Jovan Cvijić, koji je bio Šobajićev profesor na studijama i najzaslužniji za njegovu profesionalnu orijentaciju (Мартиновић, 1994, 175), zatim Maksim Šobajić, crnogorski hroničar⁵ i Pavle A. Rovinski, ruski istraživač⁶ koji je dugo živio u Crnoj Gori i kasnije objavio publikaciju od četiri toma gdje je prezentovao rezultate svojih istraživanja (Ровински, 1994).

Jovan Cvijić je osnivač moderne srpske geografije i antropogeografije. Proučavao je kraške pojave u istočnoj Srbiji, Istri i Jadranskom primorju, a rezultate istraživanja predstavio je u jednom od njegovih najvažnijih djela: *Balkansko poluostrvo*. Povezivao je prirodne i društvene nauke u jedinstvenu nauku o čovjeku i njegovom prostoru. Izučavao je migracije, naselja, tipove staništa, psihološke tipove itd. Smatra se jednim od najznačajnijih srpskih naučnika (Палавестра, 2011, 153–154).

Kada govorimo o Maksimu Šobajiću (1836–1917), smatram da je poželjno u kratkim crtama dati pregled njegovog djelovanja.⁷ M. Šobajić je možda i prvi arheolog (amater) na području Crne Gore. On je živio u devetnaestom vijeku i, između ostalog, posjećivao i zapisivao lokalitete na koje je nailazio na području bjelopavličke ravnice i Podgorice. Opisao je značajne arheološke lokalitete, kakvi su Martinićka gradina, Spuž, Kurilo i Doljani.⁸ Prvi je iznio mišljenje da se na lokalitetu Martinićka gradina u stvari nalazio jedan od velikih naseljenih gradova regiona Dioklea koje spominje K. Porfirogenit u *DAI*. Danas se većina arheologa slaže sa ovom konstatacijom⁹

⁵ M. Šobajić je bio samouk, bavio se pjesništvom, arheologijom i sakupljanjem narodnih umotvorina.

⁶ Bavio se istorijom, arheologijom, etnologijom, botanikom, geografijom, filologijom...

⁷ M. Šobajić je napisao nekoliko radova, najpoznatiji od njih jeste *Starine u Zeti* izdat 1892. godine u Beogradu, dok su ostali neobjavljeni radovi *Memoari* i *Brdska Sloboda*.

⁸ Po dosadašnjim saznanjima, M. Šobajić je čak prvi dao zaključke o navedenim lokalitetima.

⁹ Pogledati В. Кораћ, *Мартинићи, остаці раносредњовековног града*, Београд, 2001, Ђ. Јанковић, *Српско поморје од 7. до 9. стољећа*, Београд, 2009, В. Иковић, *Археолошки локалитети на подручју општине Даниловград од праисторије до позног средњег вијека*, магистарски рад, Историјски Институт Црне Горе, Подгорица, 2017.

(Шобајић М., 2014). U radu M. Šobajića primjećuje se antikvarni pristup arheologiji pri opisu lokaliteta, starih crkvi i građevina.¹⁰ Ipak, M. Šobajić pri interpretaciji materijalnih podataka na osnovu istorijskih izvora ima dosta specifičan način logičkog zaključivanja, često je koristio narodna predanja kao pomagalo kada naiđe na karike koje nedostaju u istorijskim podacima. Tako pri tumačenju groblja na Šipkovoј glavici kaže: *На источној страни (groblja) познаје је основ црквине, и око ње много гробова назиданога с вељим плочама, мислим српско из средњег вијека. Тако и предање о гробљу у опште говори, да је ту било старинско гробље грчко јали латинско, некога знатнога манастира* (misli se na lokalitet Crkvina Pod vrh) *што је ту близу био... Па послје градско гробље града Градине. Ово историја и то као факт уважава* (Шобајић М., 2014, 62). Danas, nakon arheoloških iskopavanja lokaliteta Martinićka gradina, Šipkova glavica i Crkvine Pod vrh osamdesetih godina prošlog vijeka¹¹ i revizionih iskopavanja 2015. godine¹² mahom su podaci koje je dao M. Šobajić skoro stotinu godina ranije potvrđeni, tj. da je u pitanju ranohrišćanska bazilika sa grobovima iz kasnoantičkog perioda i perioda ranog srednjeg vijeka, najvjerovatnije slovenskog stanovništva, dok je lokalitet Crkvine Pod vrh i dalje predmet neslaganja među arheolozima (Iković, 2017, 47). Odnosno, ono što je M. Šobajiću *основ црквине... i старинско гробље грчко јали латинско... мислим српско* (groblje) *из средњег вијека* danas je preciznom naučnom metodologijom definisano kao ranohrišćanska bazilika iz petog/šestog vijeka sa grobovima iz kasnoantičkog perioda i devetog/desetog vijeka.¹³

Pavle A. Rovinski je bio ruski istoričar, slavista, etnolog i geograf. U Crnu Goru je došao 10. maja 1879. godine i ostao ovdje do 1898. godine. Najbolji opis djelovanja P. Rovinskog daje Lazar Tomanović: *Није било Црногорца који није познавао Павла Руса. Није било села у Црној Гори које Ровински није проучио* (Томановић, 1932, 1). Osim toga, na poziv kralja Nikole, 1980. godine P. Rovinski je sproveo i prva arheološka istraživanja rimskog municipiuma Dokleje, a rezultate istraživanja predstavio je u četvrtom tomu publikacije *Црна Гора у прошлости и садашњости* (Радусиновић, 1996). Petar Šobajić se naslanjao na podatke koje je predstavio P. Rovinski u drugom tomu *Етнографија*.

¹⁰ Kao što se u Engleskoј крајем шеснаестог вијека појавила потреба за изучавањем старина и њихово довођење у везу са древним Британцима, као нпр. Дž. Обри и V. Стјукли. Детаљније погледајте А. Палавестра, 2011, 59 – 62. Слично се може казати за период деветнаестог вијека, када на Берлинском конгресу Црна Гора добија статус независне државе.

¹¹ Ископаванја водили Војислав Кораћ и Јанко Магловски.

¹² Ископаванја водио Предраг Лутовац.

¹³ Погледајте извјештај P. Лутовца; P. Лутовац, *Извјештај, Ревизиона археолошка истраживања ранохришћанске базилике на Шипковој главици у селу Мартинићи код Спуза*, Путеви континуитета, Цетинје, 2015.

III

Petar Šobajić svoj rad, *Бјелопавлићи и Пјешивци*, izdat u Srpskom etnografskom zborniku 1923. godine, započinje prikazom položaja i oblasti koje pripadaju plemenu Bjelopavlići. Njegove geografske odrednice nisu uobičajene. On razdvaja oblasti po rijekama, jezerima, drugim plemenima i toponimima. Interesantan je podatak da 1920. godine u Bjelopavlicima ima 2665 domova i 14.000 stanovnika (Šobajić, 1996, 7–9). Nakon toga daje dosta detaljan geološko-morfološki i hidrografski pregled oblasti, i kod nekih mikro oblasti objašnjava u kojim uslovima živi tamošnje stanovništvo (Šobajić, 1996, 13–14). Kada govori o naseljima, (između ostalih) o jednom selu, Pavkovići, piše ovako: *У местима, као што су Павковићи, где је карсни процес био јачи и оним, где је земљиште разбијено потоцима, као што је случај у Мартинићима, сеоске су куће поређане у мањим групама. Свака од њих има своје име и по неколике чине једно село. Након тога каже: Ако у селу живе два или више братстава, онда су куће обично разбијеног типа.* (Šobajić, 1996, 14). Tu se vidi znatan uticaj J. Cvijića na kategorizaciju naselja, odnosno sela. P. Šobajić koristi čuveno *Uputstvo za proučavanje sela*.¹⁴

Međutim, tema (i teza) koju je predstavio P. Šobajić, a koja je najinteresantnija, data je u četvrtom poglavlju u kojem se bavi stanovništvom plemena. Na osnovu svojih istraživanja, autor je dao tezu o tri različite etničke grupe koje su živjele na prostoru Bjelopavlića: Španji, Lužani i Bjelopavlići (koji se dijele na Dukadžince i novije doseljenike) (Šobajić, 1996, 26).

P. Šobajić u istraživanjima koristi metodologiju koja podrazumijeva obilazak područja istraživanja (u njegovom slučaju nekoliko puta), zapisivanje predanja od stanovništa koje se tu nalazi, zatim obilazak materijalnih ostataka koje on klasifikuje kao ostatke Španja i Lužana i korišćenje istorijskih izvora.

P. Šobajić je tako Španje okarakterisao kao *romanizovano ilirsko stanovništvo*¹⁵ na osnovu topografskih imena (Ćafa, Tanki i Debeli Merat i Maljat, Bazagur, Višljepur u brdu Tarašu, Vlašić i rijeke Zeta (Zenta, Genta),

¹⁴ Pogledati J. Cvijić, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд, 1902, 11–14.

¹⁵ Problem definicije *romanizacije* P. Šobajić nije mogao riješiti etnografskim radom, već je to njegova lična interpretacija pojma kako se to koncipiralo u njegovom vremenu na shvatanjima Teodora Momzena. Pogledati rad: V. Mihajlović, *Koncept romanizacije u arheologiji: uspon i pad paradigme*, Етноантрополошки проблеми, н. с. год. 7, св. 3, Београд, 2012. Kad P. Šobajić Španje karakteriše kao Ilire, to takođe nije dospjelo kao rezultat etnološkog rada, pogledati rad: D. Dzino, 'Illyrians' in ancient ethnographic discourse, dialogues d'Histoire Ancienne 40(2), 2014, 45-65.

koristeći se istraživanjima J. Erdeljanovića (Ерделјановић, 1926). Šobajić je zaključio da su navedeni toponimi neslovenskog porijekla, slični arbanaškim, odnosno ilirskog porijekla. Međutim, propitujući stanovništvo o Španjima, dolazio je do podataka da su starine u Bjelopavličima španjske, a u isto vrijeme rimske ili grčke. Međutim, većina stanovništva je jasno odvajala Španje od Rimljana i Grka, dok se sjećaju i nekih Jaudija, koji su živjeli po gradovima (Шобажих, 1996, 52).

Pleme Malonšići, koje se pominje 1411. godine¹⁶, pa 1493. godine u povelji Đurđa Crnojevića, zatim u turskim zapisima petnaestog vijeka, do sedamnaestog vijeka, kada se više ne spominju, smatraju se potomcima i jednim od plemena Španja. Tako P. Šobajić daje tezu o postojanju brojnih španjskih plemena koje su zatekli Lužani (prvi Sloveni) koji su došli na područje Bjelopavlića, koji su se i pomiješali sa Španjima (Шобажих, 1996, 53–54). Španjima se bavio i J. Kovačević, koji ih je posmatrao kao relikte Avara (Ковачевић, 1967, 288).

Drugu etničku grupu P. Šobajić naziva Lužanima. Za njih kaže da su *најстарију Срби који су дошли онамо сигурно још у вријеме инвазије... Кад су дошли, они су онде затекли Шпање, старо илирско становништво и с њима су се измешали* (Шобажих, 1996, 54). Nejasno je na koju invaziju autor ovdje misli, da li pod invazijom misli na seobu naroda u kasnoantičkom/ranovizantijskom periodu ili doseljenje Srba i Hrvata u sedmom vijeku, na osnovu zapisa K. Porfirogenita. Međutim, o tome će biti kasnije riječi. P. Šobajić identifikuje veoma precizno i opisuje koje porodice pripadaju Lužanima i kao primjer navodi bratstvo Simonovića (Шобажих, 1996, 31). Lužani su živjeli na području cijelih Bjelopavlića, osim na području Kosovog Luga, gdje su živjeli Malonšići. Osim na području Bjelopavlića, Lužani su geografski registrovani i u Piperima, Nikšićkoj Župi i sjevernom dijelu Podgorice, odnosno području koje se naziva Luška Župa, o kojoj piše nepoznati prezbiter (Мијушковић, 1967, 226). Lužani se pojavljuju u istorijskim zapisima u petnaestom vijeku, kao Luxeni ili Luxani koji naseljavaju župu Lusca (Luscha giora) (Ковачевић, 1967, 320). Kako i sada postoje bratstva¹⁷ koja su potomci Lužana, po predanju, Bjelopavlići ih, po Šobajiću, razlikuju po fizičkim osobinama, po tome što su manje razvijeni,

¹⁶ Te godine se prvi put spominju i Bjelopavlići, kada zajedno sa Ozrinićima, Malonšićima i Maznićima napadaju dubrovački karavan. Pogledati M. Пуцић, *Споменици српски од 1395. до 1423.* Београд, 1858. Копија оригиналног документа се налази у Завичајном музеју у Данилвограду.

¹⁷ Bratstvo je prva karika plemena. Pod plemenom podrazumijevamo, osim srodstva, izvjesnu teritoriju koju naseljavaju bratstva koja podrazumijevaju krvno srodstvo članova. Najslabija organizacija narodnog života u Crnoj Gori se može porediti sa engleskim *clan* koji je prisutan u Škotskoj. Pogledati П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Том II – *Етнографија*, ИЦ Цетиње, Цетиње, 1994, 108 – 118.

glava im je mala i obla, crnomanjasti su i govore potmulo. Sa psihičke strane, navodi, odlikuje ih potištenost (Шобажих, 1996, 55).¹⁸

Što se tiče treće etničke grupe koju opisuje autor, ovaj rad se neće njima baviti (M. Шобажих, 1888, Šaletić, 1996).

Autor ne spori doseljavanje Slovena, međutim, interesantan je izraz koji koristi: invazija (Шобажих, 1996, 54). P. Šobajić nije precizan, te ne možemo pouzdano tvrditi na koji period misli. Možemo pretpostaviti da se misli na sredinu šestog vijeka, jer drugi autori navode upade velikih masa Slovena na područje donjeg Dunava, u periodu Gotskog rata (535–536), kada Bugari, a zatim Sloveni u sve većim masama prodiru na Balkan (Станојевић, 1926, 17) odnosno kada Sloveni preplavljaju cijelo Balkansko poluostrvo, mahom ga pljačkajući u doba Justinijana, dok su ga naselili permanentno početkom sedmog vijeka (Острогорски, 2017, 106, 120).

Jos jedan podatak koji pruža P. Šobajić o Lužanima, a koji nam može biti od pomoći pri razlučivanju vremenskog perioda (odnosno Šobajićevoг времена инвазије) jeste etnička atribucija Lužana. Autor Lužane definiše kao najstariju Срби који су дошли... (Шобажих, 1996, 54), što nas pomjera na početak sedmog vijeka, ako uzmemo podatke iz glave 32 *DAI*, u kojoj se veli da su Srbi naselili oblast Srbije, Paganije, i tzv. zemlje Zahumlja i Travunije, te zemlju Kanalita (Porphyrogenitus, 1967, 153). Ako bismo uzeli podatke K. Porphyrogenita kao pouzdane, morali bismo se i osvrnuti na glavu 35 *DAI* koja opisuje Dioklitiju kao napuštenu zemlju koja je ponovno nastanjena u vrijeme cara Iraklija (Porphyrogenitus, 1967, 165), ali bez preciznog određivanja plemena koje je naselilo ovu oblast. O problematici određivanja etničkog pripadništva Diokletijanaca pisali su razni autori, a teze se kreću od pretpostavke da je pripadnost srpska, hrvatska, ali i zasebna, crnogorska (Ковачевић, 1967, 291–300, Komatina, 2014, Scholz, 1970, 111, Kulišić, 1980, Rotković, 1995)

P. Šobajić očigledno prati narativ *DAI*, iako se ne poziva na njega u djelu, ipak ga spominje u jednoj rečenici, kada govori o svojem stricu Maksimu i njegovim amaterskim arheološkim otkrićima između kojih Maksim nastoji da dokaže da je Martinićka gradina jedan od tri Porphyrogenitova grada (Шобажих, 1996, 75). Pošto je etnološkim i antropološkim istraživanjima ustanovio da su Lužani bili prvi Sloveni koji su naselili oblast Bjelopavlića,¹⁹ on ih u etničkom i identiteskom smislu poistovjećuje sa Srbima na osnovu

¹⁸ Ovdje se može uočiti oblik korišćenja rasijalizma, što je bilo uobičajno za vrijeme u kojem P. Šobajić djeluje (vidi str. 8 za drugi predlog), pogledati rad: M. Milosavljević, *Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze/Niko Županić and the construction of Yugoslav ethnogenesis*, Етноантрополошки проблеми, н. с. год. 8, св. 3, 2013, Београд.

¹⁹ Osim Kosovog Luga, gdje su Španji, odnosno kasnije pleme Malonšići bili većinsko stanovništvo još dugo nakon dolaska Lužana.

jedinog istorijskog izvora koji je u naučnoj javnosti relevantan za taj period, tj. *DAI*. Interesantno je da drugi istorijski izvor, Ljetopis popa Dukljanina (*Gesta Regum Sclavorum*)²⁰ P. Šobajić (izgleda) ne uzima za pouzdano, spominjući samo ostatke masivnog zida u Jovanovićima koji je napravljen tehnikom suvozida i zove ga *Dukljaninova međa* (kako ga tadašnji, a i sadašnji stanovnici nazivaju), koja je ustvari bila stara granica Zete (Šobajić, 1996, 70).²¹ O ovom djelu i autoru djela postoje i danas velike nesuglasice i sporenja u naučnoj javnosti. Neki autori, poput Slavka Mijuškovića, skoro u potpunosti odbacuju vjerodostojnost ovog spisa, smještajući njegov nastanak u petnaesti vijek (Mijušković, 1967), dok drugi, poput Eduarda Peričića, cijene visoko ovaj spis i njegovu vjerodostojnost, smatrajući da je autor bio Grgur Barski, koji je napisao djelo u dvanaestom vijeku (Peričić, 1998). Za razliku od njih, Tibor Živković je došao do zaključka da je spis nastao u ranom četrnaestom vijeku, i da se pisac zvao Rudiger, te da je u Splitu obavljao veću crkvenu dužnost, dok je u Baru vršio dužnost arhiepiskopa dukljansko-barske crkve, dodajući da je u pitanju istorijski spis koji ima za cilj da osnaži političke želje naručioca (Pavla Šubića, jednog od najmoćnijih hrvatskih vlastelina tog vremena) (Živković, 2009 II, 373). Takođe, neki autori, poput Bujana, smještaju ga u sedamnaesti vijek (Bujan 2006), dok Stefan Trajković smatra da je priča o Vladimiru i Kosari devetnaestovjekovni moderni, romantičarski narativ originalne priče (Trajković, 2014).

Ukratko, ideje Petra Šobajića se mogu sumirati na sljedeći način.

U monografiji *Bjelopavlići i Pješivci* on navodi podatak da su se na prostoru Bjelopavlića smijenile tri različite *etničke grupe*, odnosno Španji, Lužani i Bjelopavlići (Dukađinci). Osim za Bjelopavliće, periodi u kojem su živjeli Španji i Lužani nisu precizno navedeni. Za Španje kaže da su bili *врло стари народ*, dok za Lužane kaže da su došli u *вријеме инвазије*. Što se tiče Bjelopavlića, koji nisu tema ovog rada, za njih daje dosta precizne podatke u periodu od dolaska Bijelog Pavla pa do kraja dvadesetog vijeka (Šobajić, 1996, 18–26, 81–103).

Kada govori o etnicitetu ovih grupa, P. Šobajić klasifikuje Španje kao romanizovane Ilire, Lužane kao prve Slovene, odnosno Srbe, a Bjelopavliće kao Srbe koji su se doselili iz Dukađina, od kojih je prvi bio Bijeli Pavle, sa četrdeset konjanika (Šobajić, 1996, 94).

U radu P. Šobajića nailazimo i na neke oblike rasne antropologije. Kako je već napomenuto, kada govori o Lužanima, klasifikuje ih kao: manja

²⁰ O ovom djelu i autoru djela postoje i danas velike nesuglasice i sporenja u naučnoj javnosti. Pogledati T. Živković, *Gesta Regum Sclavorum II*. Београд – Никшић, 2009, С. Мijušković, *Љетопис попа Дукљанина*, Титоград, 1967, за drugačiji pogled E. Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, Bar, 1998, takođe J. Ковачевић, 1967.

²¹ Ovaj zid prvi spominje Vuk Stefanović Karadžić, koji ga naziva Međa Vuka Manitoga.

razvijenost, obla i mala glava, crnomanjastost i potmulji govor, dok su psihički potišteni, što za period nakon Prvog svjetskog rata nije bilo neuobičajeno (Milosavljević, 2013, 719–721). Međutim, mislim da je i na ovu opservaciju P. Šobajića presudno uticala Cvijićeva ideja o *psihičkim tipovima*, odnosno da su različite i preinačene psihičke osobine vezane za oblasti, koje su *geografski individualisane* (Палавестра, 2011, 156).

Baveći se doseljavanjem Slovena na Balkansko poluostrvo, P. Šobajić se oslanja na K. Jiričeka koji u *Istoriji Srba* jasno kaže da у то бурно време (sedmi vijek) *спустили су се Словени јужно од Дунава у провинције које, већ одавно, беху ненасељене*. (Јиричек, 1952, 65). P. Šobajić je izričit: *Кад су дошли, (Луžани, који су Словени) они су онде затекли Шпање... и с њима се помешали. Какав је однос био између Срба и њих могло би се нагађати, али једно стоји, да су те две етничке групе живеле онде помешано... Процес стапања између ове две групе извршио се врло давно*. (Шобажих, 1996, 54, 81).

Na kraju, istorijski izvori o kojima je upoznat P. Šobajić, a koje rijetko spominje u djelu, jesu *DAI* od K. Porfirogenita i *Gesta Regum Sclavorum* od anonimnog prezbitera (Ljetopis Popa Dukljanina).

IV

Najinteresantniji rezultati koje predstavlja P. Šobajić jesu upravo „njevogve“ dvije etničke grupe koje su živjele na prostoru Bjelopavlića prije istominenih Bjelopavlića koji se, kako smo rekli, prvi put pojavljuju u pisanim izvorima 1411. godine, i čija istorija je većim dijelom razjašnjena u akademskoj i naučnoj javnosti, dok se Lužani spominju posljednji put 1455. godine, zajedno sa Bjelopavlićima, Malonšićima i Pješivcima kao potpisnici ugovora koji potpisuje Stefan Crnojević sa Mlecima (Šaletić, 1996, 25).

S druge strane, dvije Šobajićeve etničke grupe jesu dio problematike doseljavanja Slovena u balkanske provincije, u ovom slučaju rimske provincije Praevalitane.

Razlučivanje identiteta stanovnika Zapadnog Balkana i danas je jedno od najaktuelnijih pitanja u naučnim disciplinama koje se bave ovim problemom. Najrelevantniji do sada istorijski izvor za proučavanje Slovena i slovenskih plemena na Balkanu je svakako spis cara K. Porfirogenita *O upravljanju carstvom (De Administrando Imperio)*. U Srbiji, rodonačelnik srpske kritičke historiografije bio je Ilarion Ruvarac, zatim slijede Stojan Novaković i Ljubomir Stojanović. Taj period južnoslovenske historiografske škole odlikovala je u osnovi njemačka istorijska škola po svojim kritičkim uzorima, proučavala *DAI* teme po crno-bijelom obrascu, tačno – netačno, poput rješavanja tautologije (Živković, 2012a, 202). Nakon njih, sljedeći talas istoričara

koji se bavio *DAI*-om jesu S. Stanojević, V. Ćorović, G. Ostrogorski, B. Ferjančić. T. Živković smatra da tek od B. Ferjančića počinju moderna istraživanja *DAI*, najviše zbog njegovog dubokog kritičkog pogleda na zbirku Porfirogenitovih vijesti o Slovenima, te da je B. Ferjančić precizno odredio dokle se smjelo ići u zaključcima, a dokle u pretpostavkama (Živković, 2012a, 203). Većina autora tog vremena smatra da provincije jesu bile opustošene, odnosno da su Sloveni zatekli tzv. *praznu kuću* koju su masovno naselili u sedmom vijeku (Dzino, 2009, 37)²², ili da je odnos Slovena i domorodaca bio u korist Slovena, te da domorodačka populacija nema bitnu ulogu od sedmog vijeka, čak i da je krajem šestog i početkom sedmog vijeka nastao *potpuni etnički preokret*, te da se skoro cijelo Balkansko poluostrvo pretvorilo u slovenske zemlje (Острогорски, 1979, 9). Izuzetak možemo napraviti u slučaju S. Stanojevića, koji sam piše u trećem prepravljenoj izdanju *Istorija srpskog naroda*, da način slovenske kolonizacije nije poznat u svim pojedinostima, te da su velike etničke promjene završene tek krajem osmog i početkom devetog vijeka (Станојевић, 1923, 33–34).

U Crnoj Gori P. A. Rovinski je prvi koji je napisao opsežnu istoriju Crne Gore u prvom tomu njegove publikacije *Црна Гора у прошлости и садашњости*. Rovinski se pri pisanju istorije Crne Gore najviše poziva na Dimitrija Milakovića, istoričara i ličnog sekretara vladike Petra II Petrovića Njegoša, sa posebnim osvrtom u predgovoru u kom naziva njegov rad jedinim naučnim djelom, iako nije cjelovit (*Историја Црне Горе* je izdata 1856. godine u Zadru) (Ровински, 1994, 251). Rovinski u suštini daje podatke koji mnogo ne odudaraju od kasnijih istoričara, međutim, u kontekstu Šobajićevog djela on nudi dvije interesantne premise. Prva je da Romejsko carstvo poziva Slovene u pomoć protiv Avara, te da njihovo mirno zadržavanje i naseljavanje na Balkanu implicira da su *они већ били познати онима што су их позвали* (Ровински, 1994, 262). Druga interesantna premisa tiče se Lužana, Rovinski pita da li je Lusca koju pomnije doklejski prezbiter Luštica u Boki ili *да то нијесу Лугови, одакле је древно становништво у Бјелопавлићима – Лужани?* (Ровински, 1994, 265). M. Šobajić u rukopisu *Брдска слобода* prenosi predanje o dolasku Bijelog Pavla (rodonačelnika Bjelopavlića) u Bjelopavliće i njegov susret sa Lužanima: *Пошто одбију Турке* (misli se na 1389. godinu i Kosovski boj), *Павле се настани међу Лужанима, ту се и ожени кћером бана Лужанина*,

²² Navodim citat D. Dzina kako se ne bi pomislilo da autor zagovara ovu ideju: *Za vizualizaciju hrvatskoga dolaska u 7. stoljeću vrlo je utjecajan nitko drugi doli Franjo Rački i njegov slikovit prikaz hrvatskoga „naseljavanja prazne kuće“, koji je poslužio kao temeljna metafora na koju su potonje generacije znanstvenika gradile svoja viđenja prošlosti. Udio i uloga indigene populacije u promišljanju najranijega hrvatskog identiteta uglavnom je bila minimizirana ili čak potpuno isključivana iz povijesnih narativa.*

koji nije imao muškoga poroda, te tako banovina ostane na Pavla. Он је имао бијелу косу, а био је јунак и лијеп ка' вила... Они (Lužani) су били безбожни људи, па их проклео св. Сава, те се покољу међусобом, и нестане их (М. Шобажих, 1888, 4). М. Šobajić даље у рукопису polemише о самом Бијелом Павлу, што није предмет овог рада. За нас је важно да се у свакој verziji predanja i покушаја реконструкције личности Бијелог Павла spominje njegovo pristizanjej међу Lužane, koji nakon njegovog dolaska nestaju.

Nakon Drugog svetskog rata, 1967. godine izlazi prvi tom *Istorije Crne Gore*. Autori ovog kapitalnog djela bili su Milutin i Draga Garašanin, koji su bili zaduženi za period od praistorije do kasne antike, dok je period od kasne antike do srednjeg vijeka bilo povjereno Jovanu Kovačeviću. O periodu doseljavanja Slovena, J. Kovačević se poziva na podatke iz *DAI*, ali i na podatke iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*, pokušavajući poređenjem podataka iz ova dva izvora da objasni period ranog srednjeg vijeka na prostoru Crne Gore (Ковачевић, 1967, 290–422). On navodi da su prilikom naseljavanja Balkanskog poluostrva Južni Sloveni naišli na starosjedelački živalj, odnosno da su to u Praevalitani bili romanizovani i hristijanizovani Iliiri, kao i razni drugi etnički elementi, te da ovaj etnički element nije iščezao (Ковачевић, 1967, 307). U arheologiji, sa stanovništa kulturno-istorijske metodologije, nosioci Komani–Kroja kulture, ubicirane oko Skadarskog jezera, su bili tretirani i interpretirani kao etnicitet. Jedan od prvih crnogorskih arheologa, Pavle Mijović, ovu kulturu je interpretirao kao ostatke gvozdenodopske populacije sa latenskom osobenošću, dok je nakit sa Mijela dovodio u vezu sa Keltima (Mijović, 1970, 30). Videni su takođe kao romanizovano stanovništvo koje je preživjelo doseljenje Slovena (Milošević, 1989, 347–362) ili kao hristijanizovani Romani koje spominje K. Porfirogenit (Garašanin, 1998, 336). Olivera Velimirović-Žižić, koja je i sama iskopavala nalazišta ove kulture na prostoru Crne Gore (okolina Skadarskog jezera) vidjela ju je kao slovensku (Velimirović-Žižić, 1996).

Т. Živković, jedan od najpoznatijih medijavelista s kraja dvadesetog i početka dvadeset prvog vijeka, polemíše da su u šestom vijeku, u vrijeme Justinijanove obnove, gradovi bili ponovo naseljeni okolnim seoskim stanovništvom, te da se u sedmom vijeku događaju dva naleta Slovena; između 614. i 620, kada Sloveni naseljavaju okvirno današnju Grčku i nakon 626. godine kada naseljavaju, po podacima K. Porfirogenita, Srbiju, Paganiju, Zahumlje, Travuniju i Konavle (Живковић, 2000, 65–109). Međutim, autor je skeptičan prema podatku K. Porfirogenita kada je u pitanju preplavljanje sjevernog i središnjeg Ilirika Slovenima početkom sedmog vijeka, i smatra da nije sasvim pouzdan (Живковић, 2000, 104). Najinteresantnije gledište je svakako da su Srbi sa ostalim slovenskim plemena (Travunjani, Zahu-

mljani, Neretljani, Kanaliti) u vrijeme naseljavanja, malo pleme, dobro organizovano i na čelu saveza plemena, dok se prijeslovensko stanovništvo povuklo prema planinskim i manje pristupačnim predjelima (Живковић, 2000, 111–115).

Novi autori, baveći se pitanjima etničkih grupa na području Crne Gore, daju i potpuno nove interpretacije. Tako npr. Radosav Rotković, sredinom devedestih godina prošlog vijeka, u opširnoj knjizi *Odakle su došli preci Crnogoraca?* na osnovu onomastičke građe tvrdi da su Diokletijanci u stvari doseljenici iz slovenskih plemena Veleta, kasnije Ljutića i Obodrita koji su u drugoj polovini šestog vijeka naselili prostor provincije Praevalitane (Rotković, 1996, 278). Međutim, nema apsolutno nikakvih podataka o naseljavanju Veleta (Veneta) na područje Balkana, ni u pisanim, ni u arheološkim podacima. Jedino slovensko pleme koje se spominje da vrši upade na prostor Ilirika jesu Sklaveni, o kojima pišu Prokopije, Menandar, Pavle Đakon i Jordanes (Wood, 2015, 55–60).

Arheolog Đ. Janković se takođe intenzivno interesovao za područje Crne Gore tokom perioda doseljavanja Slovena, a svoje rezultate istraživanja objavio je u monografiji *Српско Поморје од 7. до 10. столећа*. Đ. Janković se u ovom djelu primarno poziva na *DAI*, i daje pregled etničkih grupa koje su naseljavale područje Crne Gore, na osnovu materijalne kulture koju im pripisuje, samim tim i područja Bjelopavlića, te je prepoznao Srbe ili Slovene (tu se ubrajaju i Diokletijanci) kao dominantne stanovnike, zatim Latine u primorskim gradovima, eventualno Grke upravo u Bjelopavlićima, na osnovu ikonostasa u bazilici na Martiničkoj gradini (kao službenike ili vojno prisustvo), kao i Crvene Hrvate kao nosioce pomenute Komani-Kroja kulture (Јанковић, 2007, 173–211).

Noviju interpretaciju nudi Mladen Zagarčanin, koji nosioce kulture Komani-Kroja tumači kao naseljenu vojničku grupaciju sa određenom hijerarhijom, pridošlu u sedmom vijeku, koja ima zadatak da čuva vojne punktove od skadarskog basena preko sjeverne Albanije do Ohrida i Afione, praveći neku vrstu limesa prema Porfirogenitovim Diokletijancima (Zagarčanin, 2019, 142–143).

DAI se u naučnoj historiografiji i dalje uzima kao najpouzdaniji i najrelevantniji istorijski izvor za proučavanje Slovena i njihove pojave na Balkanskom poluostrvu (Живковић, 2002), međutim u novije doba pojavljuju se autori sa novim percepcijama modela identiteta u ranom srednjem vijeku, kao i otvorenosti za ukrštanje srodnih disciplina – arheologije i etnologije sa istorijom i klasičnom filologijom. Prvi koji je dao novu percepciju o istorijskim procesima i etnogenezi Slovena je Florin Curta. Za njega, Sloveni ne predstavljaju poseban etnos ili narod koji je u sedmom vijeku velikom migracijom naselio maltene *prazan prostor* nekadašnje provincije Iliri-

kum, već zajednički naziv za heterogena plemena transdunavske populacije u šestom vijeku, koja su postali *Sloveni* kao etno-politička kategorija, smišljena od strane Vizantije (Curta, 2001, 335). Sličnog mišljenja je i Danijel Dzino, kritički se osvrćući na tvrdnje K. Porfirogenita vezane za sedmi vijek, objašnjava da Porfirogenit daje podatke koji su bliski njegovom ličnom interesu, tj. svoju ličnu percepciju i mišljenje, koje je uslovljeno ideološko-identiteskim diskursom njegovog vremena, te da *DAI* suštinski daje relevantne podatke za vrijeme u kom car živi (deseti vijek), ne za sedmi (Dzino, 2010, 116). Iako ove ideje unose svježinu i novi pristup tumačenju perioda doseljavanja Slovena, one za istraživače koji se bave pitanjem porijekla Slovena i njihovim pojavljivanjem na prostoru provincije Ilirikum predstavljaju ambiciozan i (ne)primamljiv pristup (Janковић, 2015, 154) te skoro pa neprihvatljiv (Živković, 2012a, 204).

D. Dzino se pita, ako narativ K. Porfirogenita o nasilnom zauzimanju Salone nije arheološki potvrđen, odnosno da su razlozi *utihnuća* Salone mnogo kompleksniji, ako su Porfirogenitovi podaci o Dioklecijanu kao osnivaču Salone i Dokleje netačni, zašto bismo vjerovali priči o naseljavanju Slovena (Dzino, 2009, 38). U polemici oko arheoloških materijalnih tragova Slovena i ostalih etničkih grupa (fibule, nakit, kopče), Dzino smatra da korišćenje određenih grobnih priloga ne svjedoči etnicitet ili identitet samih pokojnika, nego način na koji se taj identitet pokazivao za života (Dzino, 2009, 39).

Upravo P. Šobajić pravi *proto ideju* o mogućnosti revidiranja interpretacije perioda doseljavanja Slovena.²³ Problem migracionističke teze o masovnom doseljavanju Slovena jeste potpuno zanemarivanje prijeslovenske populacije u balkanskim provincijama, često je posmatrajući simplifikovano kao populaciju romanizovanih Ilira (Dzino, 2010, 214). Šobajićeva teza o postojanju prijeslovenske populacije koju on naziva zbirno Španji, jeste upravo trag koji treba slijediti.

Sada smo u mogućnosti da se detaljno osvrnemo na podatke koje saopštava P. Šobajić, a krenućemo od Lužana, pa unazad do Španja.

Primamljivim idejama o kojima govori Petar Šobajić neophodno je pristupiti kritičkom oštricom arheologije kao multidisciplinarne nauke. U tom smislu njegova se znanja ne postavljaju kao izvor *narodne istine*, već kao važna zapisana usmena tradicija koja može biti kritički suočena sa raznovrsnom arheološkom i istorijskom evidencijom.

²³ Ne treba zaboraviti pleme Malonšići, koji su po P. Šobajiću španjsko pleme koje se u izvorima pojavljuje do šesnaestog vijeka.

1. Lužani

U polemici oko formiranja plemena Bjelopavlića Šobajić dolazi do sljedećeg zaključka. Prije Kosovske bitke, krajem trinaestog ili u prvoj polovini četrnaestog vijeka, Bijeli Pavle je sa četrdeset konjanika iz Dukadina došao u Bjelopavliće, te se naseljava u selu Sretnji. Ubrzo se njegova grupa namnožava i stupa u borbu sa Lužanima, te ih poražava. Šobajić spominje da se oko lužanske crkve na Jelenku nalazi velika količina *мраморја лужанскога* (Шобажих, 1996, 94). U Bjelopavlicima i danas postoje materijalni tragovi koje P. Šobajić smatra za lužanske, pa ćemo ovdje navesti neke od njih. Za selo Rošci, u sjeveroistočnom dijelu Bjelopavlića, poznaju se tri crkvine i tragovi starih kućišta. To je bilo veliko lužansko selo. U Potočilu, isto sjeveroistočnom dijelu, nalaze se tragovi stare crkve za koju se kaže da je bila manastir u lužansko doba. Za Petrušinoviće, koji se nalaze u Slatini, P. Šobajić kaže da su tu bez sumnje Lužani stanovali, a tragovi starih naselja, crkvena, groblja, kućišta itd. su izgledno lužanski, jer narod u Petrušinovićima slabo o njima zna. U Jelenku, za crkvu sv. Nikole navodi da je bila saborna crkva Lužana. U Martinićima postoje mnogi tragovi starih naselja, između kojih je i banovo Gostilje, koje je pripadalo lužanskom banu Stolu. Nalazi se i crkvena sa grobljem sa velikim pločama na tom mjestu (Шобажих, 1996, 63–73).

U susjedstvu Bjelopavlića nalaze se Pješivci. To je oblast sjevernog dijela zetske udoline. Šobajić u dijelu o postanku plemena Pješivaca smatra da je ime plemena nesumnjivo srpskog (slovenskog) porijekla, odnosno od staroslovenske riječi plješav (go, ćelav).²⁴ Za Pješivce Šobajić kaže da su od vremena doseljenja (vremena invazije) do petnaestog vijeka lužansko pleme, a onda su ih uskoci i doseljenici potisli, te je ostalo samo šest malih bratstava sa trideset četiri kuće, odnosno 5% cijelog stanovništva (1920. godina) (Шобажих, 1996, 174).

Nažalost, kako nam saopštava P. Šobajić, sudbina Lužana je tužna. I u Bjelopavlicima i u Pješivcima, nakon dolaska doseljenika u poznom srednjem vijeku, Lužani imaju najteži položaj u plemenima. Teško se može išta saznati o njihovim običajima, tradiciji i prošlosti, jer ih se njihovi potomci ne drže i ne pridaju im značaja (Шобажих, 1996, 185). U Bjelopavlicima doznajemo sljedeće: jedno lužansko bratstvo stanuje u Kosovom Lugu, kuće su im siromašne. Bave se zanatima, prave grnčariju i bave se drndanjem vune. Za razliku od Bjelopavlića koji svi slave sv. Petku, oni slave sv. Simo-

²⁴ Plješivcima ih naziva Đurađ Crnojević u zapisu iz 1492. godine: плѣшиваць, zatim tursko pismo iz 1689. spominje ih kao Plešivci, a Vuk Karadžić kao Plješivci (Шобажих, 1923, 171,172).

na (Шобајић, 1996, 126–127). Na prostoru Bjelopavlića i Pješivaca nalaze se kamene gomile, ili tumuli. Arheološka iskopavanja posljednjih decenija utvrdila su da se radi o načinu sahranjivanja bronзаног i gvozdenog doba (Lutovac, 2014), mada treba imati u vidu da ih je istraživano svega nekoliko, dok ih je registrovano u Bjelopavlićima do sada 115, što kamenih, što zemljanih (Iković, 2017, 33). Da su svi ovi tumuli isključivo korišćeni u prastorijsko doba, a da nisu ponovo korišćeni tokom srednjeg vijeka, teško je tvrditi, i ne bi trebalo isključiti tu mogućnost (Milosavljević, 2021), naročito ako imamo u vidu da se u Dalmaciji, u petom i šestom vijeku ponovo koriste preistorijski tumuli (mogile, gomile) na području Glasinca, odnosno tumuli glasinacke kulture, preciznije lokalitet Škornica u Privlaci blizu Nina (kraj petog, početak šestog vijeka) i Glavčurak kod Kašića, kao i Matakova glavica (Dzino, 2021, 65 – 66).

Osim u Pješivcima i Bjelopavlićima, Lužani se nalaze i u Piperima (oblast istočno od Bjelopavlića, zapadni dio Podgorice). Osim materijalnih tragova (groblja, crkvine) J. Erdeljanović je zabilježio da je od 984 porodice u Piperima, 217 lužanskih (Vučinić, 2017, 115). Stevo Vučinić smatra da su Lužani bili *neosporno katolici, bavili se zemljoradnjom, a stočarstvom kao pratećom privrednom granom* (Vučinić, 2017, 117–120). Isti autor za argumentaciju svojih tvrdnji koristi trobrodnu baziliku na lokalitetu Martinićka gradina, koja *svjedoči* katoličku vjeru Lužana (Vučinić, 2017, 117). Ovo je svakako pretenciozna i neosnovana tvrdnja, budući da lokalitet Martinićka gradina nije aktivan poslije desetog vijeka, najkasnije jedanaestog (Marasović, 2013, 437, Kopač, 2001, 180–185), dok Đ. Janković na osnovu materijalnih podataka tvrdi da se život završava sredinom desetog vijeka (Janковић, 2007, 165). Po alternativnoj teoriji smatra se da Martinićka gradina strada u periodu osvajanja Dioklitije od Stefana Nemanje 1185. godine (Iković, 2017, 91). Natpis sa oltarske pregrade u bazilici na Martinićkoj gradini je pisan na grčkom i latinskom jeziku, i nema nijednog osnova za tvrdnju da je bazilika na Martinićkoj gradini katolička ili pravoslavna. Stav T. Živkovića je optimalan i najadekvatniji, a to je da su gradovi koje spominje Porfirogenit u Dioklitiji, Nougard, Gradetai i Lontodokla (Porphyrogenitus, 1967, 165) u stvari gradovi sa crkvenom organizacijom (*kastra oikoumena*) ili gradovi naseljeni hrišćanima (Živković, 2008, 20–26).²⁵ Dalje, kako Porfirogenit za ove gradove koristi termin *megala kasta oikoumena*, trebalo bi ih posmatrati kao najraniji dio crkvene organizacije pod Rimom, a nije isključeno da je hristinizacija Diokletijanaca upravo zbog navedenog termina izvršena prije Irakiljevog vremena (Živković, 2012b, 193).

²⁵ Interesantno je da T. Živković smatra da Martinićka gradina nije Lontodokla, kako većina autora smatra, već Gradetai, a podsjetimo ovdje da je prvi Maksim Šobajić dao ovu pretpostavku.

Za religijsku pripadnost Lužana ne može se ništa tvrditi, a da bude pouzdano. Predanje o njima kaže da im je zborna mjesto bila crkva sv. Nikole kod Jelenka, te da su bili hristijanizovani, međutim nakon određenog vremena su postali bezbožni i toliko presilili, da im je sveštenik morao pred crkvu naferu iznositi, te su je tu nabadali kopljem i tako jeli (Шобажих, 1996, 27). M. Šobajić tvrdi da su Lužani bili bogomili (M. Шобажих, 1888, 27), dok jedini potencijalni materijalni trag koji bi nagovijestio religijsku pripadnost Lužana nalazimo upravo na groblju u neposrednoj blizini crkve Sv. Nikole. Naime, prilikom kopanja za potrebe mještana, nailazilo se na pokojnike koji su ležali u drugačijem smjeru nego kod pravoslavnog običaja (Šaletić, 1996, 144). Iz žitija župana Nemanje saznajemo da se među srpskim stanovništvom ukorijenilo bogumilstvo (Ровински, 1994, 352), međutim, nema još uvijek nikakvog osnova za bilo koju eksplicitnu tvrdnju o religijskoj pripadnosti Lužana.

Na području Bjelopavlića istraživana su samo dva lokaliteta koja hronološki odgovaraju periodu Lužana, a to su već pomenuta Martinička gradi- na i lokalitet Šipkova glavica, jednobrodna bazilika sa tri bočne prostorije, koja se nalazi na 100 m udaljenosti od Martiničke gradine. Nažalost, i ovaj lokalitet je sumarno istraživan osamdesetih godina prošlog vijeka, a prioritet pri iskopavanju su bili arhitektonski ostaci bazilike. Revizionarna iskopavanja 2015. godine su, između ostalog, kratko konstatovala nekoliko grobnica. U pitanju su grobne konstrukcije rađene od nepravilnih kamenih ploča sa grobnim obilježijima, koje pripadaju devetom ili desetom vijeku, vremenu pokrštanja Slovena.²⁶ P. Šobajić nam daje podatke da je između ove bazilike na Šipkovoј glavici i lokaliteta Crkvine Pod vrh (villa rustica) bio veliki grad, da su se poznavali tragovi mnogih kuća. I dodaje: *Било је у том граду кажу толико кућа, да је мачак могао с крова на кров прећи цео град* (Шобажих, 1996, 76). Kako je već rečeno, T. Živković posmatra Lontodoklu, Gradetai i Nougard kao *megala kastra oikoumena*, za razliku od travunjskih i zahumaljskih *kastra oikoumena*, čime se naglašava da su ova tri grada tri crkvena sjedišta pod Rimom, ne veliki naseljeni gradovi kako se godinama tumačilo (Živković, 2012b, 193). Ovaj dragocjeni podatak T. Živkovića daje potpuno novu dimenziju u pogledu diokletijanskih gradova (sjedišta), jer se do sada uporno insistiralo na terminu veliki naseljeni gradovi. Lokalitet se sastoji od bedema, tri polukružne i jednom pravougao- nom kulom i tri kapije od kojih je jedna branjena sa dvije polukružne kule, dok su druge dvije i same u obliku kula. U središtu se nalazi Pazarište, čiji trapezoidni oblik podsjeća na administrativni centar, a pored ovog objekta je trobrodna crkva koja se sastoji od narteksa, glavnog broda sa amvonom,

²⁶ Iz izvještaja P. Lutovca, rukovodioca istraživanja.

oltarskim prostor i ciborijumom. Sjeverni brod je u stvari baptiserijum, dok je južni brod u stvari paraklis. Samim tim, opažanje P. Šobajića da se radi o *gradu* Luške župe (Шобажіћ, 1996, 75) može se ocijeniti kao relativno pouzdan, jer su ove župe postojale i u trinaestom vijeku (Živković, 2009 II, 251), a i u četranestom, odnosno 1318. godine, dok se u petnaestom vijeku kao njeni stanovnici pominju Luxeni, Luxani (Ковачевић, 1967, 320), odnosno Lužani.

Na ikonostastu u bazilici na Martiničkoj gradini spominje se Petar, dioklitijski arhont iz desetog vijeka, kojeg pominje dioklejski prezbiter kao vladara Zete. T. Živković smatra da upravo u ovom poglavlju prestaje politički konstrukt prezbitera, te da on koristi konkretan izvor (Žitije kralja Vladimira) (Živković, 2009 II, 261). Osim pisanog traga, pronađen je pečat arhonta Petra od strane G. Šlamberga, koji daje na snazi ovom podatku (Schlumberger, 1884, 433–434), dok je nedavno pronađen još jedan pečat arhonta Petra, od usijanog olova, na lokalitetu Oblun kod Skadarskog jezera (Zagarčanin, 2015b, 2). M. Zagarčanin smatra da je, pored Skadra, mjesto stolovanja arhonta Petra bilo i na Martiničkoj gradini (Zagarčanin, 2015b, 3).

Međutim, na aversu pečata je Bogorodica koja drži medaljon Hrista, dok su sa strana dva krstoobrazna monograma. Upravo ovi dekorativni monogrami ukazuju na dekorativne elemente sedmog ili osmog vijeka, što bi ukazalo da iako Dioklitija prolazi kroz smutna vremena, vizantijska vlast je i dalje prisutna, faktički ili ne (McGeer, Nesbitt, Oikonomides, 2005, 155). Prilog ovome jeste da kada Porfirogenit govori o Diokletijancima, on ne govori kojem slovenskom plemenu oni pripadaju (Živković, 2012b, 161). Šobajić Lužane identifikuje sa prvim Slovenima koji su došli na prostor Bjelopavlića, odnosno šire Dioklitije, a njihov etnicitet i identitet je po njemu srpski, što se može objasniti samim vremenom u kojem je živio Šobajić, ili simplifikovanim tumačenjem Porfirogenita, gdje on pretpostavlja da Porfirogenit da bi izbjegao ponavljanje ne govori da su Diokletijanci Srbi. Ovaj vid pretpostavke se uočava i kod drugih, novijih autora (Grafenauer, 1955, 206–208, Ковачевић, 1967, 298, Ферлуга, 1968, 58)²⁷, mada neki autori putem analize segmenata *DAI* smatraju da je prvobitna podjela slovenskih plemena bila isključivo na Srbe i Hrvate, te da bi Diokletijanci prirodno pripadali plemenu Srba (Komatina, 2014, 43), dok su metodologijom tumačenja Porfirogenitovog spisa i uporedo *Ljetopisa* tako Diokletijanci smatrani Crvenim Hrvatima (Hauptmann, 1931, 21–24, Isti, 1937, 47).

Konačno, Šobajićeви podaci o Lužanima su dragocjeni. Ovaj rad je samo načeo neke od teza koje je Šobajić u svome radu predstavio. U prvom redu to je dolazak Lužana, i termin koji Šobajić koristi, *још у врјујеме*

²⁷ Iako i Kovačević kaže da je takvo tumačenje na nivou pretpostavke.

инвазије (Шобajiћ, 1996, 54). Ovaj termin je višestruko značajan, jer u djelima se autor poziva na *DAI*, čime je očigledno da je upoznat o Porfirogenitivim spisima, ali i *Ljetopisu*, koji takođe pominje na nekoliko strana, a možda najupečatljivija je ubikacija jednog dijela tzv. Dukljaninove međe (stare granice Zete) u Jovanovićima (Шобajiћ, 1996, 70). T. Živković smatra da se gotska *naježda* koja se opisuje u prvim poglavljima *Ljetopisa* ne dešava u vrijeme Anastazija, već u vrijeme Justinijana, objašnjavajući to političkim pamfletom samog prezbitera, jer bezbožništvo Anastazija, za razliku od pravednosti Justinijana, je daleko prijemčivije za opštu sliku koju sam prezbiter slika (Živković, 2009 II, 72–73). To se svakako uklapa u pouzdane istorijske podatke, jer znamo da Justinijan, a ne Anastazije, ratuje sa Gotima, između ostalog i na prostoru Dalmacije. Samim tim se postavlja pitanje da li Šobajić smatra da Lužani dolaze u šestom vijeku, kao jedna grupa Sklavena koja se naseljava na prostoru Bjelopavlića, imajući u vidu njihove upade na prostore Balkana krajem šestog vijeka (Wood, 2015, 94–95)? Ili prati Porfirogenitov narativ o mirnom doseljavanju. I na osnovu kojih podataka daje takvu indicaciju. To pitanje ostaje otvoreno. Drugi dragocjeni podatak jeste popis starih lužanskih staništa, grobalja i crkvena, koji bi trebalo da budu početna tačka budućih arheoloških istraživanja koja će, nadajmo se, dati više podataka o Lužanima. Posljednji dragocjeni podatak jeste odnos Lužana i Bjelopavlića, čije dublje istraživanje bi oplemenilo i dopunilo plemensku istoriju Bjelopavlića (u geografskom smislu).

2. Španji

Kada pričamo o Španjima, najpouzdaniji (ali ne i najprecizniji) odgovor na pitanje ko su oni bili, bio bi da je to stanovništvo s područja Bjelopavlića koje je prethodilo prvim Slovenima.

P. Šobajić nam ovako kaže: *У Бјелопавлићима ћете чути од свакога, ко иоле зна што из предања, да се најстарији народ који је живео у овом крају, звао Шпањи или Шпани... сматрају (се) за старинце и врло стари „народ“... Често старине, као гробља, кућишта, градине и др., зове народ шпањским или из шпањског доба... каже се (за старине) да су шпањске а други да су грчке или римске... За Римљане и Грке се прича да исто тако да су онде живели, па и неки Јаудије, за које кажу, да су само по градовима становали... рекли су ми да су Шпањи најстарији, а неки су рекли, да су Римљани и Шпањи били један народ* (Шобajiћ, 1996, 52).

Osim ovog podatka, Šobajić je tokom istraživanja našao još neke dodatne podatke o Španjima. Tako saznajemo za Demune, koji su živjeli u Petrušinićima, a pobili su ih Bjelopavlići u vrijeme Pavlice, pretka Pavličića.

ća, a hronološki Pavličići broje deset pasova²⁸ do Pavlice, te se smatra da se ovaj događaj zbio prije trista godina, odnosno negdje u prvoj polovini sedamnaestog vijeka (Isti, 1996, 52).

Za Jaudije sam već naveo da Šobajić prenosi predanje da su živjeli samo po gradovima (Isti, 1996, 52), što možda nešto govori o socijalnom statusu istoimenih.

Takođe saznajemo i za Malonšiče, odnosno Malonše. Za njih imamo pouzdanije podatke. U ugovoru Stefana Crnojevića na Vranjini 1455. godine Malonšići se spominju kao jedno od plemena Gornje Zete, dok pisani podatak iz 1494. godine svjedoči da su Malonšići živjeli na području Zagarača i Kosovog Luga. Šobajić ističe da je ime plemena nije slovensko (srpsko), već arbanaško, te ih svrstava u jedno od španjskih plemena (Шобажих, 1996, 54).

Identične podatke o Španjima Šobajić je našao u susjednom plemenu Pješivaca²⁹, ali ne u istoj mjeri kao u Bjelopavličima. Jedan podatak je zanimljiv, a to je da ce bratstvo Antonovića u Dolu ranije prezivalo Šulende, da ih ima iseljenih u Ulcinju i da se za njih govori da su od Španja, te da slave Jovandan a prislužuju Đurđevdan (Isti, 1996, 153).

Šobajić zaključuje da je ime Španj bilo opšte ime nesrpskog naroda kojeg su zatekli prvi Sloveni, odnosno Lužani, kada su se doselili. Navodi da je to bio drugo ime za Ilire, odnosno romanizovane Ilire, te da se Jaudije, Demuni, Malonšići i dr., mogu smatrati španjskim plemenima (Isti, 1996, 54).

Jedan od prvih (meni poznat) koji su se bavili Španjima jeste J. Kovačević. On je na osnovu lingvistike došao do zaključka da je riječ župan avarskog porijekla, a jedan od derivata riječi župan je i span, što znači ćosav, i odgovara *mongoloidnom tipu*³⁰, čime zaključuje da na Španje treba gledati kao na relikte Avara (Ковачевић, 1967, 288).

Božidar Drašković, profesor istorije i nekadašnji kustos Zavičajnog muzeja u Danilovgradu, pomno je istraživao Španje, oslanjajući se na Šobajićeve podatke. Tako je Jaudije smatrao za manju rodovsku zajednicu koja se brzo *romanizovala*³¹ (Mihajlović, 2012) i dobila status punopravnih rimskih građana koji su uživali privilegovani položaj i živjeli na dobro poznatim lokalitetima Sige, Zidanice, Martinička gradina i u Spuzu.³² Za Demune je smatrao da su bili veća rodovska organizacija, koja je naseljavala dobro

²⁸ Pas, pasovi je u stvari generacija/e u jednom rodu. Pretežno se uzima trideset godina kao osnova za jedan pas.

²⁹ I u Pješivcima postoji predanje o Grcima i Rimljanima kao starim stanovnicima, i kao u Bjelopavličima, nekad se izjednačavaju Rimljani i Španji, ali isto kao u Bjelopavličima, nikad se ne izjednačavaju Španji i Grci.

³⁰ Sličan pristup kao sa opisom Lužana na str. 6, pogledati navedenu literaturu.

³¹ Opet problem pojma *romanizacije*, pogledati navedeni rad.

³² Mora se istaći da se ne može pouzdano tvrditi da su lokaliteti Martinička gradina i Spuz bili aktivni u doba antike i kasne antike.

poznate lokalitete na brdu Taraš, i predio između Taraša i Slatine, kao i Sretinja. Za Španje je smatrao da su posebno ilirsko pleme koje je bilo najbrojnije, a naseljavalo je područje s lijeve strane rijeke Zete, sve do (i uključujući) Pješivaca. Za Malonše je smatrao da su nakon dolaska Slovena postepeno bili asimilovani, sve do njihovog nestanka početkom šesnaestog vijeka (Драшковић, 1980, 16).

Gojko Vukčević se takođe bavio Španjima, mada ih je nazivao Švanjima ili Svanima, te smatra da je to kolhidsko, planinsko pleme skitsko-sarmatskog porijekla koje se dominantno bavilo stočarstvom, dok su bili rodovsko društvo sa običajima i tradicijom, kao i zasebnim jezikom (najbližnji gruzijskom jeziku). Migracijama su došli kao jedno od kavkaskih plemena na područje Balkana u periodu bronzanog doba, po istraživanjima G. Vukčevića. Na osnovu nalaza bronzanodopskih sjekira *južnojadranskog* tipa i lokaliteta tipa gradina autor nalazi analogije sa lokalitetima Kavkaza (Vukčević, 1992, 127). Ubicira ih sjeverno od Skadarskog jezera i navodi da se naseljavaju na ove prostore u trinaestom vijeku stare ere (Vukčević, 1992, 129–133). Sličnu tezu o skito-sarmatskom porijeklu prijeslovenskog stanovništva zastupao je i Vojislav D. Nikčević, mada je tu ubrajaio i Slovene (Nikčević, 2008, 30–585).

Gaj Ster Saini smatra da je ime Span/i grčkog porijekla (Sainty, 2019, 502).

Iz istorijskih izvora moguće je ubicirati jedno od ilirskih plemena koja su naseljavala oblast bjelopavličke ravnice, a riječ je o Dokleatima, plemenu sa trideset tri dekurije u okviru Naronskoga konventa (Pliny, 1936). Međutim, kako posmatrati ova plemena, odnosno da budem precizniji, civitates. Neka osnovna definicija bila bi da su ove civitates sastavljene od pripadnika istog ilirskog plemena na jednom regionalnom području, odnosno na etničkoj i regionalnoj osnovi (Dzino, 2005, 165). Ovim bismo mogli krenuti i u proces objašnjenja tzv. Španja s kojima nas upoznaje Šobajić. Prvo što bi trebalo istaknuti jeste da popis ovih civitates s kojima nas upoznaje Plinije Stariji jesu odraz isključivo vremena u kojem on živi (prvi vijek naše ere). Ove civitates bi trebalo posmatrati kao rimsku interesnu sferu, kao jednu od mnogobrojnih kolonija, u kojoj klasifikuju domoroce po svojoj percepciji i sa rimskog etnografskog stanovništva (Dzino, 2010, 60).³³

Šobajić smatra da su Španji romanizovano stanovništvo prijeslovenskog naroda, Pira (Шобажин, 1996, 54). U našem slučaju, takav stav i treba očekivati, budući da se prostor Bjelopavlića nalazi na trasi antičkog puta

³³ Za dublji i detaljniji prikaz ovog problema vidjeti D. Dzino, *The formation of early imperial peregrine civitates in Dalmatia: (Re)constructing indigenous communities after the conquest*, *The Edges of the Roman World* (Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, 2014), 219-231.

Narona – Skadar, koji je i zabilježen u Pojtingerovoj tabli (četvrti – peti vijek), sa uredno označenim stanicama od kojih barem jednu (neki autori smatraju i dvije) treba ubicirati na području Bjelopavlića, a to su Sallunto XVII i Halata X (Evans, 1883, Sticotti, 1999, Mijović, 1987, Vučinić, 2014, Iković, 2017). Osim toga, dobro je poznat rimski municipium Doklea (dobio taj status u doba Flavijevaca, vjerovatno u vrijeme Vespazijana (Munro, 2013, 14)) na području gdje se Zeta uliva u Moraču.

Trebalo bi razmišljati u pravcu da se unutar samog Rimskog carstva stanovništvu otvarala prilika za pronalazak svog identiteta (Dzino, 2010, 58–0). Svakako, ne može se zanemariti proces romanizacije, ali ne u smislu da proces podrazumijeva da stanovnik osvojene provincije postaje Rimljanin. Da li se može govoriti o većem uticaju rimskog *modus vivendi* u provincijama geografski bliže samom Rimu, svakako da može, ali to ne znači *per se* da identitet stanovnika tih provincija postaje rimski, kao što je veoma problematično isticati da identitet Ilira ostaje zaseban i autentičan i nakon potpadanja pod rimsku vlast sve do dolaska Slovena.

Daleko manje podataka o Španjima nam Šobajić saopštava u uporedbi sa podacima o Lužanima. Ipak, i ovi podaci nam jesu dragocjeni, prvenstveno zbog toga što osim imena Španja, nalazimo i druga imena prijeslovenske populacije, kao što su Demuni, Jaudije i Malonše (Malonšići, koji se u pisanim izvorima pominju sve do šesnaestog vijeka). Zanimljivo je da se u narodnoj tradiciji i predanju Španji ne pominju u negativnom kontekstu, kao što je bio slučaj sa Lužanima. Jedini epitet koji se Španjima pripisuje jeste da su veoma stari narod. Materijalne tragove koji se pripisuju Španjima, kao Španjska gradina (za Spuž), Španjsko katunište (mjesto u vražegrmskoj planini), španjske crkvine i španjska groblja neophodno je sistematski istražiti, da bi se dobila jasnija slika o karakteru pomenutih nalazišta.

V

Saznanja i istraživanja P. Šobajića s početka dvadesetog vijeka, koja su prikazana u ovom radu, pokazuju ozbiljnost i, može se reći, avangardnost autora prilikom publikovanja monografije *Bjelopavlići i Pješivci*. U pogledu identiteta slovenskih naroda na Balkanu, u prošlosti, a i danas, objašnjenje ovog problema pronalazilo se uglavnom u migracijskim teorijama, odnosno masovnoj seobi Slovena u sedmom vijeku i njihovom naseljavanju na prostoru Balkana po sistemu naseljavanja *prazne kuće* (Dzino, 2009, 37). S druge strane, migracijski narativ, koji proističe najvećim dijelom iz spisa *DAI* romejskog cara K. Porfirogenita, posljednjih decenija nije adekvatno obrađivan, te su se autori beogradske vizantološke škole više bavili pokušajima da brane istinitost podataka o seobi Slovena na Balkanu, negoli kritikom samog

DAI kao istorijskog izvora (Živković, 2012a, 204). U Hrvatskoj je načelno prihvaćena teza o seobi Hrvata ne u sedmom, već u devetom vijeku, odnosno da veće migracije u sedmom vijeku nije bilo (Dzino, 2010, 48; 2021, 139). Osim navedenih teza, i u Srbiji i u Hrvatskoj se konstantno *radi* na razjašnjavanju problema perioda prelaska iz kasne antike u rani srednji vijek, odnosno same seobe Slovena. Nažalost, u Crnoj Gori i dalje ne postoji veliko interesovanje za navedenu problematiku. Osim navedenih autora koji su se bavili područjem Crne Gore (Kovačević, 1967, Korać, 2001, Janković, 2007, Živković, 2009 II; 2012b) crnogorski autori i istraživači koji su se bavili ovom problematikom, najčešće su usamljeni u svom radu (Rotković, 1995, Nikčević, 2008; 2012). Nažalost, navedeni autori su u svojim publikacijama isticali pomalo kontrovezne teorije o naseljavanju Slovena na području Crne Gore u šestom vijeku kao zasebnog plemena, čime se Crnogorci razlikuju od ostalih Slovena (Rotković, 1995) ili da su Sloveni u stvari Skito-Sarmati (Nikčević, 2008; 2012). Noviji autori koji se bave ovom problematikom vrlo su pažljivi u interpretaciji rezultata svojih istraživanja (Zagarčanin, 2010; 2012; 2015a; 2015b; 2016a; 2016b 2017; 2018; 2019a; 2019b) dok su neki dali veliki doprinos razmišljanju kojim tragovima bi trebalo ići pri interpretaciji kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta (Borožan, 1999).³⁴

Što se tiče Bjelopavlića, arheološka istraživanja na ovom području su potpuno zakazala. U posljednjih nekoliko decenija, rađena su istraživanja na veoma malom broju lokaliteta, mahom tumula. Od rimskih, kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih lokaliteta, rađena su istraživanja na Martiničkoj gradini, a rezultate svojih iskopavanja Vojislav Korać objavio je 2001. godine. Osim Martiničke gradine, istraživani su i drugi važni lokaliteti, poput Šipkove glavice i Crkvine Pod Vrh. Nažalost, rezultati ovih istraživanja nikada nisu objavljeni. Identična situacija je i sa rimskim – kasnoantičkim lokalitetima, kao napr. Crkvine Ćirilac, čiji rezultati istraživanja takođe nikad nisu objavljeni.

Ovdje bi bilo zgodno spomenuti i korito rijeke Zete, odnosno gaz Pod Milovu luku, gdje je publicista S. Vučinić tokom amaterskih podvodnih istraživanja uspio pronaći 23 bojne sjekire koje pripadaju ranosrednjovjekovnom periodu (od sedmog do devetog vijeka). S ovim podatkom mi prvi put imamo arheološke podatke koji nas polako stavljaju na nešto stabilniji teren kada pokušavamo rekonstruisati i interpretirati istorijske procese na području Bjelopavlića. Osim navedenog, B. Borožan je predstavio dosta uvjerljivu hipotezu, na osnovu arhitektonske građe i analize preromaničke kamene plastike, vezanu sa lokalitet Martinička gradina, a to je da lokalitet pred-

³⁴ Za kritiku navedenog autora pogledati *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*, Zbornik radova sa okruglog stola, Istorijski Institut, Podgorica, 1999, komentar M. Pravilovića.

stavlja nasljednicu antičke Dokleje, koja je premještena nakon pustošenja grada od strane Slovena i Avara, koji zatim postaje središte srednjovjekovne Dioklitije i biskupsko sjedište (Borožan, 1999, 79–109). Ipak, ovdje se mora uočiti jedna ustaljena praksa interpretacije kasnoantičkih gradova koji od petog vijeka imaju jedan te isti *modus operandi*, a to je sužavanje životnog prostora, izgradnja utvrda, uglavnom na teško pristupačnim mjestima (gradine), zatim izgradnja bazilika. Nakon toga, dešava se napuštanje (nakon pustošenja) ili ponovno korišćenje (ali u druge svrhe) starih javnih mjesta, i nagli pad životnog standarda, koji se najbolje vidi u arhitektonskim poduhvatima, koji su mnogo lošijeg kvaliteta (Curta, 2001, 200). Takva interpretacija je i u ovom slučaju. Život u Dokleji naglo opada nakon petog ili šestog vijeka, odnosno životni prostor se sužava (Živanović, 2011, 27–54, Drašković, Živanović, 2011, 59–98), bazilike se grade u šestom vijeku (A i B bazilike), dok se napuštanje smješta u prvu polovinu sedmog vijeka, nakon pustošenja Avara i Slovena. Slična interpretacija se javlja u slučaju Salone, naročito u pogledu pustošenja grada, opet od Avara i Slovena, po svjedočenju *DAI* i *Ljetopisa*, iako materijalnih podataka o tom događaju nema (Dzino, 2021, 108). Slično se može reći i za Dokleju, čime se dolazi do pitanja da li je stvarno ona i bila napuštena tokom sedmog vijeka, ostala nenaseljena, i koji arheološki podaci bi ovu tezu podržali (Gelichi, Negrelli, 2012, 19). Sličan narativ je ustanovljen na primjeru bazilike i tumulskih grobnica u Ljupču o spaljivanju i destrukciji bazilike od strane dolazećih Slovena koji se potom upravo tu i naseljavaju (ponovo koriste). O tome da li se to baš tako desilo, legitimno je dati i pozitivni i negativni odgovor, ali je suviše simplifikovano tvrditi da na osnovu keramičkih posuda i načinu sahranjivanja možemo pouzdano prepoznati Slovene u *iskonskom identitetu* (Dzino, 2017–2018, 111–112)

U nadi o daljem proučavanju perioda kojem pripisujemo seobu Slovena, neizbježno je i dalje pažljivo konsultovati rad P. Šobajića. Treba, jer je taj način rada³⁵ danas teško (da ne kažem nemoguće) izvesti, čime mi imamo takoreći ekskluzivnu mogućnost proučavanja etnografske građe iz tog vremena. Termini Španji, Lužani, Jaudije, Demuni... se ne mogu koristiti u kontekstu apsolutne istine, ali mogu poslužiti kao modeli prepoznavanja etniciteta ili identiteta stanovništva kakav se koristi u naučnom pristupu. Tako naziv Španj možemo koristiti kao model koji označava prijeslovensko stanovništvo, dok naziv Lužanin možemo koristiti kao model koji označava slovensko stanovništvo.³⁶ Ovdje svakako treba biti obazriv i izuzetno oprezan, ali imati u vidu da *su predanja o starom stanovništvu u Crnoj Gori znatno bliža isto-*

³⁵ Metodologu rada koju je koristio P. Šobajić koristili su i drugi autori toga vremena, npr. A. Jovičević, J. Erdeljanović, P. Rovinski...

³⁶ Ovaj predlog treba posmatrati upravo tako, kao predlog, koji zahtijeva daleko dublje istraživanje da bi bilo aplicirano.

rijskoj stvarnosti nego u drugim krajevima (V. Palavestra, 1966, 26). Takođe, u kontekstu arheoloških podataka, svjedočanstva o tzv. crkvinama³⁷, koja se često pojavljuju u etnografskoj građi, snažan su pokazatelj da je dodira između preslovenskog i slovenskog stanovništva bilo (Живковић, 2004, 28). Postupak skupljanja etnografske građe maltene nije moguće ponoviti, ali je i te kako moguće pristupiti mu s dubokom pažnjom i kritičkim osvrtom.

Stanko JOVANOVIĆ

PETAR ŠOBAJIĆ'S IDEAS ON EARLY MEDIEVAL ETHNIC MINGLING IN BJELOPAVLIĆI

Summary

Petar Šobajić (1891 – 1957) was a Montenegrin anthropographer and ethnographer dedicated to thorough research of Montenegrin clans and their ethnogenesis. This paper primarily deals with research that Petar Šobajić conducted in region of Bjelopavlići, whose results Sobajic published in 1923, under the name Бјелопавлићи и Пјешивци (Bjelopavlici i Pjesivci) in the Serbian Ethnographical Journal. The main concern of this paper are the old populations of Španji and Lužani. The first step was uncovering the academic influences which inspired Šobajić to conduct this type of research, then present the content of his ideas. The body of the paper takes an archaeological stance, providing a critical approach through a multidisciplinary lens on Šobajic's ideas. In that sense, the knowledge that Šobajić presented is not set in stone as 'the people's truth', but as important written oral tradition which can be critically opposed with various archaeological and historical evidence and records.

Izvori:

- C. Мијушковић, *Љетопис пона Дукљанина*, Титоград, 1967.
М. Орбини, *Краљевство Словена*, Београд, 2016.
Pliny, *Natural History*, translated by J. Bostock and H.T Riley, 1936.
C. Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Washington, 1967.

³⁷ Бројне (se) базилике, које немају средњовековни слој, налазе на локалитетима које су становници до данашњих дана називали Црквина; Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама*, Београд, 2004, 28.

Literatura:

- V. Borozan, *Martinička Gradina – Civita Dioceltiana*, Podgorica, 1999.
- З. Бешић, М. Гарашанин, Д. Гарашанин, Ј. Ковачевић, *Историја Црне Горе, Том I*, Титоград, 1967.
- Ј. Цвијић, *Антропологеографски проблеми Балканског полуострва*, Београд, 1902.
- F. Curta, *The Making of The Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700*, Cambridge, 2001.
- Б. Драшковић, *Наш крај у римско доба*, Даниловград, 1980.
- D. Dzino, *Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta*, RADOVI, Zavod za hrvatsku povijest, vol. 41, Zagreb, 2009.
- D. Dzino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformation in Post – Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden – Boston, 2010.
- D. Dzino, *The formation of early imperial peregrine civitates in Dalmatia: (Re)constructing indigenous communities after the conquest*, *The Edges of the Roman World* (Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne), 2014.
- D. Dzino, *Starokršćanski bazikalni kompleks i grobovi u tumulima u Ljupču: Odgonetanje „mračnog“ doba Dalmacije / Early Christian basilical complex and graves in tumuli in Ljubač: Deciphering ‚Dark Ages‘ of Dalmatia*, Starohrvatska posvjeta, Split, 2017 – 2018.
- D. Dzino, *From Justinian to Branimir: The Making of the Middle Ages in Dalmatia*, London – New York, 2021.
- D. Drašković, M. Živanović, *Keramika prostorije 3-IX. Prilog proučavanju svakodnevnog života antičke Dokerije*, NAD II, Podgorica, 2011.
- A. J. Evans, *Researches in Illyricum*, Westminster, 1883.
- Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора: етничка прошлост и формирање црногорских племена*, Београд, 1926.
- Ј. Ферлуга, *Византија и постанак најранијих југословенских држава*, Београд, 1968.
- К. Грин, *Uvod u arheologiju*, Београд, 2003.
- V. Grafenauer, *Sklabarchontes - ‚gospodarji Slovanov‘ ali ‚slovanski knezi‘?*, Ljubljana, 1955.
- М. Гарашанин, *Илири и Албанци*, Београд, 1998.
- Лј. Hauptmann, *Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa*, Dubrovnik, 1931.
- Лј. Hauptmann, *Seoba Srba i Hrvata*, Ljubljana – Zagreb – Београд, 1937.

B. Iković, *Arheološki lokaliteti na području Danilovgrada od praistorije do poznog srednjeg vijeka*, magistarski rad, Istorijski Institut, Podgorica, 2017.

M. Johnson, *Archaeological Theory: An Introduction*, Oxford: Blackwell, 1999.

К. Јиричек, *Историја Срба*, Београд, 1952.

Ђ. Јанковић, *Српско Поморје између 7. и 10. стољећа*, Београд, 2007.

В. Кораћ, *Мартинићи – остаци раносредњовековног града*, Београд, 2001.

Р. Коматина, *Identitet Dukljana prema De administrando imperio*, Београд, 2014.

Ѕ. Кулишић, *O etnogenezi Crnogoraca*, Titograd, 1980.

Р. Lutovac, *Nalazi iz tumula u selu Kujava kod Danilovgrada*, Sarajevo, 2014.

Д. Мартиновић, *Петар Шобажућ (1891–1957)*, Подгорица, 1994.

В. Милајловић, *Preko Ilirije do Evrope*, Београд, 2013.

В. Милајловић, *Koncept romanizacije u arheologiji*, Београд, 2012.

М. Милосављевић, *Niko Županić i konstrukcija jugoslovenske etnogeneze/Niko Županić and the construction of Yugoslav ethnogenesis*, Београд, 2013.

М. Милосављевић, *Osvit arheologije. Geneza kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji Srbije /The Dawn of Archaeology. Serbian Archaeology and the Genesis of its Cultural-historical Approach*, Београд, 2020.

М. Милосављевић, *The Reuse of Ancient Remains in Mortuary Practices in the Middle Ages in the Western Balkans*, Belgrade, 2021.

А. Милошевић, *Komanski elementi i pitanje kasnoantičkog kontinuiteta umaterijalnoj kulturi ranosrednjovjekovne Dalmacije*, Zadar, 1989.

Т. Марасовић, *Dalmatia Praeromanica 4, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Split – Zagreb, 2013.

П. Мијовић, *Трагом древних култура Црне Горе*, Титоград, 1970.

Р. Мијовић, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd, 1987.

Дž. А. R. Munro, V.K.F. Anderson, J.G. Milne, F. Haverfield, *O rimskom gradu Dokleji u Crnoj Gori*, Друштво за истраживање старина MNEMOSINA, Podgorica, 2013.

В. Никчевић, *Praevalitana i Kraljevstvo Slovena*, DANU, Podgorica, 2008.

В. Никчевић, *Duklja i Prevalitana*, Matica crnogorska, Podgorica 2012.

Р. Новаковић, *Binford in the Balkans: Introduction of theoretical archaeology in Slovenia and countries of former Yugoslavia*, Oxford – Haver-town, 2015.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Нови Сад, 2017.

Г. Острогорски, *Византија и Словени*, Београд, 1979.

- А. Палавестра, *Културни контексти археологије*, Београд, 2011.
- V. Palavestra, *Narodna predanja o starom stanovništvu u dinarskim krajevima*, Sarajevo, 1966.
- М. Пуцић, *Споменици српски од 1395. до 1423*, Београд, 1858.
- Е. Peričić, *Sklavorum Regnum Grgura Barskog*, Bar, 1998.
- Р. Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca?*, Cetinje, 1995.
- Р. Радић, *Срби пре Адама и после њега*, Београд, 2005.
- П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Том I – IV, Цетиње, 1994.
- П. С. Радусиновић, *Павле Аполонович Ровински*, Подгорица, 1996.
- С. Станојевић, *Историја српског народа*, Београд, 1926.
- V. V. Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*, Novi Sad, 2012.
- B. W. Scholz, *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, Michigan 1970.
- Р. Sticotti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, Podgorica; Kulturno-prosvjetna zajednica, 1999.
- G. S. Sainty, *La Orden Constantiana de San Jorge: y las familias Ángelo, Farnesio y Borbón que la rigieron*, Madrid, 2019.
- G. Schlumberger, *Silographie de l'empire byzantine*, Torino 1904.
- М. М. Šaletić, *Bjelopavlići između istorije i legende*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996.
- П. Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешивици*, Београд, 1923.
- М. Шобајић, *Старине у Зети*, Подгорица, 2014.
- М. Шобајић, *Брдска слобода*, необјављени рукопис, 1888.
- Ј. Томановић, *Павле Ровински*, Слободна мисао бр. 17, 1932.
- В. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Second Edition, New York, 2006.
- С. Vučinić, *Prilozi proučavanju Ljetopisa popa Dukljanina i rano-srednjovjekovne Duklje*, Cetinje, 2017.
- G. Vukčević, *O porijeklu Ilira II*, Podgorica, 1999.
- С. Vučinić, *Studije o antici u središnjoj Crnoj Gori*, Cetinje, 2014.
- О. Велимировић, *Мијеле, Вир Пазар, раносредњовјековнанекропола*, Београд, 1966.
- М. Загарчанин, *Археологија раног хришћанства на простору Јужнојадранске области*, у монографији: *Манастир Рођења Пресвете Богородице - Подластва, Цетиње – Будва 2019а*.
- М. Загарчанин, *О металним налазима из рановизантијских утврђења Стари Улцињ и Ђутеза, са освртом на налазе раносредњовјековних сјекира из ријеке Зете/About the metal finds from the Early Byzantine forts Stari Ulcinj and Djuteza, with an overview of Early Medieval axes from the Zeta river*, NAD X, Podgorica, 2019b.

M. Zagarčanin, *Ranosrednjovjekovna nekropola u Mijelama i pitanje Komani Kroja kulture na našim prostorima/The early medieval necropolis Mijela and the question of "Komani-Kruje" culture in the region*, NAD IX, Podgorica, 2018.

M. Zagarčanin, *O nekim rezultatima novih arheoloških istraživanja na Prevlaci kod Tivta*, Podgorica, 2016a.

M. Zagarčanin, *Хришћанство на простору Бара од оснивања па до краја средњег вијека (сакрални споменици)* у монографији *Саборни храм Светог Јована Владимира у Бару*, Бар – Цетиње, 2016b.

M. Zagarčanin, *Srednjovjekovni grad Svač; Rezultati iskopavanja 2012. godine i nova zapažanja/ Medieval town Svač Results of excavation carried out 2012 and new observations*, Podgorica, 2017.

M. Zagarčanin, *Antička i ranovizantijska arheološka svjedočanstva na svetomiholjskoj Prevlaci kod Tivta*, NAD VI, Podgorica, 2015a.

M. Zagarčanin, *Novi pečat Arhonta Petra*, NAD VI, Podgorica, 2015b.

M. Zagarčanin, *O nekim pitanjima ranohrišćanskog i srednjovjekovnog graditeljstva u Docleji i Baru, sa posebnim osvrtom prema paganskim kulturnim predstavama/On some issues of early christian and medieval construction in Doclea and Bar, with a special reference to pagan cult scenes*, NAD III, Podgorica, 2012.

M. Zagarčanin, *Ранохришћанска црква на Великом Пијеску, ДРЕВНОХРИШЋАНСКО И СВЕТОСАВСКО НАСЉЕЂЕ У ЦРНОЈ ГОРИ*, Зборник радова са научног скупа одржаног у манастиру Михољска Превлака 17. јануара 2010.

Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, Београд, 2000.

Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*, Београд, 2002.

Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама*, Београд, 2004.

Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus' Kastrā oikoumena in the Southern Slavs Principalities*, Beograd, 2008.

Т. Живковић, *Gesta Regum Sclavorum I, II*. Београд – Никшић, 2009.

Т. Živković, *Nova tumačenja vesti o južnoslovenskim gentes u De administrando imperio vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita (944–959)*, Banja Luka, 2012a.

Т. Živković, *De conversione Croatorum et Serborum: A Lost Source*, Belgrade, 2012b.

М. Živanović, *Arheološka istraživanja prostorije 3/IX, preliminarna zapažanja*, NAD II, Podgorica, 2011.

A. Wood, *Why were the Sclavenes never Roman Allies? A Study of Late Antique Roman Frontier Policy and a Barbarian Society*, master thesis, Sydney, 2015.

IN MEMORIAM

MIROSLAVA MIRKOVIĆ
(1933-2020)

Početkom maja 2020. godine, napustila nas je Miroslava Mirković (rođena 1933. u Kosovskoj Mitrovici), redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu u penziji. Tokom naučne karijere koja je trajala punih šest decenija, njena istraživačka interesovanja obuhvatala su rimsku vojsku, politiku i društvo, istoriju urbanizacije i gradskog života, kasnu antiku i rano hrišćanstvo, porodicu i srodstvo na antičkom Mediteranu, narode rimskog i predrimskog Balkana i Podunavlja, kao i stalan rad na izdavanju i komentarisanju novih natpisa. Sarađivala je na projektu *Inscriptions de la Mésie Supérieure* (objavljivanje natpisa iz Singidunuma i Viminacijuma), kao i na novim izdanjima u okviru projekta *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) o Panoniji i Gornjoj Meziji. Neumorno je, do samog kraja života, proučavala antičke pisce, epigrafske spomenike i papiruse, istraživala arheološki materijal, prevodila, pisala, objavljivala, polemicala i podučavala. Profesorka Mirković ostavila je neizbrisiv trag u domaćoj i svetskoj nauci, a generacijama studenata približila je istoriju stare Grčke i Rima. Decenijama je sarađivala sa eminentnim domaćim i svetskim arheolozima, neumorno radeći na stvaranju prave slike života u antici na našim prostorima.

Svoju naučnu karijeru provela je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Osnovne studije klasične filologije završila je 1957. godine, kao jedan od najboljih studenata svoje generacije. Na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta prošla je kroz sva akademska zvanja, od asistenta, preko docenta, do vanrednog i redovnog profesora. Godine 1966. bila je dobitnik prestižne Humboltove istraživačke stipendije; dva semestra 1966/67. boravila je u Bonu, pod nadzorom prof. Johanesa Štrauba (Johannes Anton Straub, 1912–1996). Akademsku godinu 1982/83. provela je u Princetonu (The Institute for the Advanced Study in Princeton), na poziv profesora Frenka Gilijama (James Frank Gilliam, 1915–1990). Bila je član Međunarodnog udruženja za grčku i latinsku epigrafiku (Association Internationale d'Épigraphie

Grecque et Latine), Nemačkog arheološkog instituta (Deutsches Archäologisches Institut), Međunarodnog društva papirologa (Association Internationale de Papyrologues) i Društva za antičke studije Srbije, u čijem je radu i skupovima aktivno učestvovala. Izlagala je na više desetina međunarodnih naučnih konferencija, a u radu nekih je učestvovala i kao organizator. Organizovala je veliku međunarodnu konferenciju Rimski gradovi i utvrđenja na Dunavu u Beogradu, u oktobru 2003. godine, koju je finansirala fondacija Aleksandar fon Humbolt.¹

Tokom više od dve decenije (1979–2001) bila je šef Katedre za istoriju starog veka i pripadajućeg seminara, kao i Centra za antičku epigrafiku i numizmatiku na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

Prof. Mirković je zaslužna za prvo objavljivanje ili ponovno izdavanje stotina latinskih i jednog broja grčkih natpisa iz podunavskih i balkanskih provincija Rimskog carstva. Bila je član uredništva najveće epigrafske publikacije u Srbiji *Inscriptions de la Mésie Supérieure*. Zajedno sa Slobodanom Dušanićem priredila je prvi tom, gde su publikovani natpisi iz Singidunuma i severozapadnih oblasti provincije; bila je jedini autor druge sveske, posvećene natpisima Viminacijuma i okoline.² Pored Singidunuma i Viminacijuma, Miroslava Mirković je objavljivala natpise sa više značajnih rimskih nalazišta na teritorijama današnje Srbije i Crne Gore. Zbirku od 79 natpisa iz Sirmijuma koji svedoče o konzularskim beneficijarima objavila je u vodećem nemačkom časopisu *Chiron*.³ Znamenitu studiju o Sirmijumu napisala je poglavito na osnovu epigrafskog i arheološkog materijala,⁴ a poslednje, značajno prošireno izdanje, sadrži i kompletan katalog natpisa iz ovog antičkog grada i njegove okoline (blizu tri stotine spomenika i fragmenata).⁵ Za antičku istoriju prostora Crne Gore posebno je važna njena epigrafska studija o lokalitetu *Municipium S*, u blizini Pljevalja, u okviru koje su objavljeni svi poznati natpisi sa ovog lokaliteta.⁶

¹ Rezultat je i zbornik radova sa skupa: *Römische Städte und Festung an der Donau. Akten der regionalen Konferenz, Beograd 16-19 Oktober 2003*, Filozofski fakultet, Beograd 2005.

² *Inscriptions de la Mésie Supérieure I: Singidunum et le Nord-Ouest de la province*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, Beograd 1976; *Inscriptions de la Mésie Supérieure II: Viminacium et Margum*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd, Beograd 1986.

³ 'Beneficarii consularis in Sirmium', *Chiron* 24 (1994), 345–404.

⁴ *Sirmium, its History from the I Century AD to 582 AD, Sirmium I*, Beograd 1971, 1–94. Превод на српски језик: *Sirmium: istorija rimskog grada od I do kraja VI veka*, Blago Sirmijuma, Sremska Mitrovica 2008.

⁵ *Sirmium. Its History from the First Century AD to 582 AD*, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of History; Historical Archive „Srem”, Novi Sad – Sremska Mitrovica 2017.

⁶ *Municipium S ( ). A Roman Town in the Central Balkans, Komini Near Pljevlja, Montenegro*,

Istorija podunavskih provincija Rimskog carstva spada među najranija i najdublja interesovanja Miroslave Mirković. Njena prva objavljena knjiga koja pripada ovoj oblasti su *Rimski gradovi na Dunavu*, proširen i prerađen tekst njene doktorske disertacije.⁷ I kasnije je ostala posvećena radu na istoriji gradova i drugih naselja u rimskim provincijama na srednjem Dunavu.⁸ Objavila je više studija posvećenih problemu spoljnih upada i rimske politike na ovoj dalekoj granici carstva.⁹ S obzirom na njene rezultate i neospornu stručnost, nije bilo iznenađenje kada je pozvana od poznatog nemačkog izdavača naučne literature Verlag Philipp von Zabern da bude autor u naučno-popularnoj seriji *Orbis Provinciarum*. Plod ove saradnje bila je izvanredno ilustrovana popularna monografija o rimskoj provinciji Gornjoj Mezi-ji, koja je kasnije prevedena na italijanski jezik.¹⁰

Nevelik je broj stručnjaka sa ovih prostora koji su ozbiljno proučavali poznu antiku, Miroslava Mirković jedna je od njih. Još 1968. godine je

BAR International Series 2357, Archaeopress, Oxford 2012. Prevedeno: Municipium S – rimski grad na centralnom Balkanu u Kominima kod Pljevalja, Filozofski fakultet, Beograd 2012.

⁷ *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Mezi-ji*, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1968.

⁸ *Einheimische Bevölkerung und römische Städte in der Provinz Obermösien, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II-6*, Berlin 1977, 811–848; *Ein spätrömische befestigte Villa in der Provinz Dacia Ripensis, Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtlern : Tagungsbeiträge eines Symposiums der Alexander von Humboldt-Stiftung, Bonn-Bad Godesberg, veranstaltet vom 25.-30. November 1979 in Berlin*, Philipp von Zabern, Berlin 1982, 485–492; *Von obermösischen Limes nach dem Süden: Via Nova von Viminacium nach Dardanien*, u: W. S. Hanson, L. J. F. Keppie (ed.), *Roman Frontier Studies 1979. Papers Presented to the 12th International Congress of Roman Frontier Studies*, BAR International Series, Oxford 1980, 745–754; *Rimsko selo Bube kod Singidunuma*, *Starinar* 30 (1989), 99–104; *Römer an der mittleren Donau: Römische Strassen und Festungen von Singidunum bis Aquae*, Beograd 2003; *Non-urban Settlements in the Central Balkan Provinces, Villages in Pannonia and Moesia*, *Ephemeris dacoromana* 12 (2004), 61–68.

⁹ *Ein Barbareneinfall in Obermösien und das nordöstliche Dalmatien in Jahre 254*, u: J. Fitz (ed.), *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses 1976*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1977, 249–258; *Dakische Einfälle nach Mösien und römische Feldzüge nach Dakien unter Domitian und Trajan*, u: C. Roman (ed.), *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis, Nereamia Napocae Press, Cluj-Napoca 2004*, 617–623; *Die Anfänge der Provinz Moesia*, u: I. Piso (ed.), *Die römische Provinzen. Begriff und Gründung. Colloquium Cluj-Napoca 18. September – 1. October 2006*, Mega Verlag, Cluj-Napoca 2008, 249–270; *Domitian und die Donaugrenze: Fines imperii – Imperium sine fine? Römische Okupations- und Grenzpolitik in frühen Prinzipat*, u: G. Moosbauer, R. Wiegels (ed.), *Beiträge zum Kongress „Fines imperii – Imperium sine fine“ in Osnabrück vom 14. bis 18. September 2009*, Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 14, M. Leidorf, Rahden 2011, 119–130 i mnoge druge.

¹⁰ *Moesia Superior. Eine Provinz an der mittleren Donau*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2007. *Превод на италијански језик: Moesia Superior. Una provincia romana sul Danubo*, Mondadori, Milano 2014.

objavila rad o Ostrogotima u Panoniji posle pada Atiline države.¹¹ Napisala je više značajnih radova na temu kolonata, prinudnog rada i problema lične slobode u poznoantičkom svetu,¹² uključujući i obimnu, informacijama i tumačenjima bogatu studiju o poznom rimskom kolonatu.¹³

Profesorka Mirković se bavila i antičkom papirologijom, pre svega grčkim papirusima iz rimskog Egipta, i svim onim što takvi izvori nude za društvenu i ekonomsku istoriju. Posebno mesto u njenim papirološkim istraživanjima ima studija u kojoj se bavi posvećivanjem robovske dece božanstvima i koja sjajno ilustruje njeno poznavanje i papirološkog i epigrafskog materijala, u ovom slučaju grčkog.¹⁴ Ovoj je srodna rasprava o problemu iskorišćavanja dečijeg rada u rimskom Egiptu, i fiskalnom aspektu ovog fenomena.¹⁵ Vrlo stručnog, tehničkog karaktera, ali i vrlo argumentovane su njene rasprave okrenute problemima poreskog sistema poznog rimskog Egipta.¹⁶

¹¹ Ostrogoti u Panoniji posle 455 godine, Zbornik Filozofskog fakulteta X-1 (1968), 119–128.

¹² Između ostalih: *Flucht der Bauer, Fiskal- und Privatschulden*, E. K. Chrysos (ed.), *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike, Festgabe für Professor Johannes Straub, Pelasgos*, Athen 1989, 147–156; *The Roman Colonate, Liberty and the Justinian's "Humanity"*, *Revue internationale des droits de l'antiquité* (3e série) 51 (1994), 287–300; Колонат и слобода личности у доба Позног царства, *Sobria ebrietas: Зборник Филозофског факултета у спомен на Мирона Флашара* (серија А: историјске науке, књига XX), Филозофски факултет, Београд 2006, 159–169; *Der Kolonat und die Freiheit*, u: E. Hermann-Otto (ed.), *Unfreie und abhängige Landbevölkerung (Sklaverei – Knechtschaft – Zwangsarbeit)*, Georg Olms Verlag, Zürich 2008, 53–69.

¹³ *The Later Roman Colonate and Freedom*, *The Transactions of the American Philosophical Society* 87-2, American Philosophical Society, Philadelphia 1997.

¹⁴ *Katagraphe and Consecration of Children*, u: M. Mirković, S. Dužanić, M. Riel, P. Petrović (ur.), *Mélanges d'histoire et d'épigraphie offerts à Fanoula Papazoglou*, *Faculté de Philosophie*, Belgrade 1997, 1–33.

¹⁵ *Child Labour and Taxes in the Agriculture of Roman Egypt: ΠΑΙΣ and ΑΦΗΛΙΕ*, *Scripta Classica Israelica* 24 (2005), 139–149.

¹⁶ *Autopragia and the Village Aphrodito*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 126 (1996), 346–357; *Dioskoros als Syntelestes*, y: B. Kramer, W. Luppe, H. Maehler (yp.), *Akten des 21. Internationalen Papyrologenkongresses*, Berlin 1997, *Archiv für Papyrusforschung* 3, B.G. Teubner, Stuttgart-Leipzig 1997, 696–705; *Foreshadowing Later Development or Existing Practice: Diocletian's Fiscal Reforms and Changes in the First Three Centuries*, u: J. Frösén, T. Purola, E. Salmenkivi (eds.), *Proceedings of the 24th International Congress of Papyrology*, Helsinki, 1st – 7th of August 2004 v. II, *Societas Scientiarum Fennica*, Helsinki 2007, 743–755; *Count Ammonios and Paying Taxes in the Name of Somebody Else in the Cadastre from Aphrodito*, u: T. Gagos (ed.), *Proceedings of the Twenty-Fifth International Congress of Papyrology*, Ann Arbor 2007, *American Studies in Papyrology*, Ann Arbor 2010, 565–572; *Taxes and People: Transactions and Misuses in the Late Roman and Early Byzantine Egypt*, u: T. Derda, A. Łajtar, J. Urbanik (eds.), *Proceedings of the 27th International Congress of Papyrology* (Warsaw, 29 July – 3 August 2013) II, *The Journal of Juristic Papyrology Supplements XXVIII*, Warsaw 2016, 1775–1786, i dr.

Bila je autor više sinteza i priručnika za istoriju Rima i rimskog Balkana. Napisala je dva poglavlja za prvi tom monumentalne Istorije srpskog naroda.¹⁷ Najbolji uvod u rimsku istoriju na srpskom jeziku i dalje predstavljaju njene knjige *Rimska država pod kraljevima i u doba Republike i Rimska država u doba principata i dominata* (kasnije reizdate kao jedno delo pod naslovom *Istorija rimske države*).¹⁸ Kao svojevrsni nastavak ove sinteze, prof. Mirković je 2016. godine objavila još jedno obimno delo, pod naslovom *Pozno rimsko carstvo*.¹⁹

Prevodi koje je uradila, poput prvih deset knjiga Livijeve Istorije Rima od osnivanja grada²⁰ i pisama Svetog Hijeronima, spadaju među naše najbolje prozne prevode sa latinskog jezika. U poslednje dve decenije života otkrila je novo i izazovno polje interesovanja u socijalnoj antropologiji antičkog sveta.²¹ Za istorijsko-antropološku monografiju *Rea Silvija i sedam rimskih kraljeva*²² dobila je nagradu „Milan Budimir“ Društva za antičke studije Srbije 2008. godine.

Akadska zajednica će je pamtit i po doslednoj naučnoj aktivnosti, strasti za epigrafikom i antičkom istorijom, kao angažovanog i odličnog komunikatora, samouverenog, ali uvek pristupačnog naučnika.

Olga Pelcer-Vujačić

¹⁷ „Римско освајање и организација римске власти“ и „Централно-балканске области у доба Позног царства“, у: С. Ђирковић (ур.), Историја српског народа I: од најстаријих времена до Маричке битке (1371), Српска књижевна задруга, Београд 1981, 66–106.

¹⁸ Римска држава под краљевима и у доба Републике, Досије, Београд 2002; Римска држава у доба принципата и домината, Досије, Београд 2003; Историја римске државе. Од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере, Службени гласник, Београд 2014.

¹⁹ Позно Римско царство: од Диоклецијана до Теодорикова освајања Италије 284–493, Службени гласник, Београд 2016.

²⁰ Тит Ливије, Историја Рима од оснивања града I–II, прев. М. Мирковић, Српска књижевна задруга, Београд 1991. (друго издање: Тит Ливије, Историја Рима од оснивања града, прев. М. Мирковић, Службени гласник, Београд 2014).

²¹ Der Vater und die Patrizier: qui patrem ciere possent, Klio 86 (2004), 83–100; Anthropology and Epigraphy – the Case of Central Balkan Region, у: М. М. Olivé, G. Baratta, A. G. Almagro (eds.), Acta XII Congressus internationalis epigraphiae Graecae et Latine, Barcelona 2002, Institut d’estudis catalans, Barcelona 2007, 965–972; Son-in-law, Mother’s Brother, and Father in Lycian Inscriptions, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung 128-1 (2011), 352–365.

²² Rea Silvija i sedam rimskih kraljeva: srodstvo i vlast u ranom Rimu, Dosiје, Београд 2008. Engleski превод: Rea Silvia and Seven Roman Kings: Kinship and Power in Early Rome, Београд 2014.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

Savo MARKOVIĆ, <i>Dabri, istaknuti patricijski rod u Ulcinju</i>	7
Радослав РАСПОПОВИЋ, <i>О садржају рада црногорског изасланика у Бечу током припреме Берлинског конгреса</i>	53
Галина ШЕВЦОВА, <i>Санитарни одреди РДЦК у Црној Гори за време Балканског рата (1912-1913)</i>	67
Mile VJELAJAC, <i>Glinski kraj 1938-1941. Strah i zabrinutost Srba za sigurnost i odnos prema vojsci i državi</i>	79
Растко ЛОМПАР, <i>Прилог истраживању борбе југословенских власти против покрета Збор у земљи и емиграцију 1944–1974</i>	101
Boris VUKIĆEVIĆ, <i>Crnogorski kadrovi u diplomatskoj službi socijalističke Jugoslavije</i>	123

ПРИЛОЗИ

Дарија ТИМОФЕЈЕВ, <i>Из историје дипломатских односа Русије и Шведске у XVII в. На примеру дипломате, шпијуна, пребеглице, преводилица Г. К. Котошихина.</i>	151
Станко ЈОВАНОВИЋ, <i>Идеје Петра Шобајића о раносредњовјековном етничком мијешању у Бјелопавлићима</i>	169

IN MEMORIAM

Olga PELCER VUJAČIĆ, <i>Miroslava Mirković (1933-2020)</i>	199
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Саво МАРКОВИЧ, <i>Дабри, выдающийся патрицианский род Улциня</i> ..	7
Радослав РАСПОПОВИЧ, <i>О содержании работы черногорского посланника в Вене в период подготовки к Берлинскому конгрессу</i> ..	53
Галина ШЕВЦОВА, <i>Санитарные отряды РОКК в Черногории во время Балканской войны (1912-1913)</i> ..	67
Миле БЕЛАЦ, <i>Глинский край 1938-1941. Страх и обеспокоенность сербов по поводу безопасности и отношения к армии и государству</i> ..	79
Растко ЛОМПАР, <i>Вклад в исследование борьбы югославских властей против движения Збор в стране и в эмиграции 1944–1974</i> ..	101
Борис ВУКИЧЕВИЧ, <i>Черногорские кадры на дипломатической службе социалистической Югославии</i> ..	123

ПРИЛОЖЕНИЯ

Дарья ТИМОФЕЕВА, <i>Из истории дипломатических отношений России и Швеции в XVII в. На примере дипломата, шпиона, перебежчика, переводчика Г. К. Котошихина</i> ..	151
Станко ЙОВАНОВИЧ, <i>Идеи Петра Шобайича о раннесредневековом этническом вмешательстве в Белопавличах</i> ..	169

IN MEMORIAM

Олга ПЕЛЦЕР ВУЯЧИЧ, <i>Мирослава Миркович (1933-2020)</i> ..	199
--	-----

CONTENTS

ARTICLES

Savo MARKOVIĆ, <i>Dabri, a prominent patrician family in Ulcinj</i>	7
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>On the content of work of Montenegrin envoys in Vienna during the preparations for the Berlin Congress</i>	53
Galina ŠEVCOVA, <i>RRCS sanitary detachments in Montenegro during the Balkan War (1912-1913)</i>	67
Mile BJELAJAC, <i>Glina region 1938-1941. Fear and concern of Serbs for safety and attitude towards the army and the state</i>	79
Rastko LOMPAR, <i>A contribution to the research of the fight of Yugoslav authorities against the Zbor movement in the country and emigration in 1944–1974</i>	101
Boris VUKIČEVIĆ, <i>Montenegrin personnel in the diplomatic service of Socialist Yugoslavia</i>	123

SUPPLEMENTS

Darija TIMOFEJEV, <i>From the history of diplomatic relations between Russia and Sweden in the 17th century. Based on the example of the diplomat, spy, defector, translator, G. K. Kotoshikhin.</i>	151
Stanko JOVANOVIĆ, <i>Petar Šobajić's ideas on early medieval ethnic mingling in Bjelopavlići</i>	169

IN MEMORIAM

Olga PELCER VUJAČIĆ, <i>Miroslava Mirković (1933-2020)</i>	199
--	-----

TABLES DES MATIÈRES

ARTICLES

Savo MARKOVIĆ, <i>Dabri, une éminente famille patricienne à Ulcinj</i>	7
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Activités des envoyés monténégrins à Vienne lors des préparatifs du Congrès de Berlin</i>	53
GALINA ŠEVCOVA, <i>Unités sanitaires de la Croix rouge russe au Monténégro pendant la guerre des Balkans (1912-1913)</i>	67
Mile BJELAJAC, <i>Région de Glina 1938-1941. Peur et inquiétude des Serbes pour leur sécurité et leur rapport envers l'armée et l'état</i>	79
RASTKO LOMPAR, <i>Contribution à la recherche sur la lutte des autorités yougoslaves contre le mouvement "Zbor" dans le pays et en émigration 1944-1974</i>	101
Boris VUKIĆEVIĆ, <i>Cadres monténégrins dans les services diplomatiques de la Yougoslavie socialiste</i>	123

ANNEXES

Darija TIMOFEJEV, <i>Extrait de l'histoire des relations diplomatiques entre la Russie et la Suède au XVIIe siècle. Exemple du diplomate, espion, réfugié et traducteur G. K. Kotoschihin</i>	151
Stanko JOVANOVIĆ, <i>Idées de Petar Šobajić sur les mélanges ethniques au début du Moyen âge dans la région des Bjelopavlići</i>	169

IN MEMORIAM

Olga PELCER VUJAČIĆ, <i>Miroslava Mirković (1933-2020)</i>	199
--	-----

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА САРАДНИЦИМА ЗА ПИСАЊЕ ЧЛАНАКА КОЈИ СЕ ПРЕДАЈУ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У *ИСТОРИЈСКИМ ЗАПИСИМА*

Научни часопис *Историјски записи (ИЗ)* објављује сљедеће категорије чланака:

1. уводна саопштења
2. изворне научне чланке
3. прегледне чланке
4. излагања са научних скупова
5. стручне чланке

Осим њих, *Историјски записи* објављују приказе књига и периодике, хронику научне активности, биљешке и слично. Категорију рада предлаже аутор, а коначну одлуку доноси Редакција. Сви радови морају имати краћи извод или сажетак (abstract), кључне ријечи (key words) и резиме (summary) на енглеском језику (до 1500 карактера)

Техничка упутства за писање чланака за Историјске записе

Сви прилози (чланци, прикази, реаговања, биљешке, извори...) морају бити написани у електронској форми, у некој од верзија програма MS Word (или у неком другом компатибилном програму) и снимљени у формату MS Word документа (*.doc). Такође, молимо наше сараднике да користе фонт Times New Roman, величине слова 12 и 1,5 величине проред. У критичком апарату у фуснотама је величина слова 10, а проред једнострук (single). Рад се предаје у електронској форми (CD, DVD, Flash memory stick или via e-mail), а уз који треба приложити и једну копију штампану на папиру. Радови не би требало да прелазе два ауторска табака (32 стр).

Аутор рада је обавезан да Редакцији достави своју регуларну, као и е-маил адресу, као и свој тренутни радни статус. Прилог се може предати лично у Историском институту Црне Горе, са назнаком „за *Историјске записе*“, или послати поштом на адресу:

Историски институт Црне Горе
Булевар Революције 5
81000 Подгорица
Црна Гора,

односно, електронском поштом на адресу istorijskizapisi@gmail.com или ii@ac.me

**Техничка упутства за писање критичког апарата
чланака за *Историјске записе***

Име аутора и наслов чланка - curent (обична штампана слова)
Наслов монографије или часописа – italic (коса, надесно
нагнута слова)
Исто – italic
н.д. (наведено дјело) – italic

Радови који не задовољавају ове техничке критеријуме неће бити узети на разматрање за објављивање у часопису. Редакција часописа је отворена за сваки облик претходног интересовања и инструкција сарадницима по питању техничких пропозиција у вези изгледа чланка.

TEHNICAL INSTRUCTIONS TO AUTHORS FOR
PREPARING MANUSCRIPTS FOR PUBLICATION
IN *HISOTRICAL RECORDS*

Scientific journal *Historical Records* publishes following types of articles:

1. Introductory remarks
2. Original scientific articles
3. Review articles
4. Conference addresses
5. Case studies

In addition, *Historical Records* also publishes book and periodic reviews, chronic of scientific work, notes etc. Category of article is suggested by the author, and is subject to the decision of Editorial board. It is mandatory for all articles to include abstract, key words and summary in English language (up to 1500 words).

**Manuscript Preparation Technical Guidelines for
Historical Records**

All manuscripts (articles, reviews, reactions, notes, sources) must be written electronically, preferably using MS Word package (or any other compatible program) in (**.doc) format. Furthermore, authors are strongly encourage to use *Times New Roman*, 12 font, and 1, 5 spacing. In footnotes, please, use font 10 and single spacing. Manuscripts are submitted both electronically (CD, DVD, USA or via email) and in hard-copy. Maximum length is 32 pages.

Corresponding authors need to provide their contact post and email addresses, and also to include present job details. Papers can be submitted in-person or mailed to the following address:

Historical Institute of the University of Montenegro
Bulevar Revolucije 5,
81000 Pogorica
Montenegro

Or, using emails: istorijskizapisi@gmail.com or ii@ac.me

Footnotes Technical Guidelines for Historical Records

Author names and Article title – current (regular typed letters)

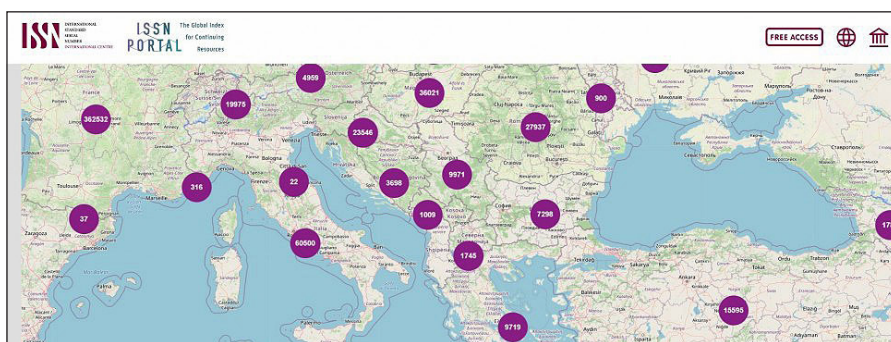
Journal or Monograph Title – italic (slant slightly to the right)

Ibid – italic

o.c. (opere citato) – italic

Papers which do not conform to the conventions of the Journal will not be considered for publication. Editorial board remains open for any further inquiries regarding Journal's conventions and technical guidelines.

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ ONLINE

Историјски записи, најстарији црногорски научни часопис, одавно је доступан онлајн на слједећим линковима:

<http://www.istorijskizapisi.ac.me/>

<https://www.ucg.ac.me/objava/blog/21704/objava/17573-istorijski-zapisi-1-2-2018-u-pdf-formatu>

Електронске верзије *Записа* (1927-1941) и *Историјских записа* (1948-) добиле су посебне ISSN бројеве од Националног ISSN центра, и каталoшки су обрађени у е-каталогу Националне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“. ISSN је идентификатор часописа на глобалном нивоу, он је јединствен и везује се за назив часописа, тако да доприноси његовој кредибилности и видљивости. Уласком у ISSN регистар (сједиште у Паризу, доступан на: <https://portal.issn.org/>) потенцијални корисници широм свијета добијају информацију о електронској доступности комплетног садржаја свих бројева објављених од 1927. до данас. Радови наших и страних историчара, неопходно полазиште у проучавању историје црногорског народа, дати су у слободном приступу и видљиви у оном облику у којем су првобитно објављени. Овај часопис је већ дуго индексиран у најобимнијим базама електронских текстова EBSCO и CEEOL, а сада је уврштен у ISSN регистар, чиме је његова видљивост

додатно побољшана, а тиме и једноставност приступа и преузимања садржаја бројева или чланака. Дигитализација претходних и континуирано објављивање нових часописа је рјешење које нуди брзу информацију и приступачан материјал, читљив на свим савременим електронским уређајима, свим заинтересованим академским и истраживачким заједницама, као и појединцима који желе да дођу до квалитетних и поузданих изворних историјских радова.

* * *

Historical Records, the oldest Montenegrin scientific journal, has recently been made available online at the following links:

<http://www.istorijskizapisi.ac.me/>

<https://www.ucg.ac.me/objava/blog/21704/objava/17573-istorijski-zapisi-1-2-2018-u-pdf-formatu>

Electronic versions of the *Records* (1927-1941) and *Historical Records* (1948-) received special ISSN numbers from the National ISSN Centre, and were catalogued in the e-catalogue of the National Library Đurđe Crnojević. ISSN is used as an identifier for journals on a global level, it is unique and linked to the name of a journal, so it contributes to its credibility and visibility. By entering the ISSN register (based in Paris, available at: <https://portal.issn.org/>), potential users throughout the world are able to receive information on the electronic availability of the complete content of all issues published from 1927 to the present day. The works of domestic and foreign historians, a necessary starting point in the study of the history of the Montenegrin people, are provided free of charge and visible in the form in which they were originally published. This journal has already been indexed for many years in the most comprehensive databases of electronic texts – EBSCO and CEEOL, and is now included in the ISSN register, which will further improve its visibility, and thus the ease of accessing and downloading the content of issues or articles. Digitization of previous and continuous publication of new journals is a solution that offers readily available information and accessible material readable on all modern electronic devices to all interested academic and research communities, as well as individuals who want to have access to quality and reliable original historical works.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко
међународних база података
CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL)
EBSCO - Historical abstracts with full text

И С Т О Р И Ј С К И   З А П И С И

Година ХСIV

Бр. 3-4/2021.

Издавач

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ
Подгорица, Булевар Револуције 5

За издавача

Др Радослав Распоповић, директор

Припрема

Жарко Павловић

Ликовно рјешење корица

Вјекослав Бојат

Лектура и коректура

Соња Живаљевић

Садржај превели

Porta Aperta, Podgorica

(<http://www.portaaperta.me/index.html>)

Тираж:

300

Штампа

Artgrafika

СIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

93/94

ИСТОРИЈСКИ записи : орган Историјског института
и Друштва историчара Црне Горе / главни и одговорни
уредник Радослав Распоповић. - [Год. 1], књ. 1, св.
1/2 (1948) - . - Подгорица (Булевар Револуције 5) :
Историјски институт Црне Горе, 1948 (Подгорица :
Побједа). - 24 cm

Четири пута годишње. - Је наставак: Записи
ISSN 0021-2652 = Историјски записи
COBISS.CG - ID 54807

CRNA GORA I FRANCUSKA
diplomacija u izbjeglištvu - u dokumentima
iz diplomatskog arhiva kralja Nikole I i
crnogorskih vlada u egzilu 1916-1920, 1, 2
LE MONTENEGRO ET LA FRANCE
diplomatie en exil - dans les documents
provenant des archives diplomatiques du
roi Nikolas et des gouvernements Monténégrines
en exil 1916-1920, 1, 2
priređio Radosav Raspopović

РОССИЯ И БАЛКАН В ТЕЧЕНИЕ
ПОСЛЕДНИХ 300 ЛЕТ
Юбилейное издание, посвященное
трехсотлетию черногорско-русских отношений
1711-2011.г / Международная научная
конференция, Бар, 17-18. октября 2011. года
уредник Радослав Распоповић

Dragana Kujović
PISANI TRAGOVI ISLAMSKOG ORIJENTA
U MUZEJSKIM I ARHIVSKIM FONDOVIMA
CRNE GORE - OGLED IZ ISTORIJE KULTURE

Dragana Kujović
ŠKOLSKA LITERATURA NA ORIJENTALNIM
JEZICIMA U ARHIVSKIM I MUZEJSKIM
FONDOVIMA CRNE GORE

CRNA GORA U SPOLJNOJ POLITICI ITALIJE
priređili: Ljiljana Aleksić-Pejačević,
Slavko Burzanović

ЦРНА ГОРА И РУСИЈА
материјали за историју односа Црне Горе
и Русије у периоду владавине црногорских
митрополита Саве и Василија Петровића
1642-1766
priređili: Радослав Распоповић,
Варвара Борисовна Хлебникова,
Сенка Бабовић Распоповић

UJEDINJENJE CRNE GORE
I BOKE 1813-184, I-II

MONUMENTA MONTENEGRINA
Višetomni zbornik dokumenata, sv. I-XIX
Preređio i predgovor napisao Vojislav D. Nikčević

